

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Disertační práce

2020

Mgr. Tomáš Korbel

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Soudobé evropské kulturní dějiny

Profesní a společenský vzestup českých architektů a stavitelů v 19. století

Disertační práce

Mgr. Tomáš Korbel

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne: 25. května 2020

Tomáš Korbel

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli panu Jiřímu Peškovi za trpělivé a důsledné vedení práce a konzultaci ohledně její struktury a literatury k tématům. Můj velký dík patří paní Blance Altové za prvotní podněty a náměty k výzkumu. Dále bych chtěl poděkovat paní Taťaně Petrasové, paní Miladě Sekyrkové a panu Romanu Zaoralovi za cené připomínky a rady, panu Marku Durčanskému a Ludřkovi Jiráskovi za pomoc s přepisem archiválií, panu Vítu Šmerhovi z Knihovny Archivu ČVUT, paní Juliane Mikoletzsky z Archivu der Technische Universität Wien, paní Evě Schober z Archivu der Akademie der bildenden Künste, panu Robertu Vejvodovi z Archivu architektury a stavitelství Národního technického muzea, panu Jiřímu Vlasákovi z Archivu hlavního města Prahy a všem dalším pracovníkům archivů za zpřístupnění archiválií. Děkuji také paní Gabriele Brokešové, panu Karlu Skalickému a panu Janu Hanzlíkovi za pomoc a za poskytnutí cenných informací k jednotlivým případovým studiím. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat panu Karlu Vocelkovi, panu Robertu Luftovi a panu Andreasi Weiglovi za jejich péči při mých zahraničních pobytech a své rodině za vytvoření příznivého zázemí pro psaní.

Abstrakt

Tato práce si klade za cíl přispět k výzkumu českých elit 19. století a zpracovat dosud opomíjené téma profesního a společenského vzestupu českých architektů a stavitelů v 19. století. V této době došlo v důsledku státních reforem vzdělávacího, správního a právního systému ke změně profesního vnímání a společenského postavení této vrstvy. V úvodu práce jsou architekti a stavitelé zařazeni do rámce procesu modernizace stavebního průmyslu a vymezení na základě jejich vztahu k umění, inženýrství a podnikání. Následně jsou architekti a stavitelé definováni jako socioprofesionální skupina, která během sledovaného období dosáhla určitého stupně profesionalizace. Na pozadí formování moderního systému stavitelského a architektonického vzdělávání, práva a správy jsou pak jednotlivé znaky profesionalizace sledovány na konkrétních případech architektů a stavitelů za pomoci metody kolektivní biografie elit ve výzkumných oblastech jejich sociálního zázemí, vzdělání, stavební praxe a dalších veřejných aktivit.

V práci se tak prolínají dvě roviny – obecná a osobní. V obecné rovině je sledována vzájemná provázanost stavebního školství, práva a správy od založení stavitelských oborů na polytechnikách a Akademiích a vydání guberniálních nařízení a prvních stavebních zákonů na počátku 19. století, přes vyhlášení živnostenského řádu, růstu zájmu o polytechnické vzdělání jako podmínky pro získání stavitelské koncese kolem poloviny 19. století, až po zformování moderního stavebně-technického a architektonicko-uměleckého školství, vymezení pravomocí účastníků stavebního procesu a vytvoření územní a profesní samosprávy ve druhé polovině 19. století.

Faktory této proměny jsou zkoumány na čtyřech příslušnících generace Josefa Hlávky (Josef Korel, Josef Niklas, Adolf Siegmund, Karl Schlimp), kteří se stali prvními absolventy nově reformovaného školství, a kteří vstupovali do aktivního profesního života v době hospodářské konjunktury a stavebního boomu šedesátých let 19. století. Na základě srovnání jejich kariérních drah a míry dosaženého společenského statutu je posléze vytvořena typologie tří odlišných stupňů profesních kariér (regionální, zemský a státní architekt a stavitel). Zároveň jsou u jednotlivých případů sledovány další související fenomény, jako formování městského Bildungsbürgertumu, propojení stavebního podnikání a politiky, problematika tvorby divadelní architektury na pozadí národního hnutí, význam železniční architektury pro městskou samosprávu atd.

Abstract

This work aims to contribute to the research of Czech elites of the 19th century and to write up the hitherto neglected topic of professional and social rise of Czech architects and builders in the 19th century. At this time, as a result of state reforms of the educational, administrative and legal system, the professional perception and social status of this class changed. In the introduction, architects and builders are included in the process of modernization of the construction industry and defined on the basis of their relationship to art, engineering and business. Subsequently, architects and builders are defined as a socio-professional group that has reached a certain degree of professionalism during this period. Against the background of the formation of a modern system of building and architectural education, law and administration, individual features of professionalization are monitored on specific cases of architects and builders using the method of collective biography of elites in research areas of their social background, education, construction practice and other public activities.

Thus, two levels intersect in the work - general and personal. In general, the interconnection of construction education, law and administration since the establishment of construction disciplines at polytechnics and academies and the issuance of provincial regulations and the first building codes at the beginning of the 19th century, through the promulgation of trade regulations, growth of interest in polytechnic education as a condition for gaining a construction licence around the middle of the 19th century, until the formation of modern construction-technical and architectural-artistic education, the definition of the competences of the participants in the construction process and the creation of territorial and professional self-government in the second half of the 19th century.

The factors of this transformation are examined on four members of the Josef Hlávka generation (Josef Korel, Josef Niklas, Adolf Siegmund, Karl Schlimp), who became the first graduates of the newly reformed education and who entered active professional life during the economic and construction boom of the 1860s. Based on a comparison of their career paths and the degree of achieved social status, a typology of three different levels of professional careers (regional, provincial and state architect and builder) is then created. At the same time, other related phenomena are monitored in individual cases, such as the formation of the city's Bildungsbürgertum, the connection between construction business and politics, the issue of creating theater architecture against the background of the national movement, the importance of railway architecture for self-government, etc.

Obsah

OBSAH	7
ÚVOD	8
ARCHITEKTI A STAVITELÉ V PROCESU MODERNIZACE STAVEBNÍHO ODVĚTVÍ.....	9
METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ PRÁCE A VÝZKUMNÝ VZOREK.....	15
PRAMENY.....	18
LITERATURA.....	20
ZÁKLADNÍ KONCEPTY A POJMY: „UMĚLECKÁ“ ARCHITEKTURA A „TECHNICKÉ“ STAVITELSTVÍ.....	23
<i>Profesionalizace architektů a stavitelů</i>	26
<i>Architekt jako umělec</i>	30
<i>Architekt jako inženýr</i>	34
<i>Architekt jako podnikatel</i>	38
STAVEBNÍ VZDĚLÁVÁNÍ	41
POČÁTKY VÝUKY POZEMNÍHO STAVITELSTVÍ NA PRAŽSKÉ POLYTECHNICE.....	41
OBDOBÍ STAGNACE: PRAŽSKÁ POLYTECHNIKA A OBOR STAVITELSTVÍ V DOBĚ STUDIA JOSEFA HLÁVKY A JEHO SPOLUŽÁKŮ.....	51
OBDOBÍ TRANSFORMACE: ORGANICKÁ STATUTA A VZNIK MODERNÍHO VZDĚLÁNÍ ARCHITEKTŮ A STAVITELŮ.....	69
VÝUKA ARCHITEKTŮ A STAVITELŮ VE VÍDNI A JEJÍ SROVNÁNÍ S PRAHOU.....	72
<i>Vídeňská polytechnika a „vídeňský“ model výuky</i>	72
<i>Vídeňská a pražská akademie a vzdělávání architektů-umělců</i>	78
STAVEBNÍ SPRÁVA A PRÁVO	88
STAVEBNÍ SPRÁVA A PRÁVO PŘED ROKEM 1848: ARCHITEKT A STAVITEL JAKO SOUČÁST STÁTNÍHO APARÁTU.....	88
STAVEBNÍ SPRÁVA A PRÁVO PO ROCE 1848: ARCHITEKT A STAVITEL JAKO SOUČÁST OBCENÍ SAMOSPRÁVY.....	95
<i>Proměna postavení architektů a stavitelů ve stavebních řádech a v živnostenském řádu: profesionalizace a vznik stavebních živností</i>	98
<i>Spolek architektů a inženýrů v Čechách: socio-profesionální platforma pro architekty a stavitele</i>	107
PŘÍPADOVÉ STUDIE	118
JOSEF HLÁVKA A IDEÁLNÍ MODEL VZESTUPU ARCHITEKTA-PODNIKATELE.....	118
JOSEF KOREL, STAVITEL A MĚŠŤAN JIČÍNSKÝ.....	123
<i>Od lesníka k povolání stavitele</i>	123
<i>Podnikatelské a další veřejné aktivity v Jičíně</i>	127
JOSEF NIKLAS, „ZEMSKÝ“ ARCHITEKT A PEDAGOG.....	133
<i>Kariéra „zemského“ architekta</i>	134
<i>Pedagogická a publikační činnost</i>	147
ADOLF SIEGMUND, TEPLICKÝ STAVEBNÍ PODNIKATEL A POLITIK.....	150
<i>Architektonická činnost</i>	152
<i>Politická a další mimoprofesionální činnost</i>	157
KARL SCHLIMP, „STÁTNÍ“ ARCHITEKT A STAVEBNÍ PODNIKATEL.....	164
<i>Projektant železničních normálů a nádražní architektury</i>	166
<i>Architekt a stavební podnikatel</i>	172
ZÁVĚR: ARCHITEKTI A STAVITELÉ JAKO EDUCATED PROFESSIONS	177
EPILOG	193
BIBLIOGRAFIE	196
PRAMENY.....	196
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA.....	200

Úvod

„Vstupovat na pole dosavadním bádáním dotčené jen okrajově, resp. ne-li okrajově, tedy zcela jistě fragmentárně a namnoze také jednostranně, je stejně lákavé jako ošidné. Historik více než v jiných případech musí spoléhat na intuici a počítat s rizikem, že jeho pojetí speciálních otázek (v krajním případě celá koncepce) dostane vývojem dalšího bádání – ať jeho vlastního, nebo jeho kolegů, trhliny, jež povedou k dílčím reinterpetacím (a opět v krajním případě k celkové revizi)“¹

Citát historika Roberta Šimůnka, který se dlouhodobě zabývá fenoménem šlechtické raně novověké reprezentace ve světle nových pramenů – obrazových forem a výrazových prostředků šlechtického mecenátu, se mi zdá jako příznačný pro můj vlastní výzkum profesního a společenského vzestupu českých architektů a stavitelů v 19. století. O architektuře v českých zemích v 19. století byly dosud napsány četné práce, většinou se však jedná o obecné umělecké přehledy jednotlivých architektonických slohů, vycházejících ze stylového pluralismu této epochy, či o chronologické životopisy známých architektů a kunsthistorické rozbory jejich nejvýznamnějších staveb z pera historiků umění. Tyto práce se pouze okrajově dotýkají širších okolností a souvislostí vývoje architektury se změnami v oblasti stavitelství v českém prostředí a prakticky zcela zde chybí jakýkoliv popis a reflexe dobového společenského a profesního pozadí této problematiky.²

Ve své práci bych se proto chtěl na toto téma zaměřit z jiného úhlu pohledu a obohatit tak dosavadní umělecko-historické příspěvky o pohled sociálních a hospodářských dějin. Přístupy těchto disciplín mohou dle mého názoru v kombinaci s modernizačními teoriemi sociálních věd přispět k osvětlení některých fenoménů, které s dějinami umění bezprostředně souvisí, jako např. vývoj stavebního průmyslu či školství.³ Propojení historického a

1 ŠIMŮNEK, Robert. *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500-1750*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (dále NLN) – Historický ústav AV ČR (dále HÚ AV ČR), 2018, s. 31.

2 Jednu z mála výjimek tvoří medailonek ostravských stavitelů z pera Radoslava Daňka ve zdařilé kolektivní monografii o společenské modernizaci a formování nových elit v průběhu překotné industrializace Ostravska ve druhé polovině 19. století - *Člověk v Ostravě v XIX. století* – vytvořené týmem ostravských historiků v čele s Milanem Myškou. Radoslav Daněk zde v kapitole o staviteli podává barvitý obraz postupné profesionalizace stavitelského povolání směrem k podnikatelské roli na pozadí probíhající urbanizace Ostravska. Z toho přístupu a základních tezí vycházím rovněž ve své textu a aplikuji jej do prostředí Čech, kde práce podobného zaměření chybí. DANĚK, Radoslav. *Stavitel*. In: MYŠKA, Milan; ZÁŘICKÝ, Aleš (edds.). *Člověk v Ostravě v XIX. Století*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007, s. 135 – 146.

3 Srov. HIPPEL, Anna; BÖHM, Bernhard. *Forschung in der Architekturausbildung. Sozialwissenschaftliche Methoden in der Entwurfslehre an zwei Architekturschulen in Grossbritannien und der Schweiz*. In: EBERT, Carola; FROSCHAUER, Anna, Maria; SALGE, Christiane (Hg.). *Vom Baumeister zum Master. Formen der Architekturlehre vom 19. bis ins 21. Jahrhundert*. Forum Architekturwissenschaft, Band 3. Berlin: Universitätsverlag der TU Berlin, 2019, s. 70 – 87.

sociologického pohledu na věc je motivováno snahou přispět k problematice českých elit, teorii sociální změny a modernizačních procesů v českém prostředí⁴ a rozšířit povědomí o možnostech aplikace sociálně-vědní teorie v moderní české historiografii.

Přitom, jak dokládá dosavadní stav bádání i moje osobní zkušenosti, zájem o výzkum architektury a stavitelství na pozadí společenského vývoje 19. století se neustále zvyšuje, což souvisí zejména s fenoménem tvorby „národní kultury“ jako nového profánního náboženství v procesu sekularizace a formování národních států střední, jižní a východní Evropy.⁵ Nutno podotknout, že také u nás vznikají v poslední době práce, které se snaží nahlížet tuto problematiku ze širší perspektivy a v souvislosti s dalšími příbuznými tématy, jakými jsou např. formování národního stylu⁶ nebo česko-německé vztahy.⁷ Existuje rovněž množství studií, které se věnují vybraným fenoménům, jako např. vznik stavebně-právní legislativy, problematika stavitelských cechů, pronikání nových stavebních materiálů a technologií do výroby ad., a které jsou blíže popsány v podkapitole literatura. Z těchto příspěvků lze v kombinaci s příslušnými prameny velmi dobře poskládat celkovou mozaiku obrazu. Právě potřeba sumarizovat dílčí poznatky, vytvořit dosud chybějící přehled a pokusit se zasadit jej do celkového vývoje a kontextu středoevropského prostoru by měla čtenáři osvětlit, proč je po úvodním představení výzkumu a základních metodologických konceptů a pojmů věnován takový prostor kompilačním kapitolám o vzdělávání, právu a správě. Vysvětlení širších souvislostí nám totiž může pomoci lépe pochopit následné kroky jednotlivých aktérů.

Architekti a stavitelé v procesu modernizace stavebního odvětví

V 19. století došlo, v souvislosti s přechodem od tradiční k moderní společnosti v rámci nově se formulujícího kapitalistického systému hospodářství, k rozmachu tzv.

---

4 Srov. ČECHUROVÁ, Jana; RANDÁK, Jan (a kol.). *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN - FF UK, 2014.

5 Viz např. příspěvky na VI. mezinárodním doktorandském fóru dějin umění východní Evropy, pořádaném Institutem dějin umění Humboldtovy univerzity v Berlíně 3. května 2019: KODZHABASHEVA, Ani. Living in the „Shatterzone of Empires“: Architecture in Sofia after the Last Russo-Ottoman War ca. 1878-1900; VERESS, Daniel. Architecture as Nation-Building. Searching for national styles in Hungary and in Europe, 1850s-1925 (Comparative overview of national style strivings); SALAMON, Gáspár. *Architekturlehre an der TH Budapest und der ungarische Architekturdiskurs (1864 – 1914)*.

6 Srov. VYBÍRAL, Jindřich. *Národní identita a styl. Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2013.

7 Srov. LAŠTOVIČKOVÁ, Věra. *Cizí dům?: architektura českých Němců 1848-1891 = Ein fremdes Haus? : die Architektur der Deutschböhmen 1848-1891*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová (dále UMPRUM), 2015.

*komplexní revoluce moderní doby.*⁸ Tento modernizační proces s sebou přinesl řadu „subprocesů“, které se vzájemně ovlivňovaly.⁹ Klíčovou úlohu začal hrát trh, který ovlivnil přesunutí ekonomické aktivity z primárního do sekundárního sektoru, rozvoj masivní urbanizace, sekularizace a moderní komunikace. V dynamicky se rozvíjejících průmyslových odvětvích, ať už tradičních či nových, se stále větší důraz začal klást na inovaci a masovou výrobu. Vzorem nových představ a praxe v průmyslových odvětvích se staly země západní Evropy, především Anglie a Francie, odkud se pozvolna šířily nové poznatky do střední Evropy i dále na východ. Pozornost, kterou vzbudily, i rychlost jejich přejímání, byly bezprostředně ovlivněny celou řadou přírodních, ekonomických i společenských faktorů.

I přes časté ekonomické výkyvy, které se vyznačovaly střídáním období konjunktur s obdobími stagnace a krizí, si české země vytvořily v rámci habsburské monarchie, především v průběhu třetí čtvrtiny 19. století, dominantní hospodářské postavení.¹⁰ Industrializace českých zemí byla významně podmíněna značným přirozeným růstem obyvatelstva. Mezi roky 1820 až 1857 se počet obyvatelstva zvýšil přibližně o 1,8 milionu, v následujících 20 letech o dalších 1,2 milionu a roku 1880 dosáhl zhruba 8,2 milionu osob.¹¹ S přírůstkem obyvatelstva, a také s rozmachem průmyslu, dopravy a zemědělství, zasáhla české země výrazná urbanizační vlna, zejména jejich severní část. V první polovině 19. století rostly především menší sídla v blízkosti vodních toků, ve druhé polovině 19. století převažoval růst středně velkých měst mezi 20 a 50 tisíci obyvateli.¹² Hlavním faktorem růstu těchto sídel byla koncentrace velkého průmyslu, a také jejich poloha na hlavních železničních tazích a jejich křižovatkách. Největším městem v Čechách zůstávala po celé sledované období Praha, druhým největším městem byl zpočátku Liberec, ale už na konci šedesátých let jej předstihla

8 Tento pojem dle mého názoru daleko lépe vysvětluje podstatu tohoto procesu než obecně užívanější a na hospodářské procesy orientovaný pojem průmyslová revoluce. K tomu dále viz PURŠ, Jaroslav. *Komplexní revoluce moderní doby*. Československý časopis historický (dále ČCH), 1971, č. 19, s. 181 – 182. PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha : Academia, 1973, s. 365.

9 Např. kumulativní hospodářský růst, průmyslovou revoluci, strukturální diferenciaci společnosti, proměnu hodnotových systémů, mobilitu obyvatelstva a participaci na veřejném životě. HLAVÁČKA, Milan. *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. I. Řada A - Monographia. Praha : HÚ AV ČR, 2014, s. 280. K tomuto tématu dále viz např. MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia sekundárního sektoru*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, s. 82 - 159; ČECHUROVÁ, Jana. RANDÁK, Jan (a kol.). *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014, s. 451 – 508; JAKUBEC, Ivan. JINDRA, Zdeněk (a kol.). *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 199 - 248.

10 URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha : NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 59 – 61.

11 HLAVÁČKA, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva Českých zemí*. Praha : Mladá fronta, 1996, s. 155 – 170; Český statistický úřad. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 – 2012* [online]. Dostupné z: [http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrer/\\$File/c-4001-13.xls](http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrer/$File/c-4001-13.xls), (cit. 13. 2. 2018).

12 HLAVÁČKA, Milan (a kol.). *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. II. Řada A – Monographia.. Praha : HÚ AV ČR, 2014, s. 159 – 164.

rychle se rozvíjející Plzeň. Masovou migraci venkovského obyvatelstva do měst podporovalo postupné odstraňování cechovních regulí, vydání živnostenského řádu i zkrácení všeobecné vojenské služby. Význam středních měst dále posilovaly postupné reformy nesourodé patrimoniální sídelní správy a přesun důležitých správních funkcí na úroveň krajských a okresních center.

Tradiční městská průmyslová sídla byla výrazně přestavována a dále rostla díky nově vznikající předměstské industriální a obytné zástavbě pro nově příchozí venkovany.¹³ Na předměstí se stěhovaly řemeslné dílny, které dosud sídlily ve středu města v blízkosti tržiště a přílivem zakázek se měnily v továrny. Na počátku stavebního rozmachu v šedesátých letech často docházelo, např. na uvolněném území po zbourání hradeb, k chaotické výstavbě a míšení obytných a továrních zón. Proto se později v mnoha městech přistoupilo k realizaci stavebních projektů podle předem vytyčeného a schváleného regulačního plánu. Příliv dělnických pracovních sil do nově vznikajících čtvrtí na periferii s velkou koncentrací obyvatelstva způsobil ve stavebnictví rozvoj fenoménu patrového bydlení a výstavby velkých činžovních domů pavlačového typu, obestírající stavební parcelu po dvou i více stranách kolem dvora, s malými byty o dvou nebo i jedné místnosti. Zámožnější obyvatelé se stěhovali do nových, lépe vybavených domů na hlavních třídách.

V kontextu společenských, ekonomických a sociálních změn procesu modernizace se do nové fáze svého vývoje dostal také stavební průmysl, především díky objevu nových stavebních technologií, rozvoji nových stavebních odvětví a potřebě masové výstavby ve městech.¹⁴ Vlivem modernizace se do popředí stavitelského zájmu dostaly nové typy staveb, v nichž se začaly uplatňovat nové stavební materiály a konstrukce v souvislosti s rostoucími hygienickými a bezpečnostními požadavky.¹⁵ Za prvé se jednalo o stavby, vyvolané rozvojem ekonomiky, zvláště o továrny, dopravní stavby, kancelářské budovy, tržnice a obchodní galerie. Za druhé to byly nové stavby, vznikající díky rostoucí moci státu – úřady, kasárny, zbrojnice, trestnice ad. Za třetí, díky bohatnutí střední vrstvy se ve větší míře projektovaly reprezentační stavby, které byly dříve vyhrazeny výlučně aristokracii – zámky, vily a letohrádky, pavilóny, skleníky ad.

---

13 K tématu rozvoje českých měst v 19. století dále viz např. LÁNÍK, Jaroslav. *Otázky vývoje urbanizace v Čechách v druhé polovině 19. století*. In: *Hospodářské dějiny* 16, Praha, 1989, s. 145 - 181; HORSKÁ, Pavla; MAUR, Eduard; MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha : Paseka, 2002; KLADIWA, Pavel; ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740 – 1918*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2009.

14 PFAMMATTER, Ulrich. *The Making of the Modern Architect*, Basel - Boston - Berlin : Birkhauser-Publishers for Architecture, 2000, s. 8 - 17.

15 BENEŠOVÁ, Marie; ŠTURSA, Jiří. Pozemní stavitelství. In: *Studie o technice v českých zemích*. Sv. 3, Praha : Národní technické muzeum (dále NTM), 1985, s. 301.

V českých zemích však modernizace stavebního průmyslu proběhla značně modifikovaným způsobem a opožděně. Po napoleonských válkách se země pozvolna vzpamatovávala z období hospodářské stagnace a větší stavební projekty byly záležitostí až třicátých a čtyřicátých let 19. století. První průmyslové objekty byly stavebně nenáročné, veřejných staveb bylo nemnoho a výstavba měst neodpovídala vzrůstajícímu počtu obyvatelstva. Industrializace výroby staviv proběhla až ve třetí čtvrtině 19. století; na rozdíl od západní Evropy, kde byl tento proces záležitostí první poloviny 19. století. Vlastní provádění staveb zůstávalo i nadále čistě řemeslnou záležitostí s minimální mechanizací a s maximálním využitím lokálních materiálů. Stavební stroje se zpočátku používaly spíše na stavbách železnic, mostů a silnic, a teprve s jejich početním nárůstem a s poklesem jejich ceny si je mohli dovolit využívat i movitější stavební podnikatelé na svých pozemních stavbách.¹⁶

Teprve v letech 1867 až 1873 došlo v důsledku zvýšené hospodářské konjunktury k závažnému růstu stavební činnosti, skutečnému *stavebnímu boomu*. Budovaly se specializované průmyslové podniky, nádražní a provozní objekty železnic, reprezentační, obytné, správní i obchodní budovy, okolo center měst začaly vznikat dělnické kolonie. Jestliže podle dobových statistik bylo v letech 1860 až 1880 postaveno v Praze a jejich předměstích celkem 1 194 nových domů, pak většina vznikla právě v krátkém časovém úseku na přelomu šedesátých a sedmdesátých let.¹⁷ Ve stejné době také narostl počet více či méně seriózních akciových společností pro výstavbu nejrůznějších podniků.

Hospodářská krize z let 1873 až 1879 těžce postihla i stavební průmysl. Došlo k takřka úplné stagnaci stavební činnosti vlivem úpadku stavebních firem i akciových společností, prudkého poklesu investic, pádu kurzu akcií a snížení výnosu domovního majetku.¹⁸ Stavební boom se opět naplno rozběhl až v polovině osmdesátých let.¹⁹ Na pozadí těchto změn a vývojových zvrátů se postupně proměňoval pohled také na společenskou funkci architektury a na profesní působení architektů a stavitelů.

Základem proměny společenského postavení architektů a stavitelů, které se odrazilo do celkovém vnímání této sociální skupiny, se stala jejich postupná specializace,

---

16 BAUER, Zdeněk. *Stroje na stavbách. Stavby, stavitelé a jejich stroje v Českých zemích a na Slovensku 1849 – 1948*. Praha : Gradis Bohemia s.r.o., 2011, s. 17 – 18.

17 MILDSCUH, Vilibald. Meitzinse und Bodenwerte in Prag in den Jahren 1869 – 1902. In: *Wiener Staatswissenschaftliche Studien*, 9, Hf. I, 1910, s. 191.

18 SEIDLEROVÁ, Irena; DOHNÁLEK Jiří. *Dějiny betonového stavitelství*. Praha : ČBZ, ČKAIT, 1999, s. 24 – 25.

19 Podrobně k vývoji stavební činnosti v Praze v letech 1838 až 1907 viz výkazy a statistiky dokončených staveb podle částí Prahy vypracované stavebním archivářem král. hlav. města Prahy Janem Herainem. HERAIN, Jan. Stavební činnost v Praze od r. 1849 – 1903 a o pokroku stavitelství za toto období. In: *Král. hl. m. Praha. Ilustrovaný katalog hl. m. Prahy na Jubilejní výstavě Obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*. Praha 1908, s. 72 – 103.

profesionalizace a formování skupinového vědomí, podpořené generační spřízněností, společným vzděláním, následnými kontakty a spoluprací. Jestliže na počátku 19. století bylo stavitelské řemeslo doménou omezeného počtu zednických a tesařských mistrů, kteří se z hlediska provádění stavebních úkolů učili „za chodu“, na konci století již tomuto odvětví vládli odborně vyškolení stavitelé a architekti s kvalitním technickým vzděláním a rozhledem pro vedení stavebních zakázek.

Architekti a stavitelé postupně od šedesátých let dosáhli v prostředí ekonomického, politického a kulturního uvolnění nejrůznějšího společenského uznání a měnil se jejich sociální status. Své povolání začali chápat v širším kontextu nejen jako výstavbu budov, ale také jako formování životního stylu nastupující generace. Zatímco v minulosti se stavitelské řemeslo velmi často předávalo z generace na generaci, nyní se do něj zapojovala širší vrstva mladých mužů ze středostavovských rodin, kteří si stavitelství jako své životní povolání vybrali až během studií na polytechnice. Zatímco ještě v polovině 19. století bylo kvůli větší šanci na uplatnění běžné věnovat se více profesním činností naráz,²⁰ na konci 19. století už povolání stavitele či architekta plně pokrývalo životní potřeby a stalo se plnohodnotnou profesí. Dynamicky se rozvíjející stavitelský obor poskytoval zejména v poslední třetině 19. století prestiž srovnatelnou se svobodnými povoláními, jakými byla profese lékaře či právníka.

Z hlediska profesního statutu se architekti a stavitelé během 19. století postupně odpoutali od primární závislosti na zakázkách svých zaměstnavatelů z řad vyšších kruhů (aristokracie, měšťanstvo) a osamostatnili se. I přesto, že část architektů začínala ve šlechtických službách a později pro ně i nadále pracovala, což významně napomáhalo jejich kariéřnímu vzestupu a dále zvyšovalo jejich renomé, nebyli již vázáni povinnostmi a výlučnou oddaností k těmto zaměstnavatelům. Pro předchozí generace architektů byla aristokratická služba často jediným významným zdrojem příjmů a proto musely primárně plnit zakázky

---

20 LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha : Karolinum, 2017, s. 209 – 211. Z tohoto důvodu se velká část stavitelů zvláště na počátku svých kariér uplatňovala mj. také v diametrálně odlišných oborech zemědělství či lesnictví, které se daly jako vedlejší obory paralelně studovat v rámci pražské polytechniky. V té práci se to týkalo stavitele Josefa Korela, který začínal jako lesník (pozn. aut.).

urozených objednavatelů.²¹ Naopak na konci této profesionalizace se sama část architektů stávala subjektem nobilitace, jako tzv. nová šlechta.²²

Zároveň dochází uvnitř této do té doby víceméně homogenní skupiny k její hierarchizaci a diferenciaci. Proč a kdy přesně k tomu došlo a co za tím stálo? Které okolnosti k tomu přispěly? Domnívám se, že východiskem této proměny byly „vnější“ objektivní faktory – obecné ekonomické procesy a na ně navazující státní reformy – které umožnily nastavit všem zájemcům stejné výchozí startovací podmínky. Na pozadí ekonomických procesů a změn docházelo ke státním zásahům do stavebního průmyslu a stavitelství především ve třech oblastech - *právy, správy a školství*. Mým cílem je proto tyto faktory vyložit a zasadit je do širšího společenského a sociálního rámce českých zemí a poté na konkrétních případech zhodnotit jejich reálný dopad na společenský vzestup architektů a stavitelů ve druhé polovině 19. století.

Hlavní okruh otázek této práce se tedy týká vstupu architektů a stavitelů mezi společenskou elitu. To souvisí s problematikou formování *nových elit* během druhé poloviny 19. století v habsburské monarchii. Vlivem zesílení účinnosti ekonomického faktoru na úkor urozenosti se pozvolna začalo proměňovat dosavadní složení elity. Až doposud byli jako elita chápáni příslušníci aristokracie, (tzv. stará elita), jejichž výlučné postavení ve společnosti se odvozovalo od jejich původu a vlastnictví půdy. S rozmachem modernizačních procesů komplexní revoluce došlo k narušení tradiční definice elity a hodnotícím kritériem a měřítkem příslušnosti k elitě se na místo původu a pozemkového vlastnictví stala míra její morální autority, profesní schopnosti a kapitál.²³ V české historiografii jsou mezi tuto elitu počítáni jednak příslušníci „moderních“, často nobilitovaných profesí, někdy označovaní jako „druhá společnost“ (bankéři, důstojníci, lékaři, advokáti, průmyslníci ad.), a jednak představitelé českého národního hnutí z oblasti politiky, ekonomie a kultury (česká inteligence), která se nejvíce rekrutovala z prostředí středních vrstev.²⁴ Úkolem této práce je mimo jiné vyzkoumat,

---

21 Mezi architekty, kteří ještě v polovině 19. století začínali svoji profesní kariéru ve šlechtických službách, můžeme zařadit např. Františka Schmoranze, Josef Mockera, Ignáce Vojtěcha Ullmanna, Jiřího Stibrála, Aloise Turka, Bedřicha Wachsmanna, Achilla Wolfa, Josefa Zítka. Jako „šlechtické“ stavitele předchozí generace bych uvedl např. Franze Deworetzkeho, Antona Jaksche, Františka Skřivánka u Schwarzenbergů, Antonína Jiruše u Fürstenbergů, Václava Karnolda u Rohanů, Vojtěcha Kruchinu u Lobkowitzů, Kašpara Předaka u Salm-Reifferscheidů a Aehrenthalů, Jana Ripotu u Auerspergů a Morzinů, Karla Schlepse u Dahlbergů a Osteinů ad. In: VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004.

22 Srov. ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006..

23 ČECHUROVÁ, Jana. Elity. In: ČECHUROVÁ, Jana; RANDÁK, Jan (a kol.). *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN/ FF UK, 2014, s. 531.

24 K tomu viz BEZECNÝ, Zdeněk; LENDEROVÁ, Milena. Proměny elit v moderní době. In: LENDEROVÁ, Milena; BEZECNÝ, Zdeněk; KUBEŠ, Jiří (eds.). *Proměny elit v moderní době – Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 36 – 48.

do jaké míry můžeme mezi „moderní“ profese a potažmo mezi „novou“ elitu zařadit rovněž skupinu architektů a stavitelů.

Metodologické zakotvení práce a výzkumný vzorek

Biografické studie mají v české historiografii poměrně dlouhou tradici. Nevýhodou těchto studií je riziko špatné interpretace dobových biografických údajů ze strany současného badatele a jejich snadná manipulovatelnost. Vytržení z dobového kontextu umožňuje vytváření „ideálních“ vzorů, které jsou však vzdáleny historické realitě a mohou zkreslovat danou skutečnost. Je tedy třeba klást důraz na zakotvení zkoumaného subjektu v jeho světě a interpretovat životní osudy sledovaných osobností v širších společenských souvislostech.²⁵ Jedním z hlavních metodologických problémů mé práce je otázka, jak zkoumat takto nehomogenní vzorek osobností, když k jednotlivým případům existuje různé množství pramenů, které navíc mohou být torzální a neúplné.

Východisko k překlenutí tohoto problému nabízí Martin Myška se svojí *kolektivní biografii elit*. Tuto prosopografickou metodu využil autor ve svém výzkumu podnikatelské vrstvy druhé poloviny 19. století ve Slezsku.²⁶ Její výhodou je to, že na základě hledání předem stanovených specifických znaků s nejvyšší frekvencí postihuje všechny důležité a charakteristické aspekty a umožňuje analytický a srovnávací přístup napříč celým stratifikačním spektrem dané sociální skupiny. Kolektivní biografie elit navíc respektuje mnohovrstevnatost sociálního jednání a umožňuje postihnout jak diferenciaci skupiny vůči jiným skupinám, tak poznání vlastní vnitřní stratifikace. Ve prospěch této metody pro užití v této práci hovoří také fakt, že sociální skupina architektů a stavitelů prochází, obdobně jako skupina podnikatelů, vertikálně napříč takřka všemi sociálními vrstvami tehdejší společnosti.

Jako nejvhodnějším postup navrhuje Myška sestrojení *osobnostního biogramu* podle následujícího schématu:²⁷

A. Informace o osobě a sociálním původu

---

25 VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu. In: *Metodologické problémy moderní biografistiky*. HÚ AV ČR, Praha 2010, s. 7.

26 Srov. MYŠKA (pozn. 9), s. 208 – 219.

27 MYŠKA, Martin. *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v Českých zemích*, Tilia, Šenov u Ostravy 1997, s. 26 – 29. Autor zde popisuje schéma podnikatelského biogramu. Toto schéma bylo v této práci upraveno s ohledem na profesi architekta a stavitele (pozn. aut.).

1. datum a místo narození
2. datum a místo úmrtí
3. povolání, resp. sociální zařazení otce popřípadě matky
4. národnostní a konfesní příslušnost
5. sňatek (kdy, s kým – zvl. pokud to mělo vliv na profesní aktivity)
6. případná informace o nobilitaci

B. Vzdělání

1. dosažené školní vzdělání
2. další, resp. jiné formy vzdělání (vyučení řemeslu, praxe, studijní cesty a zahraniční pobyty)
3. služba ve vojsku

C. Průběh profesní kariéry

D. Další mimoprofesní aktivity

1. členství a funkce v zájmových odborných institucích, živnostenská společenstva, obchodní a živnostenské komory, profesní svazy
2. členství a funkce ve společenských organizacích, klubech a politických stranách
3. aktivity v komunálních regionálních resp. zemských a celostátních orgánech samosprávy
4. humanitární činnost a mecenát (umění, věda, školství ad.)
5. získaná uznání a vyznamenání (průmyslové a světové výstavy, ceny ze soutěží, řády, medaile, čestná členství a občanství ad.)²⁸

Velmi podnětné je také Myškovo doporučení, na jaké typů pramenů se má badatel při sestavování osobnostních biogramů zaměřit. Samotný výzkum je založen na čtyřech druzích písemných pramenů. Jedná se o:

A. Práce současných autorů

B. Dobová svědectví²⁹

28 MYŠKA, MILAN (a kol). *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Sv. 1, 2. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003, 2008, s. 7 – 8.

29 Tento typ pramene je pro studium profesní kariéry architekta zvláště důležitý, jak dokládá nedávno vydaná kniha kunsthistoriků z Institutu pro dějiny umění vídeňské univerzity. Hlavním podkladem pro jejich práci o

C. Dobový tisk

D. Archivní materiály

Domnívám se však, že pro celkový obraz sociální skupiny je nutné v rámci komplexního výzkumu už od počátku kombinovat metodu kolektivní biografie elit s individuálním přístupem. Vytvoření *případových studií* umožňuje zaměřit se na konkrétní snadno dohledatelná fakta ze života vybraných osobností a tyto poznatky dále zařadit do obecného kontextu sociální skupiny.³⁰ Na rozdíl od další metody sociálně-historických biografí, která se zabývá pouze hromaděním dat o jednotlivých osobnostech, lze na základě pečlivě vybraných případových studií a sledovaných znaků osobnostního biogramu dosáhnout, i přes omezené možnosti heuristického šetření, vysokého stupně srovnatelnosti a reprezentativnosti výsledků. Kritérium pro výběr těchto znaků u jednotlivých osobností se přitom odvíjí od množství a charakteru dokladovatelných pramenů.

Na základě aplikace základního schématu osobnostního biogramu jsem pro sledování profesionálního růstu architektů a stavitelů vytyčil sledované oblasti podle standardizovaného životopisu jednotlivých osobností:

A. *sociální původ*. Pod toto kritérium spadá profesní zaměření stavitelova otce, zda stavitel pocházel z prostředí zavedené stavební firmy nebo pocházel z jiného prostředí (tzn. výchozí materiální podmínky a počáteční kapitál), jaké byl národnosti a náboženského vyznání, zda přicházel za studiem do Prahy z většího města nebo z venkova, zda působil ve šlechtických službách atd. Dalším kritériem je sociální zázemí, které se prolíná s ostatními výzkumnými oblastmi a výrazně ovlivňuje stavitelův společenský vzestup. Patří sem např. místo architektova bydliště, rodinný život, nemoci, místo architektova posledního odpočinku, nekrology v novinách atd.

B. *vzdělání*. U případových studií jsem si jako podmínku vytknul zdárně ukončené studium pražského polytechnického ústavu jakožto výchozí vzdělávací instituce pro všechny stavitele a architekty v Čechách. Dále jsem sledoval, zda po absolvování polytechniky

---

rakouském architektovi a vídeňskému politikovi přelomu 19. a 20. století Wilhelmu Stiassnemu, v jehož případě se nedochovala žádná osobní pozůstalost (pouze neúplný soupis jeho díla), se staly „dobové prameny“, jmenovitě zprávy z oběžníků židovských deníků a týdeníků, v kombinaci s archivními materiály a dokumenty příslušných periodik. SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula; HERZNER, Wolfgang. *Wilhelm Stiassny (1842 – 1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*. Wien: Böhlau Verlag, 2019, s. 16 – 17.

30 Srov. CASSIS, Yousseff. *Business elites and business history*. In: European Business History Association, Newsletter No 16, January 2003.

pokračoval stavitel ve studiu na Akademii výtvarných umění ve Vídni, zda se účastnil studentských soutěží, zda získal stipendium na studijní cestu, zda jako asistent sám získával učitelskou praxi atd.

C. *stavební praxe*. Klíčovým znakem při budování kariéry stavitelské osobnosti je získání měšťanské a živnostenské (stavitelské) licence. Dalším významným faktorem je působení ve státní správě (stavební úřady, dozor při stavebních akcích, přidělování licencí), vlastnictví specializované soukromé firmy, účast ve veřejných soutěžích, konkurzech a výstavách, vzájemná spolupráce jednotlivých subjektů při zisku a realizaci obecních stavebních zakázek atd.

D. *další veřejné působení*. Do této kategorie spadají nejrůznější spolkové aktivity, pedagogická a publikační činnost, mecenášství, politická funkce, získání ocenění a vyznamenání atd.

V celé práci se prolínají dvě roviny. Na jedné straně je zkoumána „osobní“ kariéra jednotlivých architektů skrze případové studie na základě využití metody kolektivní biografie elit, na druhé straně je sledován „obecný“ kontext profesionalizace a institucionalizace sociální skupiny architektů a stavitelů v českých zemích, při čemž obě roviny se vzájemně prolínají.

Prameny

Použité prameny lze na základě předchozího vymezení práce rozdělit na prameny, vztahující se k problematice stavitelského vzdělávání, práva a správy, a na prameny, týkající se vlastních osobností. Stěžejním archivem pro výzkum vzdělávacího systému pražské polytechniky se stal obsáhlý a poměrně dobře utříděný fond polytechniky v *Knihovně archivu ČVUT v Praze* (dále *KA ČVUT*), obsahující spisová akta k organizaci a výuce pozemního stavitelství, stejně jako seznamy studentů a učitelů. Školní práce studentů polytechniky se nacházejí v *Archivu architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze* (dále *NTM AAS*). Pro porovnání situace s vídeňskou polytechnikou byly využity prameny z *Archiv der Technische Universität Wien* (dále *Archiv TU Wien*), především studijní

katalogy. Archiválie pražské Akademie výtvarných umění se nacházejí ve fondu *Společnosti vlasteneckých přátel umění v Archivu Národní galerie v Praze* (dále *ANG, fond SVPÚ*). Obdobně ke srovnávací analýze vývoje vídeňské Akademie výtvarných umění byly použity prameny z *Archiv der Akademie der bildenden Künste* (dále *AbK Wien*).

Písemnosti k problematice stavební správy a práva jsou uloženy v Národním archivu v Praze. Jedná se o fond č. 340 *Generální stavební ředitelství ve Vídni* (dále *NA GSŘ*), a fond č. 880 *Zemské stavební ředitelství v Praze* (dále *NA ZSŘ*), kde se vyskytují vyhlášky, nařízení a popis struktury stavební správy v Čechách, a fond *Českého místodržitelství v Praze 1856 – 1883* (dále *NA ČM*), kde je uložena agenda k vydávání stavitelských licencí, stížností a částečně i písemnosti Společenstva stavitelů, mistrů zednických a kamenických v Praze. Fond *Společenstva stavitelů, mistrů zednických a kamenických v Praze v Archivu hlavního města Prahy* (dále *AHMP*) obsahuje převážně materiály až ze 20. století, stejně jako fond *Spolku inženýrů a architektů* (dále *SAI*) v *Národním technickém muzeu v Praze*.

Za hlavní zdroj informací k získání životopisných dat jednotlivých osobností byly využity matriky narození, sňatků a úmrtí, katalogy posluchačů a údaje k žádostem o udělení stavitelské licence z výše uvedených archivů v kombinaci s osobními pozůstalostmi architektů a stavitelů. Díky péči potomků Josefa Korela je téměř v kompletní podobě uchována v soukromých rukách jeho pozůstalost, obsahující např. školní vysvědčení, profesní osvědčení či spolková členství (*Archiv rodiny Fišerovy v Jičíně*, dále *ArF Jičín*). Neúplná osobní pozůstalost Josefa Niklase, zahrnující mj. list za vyučenou, stručný životopis od jeho vnuka Františka a četné plány, výkresy a fotografie jeho staveb, se nachází ve fondu č. 34 *NTM AAS*. Torzo písemné pozůstalosti, zvláště korespondence, diplomy čestných členství nebo rodinné fotografie, obsahuje *fond Adolfa Siegmunda ve Státním okresním archivu v Teplicích* (dále *SokA Teplice, Siegmund Adolf*). K osobnosti Karla Schlimpa lze nalézt prameny převážně profesní povahy ve vídeňských archivech – v *Österreichisches Staatsarchiv*, fond *Verkehrsarchiv* a ve *Wiener Stadt und Landesarchiv*.

Jako další zdroj informací posloužila dobová periodika, ať už české nebo německé provenience, jako např. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách* (dále *Zprávy SAI*), *Pražské nowiny*, *Světobzor*, *Národní listy*, *Jičínský věstník*, *Jičínský obzor*, *Deutsche Zeitung Bohemia*, *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, *Bohemia*, *Südsteirische Post*, *Technische Blätter*, *Allgemeine Bauzeitung*, *Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architekten-Vereines*, *Civiltechniker in Österreich* (dále *WÖIAV*). Jako dobové svědectví o činnosti osobností lze využít vlastní studie architektů a stavitelů, uveřejněné v odborných časopisech, jako např. *Zprávy SAI*, *Technische Blätter*, *WÖIAV* nebo *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und*

Architektenvereins (dále *ZÖIAV*). V případě architekta Josefa Niklase se jedná o první český překlad základní stavitelské příručky Johanna Phillipa Jöndla *Poučení o stavitelství pozemním* a jeho vlastní publikace *Slohy stavitelské od nejstarších dob až na dobu nynější*.

Literatura

Obdobně jako prameny lze rozdělit také použitou literaturu. Vedle výše uvedených obecně historických a metodologických publikací se jedná o díla, věnující se více či méně stavebnímu vzdělávání, právu a správě. Vedle toho považuji v obecné rovině pro můj výzkum klíčovou kolektivní monografii *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*,³¹ která se věnuje aspektům profesionalizace jednotlivých svobodných povolání, které jsou v této práci dále podrobněji reflektovány. Za zásadní knihu považuji rovněž práci Věry Laštovičkové *Cizí dům?: architektura českých Němců 1848-1891*,³² která se věnuje architektuře i architektů v širším kontextu procesu formování národní identity, a de facto navazuje na další stěžejní knihu k tomuto tématu – *Česká architektura na Prahu moderní doby*³³ Jindřicha Vybírala.

Pro pochopení problematiky stavitelského vzdělávání a jejího zasazení do celkového kontextu vývoje evropského technického vzdělávání slouží velmi dobře kniha Ulricha Pfammatera *The Making of the Modern Architect*,³⁴ pro rámeček středoevropského prostoru kniha Garyho B. Cohena *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848 – 1918*.³⁵ Vývoji pražské polytechniky v dobovém kontextu 19. století a jejím jednotlivým oborům se podrobně věnuje dvousvazková práce Františka Jílka a Václava Lomiče *Dějiny Českého vysokého učení technického I.*³⁶ a *II.*,³⁷ vycházející z rešerší bohatého archivního fondu ČVUT a navazující na starší práci Alberta Vojtěcha Velflíka *Dějiny technického učení v Praze I.*³⁸ a *II.*³⁹ Obdobně počátky rozvoje vídeňské polytechniky popisuje kniha Richarda H. Kastnera *Die technische Hochschule in Wien. Ihre Gründung, Entwicklung und ihr*

31 SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996.

32 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7).

33 VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na Prahu moderní doby. 19 esejů o 19. století*. Praha : Argo/VŠUP, 2002.

34 PFAMMATTER (pozn. 14).

35 COHEN, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848 – 1918*. West Lafayette : Purdue University Press, 1996.

36 JÍLEK, František; LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. 1. díl. Svazek 1. Praha: České vysoké učení technické, 1973.

37 JÍLEK, František; LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. 1. díl. Svazek 2. Praha: České vysoké učení technické, 1973.

bauliches Werden,⁴⁰ etablování tamějšího stavitelského oboru pak zejména články Rudolfa Wurzera⁴¹ a Waltera Frodla⁴² v časopise *Aufbau*. K dějinám vídeňské Akademie existuje kniha Waltera Wagnera *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*,⁴³ podrobné informace o pražské Akademii lze nalézt v publikaci Romana Prahla a Taťány Petrasové *Mnichov-Praha. Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*.⁴⁴

Další tematický okruh se týká stavebního práva a správy. Obecně lze k problematice stavební správy nalézt informace v knize Zdeňky Hledíkové, Jana Janáka a Jana Dobeše *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*⁴⁵, tím je však výčet děl k tomuto tématu více méně vyčerpán. Výjimkou je studie Christiana Benedika o principu fungování stavební správy, zabývající se ovšem obdobím před klíčovými reformami v 18. století.⁴⁶ Základním zdrojem informací tudíž sloužily prameny z Národního archivu a doplňující dílčí studie, uvedené v textu. Naopak problematice formování a vývoje stavebního práva se velmi podrobně věnoval Martin Ebel ve formě stručného přehledu⁴⁷ i rozsáhlé studie.⁴⁸ K popisu zanikající cechovní stavební struktury byla využita práce Ivany Ebelové,⁴⁹ a v konfrontaci s prameny o zisku stavebních licencí v Praze také její studie o *Zápisné knize pražských stavitelů*.⁵⁰ Dílčí informace ke stavební situaci v Praze lze nalézt také v úvodní stati

---

38 VELFLÍK, Vojtěch, Albert. *Dějiny technického učení v Praze. Díl 1*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1906.

39 VELFLÍK, Vojtěch, Albert. *Dějiny technického učení v Praze. Díl 2*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1906.

40 KASTNER, Richard H. *Die technische Hochschule in Wien. Ihre Gründung, Entwicklung und ihr bauliches Werden*. Wien: Technische Hochschule, 1965.

41 WURZER, Rudolf. 150 Jahre technische Hochschule Wien – 100 Jahre Bauschule. In: *Der Aufbau. Fachschrift für Planen, Bauen und Wohnen*, Roč. 20., Č. 10, Wien : Stadtbauamt Wien, 1965.

42 FRODL, Walter. Zur Entwicklung der Bauschule der technischen Hochschule in Wien. In: *Der Aufbau. Fachschrift für Planen, Bauen und Wohnen*, roč. 20., Č. 10, Wien : Stadtbauamt Wien, 1965.

43 WAGNER, Walter. *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*, Wien: Brüder Rosenbaum, 1967.

44 PRAHL, Roman; PETRASOVÁ, Taťána (a kol.). *Mnichov-Praha. Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*. Praha : Academia, 2012.

45 HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

46 BENEDIK, Christian. *Organisierung und Regulierung der k. k. Generalbaudirektion und deren Landstellen*. In: Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts. 11. Band, Wien, 1996.

47 EBEL, Martin. *Nástin dějin českého stavebního práva*. Praha : ABF, nakl. Arch, 2005.

48 EBEL, Martin. *Dějiny českého stavebního práva*, Praha: ABF – Arch, 2007.

49 EBELOVÁ, Ivana. *Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka*. Praha : Scriptorium, 2001.

50 EBELOVÁ, Ivana. *Zápisná kniha pražských stavitelů 1639 – 1903. Edice. In : Fontes historiae atrium IV*. 1996.

Ireny Seidlerové *Dějiny betonového stavitelství*. Téma živnostenského podnikání obecně zpracoval už na počátku 20. století Josef Grueber,⁵¹ nejnověji např. Jana Geršlová.⁵²

Jako odrazový můstek pro jednotlivé případové studie mi posloužila *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*⁵³ s kunsthistorickým medailonem dané osobnosti a základními informacemi o jejich životě s odkazem na další literaturu a prameny. Detailnější informace nabízejí biografické slovníky domácí⁵⁴ i zahraniční⁵⁵ provenience. Pro kontextuální zasazení stavitelské a další činnosti jednotlivých osobností v místě jejich působení jsem využil nejrůznější přehledy o dějinách měst a jejich urbanizace. V případě Josefa Korela a Jičina se jednalo o publikace Jaroslava Mencla,⁵⁶ Hany Horákové⁵⁷ a Vladimíra Úlehly.⁵⁸ V případě Adolfa Siegmunda a Teplic šlo o knihy Jana Kiliána,⁵⁹ Květoslavy Kocourkové a Karla Vilíma⁶⁰ a kolektivu teplických kunsthistoriků okolo Jana Hanzlíka.⁶¹ V případě Karla Schlimpa to byly kromě jeho životopisu z pera Friedricha Bernharda Pollerosse⁶² také nejrůznější publikace a články k prostředí vídeňské Ringstrasse.⁶³ V kapitole o Karlu Schlimpovi se dále objevují odkazy na literaturu, související s fenoménem nádražní architektury. Jde především o texty Karla Kuči,⁶⁴ Güntera Oetzela,⁶⁵ Pavla Schreiera,⁶⁶ Jiřího Kacetla⁶⁷ či Mojmíra Krejčířika.⁶⁸ Obdobně jsou v případě fenoménu

---

51 GRUBER, Josef. *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a cílech reformy živnostenské*. Praha : Obchodní a živnostenská komora, 1904.

52 GERŠLOVÁ, Jana. *Dějiny moderního podnikání*. Praha : Professional Publishing, 2012.

53 VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004.

54 Zde např. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.) a kol. *Biografický slovník českých zemí*. Sešit 3, Bas-Bend. Praha : Libri, 2005.

55 Zde např. Österreichisches Biographisches Lexikon, BL 1815-1950, Bd. 10 (Lfg. 48, 1992).

56 MENCL, Jaroslav. *Historická topografie města Jičina. Část II*. Jičín : Musejní spolek v Jičíně, 1949.

57 HORÁKOVÁ, Hana. *Ulicemi Jičina*. Jičín : Okresní muzeum a galerie Jičín, 1993.

58 ÚLEHLA, Vladimír. *Jičín na konci 19. století*. Jičín : 2005.

59 KILIÁN, Jan (a kol.). *Teplice*. Dějiny českých měst. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

60 KOCOURKOVÁ, Květoslava; VILÍM, Karel. *Teplice. Zmizelé Čechy*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009.

61 HANZLÍK, Jan; ZAJONCOVÁ, Jana; HÁJKOVÁ, Lenka; BLAŽEJOVÁ, Markéta; BENEŠ, Jutta Maria. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000*. 1. vydání. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016.

62 POLLEROSSE, Friedrich Bernhard. Notizen zur Biographie des Architekten und Bauunternehmers Carl Schlimp (1834–1901). In: *Blätter für Technikgeschichte*. Bd. 39/40, 1977/78.

63 Např. EGGERT, Klaus. Der Wohnbau der Wiener Ringstraße im Historismus 1855-1896. In: WAGNER-RIEGER, Renate (ed.). *Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche*. Band VII. Wiesbaden: Franz Steiner, 1976.

64 KUČA, Karel. Nedocenená a ohrožená nádražní architektura. In: *Sborník Společnosti přátel starožitnosti*. Praha, Sv. 4, 1996.

65 OETZEL, Günther. Stadt und Bahnhof im 19. Jahrhundert. In: *Das pulsierende Herz der Stadt: Stadtraum und industrielle Mobilität. Die Karlsruher Bahnhofsfrage*. Karlsruhe: KIT Scientific Publish, 2005.

66 SCHREIER, Pavel. *Příběhy z dějin našich drah*. Praha: Mladá Fronta, 2009.

67 KACETL Jiří. *140 let Severozápadní dráhy : Minulost a budoucnost nejkratšího dopravního spojení Vídně a Berlína = 140 Jahre der Nordwestbahn : Vergangenheit und Zukunft der kürzesten Verkehrsverbindung Wien – Berlin*. Znojmo: Jihomoravské muzeum ve Znojmě, 2013.

68 KREJČIŘÍK, Mojmír. *Česká nádraží: architektura a stavební vývoj*. IV. díl, 2. část. Litoměřice: Vydavatelství dopravní literatury Ing. Luděk Čada, 2015.

divadelní architektury v kapitole u Josefa Niklase použity odkazy na práce Alfréda Javorina,⁶⁹ Jiřího Hilmera⁷⁰ nebo Michaelu Marek.⁷¹ Výše nastíněný výčet literatury však není vyčerpávající a všechny použité publikace jsou uvedeny v závěrečném bibliografickém přehledu.

Základní koncepty a pojmy: „umělecká“ architektura a „technické“ stavitelství

Koncepty a pojmy, které v práci používám, vycházejí především z oblasti sociálních dějin, ale pracuji rovněž s koncepty a metodami hospodářských dějin, historické sociologie a dějin umění. Použitá terminologie se překrývá s terminologií, používanou německou a rakouskou historiografií, což umožňuje „podobnost tamního sociálního členění se stratifikací novodobé české společnosti v českých zemích“.⁷² Celou prací se prolínají koncepty *měšťanstva* (*Bürgertum*), *inteligence* (*Bildungsbürgertum*) a *hospodářských elit* (*Wirtschaftsbürgertum*), hojně diskutované mezi německými historiky. Měšťanstvo jakožto heterogenní skupina osob je podle těchto konceptů definováno jak sociálními, tak kulturními aspekty. Na základě této širší definice je příslušnost do měšťanského stavu posuzována nejen podle výše příjmů či vztahu k městskému prostředí, ale také na základě společné příslušnosti k určitému souboru profesí, společně sdílených hodnot a podobného životního stylu.⁷³ Díky nejednoznačnému vymezení vznikla mezi historiky debata, koho můžeme z tehdejší obyvatelstva zařadit mezi měšťany, a koho nikoliv.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že architekti a

69 JAVORIN, Alfred. *Divadla a divadelní sály v českých krajích 1.díl, Divadla*. 1. vyd. Praha: Umění lidu, 1949.

70 HILMERA, Jiří. *Česká divadelní architektura = Czech theatre architecture*. 1. vyd. Praha: Divadelní ústav, 1999.

71 MAREK, Michaela. *Kunst und Identitätspolitik: Architektur und Bildkünste im Prozess der Tschechischen Nationsbildung*. Köln: Böhlau Verlag, 2004.

72 PELC, Martin. *Umění putovat, Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská, 2009, s. 17.

73 Ibidem, s. 18 – 19.

74 Srov. HETTLING, Manfred. *Politische Bürgerlichkeit. Der Bürger zwischen Individualität und Vergesellschaftung in Deutschland und der Schweiz von 1860 bis 1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999; KOCKA, Jürgen (Hg.). *Bürgertum in 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. Systematizaci německých příspěvků k diskuzi o konceptech *Bürgertum* a *Bildungsbürgertum* provedl Jiří Pešek. PEŠEK, Jiří. *Bürgertum a Bildungsbürgertum v habsburské monarchii v zrcadle knih a studií posledních let*, In: *PSH*, roč. 26, 1993, s. 149-155; PEŠEK, Jiří. *Německá diskuse let 1985-1992 o tématu: Bürgertum - Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*, In: *ČCH*, roč. 92, 1994, s. 104-121; RAKOVÁ, Svatava (ed.). *Německé dějiny optikou recensenta. Literatura o dějinách německy mluvící střední Evropy 19. a 20. století v recensích Jiřího Peška z let 1990-2002*. Praha: HU AV ČR, 2004, s. 81 – 108. Této problematice se u nás dále věnovali např. URBAN, Jiří. *Bürgerlichkeit und das tschechische Bildungsbürgertum am Ende des 19. Jahrhunderts*. In: STEKL, Hans (ed. Et al.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit: Bürgertum in der Habsburgenmonarchie*. Wien: Cologne and Weimar, 1992, s.

stavitelé patřili mezi hospodářské elity, působící v městském prostoru, a v mnoha případech bylo podmínkou pro rozjezd jejich kariéry (registrace stavební firmy) získání občanství, je potřeba tyto koncepty v této práci reflektovat.

Pro můj další výklad je nutné definovat základní pojmy, které pomohou v obecnější rovině interpretačně uchopit vymezené téma. Jsou to jednak obecně sociologické pojmy, které jsou spjaty s postavením architektů ve společnosti (sociální statut a kapitál, socioprofesionální skupina, profesionalizace ad.), a jednak konkrétní pojmy, spjaté s vývojem vlastní stavitelské profese (architekt, stavitel, inženýr, podnikatel ad.). V práci užívám jak pojmu stavebnictví, pod který zahrnuji obecné průmyslové a stavební procesy (výroba stavebních hmot, stavební podniky a firmy, pozemní, železniční, silniční a vodní stavby), tak pojmu stavitelství, kterým rozumím konkrétní činnosti ve stavebnictví (specializovaný obor, výkon profese).

Pro sociální vzestup společenské skupiny architektů a stavitelů byl klíčový rozvoj oboru tzv. pozemního stavitelství, které se v Čechách v průběhu 19. století etablovalo jako samostatná věda se svými vlastními institucemi, profesní organizací a odbornými publikacemi. Tento vztah byl ale ambivalentní a můžeme říci, že k vývoji oboru pozemního stavitelství stejnou měrou přispěl také růst prestiže architektonického a stavitelského povolání. Jindřich Fialka definoval v Ottově naučném slovníku pozemní stavitelství jako komplexní vědu, „zahrnující v sobě všechny znalosti a zručnosti, jichž jest potřebí, aby na jejich základě pozemní stavby mohly se navrhovati, rozpočítati, prováděti a hotové již kolaudovati. Tato věda jest velmi obsáhlá, neb zahrnuje v sobě všechny theoretické znalosti, týkající se jednotlivých staveb, jejich pevnosti a stálosti, účelnosti a jakosti, jejich ceny a spotřeby, jakož i praktické znalosti jejich upotřebení a vhodnosti, jejich způsobilosti a trvalosti, a to jak stavebních látek, tak i různých výrobků řemeslných, dále dokonalou znalost všech stavebních řemesel a všech továrních a uměleckých předmětů, způsob jejich provádění, sestavení a různou jejich výpravu. K pozemnímu stavitelství náleží též znalost architektonických forem, zdravotní techniky, znalost dějin architektury a uměleckého průmyslu, jakož i jiných všeobecných vědění, jako jest matematika, fysika, chemie, technologie staviva a strojná, všeobecné hospodářství, znalost stavebního řádu aj.“⁷⁵ Už z této

---

203 – 209; KOŘÁLKA, Jiří. Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tábor). In: STEKL, Hans (ed. Et al.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit: Bürgertum in der Habsburgenmonarchie*. Wien: Cologne and Weimar, 1992, s. 210 – 221; PEŠEK, Jiří. *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920*. Praha: Scriptorium, 1999, s. 204 – 231; KLADIWA, Pavel. Stav bádání k problematice vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum. In: *Slezský sborník = Acta Silesiaca : čtvrtletník pro vědy o společnosti* Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea 100, č. 2, 2002, s. 124-143.

75 FIALKA, Jindřich. Pozemní stavitelství. In : *Ottův slovník naučný*. Dvacátý díl. Praha : J. Otto, 1903, s. 366.

definice vyplývá tenká hranice mezi „uměleckou“ architekturou a „technickým“ stavitelstvím, stejně jako potřeba relativně komplexního vzdělání pro výkon pozemního stavitelství.

Pro sledování a popis vzestupu architektů a stavitelů je nutné vymezit toto společenství jako sociální skupinu na společenském žebříčku 19. století.⁷⁶ Toto období je charakterizováno zásadními změnami ve struktuře obyvatelstva a přechodem od stavovské společnosti směrem ke společnosti občanské. Spouštěcím mechanismem těchto změn se staly výše popsané modernizační procesy první poloviny 19. století, akcelerujícím prvkem pak revoluce 1848 – 1849. Pro rozdělení společnosti do jednotlivých sociálních skupin se stal klíčovým ekonomický faktor, který začal jako hlavní prostředek sociální mobility hrát stále důležitější úlohu. Dynamika společenských změn umožňovala další diferenciaci a vertikální mobilitu jednotlivých sociálních skupin.⁷⁷ V práci tedy půjde o hledání a popis konkrétních faktorů, které umožnily sociální mobilitu architektů a stavitelů.

Mezi horní vrstvu tehdejší společnosti můžeme, vedle tradiční sociální skupiny šlechty a církevního kléru, dále zařadit velkoobchodnický patriciát, intelektuály, vojenskou generalitu a vysokou (státní) byrokracii, která stála u zrodu moderní politiky ve druhé polovině 19. století.⁷⁸ Naprostá většina architektů a stavitelů ovšem pocházela ze středních vrstev. Pro střední vrstvu je ve sledovaném období typické prohlubování sociální diferenciaci (majetkové a právní) a modifikace jejích funkcí (hospodářské, sociální, mocenské) na základě rozdílných osobních kvalit a profesních kariér. Velikost majetku a funkce ovlivňovala prestiž a postavení ve společnosti dané skupiny. K nejváženějším sociálním skupinám, které tvořily tzv. honoraci čili novou elitu, patřili úředníci, vojenští důstojníci, kněží a moderní inteligence (lékaři, advokáti, novináři, později architekti a inženýři ad.), na vesnici sedláci.⁷⁹ Ze zbohatlých příslušníků střední vrstvy se kolem poloviny 19. století začala formovat skupina podnikatelů. Složení podnikatelské skupiny bylo různorodé a rekrutovalo se vertikálně napříč všemi sociálními vrstvami, část velkopodnikatelů dokonce pronikla do prostoru horních vrstev. Totéž platí i pro architektky, z nichž většina se po dosažení měšťanského stavu etablovala jako stavební podnikatelstvo, a ti nejúspěšnější dosáhli na vrcholu svých kariér statutu horní vrstvy. Do zbývajících dolní vrstvy můžeme zařadit některé venkovské stavitele,

---

76 Srov. LNĚNIČKOVÁ, Jitka. Obchodníci sklem od poslední čtvrtiny 17. do poloviny 19. století – profil sociální skupiny. In: KÁRNÍK, Zdeněk; ŠTAIF, Jiří (eds.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566 – 1848*. Praha : Univerzita Karlova – Karolinum, 1999, s. 239 – 265.

77 MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 - 1914*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum, 2010, s. 156.

78 LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; DOUŠOVÁ, Hana. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. Díl I. Dějiny hmotné kultury*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2001, s. 12 - 18.

79 Srov. MACHAČOVÁ, MATĚJČEK (pozn. 77), s. 213 - 282.

kteří vykonávali zednické a nejrůznější pomocné práce. Tyto stavitele však do svého vzorku, vzhledem k obtížnosti přesnějšího podchycení, nezahrnuji.

Sociální mobilita architektů-podnikatelů ze střední vrstvy směrem k horní vrstvě souvisí se snahou o posílení jejich sociálního statutu. Právě v 19. století se díky procesům modernizace objevila v širším měřítku možnost proměnit svůj vrozený statut ve statut získaný. V moderní společnosti je sociální status ovlivněn zejména dosaženým vzděláním, příjmem, vlastnictvím, sociálním oceněním vykonávané profese, podílem na moci a rozhodováním a dalšími faktory.⁸⁰ Francouzský sociolog Pierre Bourdieu vymezuje sociální statut jedince na základě vlastnictví tří druhů vzájemně provázaných kapitálů.⁸¹ Ekonomický kapitál, který zahrnuje hmotné statky, ať už zděděné či získané, jako například nemovitý majetek nebo příjem jedince, vnímá Bourdieu jako významný, ale nikoliv nejdůležitější aspekt. Mnohem významnější roli hraje kulturní kapitál, který výrazně ovlivňuje životní styl jedince a jeho další směřování. V případě architektů a stavitelů se jedná především o stupeň dosaženého vzdělání. Dalším druhem je sociální kapitál, do kterého spadá rodina, regionální, národní a etnická identita, síť přátel a kontaktů, které má jedinec k dispozici. Tuto síť kontaktů, styků a známostí začali architekti budovat už během svých studií na polytechnice a dále ji rozvíjeli během svých profesních kariér v nejrůznějších profesních a zájmových organizacích. Nehmotné kulturní a sociální kapitály bývají označovány pod jedním pojmem jako symbolický kapitál. Tento kapitál, do kterého můžeme zařadit ještě také pověst a dobré jméno, přispívá k dalšímu věhlasu jedince a umožňuje další posilování jeho statutu a rozvíjení jeho kariéry mimo vymezenou profesní oblast, v případě architektů například vstupem do politické, vědecké či mecenášské sféry.

Profesionalizace architektů a stavitelů

Jedním z klíčových podnětů pro růst sociálního statutu architektů byl proces profesionalizace povolání architekta. Profesionalizace, související se specializací činností ve všech sférách života v důsledku rozvoje trhu, byla jedním z klíčových jevů 19. století a definuje se jako kvalifikované vykonávání zpravidla jednoho stálého povolání za úplatu.⁸²

80 Srov. KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha : SLON – Sociologické nakladatelství, 2006.

81 BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998, s. 27 – 40, 81 – 93. Dále viz např. BOURDIEU, Pierre. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1986; PETRUSEK, Miroslav. *Velký sociologický slovník I*. Praha : Karolinum, 1996, s. 474 - 475. VESELÝ, Arnošt. *Teorie mnohačetných forem kapitálů*. Praha : FSV UK, 2006. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha : Argo, 2013, s. 722.

82 MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. Poznámky k vývoji sociální skupiny průmyslových podnikatelů a vlastníků v českých zemích v 19. století. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur*

Profesionalizace se nejprve projevila u profesí státních a vrchnostenských úředníků a řemeslníků, pro jejichž činnost byla zapotřebí odborná příprava a převládal veřejný zájem na její honorování. Poměrně dlouhou dobu zůstávala neprofesionalizovaná učitelská povolání (a to i v akademické sféře), část domácích výrobců, nádeníci se střídavým zaměstnáním a nekvalifikovaní dělníci.⁸³ Jak již bylo řečeno, nejen pro architekty a stavitele, ale rovněž pro všechny sociální vrstvy bylo až do poloviny 19. století typické střídání zaměstnání nebo dvojí zaměstnání.

Jan Havránek v návaznosti na práce Charlese E. McClellanda⁸⁴ a Eliota Freidsona⁸⁵ charakterizuje svébytnou profesionální vrstvu několika faktory: vysoce specializovaným a dlouhodobým vzděláním, přísnými zkouškami a prověřováním znalostí jako předpokladu svolení k výkonu povolání, vysokými odměnami za práci, vysokou společenskou prestiží, jasným modelem kariéry nebo postupu na společenském žebříčku, monopolizací trhu pro poskytování vysoce kvalifikovaných služeb a profesní samosprávou.⁸⁶ Samostatná profese je podle McClellanda charakterizována vědomím nutnosti zvýšit svoji exkluzivitu, požadavkem zvýšení nároků na znalosti, interakcí a určitým stupněm autonomie vůči státu, profesní strukturou, vztahem k mimoprofesní konkurenci, stupněm modernosti a profesní organizovaností. Ve své práci bych se proto rád na vybraných případových studiích, skrze konfrontaci životních podmínek a profesních strategií jednotlivých osobností, zabýval a popsal tyto faktory tak, abych mohl sledovat celkovou profesionalizaci architektů a stavitelů a jejich „cestu“ mezi společenskou elitu.

Vzhledem k nejednoznačnému vymezení architektů a stavitelů v rámci jedné sociální vrstvy se jako nejlepší možnost pro přesnější definici této skupiny, na základě poznatku o její společné profesní příslušnosti, jeví využití *socio-profesionálního kódu* rakouské statistiky povolání. Socio-profesionální kodifikace se v habsburské monarchii začala namátkově zaznamenávat už ve druhé polovině 18. století, uzákoněna byla konskripčním patentem v roce 1804, což souviselo se snahou státu o přesné rozdělení mužského obyvatelstva podle jeho použitelnosti pro vojenskou službu.⁸⁷ V rakouské statistice povolání byli zpočátku, na základě

Sozialgeschichtedes 19. Jahrhunderts. Opava : Slezský ústav SZM v Opavě, 1995, s. 103 – 104.

83 Ibidem, s. 83 - 84

84 McCLELLAND, Charles E. *The German experience of professionalisation. Modern Learned Professions and Their Organisations from Early Nineteen Century to the Hitler Era*. Cambridge University Press, 1991.

85 FREIDSON, Eliot. *The Theory of Professions: State of the Art*. In: DINGWALL, Robert; LEWIS, Philip (eds.). *Sociology of Professions*, New York, 1993.

86 HAVRÁNEK, Jan. Úvod. In: SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996, str. 11.

87 HORSKÁ, Pavla. Kategorie „samostatný“ v rakouské statistice povolání (Příklad českých zemí). In: *ČČH*, 1982, roč. 30 [80], č. 4, 1982, s. 547–548.

stavovského rozdělení společnosti, kategorizováni pouze příslušníci privilegovanějších a movitější vrstev – šlechta, duchovenstvo a tzv. honorace (úředníci, měšťané, bohatí rolníci), nižší vrstvy byly do sčítání pojety jako sumární kategorie poddaných.

Teprve s rozvojem občanské společnosti a s potřebou státu mít přehled o majetku a příjmech obyvatelstva a o jeho ekonomickém potenciálu se socio-profesionální třídění dále zpřesňovalo a rozšiřovalo také na nižší vrstvy. V roce 1857 přibyly do sčítacího soupisu nové kategorie – obchodníci, továrníci a řemeslníci, dělníci.⁸⁸ Socio-profesionální skupina architektů a stavitelů byla v dobové statistice pojímána jako součást širší sociální skupiny, nazývané obvykle jako technická inteligence či technický stav. Jejich poslání a úkoly, před kterými stáli, je však odlišovaly od poslání stavebních inženýrů, zabývajících se výstavbou hospodářských staveb a konstrukcí jejich technického vybavení, a obě skupiny se tak lišily náplní své činnosti.

K výrazné proměně socio-profesionálního kódu rakouské statistiky povolání došlo v roce 1869, kdy bylo veškeré obyvatelstvo při sčítání důsledně rozděleno podle druhu ekonomické aktivity a podle povolání v příslušném hospodářském odvětví (zemědělství, lesnictví, hornictví, hutnictví atd.). V ještě souhrnném kódu honorace se poprvé objevuje kategorie architekt,⁸⁹ což svědčí o nárůstu významu a společenské prestiže této skupiny v předchozím desetiletí. Po vydání nového živnostenského řádu v roce 1859 zcela zmizela v hospodářském sekundárním sektoru profese řemeslník a továrník, a byla nahrazena třemi novými subjekty – samostatný podnikatel, úředník a dělník, a to v šesti druzích průmyslové činnosti – ve stavebnictví, v živnostech zpracovávajících kov, kámen a dřevo, ve výrobě chemikálií, potravin a poživatin, v textilním průmyslu, v kožedělném a papírenském průmyslu a v tzv. neproduktivních živnostech. Při sčítání v roce 1880 se navíc u každé kategorie zaměstnání začaly rozlišovat kategorie „samostatné osoby“ a „osoby v zaměstnaneckém poměru“ (úředníci, obchodní vedoucí, dělníci).⁹⁰ V tomto roce vystupuje v socio-profesionálním kódu, společně se stavebními inženýry a civilními geometry, kategorie architekt poprvé samostatně.⁹¹

Architekti, stavitelé a inženýři byli tedy do rakouské statistiky povolání zařazeni jako samostatná socio-profesionální skupina v roce 1880. To znamená, že v této době už musel být

88 HORSKÁ, Pavla. Několik poznámek k vývoji socio-profesionálního kódu rakouské statistiky povolání. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Sv. 9. Praha : Ústav českých a světových dějin, ČSAV, 1984, s. 42 – 43.

89 Vedle kategorií dvorní, státní, zemští, okresní a obecní úředníci, státní návladní, notáři, aktivní vojáci, učitelé, studenti, umělci, advokáti, zdravotníci, četníci, policie finanční stráž. In: HORSKÁ (pozn. 46), s. 549.

90 HORSKÁ, Pavla. České podnikatelství v rakouské statistice povolání. In: *Opomíjená a neoblíbená v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*. Praha : KLP, 2007, s. 56.

91 HORSKÁ (pozn. 47), s. 50.

celospolečensky uznáván jejich stupeň profesionalizace a musely být tudíž už zařazeni mezi novodobou elitu, které se během druhé poloviny 19. století dostalo, stejně jako u jiných moderních profesí (lékaři, právníci ad.), širokých možností uplatnění s vyšším stupněm společenské prestiže. Ze zběžného prvotního průzkumu vyplývá, že architekti a stavitelé sledovaného období pocházeli z různého sociálního prostředí napříč všemi sociálními vrstvami, nejvíce však ze středních vrstev.⁹² Společenský vzestup jim musely umožnit stejné výchozí podmínky na počátku jejich kariér, vyplývající z jednotného státního systému školní docházky, formujícímu se během první poloviny 19. století. Při vstupu na polytechnický ústav byla tedy tato skupina spřízněna pouze generačně, a teprve díky možnosti získat patřičné vzdělání ve svém oboru a následné vyhlídce kariéry ve státních či soukromých službách se mohla tato skupina formovat jako samostatná profesní vrstva se společným skupinovým vědomím.

Pro popsání a porozumění této sociální proměny je tudíž nutné položit si otázku, jak vypadal architekt a stavitel kolem roku 1830, kdy ještě netvořil jednotnou socio-profesionální skupinu, kolem roku 1860, kdy nastal počátek této proměny, a kolem roku 1890, kdy se etabloval v samostatnou socio-profesionální skupinu. Je zřejmé, že právě mezi lety 1860 až 1890 došlo díky profesionalizaci ke klíčovému horizontálnímu posunu společenského postavení a sociálního statutu směrem vzhůru. Tento posun lze sledovat na základě změny vnějších objektivních faktorů (hospodářské a společenské procesy) a jejich působení na konkrétní subjekty. Již nyní můžeme na základě výše popsaných fenoménů odvodit, že mezi hlavní vnější objektivní faktory patřily systémové změny ve školství, správě a právu stavebního oboru. Na konkrétních případových studiích budu proto zkoumat, jak konkrétní osobnosti toto vzdělání dále využili pro svůj další profesní a společenský rozvoj, a zda usilovali po absolutoriu státní školy o zlepšení svého postavení, které jim nabízelo dynamicky se rozvíjející a státní reformami podporovaný stavební průmysl, nebo zda zůstali na stejné sociální úrovni jako před příchodem na polytechniku. Nejprve je ale nutné charakterizovat odlišnou náplň činnosti architektů, stavitelů a inženýrů, kteří ještě v druhé polovině 19. století navenek vystupovali jako jednotná socio-profesionální skupina a jejichž odlišení se stalo záležitostí teprve 20. století.

---

92 VLČEK (pozn. 21).

Architekt jako umělec

Pojem architekt může být na základě dobové chápání pojmu vymezen nejméně ve třech rovinách – architekt a stavitel, architekt a inženýr, architekt a podnikatel. V běžné stavební praxi byla až do konce 18. století autorem celého stavebního podniku jedna osoba, *stavitel-architekt*, jehož úkolem byl jak komplexní návrh stavby, tak řízení její realizace. K hlubší diferenciaci pojmů stavitel a architekt došlo až na počátku 19. století, v souvislosti s rozmachem stavebního průmyslu, vznikem nových stavebních odvětví a především se snahou o přesnější vymezení architektů vůči stavitelům vzhledem k jejich profesnímu zaměření a adekvátních finančních odměnách. „Rostoucí složitost stavebních úkolů, početnost druhů stavebních hmot a konstrukcí a zejména jejich řešení na podkladě vědy, která nahradila dřívější intuici a zkušenosti na straně jedné, na straně druhé pak vznik nových druhů budov se vzrůstajícími nároky na provozní, prostorové i výtvarné řešení vedly posléze k tomu, že ke konci století se oba druhy činnosti osamostatňují a vyhraňují jako *architektura*, zabývající se celkovým prostorovým a uměleckým konceptem, a *stavitelství*, které řeší otázky stavebních materiálů, konstrukcí, vnitřního zařízení a vybavení a posléze i způsobu provedení stavby“.⁹³ Tento posun a oddělení profese architekta a stavitele dobře ilustrují jména dvou generačních současníků a tvůrců Národního divadla - architekta Josefa Zítka (1832 – 1909) a stavitele Jiřího Pacolda (1834 – 1907), kteří si ve druhé polovině 19. století vybudovali renomé fundovaných odborníků ve svých oborech, kterých ale dosáhli odlišnými způsoby a prostředky, což se projevilo v jejich rozdílných kariérních drahách. Zatímco Zítek se věnoval výhradně návrhům projektů a podepisoval se jako architekt, Pacold se nikdy za architekta nepovažoval a mimo svou pedagogickou a vědeckou činnost se věnoval stavitelské praxi a stavebnímu dozoru. Snad poslední, kdo v Čechách spojoval architektonickou i stavitelskou stránku, byl příslušník předchozí generace Josef Kranner (1801 – 1871), který zároveň řídil jako podnikatel provádění stavby.⁹⁴

Základní rozdíl mezi architektem a stavitelem se odvíjel už od jejich odlišné profesní přípravy. Stavební specializace s sebou přinesla potřebu lépe definovat titul architekta, který byl v dobové hierarchii vnímán jako nejvyšší stupeň stavebního vzdělání. S úpadkem stavebních hutí a cechů převzalo tuto profesní přípravu nově budované státní školství, navazující na tradici barokních Akademií. Obor tzv. civilního stavitelství byl v českých

93 BENEŠOVÁ, ŠTURSA (pozn. 15), s. 302.

94 Ibidem, s. 301 – 302.

zemích vyučován od roku 1727 profesorem Janem Ferdinandem Schorem (1686 – 1767) na Stavovské inženýrské škole v Praze, předchůdkyni polytechnického ústavu. Po jeho smrti se stal profesorem inženýrských věd František Antonín Leonard Herget (1741 – 1800), pozdější vrchní stavební ředitel v Čechách a zakladatel proslulé pražské cihelny.⁹⁵ V roce 1787 se stavovská inženýrská profesura v rámci reorganizace přičlenila k filosofické fakultě Karlovy univerzity.

Prvním pokusem o vymezení kompetencí osob ve stavebním oboru se stalo oddělení nekvalifikovaných zednických mistrů od technicky vzdělaných stavitelů-architektů na základě císařského dekretu z roku 1785. Vedle vyššího inženýrského školení zajišťovaly v této době na nižší úrovni výchovu stavebníků, zvláště řemeslnických tovaryšů a mistrů, také cechy.⁹⁶ Pro mimopražské stavitele představovaly cechy často jedinou dostupnou formu vzdělávání, neboť si nemohli dovolit studovat v Praze z finančních důvodů. Na základě císařského dekretu byli zednickými mistry označeni ti, kteří se pouze vyučili zednickému řemeslu v rámci příslušného cechu a stali se měšťany, stavitelé-architekti museli navíc absolvovat oficiální zkoušku z počtů a kreslení.⁹⁷ Stavitelé-architekti nemuseli být organizováni v cechu, mohli ale být zároveň zednickými mistry a provozovat měšťanskou živnost, a proto bylo ve všech směrech výhodnější získat doklad o odborné způsobilosti stavebníka. To byl jeden z hlavních důvodů rostoucího zájmu o studium stavitelství na konci 18. století.

Po vzniku pražské polytechniky v roce 1805 a založení stálého oboru stavitelství při tomto učilišti dále vzrostla prestiž stavitelské profese. Oproti původním očekáváním se však zájem studentů o přednášky stavitelství a architektury zprvu neseťkal s velkým ohlasem. Z tohoto důvodu ředitel polytechniky František Josef Gerstner (1756 – 1832) navrhl dvorské studijní komisi pro revizi školství, ze své pozice jejího přisedícího člena, aby nařídila povinné studium na polytechnice všem zemským stavitelům a stavebním mistrům. Podle jeho návrhu neměl mít v budoucnu nikdo titul architekta, aniž by absolvoval vídeňskou akademii či pražskou polytechniku. Povinnost studia se neměla vztahovat na venkovské stavitele, tesaře, pokrývače a zedníky. Tímto návrhem se dvorská studijní komise intenzivně zabývala a výsledkem bylo vydání několik dvorských nařízení a dekretů Zemského gubernia,⁹⁸ které se

---

95 HAVRÁNEK, Jan (a kol.). *Dějiny Univerzity Karlovy 1802 – 1918*. Díl třetí. Praha : Karolinum, 1997, s. 22.

96 K problematice cechovního vzdělávání stavitelů viz kapitola Stavební správa a právo (pozn. aut.).

97 JÍLEK, František; LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. 1. díl. Svazek 1. Praha: České vysoké učení technické, 1973, s. 127.

98 Zemské gubernium bylo v letech 1763 až 1848 nejvyšším správním zemským úřadem, který sídlil pro Čechy v Praze a pro Moravu v Brně. Gubernium mělo už moderní byrokratický aparát se sekretáři, koncipisty a dalšími úředníky a vydávalo příslušná guberniální nařízení pro své správní území v oblasti politiky, školství, justice, financí apod. K jeho činnosti v oblasti stavebnictví viz kapitola Stavební správa a právo (pozn. aut.).

staly odrazovým můstkem profesní diferenciacie a společenského vzestupu sociální vrstvy stavitelů a architektů v 19. století.

V guberniálním dekretu z roku 1810 bylo pro zaměstnání na zemském stavebním ředitelství vyžadováno úspěšné absolvování polytechnického institutu se zaměřením na matematiku, pozemní a silniční stavby.⁹⁹ Klíčový dekret, který právně vymezil stavitele, zedníky a stavbyvedoucí a upřesňoval podmínky pro získání stavebního osvědčení, byl vydán v roce 1812. Každý nový žadatel měl za povinnost navštěvovat přednášky na polytechnice po dobu jednoho roku, musel vykonat závěrečné zkoušky a po nabytí praktických zkušeností měl být přezkoušen na zemském stavebním ředitelství.¹⁰⁰ Již zavedení stavitelů si měli do tří let od vydání tohoto nařízení doplnit patřičné vzdělání a podrobit se zkouškám na polytechnice i na zemském stavebním ředitelství. Architekti a stavitelé s doložitelnou několikaletou praxí nemuseli absolvovat studium, ale podmínkou bylo složení obou zkoušek.¹⁰¹

Tato nařízení měla platit jak pro městské, tak pro venkovské stavitele, což se v praxi ukázalo jako problematické. Dalším guberniálním dekretem z roku 1815 byli stavitelé rozděleni do tří kategorií – pražští, městští a venkovští. Tyto kategorie se vzájemně lišily náročností podmínek pro získání stavitelského osvědčení. Stavitelé v Praze se měli podrobit teoretické a praktické zkoušce buď na polytechnice, nebo na Zemském stavebním ředitelství. Městským stavitelům a stavitelům ve vrchnostenských službách stačilo vykonat zkoušku u příslušného stavebního oddělení krajského úřadu, na jejímž základě jim zemské stavební ředitelství udělilo osvědčení. Venkovští stavitelé byli přezkoušeni krajskou komisí v místě svého působení a doplnění vzdělání a praxe na polytechnice a u stavebních podniků jim bylo pouze doporučeno. V dekretu se už vymezovala samostatná kategorie architektů, kteří vystudovali vídeňskou Akademii výtvarných umění, prošli náležitými zkouškami a obdrželi diplom architekta.¹⁰² Dekretem se také rušila veškerá soukromá výuka mimo polytechnické učiliště.

Guberniálním dekretem z roku 1819 byly nároky na vzdělání stavitelů a architektů dále zmírněny. Nově byly pro zednické mistry, tesařské mistry, kameníky a pokrývače zrušeny zkouškové povinnosti a místo nich byly vyhlášeny skromnější požadavky. Základem adeptů mistrovství byly především praktické (a v menší míře i teoretické) vědomosti.

99 KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart. 03, inv. č. 0012/017, č. 16535, fol. 1. *Enleitung zur Prüfung der Kandidaten für den Baumeisterposten*, 3. 5. 1811.

100 KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart. 03, inv. č. 0013/017, č. 30838, fol. 3 – 7. *Die Richtlinie über die Prüfungs der Baumeister*, 29. 11. 1812.

101 NA ZSR, fond ČSZS 1789 – 1851, i. č. 43, č. j. 1783. *Podací protokoly stavovskému shromáždění*, 17. 3. 1813.

102 EBEL (pozn. 48), s. 109 – 111.

Absolvování přednášek na polytechnice a jmenované zkoušky byly povinné pouze pro architekty, stavitele, zednické a tesařské mistry působící v Praze nebo pro všechny, kteří chtěli nastoupit ke stavebnímu úřadu. Ostatní osoby žádající o mistrovství mohly nepovinně absolvovat celý přednáškový kurz na pražské polytechnice nebo alespoň podstatné základy rýsování v nedělních a svátečních školách.¹⁰³

Spor o podmínkách používání titulu stavitel a titulu architekt se řešil rovněž na celostátní úrovni, o čemž svědčí vydání série dvorských nařízení z let 1815 až 1821 a diskuze ohledně vymezení kompetencí v oblasti stavitelského školení mezi vídeňskou Akademií a nově založenou tamější polytechnikou. Podle stanoviska kancléře Metternicha, kurátora Akademie, mělo být pro jakoukoliv stavitelskou činnost v rezidenčních a provinčních městech monarchie vyžadováno absolvování závěrečné zkoušky z Akademie s důrazem na uměleckou stránku vlastní stavby. Titul „architekt“ mohla propůjčit Akademie osobám po prokázání teoretických znalostí všeobecného a vyššího stavitelství a praktických dovedností zhotovením příslušných stavebních návrhů.¹⁰⁴ Podle ředitele vídeňské polytechniky Johanna Prechtla titul stavitel náležel absolventům příslušných kurzů oboru pozemního stavitelství na polytechnice a předmětu krásné architektury na Akademii, kteří prokázali tříletou praxi v oboru a vykonali závěrečnou teoreticko-praktickou zkoušku na polytechnice. Jen tyto stavitelé měli být oprávněni navrhovat, vést a provádět veřejné patrové stavby.¹⁰⁵ Titul architekt Prechtl užíval pouze k označení jednoho ze dvou krajských úředníků stavebního úřadu.

V dobovém vnímání se architekti od stavitelů odlišovali především svým posláním a kvalifikací. Vedle studia stavebních technologií a praktického vedení stavby byli architekti na Akademii výtvarných umění ve Vídni, Mnichově či v Drážďanech, které byly už v této době vnímány jako vysoké školy, školení navíc ještě v dějinách umění a estetiky, což dávalo jejich práci tvůrčí a umělecký rozměr. Od tohoto školení se už z podstaty odvíjel vyšší sociální status a společenská prestiž architekta. Architekt navrhoval stavební plány, jednotliví stavitelé je měli zrealizovat a dohlédnout na průběh stavebních prací.¹⁰⁶ Ve stavební praxi se příliš toto vymezení mimo Prahu neuplatňovalo a přihlíželo se spíše k dosavadním zkušenostem a věhlasu daného stavebníka. Obzvláště to platilo pro stavitele v odlehlejších regionech, kde se

---

103 NA ZSR, fond ČSZS 1789 – 1851, i. č. 43, č. j. 1340. *Podací protokoly stavovskému shromáždění*, 11. 1. 1819.

104 WAGNER, Walter. *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*, Wien: Brüder Rosenbaum, 1967, s. 76.

105 *Ibidem*, s. 77.

106 GIUSTINO, Cathleen M. Architekti a plánování rozvoje města Prahy ve druhé polovině 19. století (1866 – 1900): příklad nabytí profesních pravomocí „zdola“, In: SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan. *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996, s. 40 – 41.

nároky kladené na kvalifikaci stavebníka snižovaly a daleko významnější roli hrálo národnostní hledisko a praktické potřeby pro vedení stavby.

Neplatilo ovšem, že architekt byl zároveň automaticky i výkonným stavitelem. Po zrušení stavebního cechu se, díky postupné státní institucionalizaci stavebního řemesla a stavebního práva, přesně vymezoval postup a podmínky samostatného provozování stavitelských živností a pozdějších společenstev. První právní úpravu požadavků na stavitele po roce 1848 přinesl výnos ministerstva obchodu z března 1850, kterým se zavedla jednotná zkouška pro přijímání odborníků do státních stavebních institucí.¹⁰⁷ Tuto zkoušku mohli vykonat i stavitelé, kteří hodlali působit v soukromých službách. Požadovalo se předběžné vzdělání na úrovni absolventa polytechniky, které však nemuselo být bezpodmínečně doloženo příslušným vysvědčením. Uchazeč musel složit praktikou ústní a písemnou zkoušku z pozemního, vodního a silničního stavitelství a z praktické geometrie (geodézie) a musel vypracovat zadaný projekt.¹⁰⁸ Zatímco do poloviny 19. století tedy bylo hlavní podmínkou pro stavitele nebo architekta absolvování určitého školení, v dalším období již bylo k výkonu odborné činnosti nutné především složit předepsané státní zkoušky.

Podle nového živnostenského řádu, který vstoupil v platnost v roce 1860, byly svobodné stavební živnosti koncesní a pro jejich provozování byl potřebný průkaz odborné způsobilosti. Žadatelé o stavební koncesi se museli podrobit výběrovému řízení na příslušném stavebním úřadě a teprve po absolvování zkoušky ze stavitelství obdrželi licenci. Někteří věhlasní architekti, jako například Josef Hlávka či Josef Zítek, kteří na počátku své kariéry obdrželi stavební koncesi, si ji po uplynutí dané lhůty již dále neprodložovali a formálně tak ztráceli stavitelský titul. O dalším přesnějším vymezení titulů a o sporech mezi kompetencemi polytechniky a Akademie bude pojednáno v kapitole Stavební vzdělávání, o zisku stavitelských koncesí a o vlivu státu na rozvoj stavitelství v kapitole Stavební správa a právo.

Architekt jako inženýr

Další vymezení dobového chápání pojmu architekt je spjato se vztahem k nově se etabloující osobě *inženýra-technika*, odborníka na moderní stavební materiály a technologie. To souvisí s rozvojem fenoménu tzv. inženýrské architektury od konce 18. století a vychází z nového chápání architektury jako praktické disciplíny, která pružně reaguje na inovace a nové

---

107 SEIDLEROVÁ, DOHNÁLEK (pozn. 18), s. 28.

108 KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart. 81, inv. č. 0013/017, č. 354 b. d. *Narřízení Ministerstva obchodu o podmínkách přijímání odborníků do státních stavebních institucí*, 1850.

úkoly doby. Po napoleonských válkách došlo v západoevropských zemích k nárůstu veřejného stavitelství na úkor soukromých zakázek a z původně vojenských inženýrů se stávají civilní inženýři, orientující se na výstavbu nových industriálních budov a užitných objektů. Objevila se industriálně orientovaná architektonické teorie, která kladla důraz na moderní technologii, a která byla úzce svázána s moderní vědou a průmyslem.¹⁰⁹ Nárůst složitosti realizace a vedení stavebního projektu si vyžádalo diferenciaci stavebních povolání, kdy technické úkony řešili inženýři a architekti se soustřeďovali spíše na výtvarnou stránku stavby.

Utilitární inženýrská architektura se od klasické architektury odlišovala nejenom používáním nových stavebních materiálů, jako bylo železo, litina, ocel, sklo a později železobeton, ale především užitím nových stavebních technologií, k nimž mimo jiné patřily železné konstrukce, skleněné rastrové plochy, typové (prefabrikované) prvky a kovové skeletové konstrukce včetně konstrukcí na bázi litého železobetonu.¹¹⁰ Typickými objekty, na nichž se uplatnily tyto materiály a konstrukce, byly jednak mosty, související s rozvojem železniční a vodní dopravy, jednak obchodní domy a pavilóny světových výstav, vyžadující lehké a rychle smontovatelné konstrukce velkých rozměrů, které by zároveň propouštěly dostatek světla.¹¹¹ Do českých zemí však pronikaly tyto nové poznatky pozvolna a se značným zpožděním především z Anglie a Francie. Inženýrská architektura se u nás začala rozvíjet v omezené míře (hlavně u železničního a vodního stavitelství) až kolem poloviny 19. století.

Nový vztah architekta a inženýra nejlépe vyjadřuje pojem *moderní architekt*, který, se ve svém díle zabývá švýcarský teoretik architektury a sociální historik Ulrich Pfammatter.¹¹² Pfammatter popisuje vznik moderního architekta v souvislosti s rozvojem technických věd, osvícenstvím a výukou architektury na francouzské École polytechniques na přelomu 18. a 19. století. Formování „moderního“ architekta se odvíjelo od nového univerzitního výukového modelu, zavedenému architektem Jeanem-Nicolasem-Louisem Durantem na pařížské polytechnice v roce 1794. Díky němu bylo možné dosáhnout komplexního vzdělání v architektuře a stavitelství pro všechny uchazeče bez ohledu na jejich sociální původ. Toto komplexní univerzální vzdělání přispělo podle Pfammattera k formování architektury jakožto moderní plnohodnotné profese a tento model přejala další evropské polytechniky včetně pražské a vídeňské.

---

109 VYBÍRAL (pozn. 33), s. 174.

110 BUKOVSKÝ, Jan (a kol.). *Dějiny stavitelství*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2001, s. 163 – 164.

111 Srov. SCHÄDLICH, Christian. *Das Eisen in der Architektur des 19. Jahrhunderts*. Magdeburg: Geymüller Verlag für Architektur.

112 PFAMMATTER (pozn. 14), 8 - 12.

Základy pro změnu v dosavadním vzdělání architektů vycházely z dobových společenských požadavků a odvíjely se od nově budovaného státního modelu výuky architektury, spočívajícím ve spojení teoretických a praktických poznatků při studiu. Výuka architektury začala být orientována více na praxi; studenti měli za povinnost navštěvovat vedle teoretických přednášek také praktická cvičení, kde předkládali vlastní projekty. Museli se účastnit exkurzí po nejrůznějších stavbách a v době letních prázdnin absolvovat vlastní praxi při stavebních podnicích. Architekti tak mohli během svého studia dokonale poznat vlastní stavební proces, který byl předtím známý pouze výkonným stavitelům – organizaci práce, řízení podniku, fungování strojů a v rámci vlastních projektů navrhovat jejich zlepšení.

Na polytechnice byl zřízen stálý profesní sbor učitelů a jejich asistentů, kteří vedli cvičení a mohli se osobně věnovat architektům a jejich projektům. Stále větší důraz byl kladen na výuku chemie a nových stavebních materiálů a postupů. K motivaci studentů byly zavedeny povinné zkoušky, závěrečný zisk absolventský titulů i nejrůznější soutěže. To vše přispívalo k pěstování smyslu pro zodpovědný přístup architekta k vlastní práci a k neustálému doplňování znalostí a interdisciplinárnímu poznávání nových přístupů v duchu osvícenství. Moderní *architekt-inženýr* se stal po absolvování polytechniky zároveň technologickým expertem a toto nové pole architektova působení označuje Pfammatter jako *architektonické inženýrství*.¹¹³

Dobové vydělení technické architektury (Nutzbau) ze sféry „vysoké“, tedy oficiálně prestižní a reprezentační architektury (Prachtbau) však neznamenalo úplnou rezignaci na výtvarnou stránku tohoto užitkového stavitelství. Zejména v městském prostředí bylo potřeba vtisknout strohé technické formě obecně kulturně přijatelný tvar.¹¹⁴ Proto se stavební inženýři vzdělávali na polytechnickém učilišti společně s architekty v rámci oboru pozemního stavitelství. Zhruba od počátku třicátých let 19. století došlo na pražské polytechnice ke změně formy výuky po vzoru pařížské École Polytechnique. Namísto dosavadní umělecko-estetické „akademické“ výuky architektury začal být kladen větší důraz na „industriální“ vzdělávání a technické inženýrství, především na mostní a železniční stavitelství.¹¹⁵

---

113 PFAMMATTER (pozn. 14), s. 12.

114 K tomuto tématu i k odkazu na další literaturu dále viz VYBÍRAL, Jindřich. Sakrální v profánním. Přenos forem a významu v inženýrské architektuře 19. století. In: *Sacrum et profanum*. Plzeň 1993, s. 204-211; VYBÍRAL, Jindřich. Ingenierbau und Zweckarchitektur, v: Bohmen. In: *19. Jahrhundert*. München 1995, s. 251-272, 413; VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská architektura a užitkové stavby klasicismu. In: *Dějiny českého výtvarného umění III, sv. 1*. Praha : Academia, 2001, s. 61 - 63; VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská a průmyslová architektura romantického historismu. In: *Dějiny českého výtvarného umění III, sv. 1*. Praha : Academia, 2001, s. 278 – 281; VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská a průmyslová architektura přísného a pozdního historismu. In: *Dějiny českého výtvarného umění III, sv. 2*. Praha : Academia, 2001, s. 203 – 204; VYBÍRAL (pozn. 68), s. 177 – 184.

115 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 312.

Architektům inženýrských staveb stačilo pro výkon své profese absolvování polytechnického ústavu, architekti veřejných staveb velmi často odcházeli po absolutoriu studovat na akademie výtvarných umění.

Ve středoevropském prostoru došlo k první konfrontaci mezi architekty a inženýry na pražském sjezdu architektů a stavitelů z německojazyčných zemí v roce 1844, kde se podrobněji v rámci diskuze o aktualizaci historických slohů v „národní“ architektuře řešila otázka, zda jako výraz moderního postoje preferovat „stylovost“, nebo „funkční estetiku“. Odlišné stavební úkoly architektů a inženýrů ještě nebyly jasně definovány a došlo se pouze ke konstatování, že „architekti mají vyšší umělecké poslání než inženýři, jejichž kompetence spadají do oblasti stavebnictví bez uměleckých ambicí“.¹¹⁶ V referátu významného vídeňského architekta Ludwiga Förstera poprvé výrazněji zazněly požadavky na řešení urbanistických problémů městského plánování, hygieny a technických staveb jako hlavních úkolů nové fáze průmyslové revoluce, které mají být svěřeny nejen architektům, ale i inženýrům. Rovněž ve svém příspěvku sice profesor stavitelství pražské polytechniky Karel Wiessenfeld rozlišoval mezi „silničním, mostním a železničním stavitelstvím“ a „stavitelským uměním“ reprezentativních staveb, ale zároveň zdůrazňoval vzájemnou syntézu „praktické architektury a dějin a teorie umění“.¹¹⁷ To se projevovalo rovněž při společné výuce architektů a inženýrů na polytechnice, kdy až do reformy v šedesátých letech zůstávaly učební osnovy obou profesí shodné.

Profesi samostatných inženýrů oficiálně vymezil až nový živnostenský řád z roku 1859, který vydělil civilní inženýry ze stavebních živností. Císařským patentem bylo stanoveno, že povolání inženýrů nespadá pod živnostenský řád a má mít svá vlastní pravidla.¹¹⁸ K další diferenciaci architektů a inženýrů přispěl ministerský výnos z roku 1860 o zřízení instituce úředně oprávněných soukromých techniků, kteří se dělili na inženýry, architekty a geometry.¹¹⁹ Soukromí civilní technici se od stavebních živnostníků lišili v tom, že vykonávali složitější stavební úkony, které často vyžadovaly odborné vysokoškolské vzdělání.¹²⁰ Uchazeči o titul museli dosáhnout stáří 24 let, doložit svá studia na polytechnice, mít pětiletou praxi a především prokázat odpovídající znalosti vykonáním komisionální zkoušky. Zkouška se skládala na místodržitelství před profesory techniky, zástupci státních

---

116 MAREK (pozn. 71), s. 47 – 48.

117 Ibidem, s. 50 – 51.

118 SVOBODNÝ, HAVRÁNEK (pozn. 45), s. 115.

119 *Nářízení státního ministerstva ze dne 11. XII. 1860 č. 36.413 o zřízení instituce úředně oprávněných soukromých techniků.*

120 Civilní geometři však disponovali většinou pouze středoškolským vzděláním a svoji funkci vykonávali jen jako odměnu za předchozí vojenskou či úřednickou službu. SVOBODNÝ, HAVRÁNEK (pozn. 45), s. 115.

technických orgánů a kvalifikovaných praktiků, a v podstatě kopírovala obsah učiva odborných předmětů na polytechnice.

Ve snaze státu o snížení výdajů a o omezení působnosti státních stavebních orgánů, zajišťovali nezávislí inženýři v první řadě technické záležitosti přidělených obcí, korporací a obecnostva. Za zvláštních podmínek (honorovaně a nejdéle na 30 dní v roce), jich bylo možné použít i pro úkoly stavební správy. Splnění všech těchto náročných požadavků však poskytovalo jen velmi malé výhody, a proto mělo celé Rakousko-Uhersko koncem roku 1876 pouze 135 úředně autorizovaných civilních inženýrů (z toho 103 geodetů a jen 21 architektů).¹²¹ V Čechách ještě roku 1882 působili pouze čtyři úředně oprávnění architekti. Autorizovaní civilní technici podléhali místním politickým orgánům a byli určeni k „obstarávání věcí obcí, korporací a občanstva“.¹²²

Novelizací živnostenského řádu byla civilním inženýrům, geometrům a architektům poskytnuta větší nezávislost tím, že nemuseli jako samostatná profese platit příspěvky živnostenské komoře.¹²³ Další diferenciaci povolání civilních architektů a inženýrů přinesly zákony z let 1886 a 1913, které dále specifikovaly jednotlivé pravomoci a zavedly nové profesní specializace (inženýři pro stavbu strojů, pro zemědělskou techniku, lodní stavby, lesnictví, elektrotechniku atd.).¹²⁴

Architekt jako podnikatel

Třetí rovinou pojetí architekta na základě jeho profesního vymezení v 19. století, částečně se překrývající a navazující na předchozí roviny chápání, je jeho spojení s podnikáním jako *architekt-podnikatel*. Tento vztah nebyl dosud v českém prostředí příliš reflektován.¹²⁵ A přitom od počátku spojení architektury a inženýrství se zároveň formoval nový typ podnikatele, který byl schopný vzít na sebe rozhodnutí a riziko kapitálových investic, najmout k tomu potřebné síly a prostředky a uplatnit nové vynálezy a inovace.¹²⁶

121 Wochenschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, 1, 1876, s. 226.

122 Die Bau-Ordnung für das Königreich Böhmen von 11. Mai 1864 samt dem Abänderungsgesetze von 14. Dezember 1881. 4. ed.. Prag, 1884, s. 88 – 93.

123 NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Ministr obchodu C. k. místopředsedství v Praze 29. dubna 1879*.

124 Nař. min. veř. prací v doh. s min. vnitra, min. věcí duch. a vyuč., pak s min. práv, financí, obchodu, železnic a orby ze dne 7. května 1913, č. 77 ř. z. o civ. technících (civ. inženýrech a civ. geometrech). In: *Řád živnostenský ze dne 20. prosince č. 227 ř. z. doplněný živnostenskými novelami, k němu se vztahujícími zákony, normaliiemi a rozhodnutími úřadů, nálezy nejv. správního soudu a posudky obchodní a živnostenské komory Pražské*. Sv. X, Díl I., Praha: Československý kompas, 1924, s. 715 – 723.

125 K tomu dále viz MYŠKA (pozn. 9), s. 181 – 218.

126 JAKUBEC, JINDRA (pozn. 9), s. 16. Podle klasických definic podnikatelské vrstvy můžeme tento typ podnikatele zahrnout buď pod pojem „podnikatel 19. století“, který se podle Fritze Redlicha vyznačoval tím,

Nová generace architektů a stavitelů, která nebyla poznamenána zkušeností s přísným cechovním systémem a jeho regulemi, využívala své odbornosti i zvýhodněných startovacích podmínek k zakládání stavitelských podniků. Někteří mohli navázat na již zavedenou rodinou firmu a dále ji rozvíjet. Velmi častou praxí byl sňatek s dcerou majitele stavební firmy, v níž získával stavitel po studiích praktické zkušenosti.¹²⁷ Pokud stavitel prokázal své schopnosti, zpravidla mu tchán svoji firmu odkázal.

S dalším rozmachem stavebního průmyslu a nárůstem stavební činnosti vznikl ve druhé polovině 19. století tzv. *gründerský typ stavebního podnikatele*. Tito stavební podnikatelé zakládali velké stavitelské firmy, často akciové společnosti, které nabízejí provedení staveb všeho druhu a ve všech slozích. Jejich hlavním kritériem se stal zisk a vše se podřizovalo finančnímu efektu. Zákazníka se snažili získávat v tvrdém souboji s konkurencí tím, že se naprosto podřizovali jeho vkusu a touze po společenské prestiži, hrubou nacionalistickou demagogií i výhodnou finanční nabídkou. V sezóně zaměstnávali stovky dělníků, současně stavěli velmi rychle desítky staveb. Byli mezi nimi stavitelé po stránce řemeslné solidní i méně solidní, takže stavební nehody byli např. v Praze na denním pořádku. Běžnou praxí bylo uzavírání aliancí s dalšími staviteli za účelem vymezení kompetencí a působnosti nebo spojování specializovaných stavebních firem v jednu, jako v např. u známých pražských firem Nekvasil a Daněk, Müller a Kapsa ad.

Akumulace peněžního kapitálu umožnila některým architektům zapojit se do společenského života v místě svého působení. Mnozí stavební podnikatelé se angažovali v komunální i zemské politice, podněcovali aktivně spolkový život, sponzorovali školství, umění a vědu a přispívali tak k intelektuálnímu rozvoji svého národa.¹²⁸ Tyto aktivity jim pak recipročně zajišťovaly přednost při výběrovém řízení na komunální či přímo „národní“ projekty. „Účast v politice měla pro stavitele strategický význam, neboť jim zaručovala bezprostřední vliv na rozhodování o přidělování obecních zakázek a přístup k potřebným informacím týkajícím se výstavby a územního plánování. Takto mohli v zájmu svých

---

že považoval konkurenci za přirozený jev a podnikal všechny kroky k jejímu omezení, odmítal vměšování státu do svých záležitostí a odmítal přebírat jakoukoli sociální zodpovědnost za své zaměstnance. Podle přesnější typologie Arthura H. Cola jej můžeme definovat jako „průmyslově orientovaný typ podnikatele“, charakteristický pro druhou polovinu 19. století a vyznačující se specializací na určité odvětví či branži hospodářské činnosti, kterou vykonával po celý život a zpravidla měl tendenci předat ji svým potomkům. MYŠKA (pozn. 9), s. 194 – 196.

127 Na význam vztahu mezigeneračního sociálního původu manželských partnerek podnikatelů a na nutnost analýzy profesního (sociálně-pozičního) zařazení otců manželek podnikatelů (tchanů) upozornil Milan Myška. Vedle zisku prosperující stavební firmy či počátečního finančního kapitálu měli již zavedení stavební podnikatelé tendenci brát si dcery z rodin, které dosahovali vysoké společenské prestiže, aby mohli proměnit svůj ekonomický kapitál v kapitál symbolický. V českém prostředí totiž ještě v tomto období rozvinuté průmyslové revoluce stále platil rozpor mezi ekonomickou mocí a bohatstvím na jedné straně a společenským statutem a politickou mocí na druhé straně. MYŠKA (pozn. 9), s. 204 – 205.

128 MYŠKA, Martin. *Rozbřesk podnikatelů*. Moravský Beroun: Moravská expedice, 2000, s. 7.

stavebních investic prosazovat v obecním výboru zakládání nových ulic právě v těch částech katastru, kde vlastnili nějaké nevyužité parcely,¹²⁹ případně mohli včas nakupovat levně zemědělské pozemky, které pak za výhodných podmínek přeměňovali ve stavební plochy, jež v následujících desetiletích dále zhodnocovaly (...) Orientace v technických záležitostech stavitelům umožňovala profitovat také z účasti v nejrůznějších odborných komisích a správních orgánech“.¹³⁰ Mimoto figurovali architekti a stavitelé rovněž v institucích pro financování veřejných zakázek komunální výstavby.

Příkladem takovéhoho podnikatelem byl Václav Nekvasil (1840 - 1906), jehož firma, založená v roce 1868 v Karlíně, založila svůj vzestup na stavbách desítek cukrovarů.¹³¹ Zcela ojedinělým případem mezi stavebními podnikateli byl díky svému enormně rychlému profesnímu a společenskému vzestupu Josef Hlávka (1831 – 1908). Výjimečnost Hlávkovy podnikatelské osobnosti spočívá v tom, že představuje jakýsi weberovský ideální typ.¹³² V literatuře se uvádí, že Hlávka svým hlubokým zájmem nejen o architekturu, ale i o organizaci práce ve stavebnictví, zosobňoval prototyp komplexně vzdělaného stavebního architekta-podnikatele, vyznačujícího se propojením moderních a tradičních postupů v rámci ekonomicky hospodárné monumentalitě stavitelského podnikání.¹³³ Prototypem koho ale konkrétně byl? Existují nějakí jeho následovníci, alespoň v menším měřítku? Jedním z mých cílů bude proto pokusit se na základě vybraných osobností z Hlávkovy generace najít „malé Hlávky“ v regionálním kontextu a popsat, na kolik se svojí profesní činností přibližovali svému předobrazu. Nejprve ale bude ještě nutné popsat objektivní vnější faktory této proměny, tedy školský, právní a správní systém stavebního oboru.

---

129 Např. ostravský stavitel Franz G. Böhm využil zázemí své velkoměšťanské rodiny, která vlastnila četné zemědělské pozemky na periferii města. Tyto pozemky se v průběhu šedesátých let 19. století staly cennými stavebními parcelami, na kterých začal Böhm stavět vlastní činžovní domy. DANĚK (pozn. 2), s. 137.

130 DANĚK (pozn. 2), s. 138 – 139.

131 K jeho osobnosti dále viz publikace k šedesátiletému výročí založení stavební firmy V. Nekvasil. J. S. WEGER; J. HYAN (red.). *V. Nekvasil 1868 – 1928*. Praha: V. Nekvasil, 1928, s. 8 – 21.

132 GERŠLOVÁ (pozn. 52) s. 60.

133 HORSKÁ Pavla. Poznámky k úloze stavebnictví v sociálním a ekonomickém vývoji českých zemí na základě biografie Josefa Hlávky. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 4, 1990, s. 10.

Stavební vzdělávání

Počátky výuky pozemního stavitelství na pražské polytechnice

Technické vzdělání bylo v letech 1790 až 1848 ještě na velmi nízké úrovni a výchova kompetentních technických odborníků výrazně zaostávala za situací v západoevropských zemích. Pojem „učení“ byl v 19. století ještě stále spjat spíše s přípravou k výkonu určitého řemesla u mužské populace v rámci jednotlivých cechů, později v rámci jednotlivých živnostenských společenstev. Řemeslu se nadále učili zpravidla děti z nižších středních a nižších vrstev podle rodinné tradice, kdy se řemeslo dědilo z otce na syna bez ohledu na zájmy dítěte. Pro děti z nižších vrstev znamenalo kvalifikované řemeslo jedinou nadějí na sociální vzestup.¹³⁴ Vztah učedníka a mistra předem sjednávali rodiče nebo zákonní zástupci, v podmínkách se vedle učebních povinností velmi často objevovalo zajištění ubytování a stravy ze strany mistra.

Státní školský a vzdělávací systém zažíval v rakouských zemích v tomto období, i přes četné dílčí pokusy o modernizaci v podobě tereziánských a josefínských reforem, období stagnace a krize. Až na počátku 19. století přišel dosavadní univerzitní profesor matematiky František Josef Gerstner (1756 – 1832) s návrhem na vytvoření komplexního studia technických oborů v rámci jednoho učiliště. Jeho záměrem bylo vytvořit inženýrskou školu podle didaktického modelu francouzské École Polytechniques, s nímž se Gerstner seznámil díky mnoha kontaktům a četným služebním cestám na toto učiliště. Tento model vycházel z osvícenské ideje o úloze vědy ve službách sociálního pokroku v závislosti na konkrétních úkolech a požadavcích společnosti. V technické výuce se mělo jednat především o propojení teorie a praxe za účelem lepší přípravy adeptů na svá budoucí povolání. Studenti pařížské polytechniky měli k dispozici organizovaný systém přednášek, doplněný o praktická cvičení, exkurze a soutěže. Žáci byli, díky zavedení systému profesorů a jejich odborných asistentů, v neustálém kontaktu se svými vyučujícími, kteří měli za úkol povzbuzovat a motivovat žáky za účelem jejich vlastního profesního rozvoje.¹³⁵ Škola poskytovala svým žákům ve dvouletém studiu všeobecné technické vzdělání orientované pro potřeby státní služby a armády, které mohli posluchači rozvíjet na dalších typech škol.

---

134 LENDEROVÁ, JIRÁNEK, MACKOVÁ (pozn. 20), s. 209 – 210.

135 Dále viz PFAMMATTER (pozn. 14), s. 39 – 88.

Gerstnerův návrh byl předložen zemskému sněmu, který jej velmi intenzivně projednával v letech 1800 až 1803.¹³⁶ Čeští stavové se totiž dlouho nemohli shodnout na podobě a budoucím směřování ústavu. Jedna strana v čele s hrabětem Františkem Antonínem Kolovratem Novohradským prosazovala namísto inženýrské školy vznik ústavu umění a architektury po vzoru klasických italských Akademií, které ale fungovaly spíše jako umělecké ústavy a spolu s výukou malířství, sochařství a architektury se zaměřovaly na výuku teorie a estetiky.¹³⁷ Druhá strana v čele s hrabětem Karlem Clam-Martinicem podporovala Gerstnerův projekt založení polytechniky k povzbuzení stagnujícího hospodářství monarchie.¹³⁸ Nakonec se podařilo Gerstnerovi stavy přesvědčit o nutnosti zřídit technické učiliště. V podstatě se mělo jednat pouze o nahrazení starší inženýrské školy a nová škola nadále (až do roku 1815) formálně spadala pod Filosofickou fakultu pražské univerzity.¹³⁹ 10. listopadu 1803 schválil císař František II. zřízení *Královského českého stavovského technického učiliště v Praze* (*Königliche böhmische ständische technische Lehranstalt zu Prag*), pro „povznesení domácího vlasteneckého průmyslu vědeckým vyučováním“¹⁴⁰.

Pražská polytechnika se sídlem ve Svatováclavském semináři v Dominikánské, pozdější Husově třídě byla jednou z první institucí svého druhu v habsburské monarchii i ve střední Evropě. Inženýrská akademie ve Vídni byla předtím zrušena v roce 1792 a nový polytechnický ústav byl založen až v roce 1815. Ve Štýrském Hradci existovala polytechnika od roku 1814, v roce 1825 byla zřízena také v Karlsruhe, v roce 1827 v Mnichově. Několik polytechnik bylo v té době založeno ve Švýcarsku (1798 v Zurichu, 1819 v Lausanne).¹⁴¹ Ústav byl podle pařížského vzoru rozdělen na matematické a chemické oddělení. V matematickém oddělení se v prvním ročníku vyučovala geometrie a vyšší matematika, ve druhém ročníku mechanika a hydraulika, ve třetím ročníku stavitelství. Oproti pařížské škole, která se soustřeďovala na vojenské obory, se však náplň výuky odvíjela především od potřeb domácího průmyslu.

Ačkoliv učiliště formálně patřilo k pražské univerzitě, ve skutečnosti jej spravoval stavovský Zemský výbor. Zemský výbor vydržoval polytechniku z vlastních peněz a nárokoval si tudíž právo na konečné schvalování všech navrhovaných vnitřních záležitostí ústavu, jako například dohled nad jmenováním ředitele, profesorů i jejich asistentů,

136 Dále viz JÍLEK, LOMÍČ I (pozn. 56), s. 170 – 193.

137 K tomu viz *Ibidem*, s. 209 – 261.

138 Podrobněji k tomuto sporu viz KORBEL, Tomáš. Výuka architektů a stavitelů na pražské polytechnice v první polovině 19. století. In: *Hospodářské dějiny = Economic history*. 2018, roč. 31, č. 1, 2018, s. 4 – 8.

139 HAVRÁNEK, Jan (red.). *Dějiny Karlovy Univerzity 1802 – 1918. Sv. III*. Praha : Karolinum, 1997, s. 22.

140 VELFLÍK (pozn. 38), s. 182.

141 LONG, Christopher. East Central Europe: National Identity and International Perspective. In : *Journal of the Society of Architectural Historians*. Vol. 61, No. 4, 2002, s. 519 – 520.

schvalování finančních výdajů školy a přidělování finančních příspěvků jednotlivým oborům, či účast zemských komisařů při pololetních zkouškách.¹⁴² Co se týče vnějších záležitostí, spadala škola v nejvyšší instanci pod školskou komisi dvorské kanceláře ve Vídni, která byla pravidelně formou výroční zprávy informována o veškerém dění na polytechnice.

Hlavním posláním polytechniky mělo být oživení zaostalé české výroby, a proto byl od počátku kladen důraz na praktický ráz výuky. Za tímto účelem se Gerstner snažil obsadit profesury polytechniky praktickými odborníky a skutečnými kapacitami ve svém oboru, kteří vedle svých hlubokých teoretických vědomostí patřili k vůdčím postavám českého hospodářství s praktickými funkcemi v různých průmyslových odvětvích. Pro výuku civilního stavitelství na pražské polytechnice byl získán významný architekt Jiří Fischer (1768 - 1828). Jeho zásluhou si tento obor vydobyl už od počátku samostatné postavení v rámci matematického oddělení. V osobě profesora Fischera získal obor civilního stavitelství jednu z nejvýznamnějších osobností českého stavitelství a architektury vrcholného klasicismu počátku 19. století.¹⁴³ Jako architekt působil Fischer především ve Vídni a v Mnichově a v Čechách se podílel například na přestavbě purkrabského letohrádku v pražské Stromovce v roce 1808, v letech 1808 až 1811 upravoval celnici u Hybernů v Praze. Později projektoval výstavbu zámku Kačina i kostela sv. Gotharda v Bubenči a sv. Kříže v Praze Na Příkopěch. Účastnil se také urbanistického plánování Karlína.

Podle původních Gerstnerových plánů měli na polytechniku docházet majetnější studenti z řad obchodníků, továrníků, státních úředníků, řemeslníků a technické inteligence a pod vedením zkušených odborníků si osvojovat studijní poznatky, rozvíjet nové technologické postupy a uplatňovat je ve svých budoucích povoláních.¹⁴⁴ Rozsáhlý plán výuky a přednášek předpokládal svědomitost a pilnost žáků v docházce na přednášky a při skládání zkoušek. Nově se formulující technické školství na Polytechnickém institutu se však zpočátku potýkalo s malým zájmem veřejnosti a nízkou ochotou svých posluchačů plnit studijní povinnosti. Jak vyplývá z dobových statistik, místo posluchačů ze statkářské, podnikatelské a obchodnické vrstvy navštěvovali školu spíše střední vrstvy budoucích státních úředníků, včetně architektů a stavitelů. Největší zájem tedy byl o vzdělání ve stavebním odvětví a zeměměřičství, dále o zemědělství a lesnictví.¹⁴⁵

---

142 KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart. 03, inv. č. 0012/012, fol. 1 – 2, *Dopis z 20. 2. 1811*.

143 VLČEK (pozn. 21), s. 185.

144 GERSTNER, Franz. *Geschichte der Errichtung und Lehrplan der technischen Lehranstalt in Prag*. Prag, 1806, s. 10.

145 GERSTNER, Franz. *Vorschlag zu Erweiterung des von den böhmischen Herren Ständen im Jahre zu Prag errichteten polytechnischen Instituts*. Prag: Gottlieb Haase, 1820, s. 3 – 8.

Na převahu studentů ze středních vrstev poukazují také dobové údaje o původu posluchačů.¹⁴⁶ Téměř polovina všech žáků pocházela ze zemědělského venkova z hospodářských, lesnických a sedláckých rodin. Asi třicet procent posluchačů se rekrutovalo z průmyslu a řemesel, převážně z řad pražského měšťanstva a obyvatel venkovských měst. Necelých deset procent tvořili studenti z obchodnických rodin a z rodin státních úředníků. Je tedy zřejmé, že nejméně byly na polytechnice v jejích počátcích zastoupeny větší města a úřednická inteligence, naopak největší podíl studentů tvořily venkovské síly z hospodářsky rozvinutého pohraničí a výrobních odvětví. To mělo vliv také na národnostní složení žáků s naprostou převahou českého živlu, jak dokládají *Studijní katalogy posluchačů*, které se pravidelně vedly od roku 1833.¹⁴⁷ Příchozí pocházeli většinou z českých středně velkých měst a vesnic (jako jazyková příslušnost je téměř výhradně uváděna čeština), takřka chybí zájemci z Moravy, kteří navštěvovali spíše vídeňskou polytechniku.

V kontrastu s předběžným zájmem adeptů o stavitelské vzdělání byl počet studentů třetího ročníku vlastního oboru stavitelství rekordně nízký – v rámci celé polytechniky tvořili nanejvýš desetinu ze všech posluchačů školy.¹⁴⁸ Malý počet studentů u zkoušek se dá vysvětlit tím, že část posluchačů tvořili stavební mistři, kteří vysvědčení nepotřebovali. Většině stavitelů stačilo získat osvědčení o absolvování základní algebry a geometrie prvního semestru. Jak již bylo uvedeno výše, stavební úřady nevyžadovaly žádné potvrzení o vzdělání ve stavebním oboru až do roku 1812, kdy bylo podle guberniálního dekretu nařízeno povinné studium všem architektům, stavitelům a stavebním úředníkům. I přes toto opatření se v následujících letech do třetího ročníku stavitelství dostávala jen asi čtvrtina ze studentů prvního ročníku.¹⁴⁹

Pro vstup na školu nebylo až do vzniku reálných škol v roce 1833 předepsáno jiné předběžné vzdělání, než jaké poskytoval druhý ročník čtvrté třídy hlavní školy, kde se žáci po rozšíření vyučování v roce 1804 učili základům geometrie, kreslení, mechaniky, fyziky, přírodopisu i stavitelství. Největší část přihlášených prošla před vstupem na technické učiliště

146 Ibidem, s. 9, 53. Jedná se o soukromou statistiku o povolání rodičů žáků, kterou si vedl ředitel Gerstner v letech 1806 – 1814. Během této doby bylo na školu přijato celkem 1227 studentů, z rodin stavebníků jich pocházelo 43.

147 KA ČVUT, *Katalogen über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahre 1833 – 1848*. Jak bylo dále zjištěno, studenti německého původu z majetnějších rodin se zapisovali většinou rovnou na vídeňskou polytechniku. Srov. NEUWIRTH, Joseph. *Die k. k. Technische Hochschule in Wien 1815 – 1915*. Wien : k. k. Technische Hochschule in Wien, s. 33 – 42.

148 JELINEK, Carl. *Das ständisch-polytechnische Institut*, Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1856, s. 144. V roce 1811 z celkového počtu 304 posluchačů si zapsalo ve třetím ročníku stavitelství jen 16 adeptů a 11 vykonalo všechny zkoušky.

149 Ibidem, s. 142. Například v roce 1817 bylo v prvním ročníku 118 studentů, ve druhém ročníku 89 studentů, ve třetím ročníku 43 studentů. V roce 1823 bylo v prvním ročníku 166 studentů, ve druhém ročníku 98 studentů a ve čtvrtém 64 studentů. V roce 1829 bylo v prvním ročníku 161 studentů, ve druhém ročníku 85 studentů a ve třetím 56 studentů.

několikaletou praxí a jejich věk se pohyboval mezi 17 až 22 lety, ale někdy se hlásili i starší praktici. Průměrný věk studentů třetího ročníku stavitelství se pohyboval okolo 20 let, postupně se zvyšoval až na 21,5 let.¹⁵⁰

Vlivem neustále se zvyšujícího počtu zapsaných studentů do prvního ročníku byla v roce 1814 zavedena přijímací zkouška s cílem do budoucna vyřešit omezenou prostorovou i personální kapacitu polytechniky a zamezit návalu uchazečů bez patřičné způsobilosti ke studiu, studující často jen kvůli vyhnutí se vojenské službě.¹⁵¹ Přijímací zkouška se skládala z elementárních počtů a kreslení, pro přijetí se zohledňovalo také vlastnictví či absence vysvědčení z gymnázia a několikaletá praxe v technickém odvětví.¹⁵² Snížení počtu studentů díky zavedení přijímací zkoušky a výslovnému nařízení přijímat jen 80 až 100 posluchačů, ale bylo jen dočasné a už na počátku dvacátých let se počet přijatých studujících ustálil kolem 200 osob a během třicátých let se nadále zvyšoval.¹⁵³ Co se týče stavitelského oboru, udržoval se zde počet studentů, po prudkém nárůstu po zavedení guberniálních dekretů o povinných zkouškách v letech 1810 až 1819, od roku 1822 do roku 1831 okolo 60 posluchačů.¹⁵⁴ Během dvacátých let se projevila výhoda technického vzdělání stavitelů a stavitelé, kteří absolvovali polytechniku, nalézali snadno zaměstnání na stavebních úřadech i ve stavitelství a poptávka po nich převyšovala možnosti ústavu.¹⁵⁵ Na rozdíl od ostatních ročníků si obor stavitelství nadále udržoval vysoký počet studentů, kteří absolvovali téměř všechny povinné zkoušky.

Na polytechnice se zpočátku neplatilo žádné školné a vyučování bylo tedy přístupné širokým vrstvám obyvatelstva. Neustálý každoroční růst počtu přihlášených studentů, vysoká studijní úmrtnost a malý zájem o absolvování studia podle předepsané osnovy až do třetího ročníku¹⁵⁶ však nevyhnutelně vedly k zavedení školného v roce 1836 ve výši 15 zlatých ročně. Podle nařízení měli být od školného osvobozeni nemajetní studenti po předložení příslušného doložení o nemajetnosti a také studenti, kteří v předchozím roce řádně splnili všechny zapsané zkoušky.¹⁵⁷ Díky velkému počtu nemajetných studentů mělo zavedení školného pro rozpočet

---

150 JELINEK (pozn. 148), s. 152 – 153.

151 VELFLÍK, Vojtěch, Albert. *Dějiny technického učení v Praze. Díl I.* Praha: Česká vysoká škola technická, 1906, s. 13. To bylo velmi podstatné právě pro obor stavitelství, kde navštěvovalo přednášky velké množství praktikujících stavitelů bez předchozího vzdělání (pozn. aut.).

152 BOHÁČOVÁ, Eva; PÁRALOVÁ, Edita, ŠMERHA, Vít. Přípravné studium, anebo přijímací zkoušky? In : *Pražská technika*. Ročník VI, číslo 2. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2013, s. 30.

153 Největší počet přihlášených studentů činil v roce 1848 790 (!), od té doby zase každý rok po zavedení přijímací zkoušky mírně klesal. JELINEK (pozn. 148), s. 143.

154 Ibidem, s. 142.

155 EBEL (pozn. 48), s. 114.

156 JELINEK (pozn. 148), s. 149. Statistické údaje ze třicátých a čtyřicátých let potvrzují pokračování předchozího trendu; zhruba polovina přihlášených odcházela nadále již po prvním roce studia, a přibližně čtvrtina přihlášených studovala dva roky. Do třetího ročníku stavitelství se dostávala asi pětina z původního počtu posluchačů prvního ročníku.

157 KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart, 70, i. č. 50.

školy pouze minimální finanční efekt, vedlo ale k větší motivaci studentů plnit včas všechny zapsané zkoušky.¹⁵⁸

Jak vypadala výuka třetího ročníku oboru civilního stavitelství na polytechnice ve svých počátcích? Obor stavitelství se nacházel ve druhém, nejvyšším, patře budovy v dnešní Husově ulici na Starém Městě pražském, kde mu byla vyhrazena jedna větší posluchárna a tři menší učebny kreslení, a dále jeden sál k uskladnění stavebních modelů, materiály a vzorových výkresů.¹⁵⁹ Většina modelů stavebního oboru, které byly průběžně nakupovány a shromažďovány od založení učiliště v roce 1806, pocházela z provádění skutečných staveb.¹⁶⁰ Studenti mohli rovněž navštěvovat knihovnu polytechniky, kde se nacházelo stavitelské oddělení s odbornou literaturou i sbírkou výkresů. Knihovna vznikala podobně jako architektonický kabinet postupně nákupem a darem od různých mecenášů. Nevýhodou pro převažující české posluchače školy ovšem bylo jazykové omezení na tiskoviny německé provenience s několika francouzskými a anglickými časopisy, neboť relevantní odborná literatura v češtině dosud neexistovala.

Oboru stavitelství byla vyhrazena částka 2 300 zlatých na rok. Profesor stavitelství byl odpovědný za nakládání s touto částkou a měl za povinnost sestavit podrobný položkový rozpočet pro svůj obor, který posléze schvaloval ředitel školy a Zemský výbor. Po schválení výdajů a nákupu příslušného vybavení musel vystavit účet a odeslat jej spolu s ostatními obory k vyúčtování Zemskému výboru. Například v roce 1821 se objednálo pro stavitelskou knihovnu roční předplatné Försterových *Bauzeitung*, pět výtisků Rosbergových *Zeitschrift für das Bauwesen*, Crellerův *Journal der Baukunst*, *Journal du genie civil* a několik dalších technologických pojednání a uměleckohistorických spisů v celkové hodnotě 294 zlatých.¹⁶¹

Vzhledem k nižšímu počtu posluchačů se obor nepotýkal s nedostatečným počtem a kapacitou učeben tak, jako tomu bylo u prvního a druhého ročníku. Vlastní učební osnova¹⁶² byla příliš obsáhlá a teoretická, a proto se studenti mohli s probíranou látkou seznámit jen povrchně. Během dvou semestrů se probíralo venkovské, městské a hospodářské stavitelství,

---

158 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 322 – 323.

159 JELINEK (pozn. 148), s. 168.

160 Objekty byly rozděleny do několika kategorií: 1. různé druhy stavebního materiálu včetně jejich zpracování, 2. různé typy dřevěných konstrukcí, 3. modely schodišť, 4. modely oken a dveří, 5. střešní modely podle různých stavebních šířek a podle konstrukčních systémů, 6. odtokové modely, 7. modely topných zařízení, 8. modely různých sloupových řádů, 10. modely jezů a vodních soustav, 11. silniční modely, 12. několik typů mostních konstrukcí. Ibidem, s. 177 – 178.

161 KA ČVUT, fond PÚ 23/23, kart. 10, inv. č. 0022/037, fol. 1 – 2, *Dopis z 25. 08. 1821*. Z ročního rozpočtu byly dále hrazeny drobné opravy modelů a vytápění místností výuky.

162 KA ČVUT, fond PÚ 23/7, kart. 06, inv. č. 0018/077, fol. 1, *Autobiographie von Georg Fischer und Baukunst Lehrplan*, 10. 6. 1817.

estetika a dějiny stavitelství, dále vodní a silniční stavitelství, stavební ekonomie. O celé této látce vykládal profesor Fischer jednu hodinu dopoledne, jednu hodinu odpoledne vedl stavitelské rýsování.¹⁶³ To znamená, že studium na polytechnice nebylo časově vůbec náročné. Jelikož bylo nutné, aby si studenti dělali co nejpřesnější poznámky, nemohlo být množství probrané látky za jednu hodinu příliš rozsáhlé. Nejvíce práce zabíraly rysy a výkresy, které žáci museli vypracovávat i doma mimo vyučovací hodinu kreslení. Počáteční idea aplikace francouzského modelu zdůrazňující propojení teorie a praxe se tak podařila v počátcích výuky stavitelského oboru na pražské polytechnice naplnit jen částečně.

Podle vypracovaného studijního plánu¹⁶⁴ měli studenti navštěvovat přednášky ze stavitelství a architektury ve třetím ročníku svého studia na škole, po absolvování předchozích dvou ročníků. Díky Gerstnerem opakovaně hájené volnosti studia bez závěrečné zkoušky¹⁶⁵ nebyli žáci nuceni navštěvovat přednášky v nařízeném sledu, ale dle svého vlastního uvážení. Každý semestr v podstatě představoval uzavřené studium, do něhož se žáci vždy znovu zapisovali a na jehož konci dostávali studenti vysvědčení o vykonaných zkouškách v těch oborech, které absolvovali. V praxi tedy bylo běžné (především u zednických mistrů a venkovských stavitelů), že zájemci o studium stavitelství rovnou navštěvovali vybrané přednášky bez absolvování předchozích ročníků a zkoušek. Pouze studium vodního stavitelství předpokládalo předběžnou znalost hydrostatiky a hydrauliky z druhého ročníku.

Fischer byl, podobně jako všichni profesori, německého původu, a proto měly četné příklady z praxe, exkurze a praktická cvičení v terénu oživit přednášky v němčině pro venkovské posluchače, kteří nebyli nijak zvyklí studovat a neměli za sebou žádný přípravný kurz. Tento problém byl vyřešen až s vydáním guberniálního dekretu v roce 1819, kdy bylo studium polytechniku nařízeno pouze městským architektům, stavitele, zednickým a tesařským mistrům působících v Praze a úředníkům stavebních úřadů.

Gerstnerovu snahu o propojení teoretických poznatků s praktickými zkušenostmi v rámci vyučování dokládá jeho výroční zpráva za studijní rok 1816/17 zemskému výboru.¹⁶⁶ Píše v ní mimo jiné o potřebě větší spolupráce každého oboru polytechniky s příslušnými hospodářskými institucemi za účelem prohloubení praktických zkušeností absolventů školy a jejich okamžitému zapojení do pracovního procesu. Pro stavební obor žádá Gerstner zapojení

---

163 K prodloužení dopolední a odpolední vyučovací lekce z jedné hodiny na dvě (společně s odpoledním kreslením celkem na čtyři hodiny) došlo až za Wiessenfelda se zavedením dalších vyučovacích okruhů stavebního inženýrství v průběhu třicátých let (pozn. aut.).

164 KA ČVUT, fond PÚ 23/1, kart. 01, inv. č. 0006/005, fol. 1-2, *Lehrplan der technischen Lehranstalt in Prag, 11. 6. 1805.*

165 KA ČVUT, fond PÚ 23/7, kart. 06, inv. č. 0018/081, fol. 4, *Über die Geschichte und aktuellen Status der Baumeisterlehre, 31. 12. 1817.*

166 KA ČVUT, fond PÚ 23/12, kart. 06, inv. č. 0018/049, fol. 1, *Dopis z 2. 9. 1817.*

jednotlivých stavebních ředitelství monarchie, která by škole pravidelně zasílala informace o volných pracovních místech na svých úřadech. Úspěch této žádosti ilustruje následný původní dopis k ustavujícímu dekretu nových praktikantů z pražské polytechniky na stavební úřad v Haliči.¹⁶⁷

Profesor Fischer působil jako hlavní poradce při všech významnějších stavebních podnicích země a zároveň nepřetržitě vyučoval na polytechnice sám bez pomoci asistenta až do své smrti v roce 1828. Za dobu svého působení vychoval velké množství výkonných stavitelů (např. architekti Alois Turek, Josef Karel Maličský, Benedikt Škvor ad.) a stavebních úředníků při zemském stavebním ředitelství i v krajských stavebních funkcích, působících jak v českých, tak také v dalších zemích monarchie.¹⁶⁸ Tito vysocí stavební úředníci často během své kariéry dosáhli rytířského stavu a za své zásluhy byli v místech svého působení jmenováni čestnými měšťany. Mezi nejúspěšnější Fischerovy žáky patřil Václav Kraus (1785 – 1852), kterého můžeme považovat za zdárný příklad Gerstnerem prosazovaného nového typu úspěšného stavitele-architekta podle „francouzského“ modelu *École Polytechniques*, komplexně vzdělaného nejen ve stavitelství, ale také v mechanice, hydrostatice, chemii a polnímu hospodářství. Kraus se ve službách knížete Lobkovicze věnoval na panství Mělník stavitelství i hydrostatice, a zabýval se prvním trasováním železnice ze Staré Huti na Zbraslav. V roce 1819 byl jmenován správcem dvorního stavebního úřadu a v této funkci řídil výstavbu všech dvorských budov v Čechách, včetně dostavby chrámu sv. Víta na Pražském hradě.¹⁶⁹ Po Fischerově smrti se dočasně ujal profesury stavitelství na pražské polytechnice.¹⁷⁰

Po Krausově odchodu v roce 1829 se novým učitelem stavitelství na polytechnice stal vojenský důstojník a inženýr Karl Wiessenfeld (1802 – 1870).¹⁷¹ V porovnání se svým

---

167 KA ČVUT, fond PÚ 23/12, kart. 07, inv. č. 0019/030, fol. 2, *Dopis z 27. 6. 1818.*

168 JÍLEK, LOMÍČ I. (pozn. 36), s. 270.

169 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 214.

170 KA ČVUT, fond PÚ 23/17, kart. 18, inv. č. 0029/100, fol. 1, *Lehrplan der technischen Lehranstalt in Prag, 12. 11. 1828.*

171 Karl Wiessenfeld pocházel z vojenské rodiny a původně vystudoval vojenskou akademii ve Vídeňském Novém Městě. V letech 1821 až 1829 vykonával vojenskou službu v Praze jako stavební inženýr a současně si zde doplňoval vzdělání v přírodních vědách a stavitelství na polytechnice. Jeho hlavní profesní náplní se stala pedagogická a odborná činnost. Své odborné studie z oblasti železničního a mostního stavitelství publikoval také v periodikách *Försters Bauzeitung*, *Zeitschrift für Bauwesen* a a encyklopedického časopisu pražského průmyslového spolku. V roce 1839 přeložil z francouzštiny monografii *Über die Bewegung der Wellen und den Bau am Meere und im Meere*, proslulou se stala jeho studie *Ein Beitrag zum Verständniß der römischen Stein-Inschriften*. V letech 1843 až 1847 patřil k předním členům Spolku německých architektů a inženýrů, a v roce 1844 se stal předsedou sjezdu tohoto spolku v Praze, na kterém se mimo jiné řešila dostavba chrámu sv. Víta. K této příležitosti sepsal stať *Andenken an die dritte Versammlung der deutschen Ingenieure und Architekten in Prag 1844*, ke kterému byla připojena i stať Václava Vladivoje Tomka *Kurze Geschichte der Stadt Prag*. V roce 1844 vydal trojdílnou publikaci o historii a vývoji stavitelství v Čechách (*I. Landbauwesens, II. Hydrotechnic, III. Strassenbauwesens*), které se stalo prvním odborným dílem svého druhu v našem prostředí. Jako projektant realizoval v letech 1852 – 1858 pouze

předchůdcem profesorem Fischerem se ale Wiessenfeld vzhledem ke svým malým dosavadním praktickým zkušenostem netěšil takovému respektu a autoritě. Navíc jeho nástup na školu se v počátcích neseťkával s podporou ředitele Gerstnera, který odmítl akceptovat Wiessenfelda jako stálého profesora stavitelství a ten zde působil pouze jako suplent na dobu neurčitou. Po sérii několika neúspěšných konkurzů na profesuru stavitelství se Wiessenfeld rozhodl v roce 1838 odejít do Lublaně na místo krajského stavebního inženýra, ale vzápětí byl novým ředitelem Hennigerem definitivně jmenován profesorem stavitelství na pražské polytechnice a působil zde až do roku 1864.¹⁷²

Po Gerstnerově odchodu v roce 1832 nebyl jmenován na místo ředitele školy technický odborník z řad profesorů, nýbrž právník a přisedící člen Zemského výboru Jan Henniger. Jeho úkolem měla být konsolidace poměrů na polytechnickém ústavu a reorganizace učebních osnov. Výsledkem této reorganizace se stalo zavedení šesti řádných kateder, včetně katedry stavitelství, úplné oddělení matematického a přírodovědeckého studijního oboru (kromě společných přednášek z fyziky) a rozšíření profesorských povinností. Pro nově zřízenou katedru pozemního stavitelství mělo největší přínos rozšíření počtu hodin praktických předmětů z jedné na dvě denně. Studentům třetího ročníku stavitelství tedy přibyla k jedné hodině teoretické přednášky a jedné hodině praktického kreslení jedna hodina architektonického kreslení navíc a jedna hodina základů deskriptivní geometrie.¹⁷³ Profesor Wiessenfeld tak na rozdíl od svého předchůdce vyučoval denně místo dvou hodin hodiny čtyři. Na rozdíl od Fischera ale mohl později využívat, především pro výuku kreslení, pomocné síly asistenta.¹⁷⁴ Dalším důležitým impulsem pro rozvoj katedry stavitelství znamenalo vyřešení prostorových problémů školy (výstavba budovy reálky a uvolnění několika učeben) a výstavba velkého přednáškového sálu pro tři sta posluchačů v letech 1843 až 1844.

S příchodem profesora Wiessenfelda na katedru stavitelství došlo k proměně formy výuky. Při výuce stavitelství začal být kladen větší důraz na „industriální“ vzdělávání a technické inženýrství, především na mostní a železniční stavitelství. Tato změna vycházela ze

---

návrh opravy kostela svatě Maří Magdalény v Přední Kopanině. K jeho osobnosti naposledy VLČEK (pozn. 21), s. 713.

172 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 256.

173 Ibidem, s. 373 – 374.

174 KA ČVUT, *Personal Stand der technischen böhmischen ständischen Lehranstalt und Ordnung der öffentlichen und ordentlichen Vorlesungen*, Prag 1845, s. 5. V roce 1843 byl dvorskou studijní komisí na polytechnikách zaveden všeobecný systém soukromých docentů a pomocných asistentů (adjunktů) jako zástupců a pomocníků profesorů jednotlivých oborů. V podstatě se jednalo o dvou až čtyřletou vyučovací praxi s účelem vyškolit budoucí učitele a nástupce profesorů. Adjunktem stavitelství se v této době stal bývalý žák školy Hermann Bergmann (1817 – 1886), projektant, pozdější stavební rada a významný představitel rakouské památkové péče.

stále více se rozmáhající technologické modernizace v oblastech dopravy a stavitelství. V Paříži byla v roce 1829 založena École Centrales des Arts et Manufactures, přinášející nový industriální model výuky, spočívající ve větším důrazu na moderní technologie a konstrukční problémy staveb.¹⁷⁵ Také habsburskou monarchii zasáhla ve dvacátých a třicátých letech 19. století první významnější vlna industrializace. V letech 1826 až 1843 probíhalo v českých zemích geodetické vyměrování země za účelem získání dostatečně přesného měřičského podkladu pro stanovování pozemkové daně, což vyžadovalo výchovu nových technicky vyškolených odborníků. Proto byla do osnov pražské polytechniky v roce 1830 zařazena deskriptivní geometrie a další geodetické předměty, které měli navštěvovat i budoucí architekti. Díky prudkému rozmachu železniční dopravy, počátku budování koněspřežné dráhy z Českých Budějovic do Lince, rozmachu výstavby mostů a vývoji nových mostních materiálů a konstrukcí byla do výkladu o pozemním stavitelství zařazena látka o železničním a mostním stavitelství a teorii klenebních soustav.

Stagnace výuky „klasického“ stavitelství a architektury měla za následek odchod některých českých studentů a pozdějších věhlasných architektů (například Vojtěcha Ignáce Ullmanna) na Akademii výtvarných umění ve Vídni.¹⁷⁶ Vídeňská akademie v té době platila za oficiální instituci výuky architektury a stavitelství v monarchii na úrovni vysoké školy, navíc studenti zde měli daleko větší příležitosti získat stavební praxi a uchytit se u nějaké věhlasné stavební firmy. Pro její studium nebylo ještě vyžadováno předchozí absolvování polytechniky.¹⁷⁷ Oproti pražské Akademii výtvarných umění, která jakožto „kreslířská škola“ sloužila do roku 1842 pouze k výchově malířů a sochařů, zde pod vedením Pietra Nobileho existovala architektonická škola s plnohodnotnými stavitelskými studijními osnovami.

Jak lze vyčíst z Jelínkových tabulek pro celou první polovinu 19. století je typické uplatnění většiny absolventů polytechniky ve státních a zemských funkcích při nejrůznějších úřadech.¹⁷⁸ Podle dotazníkového šetření k padesátiletému výročí školy v roce 1856, kterého se zúčastnilo 1668 bývalých žáků (asi 13,5 % ze všech studentů), působila téměř polovina všech dotázaných ve stavebním odvětví, což je zarážející vzhledem k malému počtu žáků stavebního oddělení. Na druhou stranu jsou mezi nimi zahrnuti i osoby z širokého spektra funkcí při železničním stavebním průmyslu, z nichž pro některé nebylo „klasické“ stavitelské vzdělání vyžadováno. Velká část českých studentů polytechniky také nezůstávala v Čechách,

---

175 K tomuto tématu dále viz PFAMMATTER (pozn. 14), s. 103 – 150.

176 PRAHL, Roman; PETRASOVÁ, Taťána (a kol.). *Mnichov-Praha. Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*. Praha : Academia, 2012, s. 44 – 45.

177 O tom podrobněji pojednává podkapitola Vídeňská a pražská akademie a vzdělávání architektů-umělců (pozn. aut.).

178 JELÍNEK (pozn. 148), s. 259 – 339.

ale odcházela hledat své uplatnění do dalších rakouských provincií (Vídeň, Tyrolsko, Štýrsko, Korutany, Uhersko, Sedmíhradsko ad.),¹⁷⁹ čímž docházelo k jejich germanizaci. K tomu přispívala také státní služba na různých stavebních ředitelstvích či železničních stavbách, kde se jako úřední jazyk uplatňovala němčina.

Období stagnace: Pražská polytechnika a obor stavitelství v době studia Josefa Hlávky a jeho spolužáků

Kolem poloviny 19. století bylo studium technických věd v důsledku jejich prudkého rozvoje a přírůstku nových poznatků stále složitější. Systém komplexního polytechnického matematicko-chemického vzdělání, tak jak byl formulován na konci 18. století pařížskou École Polytechniques a poté převzat dalšími nově vznikajícími polytechnikami, se stal již do budoucna neúnosný, a proto bylo nutné přistoupit k jeho kompletní změně. První technickou školou, která toto v roce 1836 učinila, byla polytechnika v Karlsruhe, následovaná ústavy v Curychu a Mnichově. Tato změna spočívala v rozdělení polytechniky na několik odborných škol (*Fachschulen*) – inženýrskou (zahrnující vodní a silniční stavitelství), stavební, mechanickou, chemicko-technologickou, obchodní a lesnickou.¹⁸⁰ Studenti si tak mohli zvolit a studovat pouze jeden obor, všichni museli povinně absolvovat pouze všeobecnou matematickou třídu, která sloužila na většině polytechnik jako přípravný ročník.

I přes dílčí reformy čelilo rakouské školství v kontextu celospolečenských, ekonomických a sociálních problémů ve třicátých, a především ve čtyřicátých letech hluboké krizi. Vláda se potýkala na jedné straně s rostoucím zájmem o státní vzdělávání související s prudkým populačním růstem obyvatelstva, a na straně druhé s nemožností dostatečně uspokojit kariérní aspirace absolventů vzdělávacích ústavů kvůli nepružnému státnímu systému, který dostatečně nereagoval na poptávku a nevytvářel nová pracovní místa. To vedlo k nespokojenosti a vyhraněnosti názorů studentů, profesorů a některých soukromých podnikatelů, požadující liberální reformy ve školství, na něž vláda reagovala dalšími represemi a omezováním studentských svobod.

Od konce třicátých let se v rámci jednotlivých škol veřejně diskutovaly návrhy na zásadní reformy. Tyto návrhy se však ve většině případů nesetkaly s patřičným ohlasem na

---

179 O častém uplatnění absolventů pozemního stavitelství v ostatních rakouských zemích svědčí např. subskripční listina na 17 zl., zasláná c. k. srbsko-banátním zemským stavebním ředitelstvím v Temešváru k padesátému výročí pražské polytechniky. Na ni je uvedeno pozoruhodné množství českých jmen. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 115, č. j. 226 z 27. 11. 1856.

180 WURZER (pozn. 41), s. 492.

vyšších místech a byly tak předem odsouzeny k nezdaru. Významnější změny ve způsobu výuky se podařily plošně prosadit pouze u gymnázií a filozofických fakult v roce 1838. Díky zařazení nových technických předmětů výrazně narostl objem učiva oboru civilního stavitelství na pražské polytechnice, a proto se v roce 1839 pokusil profesor Wiessenfeld prosadit svůj návrh na rozšíření výuky stavitelství z jednoho na dva roky, přičemž předpokládal, že by se v prvním roce studia seznámili studenti se základy pozemního stavitelství s důrazem na stavební ekonomii a ve druhém roce se základy vodního, silničního, železničního a mostního stavitelství.¹⁸¹ Tento návrh však nebyl nikdy schválen, přestože na vídeňské polytechnice bylo toto rozšíření a oddělení technického stavitelství jakožto samostatné katedry bez námitek provedeno.¹⁸² Jakýmsi dočasným náhradním řešením se stalo prodloužení denního vyučování ze dvou hodin na čtyři.¹⁸³

Neschopnost rakouské státní vzdělávací politiky pružně se přizpůsobit modernizačním změnám a překotnému růstu počtu posluchačů, způsobený znásobeným zájmem studentů o technické studium, vyústila koncem čtyřicátých let ve skutečnou krizi dosavadního vzdělávacího systému. Teprve po pádu Metternichovy vlády v roce 1848 přislíbil nový ministr veřejného vyučování Franz Seraph von Sommaruga liberální reformy vysokého školství podle vzoru vyspělých německých univerzit.¹⁸⁴ Rakouské univerzity a potažmo vyšší technické školy měly získat základní práva a svobody pro vlastní intelektuální a akademický život. Vedle primárně vzdělávací role těchto institucí měl být kladen důraz také na jejich vědecký potenciál; měly se stát centry moderního vědeckého výzkumu. Zavedením přijímacích zkoušek a praktického vyučování měla být zvýšena úroveň jak studentů, tak učitelů, kteří měli být přímo zodpovědní kvalifikovaným státním úředníkům i širší veřejnosti. Střední školy, univerzity a technické instituce měly podle vzoru Humboldtových reforem berlínské univerzity z let 1809 až 1810¹⁸⁵ poskytovat svým žákům co nejširší nabídku efektivního a svobodného vzdělání pro jejich rozvoj analytických a syntetických schopností a nezávislého myšlení. Reformy se dotkly i středního školství; tříleté reálné školy měly připravovat studenty na technická povolání s důrazem na moderní jazyky a literaturu, matematiku a přírodní vědy. Absolvování reálky a složení příslušné všeobecné zkoušky na

---

181 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 18, kart. 33, i. č. 42, 1839.

182 K tomu podrobněji viz kapitola Vídeňská polytechnika a „vídeňský“ model výuky (pozn. aut.).

183 KA ČVUT, *Personal-Stand der technischen böhmischen ständischen Lehrstalt und der mit ihr vereinten Realschule zu Prag und Ordnung der öffentlichen und ordentlichen Vorlesungen und des Realschul-Unterrichtes dasselbst im Schuljahre 1845*, Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1844.

184 COHEN (pozn. 35), s. 21 – 22.

185 K tomu viz např. CHOTAŠ, Jiří. Idea moderní univerzity: Napoleon a Humboldt. In: CHOTAŠ, Jiří.-PRÁZNÝ, Aleš. - HEJDUK, Tomáš (a kol.). *Moderní univerzita: ideál a realita*, Praha: Filosofía, 2015.

úrovni maturity mělo pomoci mladým adeptům uplatnit se na pozicích v nejrůznějších technických institucích.

Schwarzenbergova a Bachova neoabsolutistická vláda navázala na Exner-Bonitzovu reformu rakouských univerzit z roku 1849 a pokračovala v širší transformaci a centralizaci školství i v padesátých letech, především v oblasti technického školství. Nový kabinet modernizoval státní aparát posílením role policie a byrokracie, ve snaze získat unifikovanou a centrální kontrolu nad klíčovými veřejnými institucemi, aby tak mohl lépe čelit sociálním a ekonomickým problémům doby a zaostávání za západními zeměmi.¹⁸⁶ Státem regulovaná ekonomika se zaměřila na podporu soukromé výstavby železniční sítě a na rozvoj metalurgie. Rakouská monarchie se měla znovu stát prominentní hospodářskou silou a vedoucí mocností ve střední Evropě, k čemuž měl napomoci všudypřítomný dohled státní policie v oblastech státní administrativy, ekonomického rozvoje a školství.

Ruku v ruce s tím pokračovala i inovace v technickém vzdělávacím systému. Školství v zemích monarchie bylo po roce 1848 řízeno politickými úřady. Centrální řízení bylo posíleno v roce 1851, kdy byl silvestrovskými patenty zrušen zemský školský úřad, pověřený v roce 1849 vrchní správou nad národními a středními školami. Zůstalo jen ministerstvo kultu a vyučování zřízené v roce 1848.¹⁸⁷ Nový ministr náboženství a vyučování hrabě Leo Thun-Hohenstein (1849 – 1860) věřil, že rakouský stát musí zvýšit renomé vyšších odborných a vysokých škol na úroveň evropského vzdělávacího standardu (především podle německého modelu). Této úrovni mělo být dosaženo (a.) zřízením nových technických učilišť, (b.) vyhlášením svobody učení a (c.) sjednocením a úpravou stávajících studijních plánů. Nicméně reformy, které měly sjednotit vyšší technické školství v Rakousku, neprobíhaly tak rychle jako v případě univerzit. Velkou brzdou vývoje se stala různá podoba přípravného studia a nejednotné studijní programy reálných škol v jednotlivých zemích monarchie, které byly sjednoceny teprve na konci padesátých let. Jako nový problém vyvstala jazyková otázka a snaha o prosazení češtiny do výuky.

Reforma školství umožnila vznik nových technických škol (a.) na území monarchie. V roce 1849 byla v Příbrami založena báňská akademie v důsledku dlouhotrvající uherské revoluce a absence výuky na báňské akademii ve Štiavnicích. V důsledku toho odešli z pražské polytechniky někteří významní profesori a vědci, např. Christian Doppler či Karl Kořistka. Vedle významných báňských akademií v Příbrami a rakouském Lubnu se nejvýznamnějším počinem stalo založení polytechnického ústavu v Brně. Škola byla slavnostně otevřena

¹⁸⁶ COHEN (pozn. 35), s. 23 - 27.

¹⁸⁷ HLEDÍKOVÁ, Z.deňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. s. 284.

v lednu 1850, ovšem snahy o její zřízení se objevily už v roce 1817.¹⁸⁸ Bylo rozhodnuto, že brněnská polytechnika (stejně jako vídeňská) bude státní institucí, vydržovanou na státní náklad, a že zde bude respektováno rovné právo obou zemských jazyků. Přesto ale bylo v konkurzním řízení obsazeno 12 profesorských míst převážně příslušníky německé národnosti. Problémy s uplatněním jazykové rovnoprávnosti při výuce znesnadňovala mimo jiné i drtivá převaha německých studentů. Podle učebního plánu se škola skládala z přípravného ročníku, obchodního a technického oddělení, v jehož rámci mělo být pět hodin týdně vyhrazeno pozemnímu stavitelství včetně rýsování. Profesorem stolice stavitelství, architektonického hydrotechnického kreslení byl jmenován dosavadní asistent vídeňského polytechnického ústavu Emanuel Ringhoffer (1823 - 1903).¹⁸⁹

I přes počáteční respektování obou zemských jazyků se stala „německou“ školou s naprostou převahou německých posluchačů i vyučujících, se zaměřením na vzdělání v průmyslové a obchodní činnosti, k výkon státní služby, které vyžadovalo všeobecné technické vzdělání, a k přípravě ke studiu na hornických akademiích.¹⁹⁰ Brněnská polytechnika, jejíž posluchači se rekrutovali převážně z oblasti východní a jižní Moravy a z rakouského Slezska, si však nezískala příliš vysoké renomé a většina studentů ji brala jako obecnou přípravu ke specializovanému studiu na vídeňské polytechnice. Pro výuku českých architektů a stavitelů na pražské polytechnice tedy nepředstavovala žádnou vážnější konkurenci, ani hrozbu odlivu studentů, neboť stavitelství zde bylo vyučováno pouze obecně v rámci všeobecné technické průpravy.

Možnost studia pozemního stavitelství na brněnské polytechnice neznamenal pro pražský ústav žádnou větší konkurenci, natož hrozbu odlivu posluchačů. Zastaralý smíšený typ obchodnicko-technické školy s minimální technickou specializací se neslučoval s moderními požadavky přípravy specializovaných stavitelů a inženýrů technických staveb, a ústav se tak setkával pouze s okrajovým zájmem budoucích techniků. Tomu odpovídal i nízký počet celkových studentů, který se v prvních letech existence školy pohyboval kolem 200 žáků za rok (oproti průměru 700 ve Vídni) a později se nadále snižoval.¹⁹¹ Většina moravských stavitelů a architektů odcházela studovat buď přímo, nebo po absolvování

---

188 Tyto snahy souvisely s připravovaným založením Františkova muzea a s možnou reorganizací stavovské akademie v Olomouci a jejím částečným přeložením do Brna. Z popudu moravských zemských stavů byla v roce 1837 vypracována předběžná učební osnova, která rovněž obsahovala výuku stavitelství s důrazem na občanské a vodní stavby. Kvůli zdlouhavým jednáním mezi kompetentními orgány a shánění peněz se ale konkrétnější podoba začala rýsovat až po roce 1844, kdy se do celé záležitosti vložil zemský sněm. FRANĚK, Otakar. *Dějiny české vysoké školy technické v Brně. 1. díl – do roku 1945*. Brno : VUT v Brně, 1969, s. 22 – 29.

189 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 76, č. j. 694 z 21. 9. 1849.

190 FRANĚK (pozn. 188), s. 34.

191 Ibidem, s. 34 – 45.

Ringhofferových přednášek na vídeňskou polytechniku. Vyučování veškerých typů stavitelství i vedení rýsovacích hodin bylo zajišťováno pouze jedním profesorem bez jakýchkoliv asistentů, architektonická výuka se tak v rámci brněnského učiliště odbyvala pouze povrchně. Teprve všeobecná reforma technického školství v Rakousku v šedesátých letech vedla ke změnám v organizaci studia brněnského ústavu a vyhlášení organizačního statutu v roce 1867, s oddělenou specializací pozemního stavitelství a architektury, a vodního a silničního stavitelství.

Proklamovaná *svoboda učení (b.)*, vycházející z revolučních ideálů, však byla na vyšších místech přijímána s nedůvěrou a někteří studenti, zvláště ti politicky aktivní v roce 1848, byli obviňováni z protistátních a proti církevních konspirací a nedovoleného spolčování a začali být více sledováni tajnou policií.¹⁹² Nový místodržící v Čechách hrabě Meczéry vydal na podzim 1849 nařízení o příkazu studentům přicházejícím do Prahy na středoškolská nebo vysokoškolská studia hlásit místo svého trvalého pobytu a bydliště v Praze. Narážel tak na benevolentní vedení úředních záznamů, kde byly často uváděny adresy, na kterých studenti nebydleli a policie tak neměla přehled o počtu a pohybu studentstva v Praze.¹⁹³ Podle nařízení policejního ředitelství se každý student v Praze musel vykázat buď pasem, který mu vydala po dobu jeho studia příslušná škola, nebo certifikovaným dokladem úřadu v místě bydliště.¹⁹⁴ Dále byly stanoveny přesné podmínky, týkající se ustanovování studentských spolků.¹⁹⁵

V únoru 1849 vydal zemský výbor výnos, jímž omezil správní autonomii pražského polytechnického ústavu, kterou vyhlásilo ministerstvo vyučování v předchozím roce. Zachováno zůstalo nezávislé rozhodování profesorského sboru o vědeckých a personálních záležitostech. Jednalo se například o jmenování adjunktů nebo o náplň jednotlivých předmětů podle předem dané učební osnovy. Od školního roku 1849/1850 se technická studia na pražském polytechnickém ústavu nerozdělovala podle ročníků na jednotlivé obory, ale posluchačům byla v duchu vyhlášené svobody učení ponechána možnost výběru předmětů a absolvování zkoušek podle své vlastní vůle a uvážení. To však mělo za následek další chaos ve výuce, protože někteří studenti tuto možnost zneužívali k prodloužení standardní doby studia ze tří až na pět let.¹⁹⁶ Tzv. frekventanční vysvědčení, vydávaná po vzoru vídeňské polytechniky studentům za návštěvu určitých přednášek, se ukázala jako nedostatečným ukazatelem jejich odborné kvalifikace a při přijímání do praxe (s výjimkou profesí, spjatých se státní službou) jim nebyla přikládána taková váha jako vysvědčením řádným.

192 K tomu dále viz JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 368 – 374.

193 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 77, č. j. 10 z 14. 10. 1849.

194 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 77, č. j. 26 z 22. 10. 1849.

195 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 76, č. j. 644 z 24. 8. 1849.

196 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 317 - 318.

Překážkou proklamované svobody učení pražské polytechniky bylo také přijímání tax od studentů při přijímání nebo opakování zkoušek, které zavedlo vedení ústavu už ve třicátých letech.¹⁹⁷ V dopise zemského výboru ředitelství z 10. června 1850 se tlumočí stanovisko ministerstva, které považovalo taxy za přežitek: „Má-li míti učení a svoboda učení smysl a mají-li směřovat k jeho povznesení a prospěchu vědy, lze to dosáhnout u studentů, jejichž vědění je součtem všech jejich dosažených znalostí (...)“¹⁹⁸ Pokud neměli adepti technického studia předběžné vzdělání, měli se podrobit přijímací zkoušce. Jako podmínka přijímání studentů se uvádělo blíže nespecifikované předběžné vzdělání a ukončený věk 16 let.¹⁹⁹ Pro oficiální státní aparát byly řádné zkoušky na polytechnice „nezbytné“,²⁰⁰ poněvadž posluchači potřebovali vysvědčení o zkouškách spíše pro úřední než pro svou soukromou potřebu. Postoj ministerstva v otázce osvobození studentů od veškerých poplatků s odvoláním na vídeňskou polytechniku však byl velmi pokrytecký, neboť tato byla na rozdíl od pražské bohatě dotována ze státních prostředků.²⁰¹ Na rozdíl od vídeňského učiliště se pražská škola orientovala výhradně na potřeby praxe a ani v padesátých letech se nestala střediskem vědecké činnosti po vzoru evropských polytechnik.

Ve své kompromisní politice trval Thun na respektování dosavadních státních a náboženských autorit ze strany studentů a učitelů, zároveň ale podporoval zákazy politické agitace a svobodu vyznání. Katolická církev měla mít monopol pouze na obecné triviální školy a na výchovu budoucího kléru v rámci univerzitních teologických fakult.²⁰² Na úrovni středního a vyššího vzdělávání požadoval zachování svobody výuky a částečnou autonomii vůči státním zásahům. V roce 1855 uzavřelo Rakousko konkordát s katolickou církví, jímž bylo rakouské školství až do vydání říšského zákona v roce 1868 zcela podřízeno dozoru církve. Církevní úřady pověřené výkonem kontrolní služby, schvalovaly učebnice, rozhodovaly o obsazení učitelských míst.

Díky vyhlášení konkordátu se tak zpozdily plánované reformy technického školství, na něž se chtěl Thun zaměřit po dokončení centralizace a unifikace gymnázií a univerzit v polovině padesátých let, zvláště v oblasti *sjednocení a úprav studijních plánů (c.)*.

---

197 Podle dobových statistik se vybírala přijímací taxa ve výši 5 zl., která se rovným dílem rozdělovala mezi ředitele a profesory – členy zkušební komise, a za každou opakovanou či v pozdějším termínu vykonávanou semestrální nebo roční zkoušku taxa ve výši 4 zl., z nichž polovinu dostal opět ředitel a polovinu zkoušející. JELINEK (pozn. 148), s. 150.

198 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 83, č. j. 570 z 10. 6. 1850.

199 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 85, č. j. 22 z 11. 10. 1850.

200 „(...) unvermeidlich (...)“. Ibidem.

201 Například ve školním roce 1848/49 získalo učiliště od zemského výboru celoroční paušál 2 300 zl. na veškeré náklady (plat profesorů a adjunktů všech oddělení, nákup pomůcek k výuce, zlepšení zařízení kabinetů ad.). KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 84, č. j. 812 z 31. 1. 1850.

202 COHEN (pozn. 35), s. 33 – 34.

Rozmanité technické vzdělávací instituty s nejednotnými výukovými osnovami a závěrečnými výstupy zůstávaly nadále fiskálně a administrativně pod dohledem provinčních vlád. Už před rokem 1848 vytvořilo mnoho technických škol včetně pražské polytechniky vlastní studijní plány počínaje výukou moderního inženýrství a geodézií, a konče výukou moderních jazyků a vedením účetnictví.

Podle návrhu zemského výboru se přednášené předměty na pražském učilišti se rozdělovaly na řádné (povinné) a mimořádné (nepovinné) a podle obsahu na vědy „základní a pomocné“ a na vědy „za povoláním“.²⁰³ Pozemní, vodní a silniční stavitelství, stejně jako architektonické rýsování spadalo pod řádné předměty a vědy za povoláním (*Berufswissenschaften*), což svědčí o jeho důležitosti a významu v rámci technického vzdělávání. Profesor Wiessenfeld měl pro výuku těchto předmětů k dispozici už dva pomocné adjunkty – Josefa Niklase a Josefa Všetečku, protože musel navíc dočasně suplovat výuku deskriptivní geometrie. Na zvláštní žádost dosavadního adjunkta Hermanna Bergmanna mu bylo výnosem ministerstva vyučování povoleno habilitovat se jako soukromý docent na katedře stavitelství – šlo o první habilitaci v tomto oboru v Čechách. Soukromí docenti mohli podle nového výnosu svým posluchačům vydávat nejen frekventanční vysvědčení o návštěvě přednášek, ale také prospěchová vysvědčení o vykonané zkoušce, ovšem bez celostátní platnosti. Bergmann si jako výkonný architekt zvolil výklady o některých odvětvích architektury²⁰⁴ a na polytechnice přednášel třikrát týdně v letech 1849 až 1850. Zavedení těchto přednášek slibovalo vyvážení výuky technického stavitelství a umělecké architektury v rámci oboru pozemního stavitelství, ale Bergmann už po roce z ústavu odešel do státní služby na stavitelské oddělení ministerstva vnitra ve Vídni.

Architekta Hermanna Bergmanna už můžeme zařadit do nové generace stavitelů, která si uvědomovala svůj profesní význam a skrze nově reformované státní školství, správu a zákony se všemožně snažila zlepšovat svůj sociální status a společenskou prestiž. Narodil se 20. října 1816 v Praze (u Vlčka chybně uváděn údaj 14. října 1817) v zámožné obchodnické rodině, po dokončení gymnázia studoval ve školním roce 1834-35 a 1836-37 pražskou polytechniku, ve školním roce 1835-36 polytechniku v Mnichově (podle Czeike). Architektonické vzdělání si doplňoval v letech 1838 až 1841 na Akademii výtvarných umění ve Vídni pod vedením Karla Roesnera a Petera Nobileho. V letech 1837 až 1843 pracoval jako c. k. stavební úředník při c. k. stavebním ředitelství v Praze, ve školním roce 1843-44 byl adjunktem při stolici stavitelství na pražské polytechnice, 22. ledna 1849 se zde habilitoval

203 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 77, inv. č. 514. *Seznam tištěných přednášek za školní rok 1849/1850.*

204 *O architektonických formách vzhledem na materiál, Použití těžů u měšťanských obytných stavení a vyšších budov, Sestavení různých poměrů jednotlivých stavebních slohů, Perspektivní kreslení.* Ibidem.

soukromým docentem. V té době také vykonal studijní cestu po Německu, Belgii a Francii. Ve Vídni nadvázal úzké kontakty s architektem a stavebním radou Paulem Sprengerem, se kterým spolupracoval na projektu úpravy pražské (staroměstské) radnice a v letech 1846 až 1848 vedl její přestavbu. V roce 1850 opustil pražskou polytechniku a jako referent se zúčastnil londýnské průmyslové výstavy v roce 1851. Po návratu vstoupil opět do státní služby na místo inženýra 1. třídy generálního stavebního ředitelství ve Vídni a záhy se stal důležitou rozhodovací osobností při budování Ringstrasse. V roce 1867 byl jmenován stavebním radou, v roce 1872 se stal vrchním stavebním radou a byl povýšen do rytířského řádu. Jako člen Centrální komise patřil od roku 1875 k předním představitelům rakouské památkové péče a dohlížel na renovaci řady památek na území Rakouska a Čech (např. restaurace kopule katedrály sv. Ruperta a Virgila v Salzburgu, Jagellonské univerzity v Krakově či opevnění ve Vysokém Mýtě). Jako architekt se věnoval především novostavbám kostelů a jejich vnitřnímu vybavení (farní kostely v Brunecku v jižním Tyrolsku, na Keplerplatzu ve Vídni, v Lučanech nad Nisou ad.). Byl členem českého i německého spolku inženýrů a architektů, Albrecht-Dürerer-Verein a zakládající člen Wiener Altertumsverein. Za svůj život obdržel několik vyznamenání a cen, např. Pein-Preis během studií na Akademii, řád Železné koruny III. třídy nebo Rakousko-císařský Leopoldův řád. Zemřel ve Vídni 25. května 1886.²⁰⁵

Nejednotnost v učebních osnovách jednotlivých polytechnických učilišť v monarchii a tím i v požadavcích na profesní znalosti studentů bránila vzestupu jejich úrovně a renomé po celá padesátá léta.²⁰⁶ Navíc před rokem 1848 zavedly některé polytechniky pro své budoucí studenty „vlastní“ reálné školy ve formě přípravných ročníků. Teprve po roce 1849 se ministerstvo kultury a vyučování zavázalo sjednotit systém přípravných škol pro studium polytechniky. Ovšem neúspěch ministerstva prosadit na celostátní úrovni jednotný a komplexní závěrečný výstup na rakouských reálných školách, nadále nutil polytechniky

---

205 K jeho osobnosti viz VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 320; THIEME, Ulrich – BECKER, Felix (eds.). *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Band 3, Leipzig : Wilhelm Engelmann, 1911, s. 410. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 – 1950*. Band 1. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957, s. 74; KRONBICHLER-SKACHA, Susanne; Die Wiener Beamte Architektur und das Werk des Architekten Hermann Bergmann (1816 – 1886). In: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 39, 1968; WAGNER-RIEGER, Renate. *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1970; SPRINGER, Elisabeth. *Geschichte und Kulturleben der Wr. Ringstrasse*. Band 2. Wiesbaden : Steiner, 1979; BANDION, Wolfgang J. *Steinerne Zeugen des Glaubens. Die heiligen Stätten der Stadt Wien*. Wien : Herold, 1989, s. 138, 205; CZEIKE, Felix. *Historisches Lexikon Wien*. Band 1. Wien : Kreymer & Scheriau, 1992, s. 333; MEISNER, Günter (ed.). *Saur Allgemeines Künstlerlexikon*. Band 9, 1994; FILLITZ, Hermann. *Der Traum von Glück. Die Kunst des Historismus in Europa*. Wien : Bradstätter, 1996, s. 559n; AICHELBURG, Wladimir. *Das Wiener Künstlerhaus 1861-2001*. Band 1. Wien : Österreichischer Kunst- und Kulturverlag, 2003 VLČEK (pozn. 21), s. 60 – 61.

206 COHEN (pozn. 35), s. 25 – 27.

zřizovat vlastní přípravné ročníky. Po několika neúspěšných návrzích se podařilo profesorskému sboru od školního roku 1852/53 prosadit myšlenku na zavedení přípravného ročníku pro studium na pražské polytechnice.²⁰⁷ Od této chvíle se řádným posluchačem mohl stát pouze absolvent reálky nebo absolvent přípravného ročního kurzu se závěrečnou zkouškou.

Podle tehdejších zvyklostí mohl jít potencionální stavitel po vystudování obecné triviální školy, na jednu ze dvou typů středních škol – na tradiční gymnázium nebo na nově vznikající reálné školy. Nově zakládané reálné školy fungovaly na úrovni hlavní školy jako instituce, kde šlo získat předběžné technické vzdělání pro studium polytechniky, neboť se zde kladl důraz na přírodní vědy a moderní jazyky.²⁰⁸ Vedle toho existovaly gymnázia, kde se však kladl důraz na humanitní studia a klasické jazyky (latina, řečtina ad.), přesto i zde se vyučovaly všeobecné základy techniky. Díky rozšíření reálek ztratila gymnázia během 19. století svůj monopol v přípravě na vysokoškolské studium.²⁰⁹

Nejstarší reálky na území habsburské monarchie byly založeny ve Vídni v roce 1809, v Brně v roce 1811, v Praze a v Rakovníku v roce 1833, v Liberci v roce 1836 a v Grazu v roce 1845. Svým důrazem na vyučování matematiky, fyziky, chemie a moderních jazyků měly pomoci lépe než gymnázia²¹⁰ připravovat na výkon své profese budoucí inženýry, techniky a obchodníky. Do poloviny 19. století však reálky znamenaly vzhledem ke svému malému počtu a nižšímu statutu ve státním školském systému jen malý přínos k profesnímu rozvoji technicky zaměřených oborů.²¹¹ Pražská reálná škola personálně spadala přímo pod polytechnický ústav (společný ředitel, prostory i někteří vyučující) a takto měla sloužit jako dvouletý přípravný předstupeň pro studium polytechniky. Jak ale vyplývá z dobových statistik, absolventi této reálky odcházeli většinou přímo do zaměstnání nebo na univerzitu a netvořili ani polovinu studentů prvního ročníků polytechniky.²¹² Rovněž i katalogy posluchačů pro sledované období uvádějí u studentů stavitelství jako předchozí vzdělání reálnou školu jen v několika málo případech.²¹³ Postupně docházelo k rozdělování obou škol a oficiálně byla pražská reálná škola oddělena od polytechniky v roce 1863 a stala se

207 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 92, č. j. 362 z 8. 1. 1852; KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 92, č. j. 428 z 28. 1. 1852; KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 95, č. j. 133 z 14. 10. 1852.

208 V Čechách existovaly v této době tři reálky – v Praze, v Rakovníku (od roku 1833) a v Liberci (od roku 1836). Dále viz VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 239.

209 HAVRÁNEK, Jan. Gymnázia, reálky a výchova elit. In: HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Acta polytechnica. Práce ČVUT v Praze. Řada 6. Všeobecná č. 4*, 1990, s. 79 – 80.

210 Gymnázia (a univerzity) se zaměřovala hlavně na výchovu státních úředníků, církevního kléru, lékařů, právníků a notářů. Ibidem.

211 Srov. COHEN (pozn. 35), s. 12 – 15.

212 JELINEK (pozn. 148), s. 157.

213 KA ČVUT, *Katalogen über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahre 1833 – 1863*.

samostatnou vzdělávací institucí v technických oborech, ovšem nikoliv pro stavitele a architektury, ale spíše pro přírodovědecké obory.

System předběžného vzdělání nebyl ve zkoumaném období sjednocen, a tak se stávalo, že student vystudoval po absolvování elementární školy gymnázium a pak ještě reálku (jako v případě Josefa Hlávky a Josefa Zítka). Teprve v roce 1849 byl realizován návrh na novou organizaci reálek a gymnázií. Tento návrh zaváděl tzv. nižší reálky buď dvouleté, připojené k příslušným hlavním školám, nebo tříleté s vlastní samosprávou. Vedle nich byly měly existovat tzv. vyšší reálky, které byly šesti ročníkové a rovněž samosprávné.²¹⁴ Na tomto základě byla ještě téhož roku v Praze zřízena vedle dosavadní dvouleté stavovské reálky, spadající pod polytechniku, samostatná vyšší česká a německá reálka. Během padesátých let byly zřízeny nové vyšší a nižší reálky ve více jak dvaceti českých městech.²¹⁵ Učební osnova reálek se nově zaměřovala na doposud spíše opomíjené předměty z přírodních a exaktních věd tak, aby mnohem lépe připravovala své absolventy na praktická povolání i ke studiu na polytechnice.²¹⁶ Pražská stavovská reálka se jakožto součást polytechniky potýkala s prostorovými problémy, o čemž svědčí např. žádost adaptace truhlářské dílny v budově školy na posluchárnu pro reálku.²¹⁷ Pro velký počet uchazečů byly v roce 1851 zavedeny na pražské stavovské reálce přijímací zkoušky, velmi přísně se dohlíželo na školní docházku, pilnost a dobré chování.²¹⁸ Zájem o studium na reálce v průběhu padesátých let neustále narůstal, a proto se uvažovalo o jejím správním osamostatnění a zavedení závěrečné maturitní zkoušky, ke kterému však došlo až během šedesátých let.²¹⁹

Teprve po školské reformě v roce 1851 byla reálným školám přiznána samostatná pozice v oblasti technického vzdělávání a studium bylo prodlouženo ze dvou na šest let.²²⁰ Všeobecná přístupnost vzdělání bez ohledu na sociální původ umožnila všem architektům a stavitelům stejné využít výchozí podmínky na počátku jejich profesních kariér. Zřízení reálek jakožto škol pro přípravu studia na technických institutech bylo důležitým počinem, který napomohl zvýšit úroveň navazujících polytechnik a kterým započal přechod technických škol na skutečné vysoké školy.²²¹ Od padesátých let byly zakládány v mnoha českých městech, od

---

214 Srov. BONITZ, Hermann. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*. 1849.

215 K tomu viz VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 330.

216 Podle schváleného statutu pro reálky ze srpna 1851 se na nich vyučovalo mechanice, lučbě, k předmětu kreslení přibývaly základy stavitelství. JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 382 - 388.

217 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 86, č. j. 211 z 13. 11. 1850.

218 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 93, č. j. 608 z 21. 6. 1852.

219 POLLAK, Ernst. *Die Nikolander Realschule in Prag: 1833 – 1933*. Prag : Pollak, 1933, s. 57 - 61.

220 WURZER (pozn. 41), s. 492.

221 KOŘISTKA, Karl. *Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in der Frankreich, Belgien und England*. Ein Bericht an den h. Landesausschuss des Königreichs Böhmen. Gotha, 1863, s. 125.

šedesátých let napomohl k jejich vzestupu i nový typ tzv. reálného gymnázia, představující kompromis mezi reálkou a klasickým gymnáziem.

Ve snaze přiblížit se komplexnímu vzdělání techniků byly během padesátých let do studijních plánů zahrnuty některé nové předměty. Univerzitní profesor Eberhard Jonák zahájil ve školním roce 1850/51 čtené přednášky ze statistiky evropských států, kterých se měli účastnit také posluchači stavitelství a ostatní zájemci z řad techniků.²²² Z jazyků se stále více uplatňovaly moderní, zejména západoevropské, které byly zvláště přínosné pro budoucí architekty, kteří později podnikali studijní cesty po Evropě. Vedle angličtiny se na polytechnice vyučovala francouzština a italština – oba jazyky však byly zavedeny až v průběhu druhé poloviny padesátých let.²²³ Ve školním roce 1849/50 vyučoval Johann Wávra český jazyk za obrovského zájmu 212 posluchačů, mezi nimiž byli například budoucí architekti Antonín Baum a Moritz Hinträger.²²⁴

Co se týče učebních osnov pozemního, vodního a silničního stavitelství v době studia budoucích stavitelů a architektů z vybraného vzorku, podrobný přehled nám poskytuje přehled studijních programů ze školního roku 1851/52.²²⁵ Celkové studium oboru trvalo dva roky ve čtyřech semestrech, přičemž běžnou praxí bylo pouze roční studium dvou semestrů, zvláště pokud se chtěl adept v budoucnu věnovat pouze pozemnímu stavitelství, nebo pokud se rozhodl dále studovat na prestižnější vídeňské polytechnice.²²⁶ V deseti hodinách týdně se mohli posluchači v prvním ročníku postupně seznámit se stavebními hmotami a jejich vlastnostmi – pružností a pevností. Poté se probírala tzv. technika stavebních řemesel, zahrnující stabilitu a statiku kleneb dřevěných i železných spojení a zakládání staveb s ohledem na působení tlaku. Následovaly výklady o vlastní stavbě domů a navrhování budov včetně nástinu dějin architektury a základů stavebního práva.²²⁷ Druhý rok studia vyplňovaly

---

222 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 85, č. j. 147 z 4. 11. 1850.

223 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 352 – 353.

224 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahre 1849/50*.

225 KA ČVUT, *Personal-Stand des ständischen Polytechnischen Instituts zu Prag und Ordnung der öffentlichen, ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen daselbst im Schuljahre 1851/52*. Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1852.

226 Z mého vzorku studoval jeden rok v Praze Karl Schlimp (1851/52), který další školní rok 1852/53 odešel na vídeňskou polytechniku (pozn. aut.).

227 Podrobněji se jednalo o: *Stavba domů* – vyměrování a rozdělení prostoru, patra, tloušťku zdí, půdy, komunikace, osvětlení, ventilace, topení apod. Střechy, opatření k odtoku a přítoku vody, bezpečnost vůbec, vady staveb a jejich odstraňování. *Navrhování budov* – měšťanský dům, soukromé domy, činžovní domy, veřejné budovy (školy, radnice, kostely, nemocnice), akustika, hospodářské a průmyslové budovy, stavební řád, stavební právo, stavební policie, stavební spory. *Architektura* – všeobecné pojmy, podmínky krásy forem, charakter stavebních forem, studie o slozích, nástin dějin architektury. *Personal-Stand 1851/52* (pozn. 184), s. 12.

přednášky ze základů vodního stavitelství, včetně staveb na zpevnění břehů, regulaci vod a jejich využití.²²⁸ Přednášky ze základů silničního stavitelství se věnovaly stavbě silnic a železnic, obzvláště pak stavbám mostů podle materiálu, kterého se při jejich stavbách používalo, a to mostům dřevěným, kamenným a železným.²²⁹ Jen okrajově, a pokud to čas vůbec dovolil, se probírala stavební ekonomie.²³⁰

Nezbytným doplňkem i součástí výuky obou ročníků bylo tzv. architektonické kreslení, vyučované rovněž v rozsahu deseti hodin týdně příslušným profesorským adjunktem.²³¹ Vedle toho zde ve školním roce 1849/50 fungovaly již zmíněné výběrové přednášky o architektuře soukromého docenta Hermanna Bergmanna. I přesto v týdenním rozvrhu zbývalo jen velice málo času pro obor vlastní architektury, který se v osnovách omezil pouze na všeobecné pojmy, podmínky krásy a charakteru stavebních forem, jednotlivé stavební slohy a stručný nástin dějin architektury.²³² O snaze zařadit do převážně technologické výuky pozemního stavitelství více uměleckých přednášek svědčí např. návrh Zemského výboru ředitelství polytechniky na zakoupení díla *Denkmale der deutschen Baukunst, Bilderei und Malerei* od Ernsta Förstera, s vyobrazením a popisem nejvýznamnějších německých staveb.²³³ Zavedení předmětu dějin stavebního umění, o který v

---

228 Podrobněji se jednalo o: Úvod, hydrotechnická nomenklatura, přirozenost a povaha vod; teorie pohybu vody; vyšetřování, ohledání, pozorování a vyměřování k hydrotechnickým účelům. *Základy na vodě* – prozkoumání základu, příprava základu, bagrování, odstřelování, zdvíhání kamene, pilotáže či beranění, odříznutí jehel pod vodou, náhor kamene, betonování, jímky, čerpadla, zakládání v ponorném truhlíku, práce pod zvonom potápěcím, ochrana zakládání, odvedení vody při stavbě základu. *Haťové stavby vůbec* – příprava hatí, ponorných kusů a použití těchto hmot. *Stavby na zpevnění břehu* – všeobecné zásady, svahy, osázení, kamenný nához, haťový spodek, opevnění dlažbou, kolové sruby a různé pokryty břehů, pobřežní zdi. *Stavby k regulaci vody* – všeobecné zásady regulace, stavba výhonů, prokopávky, stavba hrází. *Stavby k využití vod* – zavodňování a odvodňování, kolimace (kolmatace, kolmace), stavba jezů a splavů, stavby k umožnění plavby, stavba průplavů. Ibidem, s. 12 – 13.

229 Podrobněji se jednalo o: Úvod, různé zřízení silnicového tělesa, výběr materiálu, všeobecné určení spádu, položení nivelity, vedení trasy, ekonomie přemístění zemin, určení příčného průřezu, silnice (šířka silnice, konvexita silnice, příkopy), stavba silnic na plochem území, bažinách a na písčinách, silnice pohorské, udržování silnic. *Stavba železnic. Stavba mostů* – všeobecné pojednání se zřetelem k hydrotechnice a ke stavbě silnic, mostní pole a jejich nosníky. *Mosty dřevěné* – jednoduchá zřízení, mosty roštové, vzpěradla, věšadla, kombinace obou, kryté mosty, obloukové konstrukce Wiebekingovy, oblouková věšadla, soustava Lawesova, starší trámové oblouky, oblouk Emyho, soustavy americké, zvláštní konstrukce, stavba bárek. *Mosty kamenné* – oblouky, rozpětí, uspořádání pilířů, rozměry kleneb a pilířů s ohledem na stavební materiál, odvodnění kleneb, zvláštní zkružení, ohlavi pilířů, ledolomy, mosty šikmé. *Mosty železné* – litinové oblouky, mosty rourové, oblouky Polonceauovy, visuté mosty na železných řetězcích, na drátěných lanech, na plochých táhlech, jiné železné nosníky, mosty truhlíkové, napodobení Laitee Work. Ibidem, s. 13.

230 Podrobněji se jednalo o: Sdělení stavebního návrhu, prostorový obsah staviva, rozpočet nákladů stavební devize, nákup, přijímání stavebních hmot, režie, stavební akord, dražba, řízení stavby a stavební kontrola, kolaudace. Ibidem, s. 13.

231 V době studií Josefa Hlávky a jeho spolužáků v letech 1847 až 1851 šlo o Hermanna Bergmanna (1843 až 1849), Josefa Niklase (1849 až 1951) a Františka Všečetku (1851 až 1853). Jejich roční plat činil 400 zl. C.M. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 102, *Dopis stavů o schválení platu pro adjunkta stavitelství ze 14. 12. 1853.*

232 LOMIČ, Václav. Stav výuky architektury a stavitelství na Pražské polytechnice v době Hlávkových studií. In: LOMIČ, Václav. *Acta polytechnica. Práce ČVUT v Praze. Řada 6, Všeobecná č. 4*, 1990, s. 31 – 32.

233 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 111, č. j. 427 z 1. 4. 1856.

roce 1858 žádal dr. Antonín Scholz, učitel na nedělní škole pražského obchodního grémia, a jímž by škola mohla alespoň částečně rozšířit nabídku vzdělávání pro budoucí architektky, byla pro Scholzovu nekompetentnost, zamítnuta.²³⁴ Pro stavitele, kteří se nesmířili s titulem absolventa – inženýra, a kteří chtěli pokračovat v uměleckém vzdělání, tak studium vídeňské Akademie výtvarných umění nadále znamenalo takřka povinnost.

Podle Jelínkových statistik z roku 1856 navštěvovalo polytechniku v době Hlávkových v letech 1847 až 1851 studií přibližně 1 200 posluchačů.²³⁵ Počty zapsaných studentů oboru stavitelství se ale v jednotlivých školních letech výrazně lišily; zatímco v letech 1847 až 1848 se tento počet pohyboval okolo 75, v roce 1849 činil již 272 řádných i mimořádných posluchačů a v následujících dvou letech se pohyboval okolo 240.²³⁶ To mohl být také jeden z důvodů, proč někteří budoucí stavitelé odcházeli po absolvování základů na polytechniku do Vídně, kde panovaly celkově lepší studijní podmínky. Podle katalogů posluchačů se však závěrečné zkoušky ze stavitelství podrobila vždy asi polovina a výsledné vysvědčení obdržela asi třetina z původního počtu zapsaných. Profesor Wiessenfeld si v dochované výroční zprávě z roku 1860 stěžoval na nedbalou návštěvu přednášek a na nedostatek píle některých studentů.²³⁷ Někteří žáci si naopak stěžovali na jeho postup při vydávání vysvědčení.²³⁸ I tak to byl proti předchozím letům výrazný vzestup počtu absolventů stavitelství.

Pro ilustraci dobové praxe o výše naznačeném volnějším přijímání osob na polytechniku za účelem návštěvy určitých vybraných předmětů uvádím pro obor stavitelství případ pokrývače Franze Sterby. Sterba písemně požádal direktorát, aby mu byl udělen souhlas navštěvovat ve školním roce 1850/51 přednášky ze stavitelství a hodiny kreslení a to jako obligátnímu hostu. Jako důvod pro okamžité přijetí uvádí nezbytné znalosti elementární matematiky, včetně teoretické geometrie a předchozí absolvování přednášek praktické geometrie jako host na pražské univerzitě. Jako třetí důvod uvádí své odhodlání „věnovat se následující rok bez přerušování a s pílí studiu a dalšímu teoretickému vzdělávání ve stavebním oboru, čímž se rozvinou jeho znalosti a možnosti aplikovat praxi a teorii současně“.²³⁹ Po

234 K tomu podrobně viz JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 399.

235 Právě v letech 1847 – 1851 dosáhl počet studentů od založení ústavu svého vrcholu a v dalších letech pozvolně klesal. Ve školním roce 1855/56 poklesl počet posluchačů na 530, tedy téměř až o třetinu oproti školnímu roku 1848/49, kdy školu navštěvovalo 1485 žáků. JELÍNEK (pozn. 148), s. 143; Za hlavní příčinu takto razantního úbytku studentů, který se ve stejné míře udál i na vídeňské polytechnice, uvádí Jílek a Lomič růst významu reálky, zavedení přípravných ročníků (které oproti svému původnímu účelu sloužily jako technický rychlokurz) a politickou situaci. JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 444.

236 Průměrný věk studentů stavitelství se pohyboval okolo 21 let, v naprosté převaze se jednalo o katolíky a příslušníky české národnosti (až dvě třetiny). Ibidem, s. 143, 153.

237 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 369.

238 V archivu ředitelství polytechniky můžeme nalézt např. stížnost studenta Václava Obermayera z roku 1850 a hromadnou stížnost čtyř dalších studentů v roce 1851. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 86, č. j. 339 z 3. 1. 1850; KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 86, č. j. 343 z 6. 1. 1851.

239 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 84, č. j. 884 z 8. 10. 1850.

skončení školního roku mu mělo být vydáno vysvědčení o návštěvě přednášek, což mu podle jeho vlastních slov mělo v budoucnu přinést určité výhody ve své profesi. Jeho žádost byla vyřízena kladně, Sterba byl zapsán na pozemní stavitelství jako mimořádný posluchač a na konci skutečně obdržel frekventanční vysvědčení.²⁴⁰ Tento případ jasně ilustruje dobový posun ve vnímání nutnosti profesního vzdělání všech stavitelů v monarchii pod dohledem státu.

Posluchači obdrželi po svém nástupu imatrikulační list, za který museli (s výjimkou mimořádných posluchačů a tzv. hostů) zaplatit 3 zl. 30 kr.²⁴¹ Oproti předchozím letům enormně narostl počet těch, kteří v době studií Hlávky a jeho spolužáků platili roční školné, které činilo 15 zl 75 kr. u řádných a 8 zl. 40 kr. u mimořádných posluchačů.²⁴² To byl také vedle nesplnění zkoušek hlavní důvod vyškrtnutí posluchače ze studia.²⁴³ Pražská polytechnika se proto snažila po vzoru ostatních ústavů všemožně podpořit své nejtalentovanější studenty nejrůznějšími finančními nadacemi a stipendii, ovšem v daleko omezenější míře než např. na vídeňské polytechnice.²⁴⁴ Mezi devíti vybranými žadateli o stipendium pro chudé sirotky ve výši 85 zlatých na rok 1851 můžeme nalézt i studenta stavitelství Josefa Zítka, kterému vystavil kladné vyjádření profesor Wiessenfeld.²⁴⁵

O pedagogické činnosti profesora Wiessenfelda se nám bohužel nedochovaly žádné zprávy, alespoň částečný obrázek o jeho způsobu výuky si můžeme udělat z dochovaných poznámek, skicářů a školních prací architektů Vojtěcha Ignáce Ullmanna, Antonína Barvitia či Josefa Zítka v jejich pozůstalosti.²⁴⁶ V závislosti na probírané látce diktoval profesor studentům v dopoledním vyučování teoretické poznatky, občas doplněné o jednoduché schematické nákresy. Probíraná teorie byla dále rozvíjena v odpoledním kurzu kreslení, tak důležitém pro další rozvoj budoucích architektů, kde dostávali studenti také drobné domácí úkoly. Profesor Wiessenfeld se nemohl nijak zvlášť věnovat nadanějším studentům, neboť v

---

240 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag 1850/51*.

241 KA ČVUT, *Personal-Stand des königlich-böhmischen Polytechnischen Landes-Institutes in Prag und Ordnung der öffentlichen, ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen am demselben im Studienjahre 1861/62*. Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1861, s. 29 - 31.

242 K rozhodujícímu obratu v placení školného došlo ve školním roce 1852/53, kdy vzrostl počet platících z celé čtvrtiny na plně tři čtvrtiny všech posluchačů. Ibidem, s. 34.

243 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 448.

244 Celkový seznam stipendií viz *Personal-Stand 1861/62* (pozn. 200), s. 36 – 38.

245 V dokumentu se mj. uvádí, že Josef Zítek má výborné chování, je velmi pilným studentem a dosud získal všechna řádná vysvědčení z Elementární matematiky, Praktické geometrie a fyziky a Mechaniky. V kolonce stav a chudoba rodičů se píše, že „otec zemřel a matka nevlastní žádné jmění“. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 86, č. j. 324 z 13. ledna 1851.

246 NTM AAS, Technické české učiliště v Praze, fond č. 121, *Práce žáků*; NTM AAS, Ullmann Ignác Vojtěch, fond č. 55, *Zápisníky a skicáře*; NTM AAS, Barvitius Antonín Viktor, fond č. 3, *Osobní korespondence a poznámky*; NTM AAS, Zítek Josef, fond č. 65, *Školní práce*.

letech 1849 až 1852 suploval ještě tříhodinovou přednášku z deskriptivní geometrie.²⁴⁷ Zdá se, že mezi studenty byl oblíben, o čemž svědčí i to, že si ho během revoluce v roce 1848 vybrali za tribuna své technické kohorty.²⁴⁸

V archivu ČVUT se rovněž zachovala Wiessenfeldova zpráva o posluchačích stavitelství ze zimního semestru roku 1860. V ní se uvádí, že z 94 zapsaných posluchačů je 47 řádných a 6 mimořádných posluchačů, 2 hosté a 12 předběžně zapsaných. Pro nedbalou návštěvu bylo 8 posluchačů vyškrtáno z katalogu. Zatímco pisatel chválí vzorné mravní chování všech studentů, stěžuje si na to, že „pokrok ve studiích zůstává však při tom velikém množství posluchačů nápadně pozadu, nehledě k opětovnému napominání i povzbuzování. Na úlohách pracuje řádně sotva čtvrtý díl posluchačů; tento vlekoucí postup zdržuje jednak výklady a jinak poškozují studium posluchačů, poněvadž nemohou výklady náležitě zažít, a vymykají se tímto způsobem žádoucím, tak že i když později s větší vážností a porozuměním do práce zasáhnou, nesetká se jich píle a namáhání s větším výsledkem. Jen naděje, že se přece zdaří u liknavějších posluchačů stavitelství, ještě dříve nežli bude pozdě, vzbuditi domácími pracemi přesvědčení o nutnosti souvislého účastenství při vyučování, připouští pro letošek velkému počtu posluchačů stavitelství příznivější prognostickou předzvěst na úspěch. Mnozí skutečně počali již při rýsování pilněji býti, tak že nastává již obrat k lepšímu.“²⁴⁹ Wiessenfeld tedy ke svým časovým možnostem neustále apeloval na domácí přípravu a plnění zadaných úkolů z rýsování.

Jak vyplývá z četných dopisů, profesor Wiessenfeld se rovněž dobře staral o vybavení svého kabinetu praktickými modely pro výuku, které však vesměs pocházelo ještě z doby jeho předchůdce Fischera a bylo vesměs zastaralé.²⁵⁰ Roční paušál k tomuto účelu činil pouhých 40 zl., což naprosto nevyhovovalo na pořízení kvalitnějších modelů.²⁵¹ Navíc, jak vyplývá z dostupných archiválií, pokud nebyla tato částka vyčerpána, nemohla být použita na jiné výdaje a musela být vrácena.²⁵² Wiessenfeld proto opakovaně žádal direktorát o navýšení tohoto paušálu a sám navrhoval různá úsporná opatření, např. hrazení části dotace z

---

247 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 91, č. 246, *Seznam profesorů a jejich přednášek ve školním roce 1851/52.*

248 K této volbě jistě přispěla rovněž jeho předchozí zkušenost vojenské kariéry důstojníka. VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 347.

249 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 128, č. j. 207 ze 17. 12. 1860.

250 Např. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 99, *Dopis z 5. 1. 1854.*

251 Tento problém byl částečně řešen tím, že se roční paušál ušetřil a převedl do následujícího roku. V dekretu o likvidaci výdajů za modely a knihy pořízené jednotlivými obory z roku 1852 se např. uvádí, že „dne 13. března 1850 byla stavitelskému oboru udělena multiplikační paušální částka 80 zl. na pořízení stavebních modelů z důvodu nevyužití předchozího ročního příspěvku.“ KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 93, č. j. 623.

252 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 93, č. j. 623.

imatrikulačních poplatků.²⁵³ Odpovědi na tyto žádosti však byli opakovaně zamítnuty,²⁵⁴ takže lze předpokládat, že nedostatečné vybavení praktickými pomůckami pro výuku architektů a stavitelů bylo dalším z mnoha aspektů zaostávání pražské polytechniky za vídeňskou.

Koncem školního roku 1855/56 profesor Wiessenfeld onemocněl a jako suplent nastoupil v následujícím roce dosavadní učitel reálky a Wiessenfeldův žák Josef Niklas (1817 – 1877).²⁵⁵ Wiessenfeld obdržel od učiliště roční zdravotní dovolenou, kterou strávil v lázních Jeseník.²⁵⁶ Po vyléčení se opět vrátil k výuce a vzhledem ke svému více než dvacetiletému působení na polytechnickém ústavu několikrát neúspěšně žádal o platový postup a přiznání nejvyšší platové stupnice. Přednášel stavitelství až do školního roku 1863/64 a poté byl po dlouhých jednáních penzionován s vysokou penzí 2 000 zl. ročně. Profesor Wiessenfeld během své profesorské kariéry nepublikoval v odborných časopisech, ani nesepsal nějakou příručku či učebnici pro studenty architektury a stavitelství, neboť v této době ještě nebyla publikační činnost podmínkou učitelské kariéry. Kromě několika drobných staveb na venkově se neangažoval ani jako projektant, s výjimkou návrhu a realizace opravy kostela sv. Máří Magdaleny v Přední Kopanině.²⁵⁷ Jeho doménou se stalo železniční a mostní stavitelství; působil mj. jako odborný poradce při realizaci některých významných děl (např. řetězového mostu císaře Františka I. v Praze²⁵⁸). Zemřel 7. listopadu 1870 v Praze.

Jeho nástupcem se stal Josef Zítek, který byl od 6. listopadu 1864 jmenován profesorem pražské techniky. Zítek do Prahy přišel z Vídně společně s profesorem Josefem Niklasem a přinesl odtud i svěží a moderní umělecké pojetí architektury v duchu nastupující novorenesance. Odchod Wiessenfelda přišel v době reorganizace pražské polytechniky k 23. listopadu 1863. V té době také vznikly samostatné stolice architektury a vodního a silničního (pozemního) stavitelství. Wiessenfeld byl v té době považován již za relikv první poloviny 19. století.

---

253 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 99, č. j. 744 z 5. a. 29. 1. 1854.

254 Poněkud úsměvně, ale jako dobrý příklad může posloužit opakovaně zamítnutá žádost profesora Wiessenfelda o pořízení dveří k jeho pracovnímu kabinetu, které již třetí zimu postrádá a „vzhledem k silným mrazům žádá o jejich pořízení ve volném týdnu mezi vánocemi a Novým rokem“. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 124, č. j. 304 z 5. a. 20. 12. 1859.

255 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 111, č. j. 450 z 1. 6. 1856.

256 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 111, č. j. 445 z 4. 6. 1856; č. j. 537 z 27. 6. 1856.

257 VLČEK (pozn. 21), s. 713.

258 Dále viz SOUKUP, Jiří. Řetězový most císaře Františka I In: *Pražské mosty. 1. díl Obrazů z pražských břehů a vod : Studie se zřetelem na současné podniky*. 1. vyd. Praha: Weinfurter, 1904, s. 16 – 26; FISCHER, Jan; FISCHER, Ondřej. *Pražské mosty*. Praha: Academia, 1985, s. 54 – 57.

Období transformace: Organická statuta a vznik moderního vzdělání architektů a stavitelů

Od poloviny padesátých let došlo na pražské polytechnice k zintenzivnění návrhů na reorganizaci technického studia, jak dokládají četné koncepty z této doby, uložené v archivu ČVUT.²⁵⁹ Za tímto účelem podnikl profesor elementární matematiky a praktické geometrie Karel Kořistka, pozdější první volený rektor nově organizovaného ústavu, cesty po vyspělých evropských zemích, aby se seznámil s tamější organizací technického školství. Na základě těchto poznatků publikoval nejen úřední zprávy, ale i řadu článků v odborném tisku a v roce 1863 samostatnou zprávu *Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in Frankreich, Belgien und England*,²⁶⁰ v němž kritizoval přebujelý rakouský byrokratický aparát, neschopný pružně reagovat v oblasti moderních reforem školství a rozdílnou strukturu jednotlivých učilišť v monarchii.²⁶¹ Kořistka jako jeden z prvních podrobně popsal charakter výuky na polytechnikách v Zurichu, Karlsruhe, Stuttgartu, Mnichova, Norimberku, Augsburgu, Drážďanech, Berlíně, Hannoveru a na technických institucích ve Francii, Anglii, Belgii, Holandsku a rakouských zemích. Ve druhé části pak vytvořil srovnávací studii organizační struktury, studijní osnovy, předmětů, přijímacích a závěrečných zkoušek, vztahů mezi vedením a učiteli, mezi učiteli a studenty a dalších aspektů. Tento spis se pak následně stal podkladem nejen pro reorganizaci pražské polytechniky, ale i pro reformu celého středního a vyššího technického školství v rakouské monarchii.

V první fázi byly reformovány reálné školy, díky čemuž mohly jak pražská tak vídeňská polytechnika zrušit v roce 1863 přípravný ročník, který se, vzhledem ke svému finančnímu zatížení již tak skromného rozpočtu polytechniky a nemožností nahradit předchozí víceleté technické vzdělávání, neosvědčil. Reforma reálných škol spočívala ve vytvoření statutu středních škol čistě technického rázu bez výuky humanitních předmětů a klasických jazyků, které spadaly do kompetence gymnázií.²⁶² Sjednocením povinného šestiletého studia s důrazem na moderní jazyky, matematiku a přírodní vědy se reálky staly vedle gymnázií paralelní institucí sekundárního školství habsburské monarchie (*höhere allgemeine Bildung*). Po pádu neoabsolutismu a návratu k liberalismu schválili ministři a císař v roce 1863 nové stanovy pro pražskou polytechniku vyhlášující její nezávislost - tzv.

---

259 Viz např. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 122, č. j. 411 z 5. 4. 1859.

260 Srov. KOŘISTKA (pozn. 221).

261 VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 457 – 459.

262 COHEN (pozn. 35), s. 29 – 31.

Organická statuta. Následovalo vyhlášení statut pro polytechniku v Grazu v roce 1864, a pro polytechniku ve Vídni v roce 1865.²⁶³ Tyto stanovy zřizovaly samostatné odborné školy s jednotnou výukou inženýrství a dalších technických disciplín podle vzoru univerzitních fakult, ačkoli administrativně zůstávaly nadále pod dohledem provinčních vlád.

Hlavním záměrem reorganizační komise, složené z profesorů pražské polytechniky, se stalo po vzoru vyspělých německých technických škol a po vzoru pražské univerzity rozřídění učební látky podle příbuzných skupin předmětů, přičemž zájemce o studium se měl před vstupem na učiliště rozhodnout pro studium jedné skupiny předmětů v závislosti na volbě svého budoucího povolání. Posluchačům tak mělo být poskytnuto důkladné technické vzdělání v jediné zvolené disciplíně a „tím se mělo zabránit výchově nepřípravených odborníků, kteří vědí sice ze všeho něco, ale z celé látky nic, a kteří teprve v praxi byli odkázáni na pracné dohánění a doplňování svých znalostí“.²⁶⁴ Vedle tohoto hlavního opatření navrhovala komise další opatření, jako například rozlišení organického statutu a jednotlivých oborových vyučovacích plánů, založení technického muzea, volbu rektora ústavu profesorským sborem, zavedení maturitních zkoušek na reálkách ad. Již v prvním článku dokumentu byla jasně vymezena zásada o statutu pražské polytechniky jakožto vysoké technické školy.

Pro budoucí stavitele a architekty mělo největší význam rozdělení dosud jednotného oboru do čtyř samostatných tříletých studijních oborů (později fakult) – vodního a silničního stavitelství, pozemního stavitelství (budov), strojnictví a technické lučby (chemie).²⁶⁵ Doposud jednotné stavitelství bylo tedy rozděleno na dva samostatné obory, což svědčí o jejich rostoucím významu v profesní praxi. Je přitom příznačné, že již v této době bylo na první místo kladeno právě vodní a silniční stavitelství, které prodělalo během několika let prudký rozmach, na který bylo potřeba reagovat. Novinkou se stalo zavedení dvojího druhu předmětů, a to povinných (mezi něž patřilo i stavitelství)²⁶⁶ a mimořádných. Na základě osamostatnění stavitelských disciplín mělo zbýt v rámci učebních osnov více času na praktická cvičení.²⁶⁷ Důležitým krokem se stalo zřízení tzv. technického muzea, které bylo

---

263 Původně byla zamýšlena společná reorganizace těchto tří polytechnik, ta však ztroskotala kvůli neshodám mezi říšským zastupitelstvím a jednotlivými zemskými sněmy. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 127, č. j. 334 z 26. 2. 1861.

264 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 464.

265 KA ČVUT, *Organizační statut polytechnického ústavu Království českého*, 1863, § 2.

266 Ibidem, § 4, 5. Vedle tradičních témat oboru pozemního stavitelství, která se ustálila již na počátku čtyřicátých let, se nově kladl důraz také na technologické zákony o stavbách a „encyklopaedii“ (tedy jakéhosi přehledu základních pojmů ze stavitelství a architektury, včetně uvedení stručné historie).

267 Ibidem, § 6. V rámci pozemního stavitelství se jednalo o návštěvy zajímavých budov, názorné vzorkování stavebních materiálů a praktické zaměstnání posluchačů při právě prováděných stavbách.

každodenně přístupno všem studentům a které bylo rozděleno podle oborů.²⁶⁸ Mimo to byly ještě pro každý hlavní předmět zřízen tzv. příruční kabinet, v němž se nacházely veškeré učební pomůcky, používané profesory v přednáškách a při cvičeních. Měla být zřízena rovněž knihovna s veškerou domácí i zahraniční technickou literaturou.

Revoluční ideály všeobecné rovnosti vyvolaly také jazykovou otázku při výuce studentů různých národností. Před rokem 1848 se ve všech zemích monarchie a na všech typech škol vyučovalo v němčině, i když některé univerzity nabízely výuku slovanských jazyků a literatury. V roce 1848 požadovala česká politická reprezentace výuku v mateřském jazyce na všech typech škol a podařilo se jí prosadit češtinu jako oficiální jazyk výuky v rámci některých kurzů na pražské univerzitě a několika středních školách.²⁶⁹ Nová vláda hraběte Thuna se shodla na tom, že v zájmu státu i společnosti je nejlepší poskytovat základní vzdělání v mateřském jazyce všem etnickým skupinám. Také na úrovni středního a vyššího vzdělání prosazovala mateřštinu, zejména v praktických a specializovaných oborech, které napomáhaly růstu rakouského hospodářství. V padesátých letech schválil Thun jmenování několika vybraných českých vědců jako profesorů pražské univerzity.

Na druhou stranu však většina rakouských politiků neabsolutistického režimu nadále prosazovala po celá padesátá léta dominantní postavení Němců a německého jazyka v administrativě a v obchodu a odmítala rovnost dalších jazyků ve školství. Konference ministrů v roce 1853 omezila výuku v dalších jazycích a znovu potvrdila prvenství němčiny ve středním školství a vyšších ročnících základního školství.²⁷⁰ Díky tomu výuka v češtině na středních školách prudce poklesla a mezi lety 1853 až 1863 nebyl na pražské univerzitě jmenován ani jeden český profesor. Také na pražské technice zahájil první vyučování v češtině až profesor Skuherský svými výklady deskriptivní geometrie ve školním roce 1861/62. Rovněž úřední spisy v českém jazyce se v archivu polytechniky vykytují až od šedesátých let.²⁷¹ Až nově vzniklý Český zemský sněm schválil v nové éře liberalismu v roce 1863 nová statuta, ve kterých se přiznávala rovnost češtiny a němčiny ve výuce a v administrativních záležitostech.²⁷² Čeština se tak stala nejen vyučovacím jazykem pro devět hlavních předmětů, ale i jednacím řečí instituce.

---

268 KA ČVUT, *Organizační statut* (pozn. 224), § 8. Pro studenty architektury a stavitelství měla největší význam sbírka stavebních látek, vzorků a výkresů a také sbírka sádrových odlitků.

269 COHEN (pozn. 35), 34 – 36.

270 Ibidem, s. 35.

271 Jedná se např. o česky psané žádosti absolventa posledního ročníku stavitelství Josefa Vlastimila Čejky o povolení zkoušky z praktického měření nebo posluchače stavitelství Jana Holeyšovského ze Slavistína o dovolení podstoupit zkoušku z fyziky. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 128, č. j. 476 ze 17. 7. 1861; KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 129, č. j. 138 ze 14. 10. 1861; KA ČVUT, *Personal-Stand 1861/62* (pozn. 200), s. 5.

272 COHEN (pozn. 35), s. 46.

Pro každý hlavní předmět měli být jmenováni dva řádní profesori, z nichž jeden vyučoval v češtině a druhý v němčině.²⁷³ Pro stavební obory byli po Wiessenfeldově odchodu jmenováni profesor Zítek pro českou řeč a profesor Ringhoffer pro německou řeč. Tím pádem se také zdvojnásobil počet vyučujících a možnost kontaktu učitel-žák se tak výrazně posílil.²⁷⁴ Následně byli na techniku přijati noví čeští učitelé a němečtí profesori, kteří se začali cítit jako utlačovaná menšina,²⁷⁵ volali po rozdělení ústavu na českou a německou část. Čeští politici a pedagogové zpochybňovaly argumenty pro rozdělení a obávali se nespravedlivého rozdělení finančních prostředků ve prospěch německé strany. Poté, co čeští i němečtí poslanci několikrát bojkotovali společná zasedání polytechnického výboru, posvětil v srpnu 1868 rozdělení polytechniky oficiálně i Český zemský sněm.

Výuka architektů a stavitelů ve Vídni a její srovnání s Prahou

Vídeňská polytechnika a „vídeňský“ model výuky

Polytechnický ústav ve Vídni byl založen v roce 1815 a od počátku byl spjat s osobností Johanna Prechtla, který se stal jejím prvním ředitelem.²⁷⁶ Na rozdíl od pražské školy předcházela ustanovení polytechniky postupná systematická příprava organizačního statutu poté, co v roce 1805 zřídil císař František II. (I.) fond na vybudování polytechniky v hlavním městě monarchie, do kterého každý rok pravidelně přispíval. I přesto, že vídeňská škola vznikla podle vzoru pražského učiliště, brzy jej předběhla co do organizovanosti, učebního vybavení a počtu profesorů a studentů.²⁷⁷ Jako „říšské“ učiliště (*Reichsanstalt*), přímo spadala pod dvorskou kancelář a dvorskou studijní komisi, a jako reprezentativní instituce „domácího“ rakouského průmyslu se těšila mnohem větší pozornosti a štědré státní dotaci než pražská „stavovská“ polytechnika (*Provinzanstalten*), spadající do kompetence zemského výboru. Díky císařské patronaci si mohl vídeňský ústav dovolit nákup dostatečného množství technických modelů a publikací pro své studenty.²⁷⁸

273 KA ČVUT, *Organizační statut* (pozn. 224), § 7.

274 Mimo to fungoval na všech oborech profesorův asistent (adjunkt). Ibidem, § 3.

275 Např. v roce 1863 bylo na polytechnice z celkového počtu 748 žáků 553 Čechů. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 138, č. j. 815 ze 20. 9. 1863.

276 NEUWIRTH (pozn. 147), s. 14.

277 K obecným okolnostem vzniku a k dalšímu vývoji vídeňské polytechniky dále viz např. KASTNER (pozn. 40), s. 12 – 59.

278 SEKYRKOVÁ, Milada. Studenti českých zemí na vídeňské polytechnice v letech 1850 – 1875 In: *Dějiny věd a techniky*. 1999, roč. 32, č. 3. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 1999, s. 130.

Rozdíl v přístupu k oběma polytechnikám dobře ilustruje rozdílné tempo vyřizování úředních záležitostí u vyšších instancí. Vídeňská polytechnika jako státní škola podávala své návrhy přímo ke dvoru, pražská polytechnika musela své záležitosti řešit nejprve schválením u zemských úřadů.²⁷⁹ S tím souviselo i rozdílné tempo obou škol v provádění patričních reforem na cestě od polytechnického ústavu k moderní vysokoškolské technické škole. Zatímco se vídeňské polytechnice podařilo během první poloviny 19. století bez problému prosadit veškeré návrhy na reformu a na konci této doby se tak mohla srovnávat se západoevropskými učilišti téhož druhu, pražská polytechnika, zvláště po odchodu ředitele Gerstnera na počátku třicátých let, po odborné stránce stagnovala, k čemuž přispěla v padesátých letech ještě jazyková a potažmo i národnostní otázka.²⁸⁰ Dlouholetá příprava reformy, neochota byrokracie k provedení změn, závislost na shodě s představiteli zemského výboru a momentálního naklonění zemského sněmu ve finančních otázkách - to byly v nejobecnější rovině hlavní problémy zaostávání pražského ústavu.

Na vídeňské polytechnice se také, na rozdíl od té pražské, kladl od počátku důraz na akademickou svobodu vyučování a na individuální výběr přednášek.²⁸¹ Z prostudovaných materiálů vyplývá, že tento určitý požadavek na „sebedisciplínu“ studentů nestál, na rozdíl od situace v Praze, kde v průběhu první poloviny 19. století postupně docházelo k utužování vnitřních studijních pravidel a předpisů, v cestě rozvoji vídeňské polytechniky. Z katalogů posluchačů vyplývá, že učiliště bylo přístupné i starším stavitelům, kteří si chtěli doplnit vzdělání.²⁸² Škola se od počátku mimo jiné zaměřovala na pravidelné workshopy pro starší techniky, pořádala výstavy svých „národně-technických“ produktů a vydávala mnohé publikace a vlastní odborný časopis, na který si pražský ústav musel počkat několik desetiletí.²⁸³ Vyvrcholením snah o propojení industriálního a „národnostního“ poslání polytechniky se stalo založení technického muzea, které mělo sloužit k demonstraci úspěchu domácího rakouského průmyslu. Na rozdíl od pražského učiliště si škola od svého založení

---

279 Každý návrh musel být zaslán zemskému sněmu, který jej dále předal skrze zemský výbor zástupci rakouské vlády, zemskému místodržiteli. Od něho putovala žádost ke studijní dvorské komisi, která jej po schválení předala ministerstvu kultu a vyučování a poté k nejvyšší instanci, císaři. U každé instance mohl být návrh zamítnut a předán zpět na přepracování. Časté byly stížnosti pražské polytechniky u zemského místodržitelství na liknavost zemského výboru při vyřizování správních záležitostí. BÖHM, Joseph, Johann. *Die deutsche technische Hochschule in Prag und ihre Vorstufen. Zweieinviertel Jahrhunderte akademische deutsche Ingenieurausbildung (1718 – 1945)*. München: Sudetendeutsche Akademie der Wissenschaften und Künste, 1991, s. 90 – 92.

280 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 379.

281 PFAMMATTER (pozn. 14), s. 218 – 219.

282 Věkovým limitem pro zápis bylo 16 let, ve zkuškových katalozích však nalezneme velký počet osob nad 40 let. TU Wien, *Prüfungs-Catalog der technischen Abtheilung des k.k. polytechnischen Institutes pro 1851/52, 1852/53, 1853/54*.

283 Dále viz NEUWIRTH (pozn. 147), s. 20 – 50.

zakládala na společném statutu s univerzitou a na svoji výlučnosti v oblasti technického vzdělávání v rakouské části monarchie.

O věhlasu vídeňského učiliště svědčí i slova z dopisu ministra kultu a vyučování hraběte Thuna císaři z 12. února 1851: „Polytechnický institut ve Vídni se již stal líhní pro většinu učitelů a vedoucích technických ústavů ve střední Evropě. Po dlouhou řadu let zrání a získávání zkušeností dospěl ústav k poznání, že stejně tak důležité jako vlastní technické vzdělání je jeho uplatnění v praktickém životě při výkonu povolání a jde tudíž v tomto směru jako svého druhu první učiliště v říši příkladem ostatním institucím“.²⁸⁴ Při bližším srovnávacím studiu obou škol však zjistíme, že převaha vídeňské polytechniky nad pražskou se netýkala oblasti stavitelského vzdělání a můžeme říci, že zde tomu bylo (minimálně ve dvacátých a třicátých letech) spíše naopak.

Jak vypadala výuka pozemního stavitelství a jak se lišila od výuky na pražském učilišti? Rozdílné zaměření obou ústavů vycházelo hlavně z toho, že vídeňská polytechnika se musela po svém vzniku (na rozdíl od pražského institutu) vymezit své kompetence v oblasti stavitelského vzdělávání vůči již existující Akademii výtvarných umění, kde se taktéž vyučovala architektura a stavitelství. Původně si Prechtl představoval, že by se i na polytechnice vyučovaly umělecké předměty, jako např. dějiny umění, estetika a architektonické kreslení, ale studijní komise dvorské komory shledala jeho návrh rozsáhlý a doporučila vést rozhovory o vymezení kompetencí s Akademií a obrátit se o radu na ředitele pražské polytechniky Gerstnera.²⁸⁵ Postupně se tak zformovala učební osnova *gemeine Zivilbaukunst* (všeobecného civilního stavitelství), orientující se na pozemní a vodní stavitelství a praktickou geometrii, jako protiváha výuce *höhere Baukunst* (vyšší stavitelské umění) na Akademii.

Už ve slavnostním projevu k založení školy v roce 1815 zdůraznil ředitel Prechtl technický a obchodní charakter školy a kriticky se vyjádřil k estetické stránce výchovy architektů na Akademii. Preferoval naopak elementární praktické vzdělání stavitelů, vycházející z ekonomických potřeb země.²⁸⁶ Tímto projevem tak nepřímo určil směr a vytyčil hranice mezi výukou stavitelství na Akademii a na polytechnice, která však byla definitivně institucionalizována až vydáním Organického statutu v roce 1865 (viz dále).²⁸⁷ Zároveň vznikl

284 WURZER (pozn. 41), s. 489.

285 WAGNER (pozn. 43), s. 72 – 73.

286 Ibidem, s. 76.

287 V tomto dokumentu se doslova hovoří o rozdílu mezi akademickou *Architekturhule*, vztahující se k uměleckým záležitostem stavitelství („...Aufgabe die Pflege, der künstlerischen Belange der Baukunst“), a polytechnickou *Bauschule*, která se měla zaměřovat na výuku technické stránky stavitelství tak, jako doposud („...bisher auf den konstruktiven Teil beschränkt geblieben war“). Tímto krokem se polytechnická stavební škola de facto přiblížila úrovni „vysokoškolské“ architektonické školy na Akademii, poskytující

poněkud odlišný „vídeňský“ model výuky techniků, který se sice díky důrazu na kombinaci teorie s praxí odvozoval od „francouzského“ modelu, ale nešlo mu primárně o komplexní výchovu mladých architektů, nýbrž o unikátní a specializované vzdělání stávajících stavitelů, obchodníků a techniků. Důraz byl kladen na respektování specifických lokálních podmínek rakouského hospodářství a podporu domácího průmyslu, proto byla škola rozdělena na technické a obchodní oddělení.

I přesto, že se na vídeňské polytechnice přednášel architektonický design, dějiny umění a elementární geometrické a modelové kreslení pro obchodníky, nestala se tato škola konkurencí pražské katedře pozemního stavitelství. Vznik vídeňské polytechniky sice pomohl pražské škole „ulevit“ od části studentů, nikoliv však stavitelů a architektů. Ti si ve Vídni volili spíše studium architektury na Akademii výtvarných umění, které ale bylo možné až po absolvování stavitelství na polytechnice. Vzhledem k tomu, že komplexní a poměrně snadno dostupnou výuku stavitelství a architektury v tehdejší době ve střední Evropě zajišťovala pouze pražská škola, mohla část vídeňských stavitelů naopak odcházet za studiem do Prahy, o čemž svědčí i Jelinkovy statistické tabulky o národnostním původu žáků.²⁸⁸

Stavební obory vyučoval v první období vídeňského ústavu Johann von Kudriaffsky. V prvním ročníku technického oddělení se obdobně jako v Praze vyučovaly obecné základy, od druhého ročníku se pak studenti specializovali na stavitelství, strojírenství a chemii. Výuka stavitelství se omezovala na překreslování podle předloh známých staveb klasické řádové architektury.²⁸⁹ Teprve v roce 1839 byla na vídeňském učilišti zavedena výuka zemědělského a vodního stavitelství a dvouletý architektonický kurz v rámci rozšíření učebních osnov oboru stavitelství, o které se neúspěšně pokoušel také na pražské polytechnice ředitel Gerstner. Architektonický kurz nebyl ovšem primárně zaměřen na výuku mladých adeptů architektury, ale opět pouze na specializované doplnění a prohloubení kvalifikace stávajících stavitelů před studiem Akademie.²⁹⁰

---

pouze jiný druh stavitelského vzdělání. „Selbstverständlich bleibt es nach wie vorder k. k. Akademie der bildenden Künste vorbehalten, ihren Schülern die Möglichkeit der höchsten Ausbildung auf dem Gebiet der schönen Baukunst, der monumentalen Architektur zu bieten (...) Die Bauschule soll den Studenten dienen, die zum guten Bau-Constructeur geeignet sind und solche die sich zum ausgezeichneten Architekten qualifizieren“. (...) Architektonická škola na Akademii tvoří specifický druh vysoké školy a stavitel, který by ji chtěl navštěvovat, „muss dem ersteren an der Bauschule des Polytechnischen Institutes die Gelegenheit geboten Arden, seinen Geschmack und Formensinn so weit zu entwickeln, als es seine Anlagen gestatten und die Anforderungen der Praxis erheischen.“ TU Wien, *Organisations-Statut*, 1865.

288 JELINEK (pozn. 148), s. 157. I přes tyto údaje o celkovém podílu žáků byl zápis studentů pozemního stavitelství z rakouských zemích na pražské škole takřka zanedbatelný. Např. ve školním roce 1852/53 byli z celkového počtu 167 posluchačů pouze 4 rakouské národnosti. KA ČVUT, *Katalog der Studierenden am ständischen polytechnischen Intitute zu Prag im Schuljahre 1852/3*.

289 KASTNER (pozn. 40), s. 52.

290 PFAMMATTER (pozn. 14), s. 220.

K další dílčí reformě ve výuce stavitelů na vídeňské polytechnice došlo o tři roky později po příchodu nového vyučujícího, rakouského stavitele a odchovance Nobileho architektonické školy na Akademii Josefa Stummera von Traunfels (1808 - 1891). V červnu 1842 předložil profesor Stummer návrhy na vybavení kreslírny praktické geometrie a stavebního inženýrství, které se měly nově vyučovat ve dvouletém kurzu. S tímto zavedením se vracel k podobnému návrhu z roku 1824, který počítal se založením architektonické školy na Akademii výtvarných umění a jejímu sloučení se studiem stavitelství na Polytechnickém institutu. Už tehdy přišel ředitel ústavu Prechtl s návrhem na zřízení dvouletého architektonického oboru se dvěma profesory, k čemuž od nového školního roku 1842/43 nakonec skutečně došlo.²⁹¹ V prvním roce se probíralo pozemní stavitelství v celém svém rozsahu, ve druhém roce pak výstavba vodohospodářských, silničních a mostních staveb včetně přidruženého účetnictví s důrazem na stavební ekonomii a manipulaci se stavebními úřady.

Ve školním roce 1838/39 projevil dvorský stavební rada a ředitel Joseph Schemerl rytíř z Leytenbachu (1752 - 1844) ve své zprávě k výsledkům zkoušek na vídeňské polytechnice ve školním roce 1838/1839 přání, aby studenti při zhotovování výkresů architektonických objektů pouze nekopírovali, ale aby podle možností projektovali na papír vlastní návrhy s připojenými nezbytnými měřítky a rozměry. Tyto praktické aplikace měly vycházet z teoretických přednášek profesora Stummera na základě jím zadaných úkolů, čímž měla být posluchačům dána příležitost k vlastnímu tvořivému přemýšlení a k zapojení fantazie pod citlivým dohledem jejich učitele. Mimo to vyzýval Schemerl příslušné pedagogy k sepsání vlastní učebnice architektury pro usnadnění a zkrácení výuky. V roce 1842 vypracoval profesor Stummer ve zprávě pro Prechtla velmi rozsáhlý znalecký posudek o podrobnostech k výuce stavitelství, v němž požadoval mj. opatření některých praktických učebních pomůcek, sepsání jednotné učebnice a také větší ohled na „krásnou architekturu“ než dosud.²⁹² Za důležitou součást důkladné výchovy považoval znalost stavebních materiálů, podle jejichž vlastností je využívá architekt ke stavbě různých konstrukcí a spojů, a proto požadoval okamžitý nákup všech stavebních materiálů v takových rozměrech a kvalitě, aby je bylo možné užitečně a smysluplně využívat při výuce. Dosavadní hranice a prestiž stavitelského oboru se tak výrazně rozšířila.

---

291 NEUWIRTH (pozn. 147), s. 129.

292 Ibidem.

Na počátku padesátých let 19. století zažila vídeňská polytechnika (podobně jako pražská) stagnaci, která odrážela vnitropolitickou krizi v Rakousku a neúspěšné pokusy o celkovou reformu technického školství, naznačenou výše. Ústav se v revolučním roce 1848 nevyhnul obvinění ředitele Prechtla a několika profesorů z velezrady, a následnému násilnému dosazování a střídání ředitelů z řad nekompetentních vyšších důstojníků.²⁹³ Ke zhoršení pověsti vídeňské instituce dále přispěly neshody mezi učiteli ve způsobu výuky a škola začala zaostávat za německými a švýcarskými ústavami. Ke konsolidaci a k obnově diskuze o potřebné reformě výuky došlo až ve druhé polovině padesátých let, kdy se poprvé začalo hovořit o nutnosti změnit osnovy oboru stavitelství.²⁹⁴ Hlavním impulzem této změny se stalo budování Ringstrasse, která představovala významnou periodu nejen v stavebních, ale i v politických a sociálních dějinách Vídně,²⁹⁵ kdy se ukázala jako důležitá nutnost spolupráce „stavitelů-techniků“ a „architektů-umělců“ a existence funkční moderní stavební školy (*Bauschule*), která by ve výuce propojila potřebné stavitelské a architektonické dovednosti a pěstovala moderní „stavební vědy“ (*Bauwissenschaften*).²⁹⁶

Další podnět pro reformu výuky budoucích stavitelů a architektů na vídeňské polytechnice znamenal příchod věhlasných architektů na pozice profesorů stavebního oddělení. Důležité bylo, že tyto osobnosti měli za sebou i „umělecké“ vzdělání na Akademii a patřili ke špičkám ve svém oboru s několikaletou bohatou praxí. Až doposud zajišťovali výuku na polytechnice méně věhlasní „techničtí“ stavitelé, naopak proslulí architekti jako Ludwig Förster, Theophil von Hansen či Friedrich von Schmidt, přednášeli výlučně na Akademii.²⁹⁷ To se změnilo po příchodu architektů Heinricha Ferstela a Wilhelma von Doderera v roce 1866, kteří už pocházeli ze stejné generace jako Hlávka či Zítek a prosazovali myšlenku komplexního studia stylu, teorie a praxe, kterou by měl zvládnout každý budoucí stavitel.²⁹⁸

Příchod těchto „velkých“ architektů na vídeňskou polytechniku umožnila celková reforma vídeňského učiliště, která výrazně proměnila také stavitelský obor. Reforma

293 NEUWIRTH (pozn. 147), 201 – 222.

294 WURZER (pozn. 41), s. 491.

295 K tomu nejnověji s odkazem na starší literaturu viz SCHMID, Michael. *Die Wiener Ringstrasse. Der Kunst- und Kulturführer rund um den Ring*. 3 Bände, Wien: Echomedia Verlag, 2013; STÜHLINGER, Harald R. *Der Wettbewerb zur Wiener Ringstraße*. Basel: Birkhäuser Verlag, 2015; STÜHLINGER, Harald R. (Hg.). *Vom Werden der Wiener Ringstraße*. Wien: Metroverlag, 2015.

296 FRODL (pozn. 42), s. 494. V Praze se žádná srovnatelná stavební akce v této době nekonala a to byl jistě i jeden z hlavních důvodů, proč odcházeli zájemci o získání prestižnějšího místa a většího věhlasu pracovat do Vídně a mnoho z nich, jako například Josef Hlávka či Josef Zítek, získalo své první zaměstnání u některé z mnoha stavebních firem na Ringstrasse.

297 Obdobná situace panovala na pražské polytechnice, kde měli po smrti profesora Fischera v roce 1828 prakticky až do reformy v roce 1863 monopol na výuku stavitelů rovněž „techničtí“ stavitelé v čele s Karlem Wiessenfeldem (pozn. aut.).

298 FRODL (pozn. 255), s. 494 – 496.

probíhala v podstatě po vzoru reformy pražského ústavu, uskutečněné o dva roky dříve, a proto není potřeba se zde o ní podrobněji rozepisovat.²⁹⁹ Vlastní výuka pozemního stavitelství se rozdělila na vyučování technické stránky stavitelství (katedra „*Hochbau*“), které zajišťoval dosavadní profesor stavitelství Moriz Wappler a do níž můžeme počítat i katedru železničního stavitelství, obecného stavitelství budov („*Eisenbahnhochbau, Allgemeine Gebäudelehre*“) profesora Dodera. Nově byla zřízena Fersterova katedra uměleckého stavitelství („*Baukunst*“), zaměřující se na architektonicko-formální problematiku stavitelství.³⁰⁰ Její osnovy byly velmi obsáhlé a vedle klasické výuky historických stavebních slohů zahrnovala i výuku malířské perspektivy, architektonického kreslení a architektonického tvarosloví, tedy skutečných „uměleckých“ předmětů, které byly dosud výhradně záležitostí Akademie.

Vídeňská a pražská akademie a vzdělávání architektů-umělců

Díky povědomí o významu umění a jeho intenzivnímu pěstování u vyšších vrstev, zvláště šlechty, byly umělecké akademie zakládány již od počátku novověku. Protože umění vyrostlo z řemesla a bylo srovnáváno s vědami, stalo se v této době vzdělání v architektuře výlučnou záležitostí horních vrstev. Po celé habsburské monarchii byly od třicátých let 18. století po vzoru německých států zakládány akademie pro mladé aristokraty, tzv. *Ritterakademien*, kde se vyučovala rovněž architektura. Tyto akademie (de facto suplující univerzitní vzdělání) měly za úkol připravit šlechtice pro výkon vojenské, diplomatické či jiné státní služby nebo pro řízení správy vlastních statků. Jejich osnova kombinovala výuku umění se základy filosofie, práva, veřejné správy, dějepisu matematiky, přírodopisu, moderních jazyků, praktické ekonomie a šlechtických cvičení (tanec, šerm a jízda na koni).³⁰¹ Vedle toho byly při panovnických dvorech zakládány tzv. *Hofakademien* pro výchovu dvorních umělců.³⁰² Ve druhé polovině 18. století byla s počátkem procesů modernizace znalost architektury vyžadována také u středních vrstev ve službách soudu, armády a státní správy. Ve společnosti se tak postupně vytvořily tři okruhy, kde se vyučovala architektura – aristokratický, vojenský a obchodně-průmyslový (na reálných školách a polytechnických ústavech).³⁰³

299 Dále viz NEUWIRTH (pozn. 147), s. 257 – 342.

300 WURZER (pozn. 41), s. 491.

301 COHEN (pozn. 35), s. 13.

302 K tomu viz např. MRAZ, Simon. *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in den 30er und 40er Jahren des 18. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung des internationalen, politischen und künstlerisch-organisatorischen Umfelds*. Hrsg.: Universität Wien. Diplomarbeit, Wien, 2007, s. 52 – 87.

303 K této problematice dále viz WAGNER, Walter. *Der Architekturunterricht ausserhalb der Kunstakademien im Mitteleuropa von Beginn des 16. bis zur des 19. Jahrhunderts*. In: *Architektura*, 1980, X, s. 58 – 72.

Akademie výtvarných umění ve Vídni byla založena nejprve jako soukromá *Akademie der Malerei-, Bildhauer-, Fortifikations-, Perspektiv- und Architekturkunst* (Akademie malířského, sochařského, opevňovacího, perspektivního a architektonického umění) v roce 1692 pod vedením dvorního malíře Petera Strudela, který byl jmenován prefektem a povýšen do šlechtického stavu. Po jeho smrti v roce 1714 byla dočasně uzavřena a teprve v roce 1725 jmenoval císař Karel VI. francouzského malíře Jacoba van Schuppena prefektem a ředitelem veřejné *c.k. Hofakademie der Maler, Bildhauer und Baukunst* (Císařská a královská dvorní akademie malířství, sochařství a architektury).³⁰⁴ Tímto krokem byla vytyčena základní učební náplň vídeňské císařské a královské akademie v oblasti malířství, sochařství a architektury, a vojenské umění mělo být napříště zahrnuto pod technické vědy a vyučováno na technických učilištích.³⁰⁵ Po Karlově smrti v roce 1740 nejprve odmítla jeho dcera císařovna Marie Terezie Akademii vydržovat, ale v roce 1751 nakonec potvrdila její reformovaná statuta na úrovni vysoké školy se jmenovaným rektorem. Prestiž školy nadále stoupala díky rektorátu věhlasných rakouských malířů Michelangela Unterbergra a Paula Trogera a v roce 1767 se čestnými členy této instituce staly arcivévodkyně Marie Anna a Marie Kristýna.³⁰⁶ K další významné reformě došlo v roce 1772, kdy kancléř Wenzel Anton Kaunitz integroval všechny existující umělecké školy do *k. k. vereingten Akademie der bildenden Künste* (Sjednocená císařská a královská akademie výtvarných umění), postavené na roveň univerzity. Slovo *vereinigten* (sjednocené) bylo později vypuštěno. Počet studentů činil v roce 1783 40.

Akademie byla dále rozčleněna na jednotlivé „katedry“ - malířství, sochařství a architektury – v jejichž čele stáli ředitelé, podléhající rektorovi. Pro katedru architektury to byl rakouský architekt Johann Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg,³⁰⁷ který spolu s profesorem Vinzenzem Fischerem³⁰⁸ uskutečnil reformu výuky, vycházející z nových požadavků na roli architekta ve stavitelském odvětví.³⁰⁹ Po vyhlášení statut v roce 1812 se II.

304 Podrobněji k počátkům vídeňské Akademie viz WAGNER (pozn. 43.), s. 11 – 34.

305 Nicméně po celé 18. století bylo ve výuce preferováno malířské umění, o čemž svědčí i jména malířských osobností ve vedoucích funkcích (pozn. aut.).

306 *A Chronological History of the Vienna Academy of Fine Arts*. Dostupné online z: https://www.akbild.ac.at/portal_en/organisation/about-us/history (Vyhledáno 30. 9. 2019).

307 K jeho osobnosti dále *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950* (dále *ÖBL*). Wien 1959, Bd. 2, s. 307 – 308; ZATLOUKAL, Pavel, *Příběhy z dlouhého století – Architektura let 1750 – 1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc, 2002, s. 30 – 38.

308 K jeho osobnosti viz např. GRAVES, Robert Edmund (ed.). *Dictionary of Painters and Engravers by Michael Bryan*. Volume I: A–K, London: George Bell & Sons, 1886, s. 504.

309 Podle jejich plánu byla výuka architektury rozčleněna do tří na sebe navazujících tříd. V první třídě se vyučovalo účetnictví, zeměměřičství, aritmetika, základy geometrie, planimetrie a stereometrie. Tuto třídu mohli navštěvovat nejen architekti, ale i malíři, sochaři a příslušníci stavitelských profesí (stavitelé, zedníci, tesařští mistři, kameníci ad.). Druhá třída učivo dále prohlubovala, a proto ji už zpravidla nenavštěvovali malíři a sochaři. Studenti už měli za povinnost vyhotovovat stavební nárysy, počítat a rýsovat krovky a

Schule die Baukunst (škola stavitelského umění) stala jednou ze čtyř základních oddělení na Akademii, kde se mělo stavitelství vyučovat „od samých základů až po vlastní či vyšší formu architektury, včetně základních znalostí aritmetiky, geometrie, perspektivy, mechaniky a hydrauliky“.³¹⁰ Reforma také ve větší míře umožnila navštěvovat školu cizincům. Zájemci o výuku stavitelství museli před přijetím za členy Akademie (*Kunstmitglieder*) vyhotovit tzv. přijímací práci (*Aufnahmestück*), např. ve formě vyhotovení nákresu architektonického dekoru.³¹¹ Akademie byla velmi dobře vybavena učebními pomůckami, zahrnující dřevěné modely nosných konstrukcí, architektonické nákresy známých budov a odborné knihy z *k.k. Hofbibliothek*.³¹² Po založení polytechniky v roce 1815 a zavedení výuky civilního pozemního stavitelství (viz předchozí kapitola) však musel být komplexní program stavitelského a architektonického vzdělávání znovu aktualizován směrem k umělecké stránce výuky architektury.

Pro tento úkol byl jako ředitel s druhý profesor nově se formující *Architekturschule* (architektonické školy) na Akademii povolán zkušený architekt Pietro Nobile (1774 – 1854),³¹³ který se ihned po svém jmenování v roce 1818 pustil do reformy výuky architektů. Jeho návrh vycházel z oddělení profese architekta coby tvůrce veřejných a soukromých budov a profese inženýra, jemuž kompetenčně příslušely ostatní stavební záležitosti a především oblast silniční a vodní stavitelství. Pro výchovu architektů měla sloužit architektonická škola na Akademii, pro výchovu inženýrů stavitelské obory na polytechnice. S ohledem na úzké propojení estetických, vědeckých a mechanických aspektů měli být do akademického vzdělání zahrnuti také umělečtí řemeslníci a štukatéři. Velký nedostatek sledoval Nobile v nesystematičnosti výuky, absenci předchozího vzdělání posluchačů, nedostatku kontaktu s praxí a především v neexistenci jednotných povinných zkoušek.³¹⁴ Proto zavedl povinnost předchozího vzdělání uchazečů na obecné nebo reálné škole, rozdělil vyučování na přednášky a praktická cvičení a vypracoval přesné učební osnovy. Zároveň

---

jednoduché dřevostavby a vypracovávat odhady nákladů na stavbu. Po absolvování druhé třídy mohl posluchač vykonat závěrečnou stavitelskou zkoušku u ředitele katedry architektury. Třetí třída byla vyhrazena výlučně architektům. Závěrečná architektonická zkouška se zpravidla odbývala před komisí, složenou ze všech profesorů architektury. SCHÖLLER, Katarina. *Die Architekturausbildung an der Akademie der bildenden Künste zu Wien unter Peter Nobile (1818 - 1848)*. Hrsg.: Universität Wien. Diplomarbeit, Wien, 2006, s. 26.

310 WAGNER (pozn. 43), s. 69.

311 Ibidem, s. 70 – 71.

312 WEINKOPF, Anton. *Beschreibung der k.k. Akademie der bildenden Künste*. Wien, 1983, s. 33.

313 K jeho dílu viz např. VALLENTIN, Franz. *Nobile, Peter von*. In: *Allgemeine deutsche Biographie*. Band 52, Leipzig: Duncker & Humblot, 1906, s. 638–642; KÖCHER, Irmgard. *Peter Nobile. Sein Werdegang und seine Entwicklung mit besonderer Berücksichtigung seines Wiener Schaffens*. Dissertation. Universität Wien, Wien 1951; PETRASOVÁ Taťána (a kol.). *Neoklasicismus mezi technikou a krásou: Pietro Nobile v Čechách*, Praha – Plzeň: Ústav dějin umění AV ČR – Západočeská galerie v Plzni, 2019.

314 Dále viz SCHÖLLER (pozn. 309), s. 28 – 35.

rozšířil architektonickou knihovnu, sbírky modelů a zařídil zvýšení platu zaměstnancům architektonické školy. Vedle dvou profesur architektury zavedl Nobile na škole funkci dvou korektorů, kteří obstarávali praktická cvičení a vydávali semestrální vysvědčení z kurzů.³¹⁵

Architektonická škola byla rozdělena do třech „tříd“ (*Klasse*), každá třída zahrnovala dva „ročníky“ (*Jahrgang*). Studium architektury tedy mělo trvat celkem šest let, během nichž se student seznámil jak s technickými vědami a stavitelskými předměty, tak s ryze uměleckými disciplínami, jakými byla např. ornamentika nebo dějiny umění.³¹⁶ Probírané učivo technických předmětů se mělo omezit pouze na výklad problematiky, která se bezprostředně týkala stavitelství budov a architektury. Velký důraz byl kladen na souvztažnost přednášek a praktických cvičení, studenti měli za povinnost navštěvovat také vybrané přednášky na polytechnice a další umělecké předměty na Akademii. Nobile požadoval v rámci praxe po svých žácích během studijního volna půlroční pomocnou práci na konkrétním staveništi, kterou měli doložit příslušným osvědčením.

Pro postup do další třídy musel student vykonat závěrečnou zkoušku, skládající se z písemné a kreslicí části. Zároveň byla každý rok vypisována pro každou třídu speciální finanční odměna pro nejlepšího studenta. Kromě toho mohli žáci první a druhé třídy soutěžit v rámci Akademie o Gundelovu cenu (*Gundelpreis*), žáci třetí třídy o Dvorní cenu (*Hofpreis*). Absolvent s vynikajícím prospěchem mohl získat na dva až tři roky Římské stipendium (*Romstipendium*) v hodnotě 11 200 zl.³¹⁷ na studijní cestu po Itálii, přičemž musel každý rok podat výzkumnou zprávu a příslušné výkresy.

Každé dva roky se konaly závěrečné zkoušky, při nich museli kandidáti předložit semestrální vysvědčení z kurzů a osvědčení o vykonané stavitelské praxi a podle zadání vyhotovit budovu se všemi náležitými nárysy, výpočty a popisy. V případě úspěchu obdržel kandidát po zaplacení částky 50 zl. nebo odevzdání výkresů, modelů, nebo knih stejné hodnoty vysvědčení s titulem *akademický architekt*, pokud absolvoval také zkoušky na polytechnice, tak titul *architekt a matematik*, pokud se během studia specializoval na ornamentální kreslení, titul *architekt a dekoratér*.³¹⁸ Absolventi architektonické školy mohli vykonávat své povolání svobodně po celé monarchii, a po odsouhlasení příslušného cechu i všechny stavitelské a řemeslnické práce. *Akademický architekt* se mohl jako praktikant ucházet o místo v císařských službách, u dvorského stavební rady a na všech stavebních úřadech. Ostatní umělecké stavitelské profese, jako dekoratér nebo štukatér, mohli absolvovat

315 V roce 1819 se stal korektorem profesora Nobileho Ludwig Förster (1797 – 1863), pozdější významný vídeňský architekt a šéfredaktor časopisu Allgemeine Bauzeitung (pozn. aut.).

316 K tomu podrobněji viz WAGNER (pozn. 43), s. 84 – 85.

317 SCHÖLLER (pozn. 309), s. 30.

318 WAGNER (pozn. 43), s. 86.

pouze vybrané předměty první a druhé třídy a závěrečná zkouška se jim podle toho upravovala.

Předložený návrh reformy však narazil v otázce studijní osnovy a délky studia na odpor vedení polytechnického ústavu a císař jej odmítl schválit. V roce 1821 tak Nobile předložil přepracovaný plán, který více respektoval existenci technického učiliště stavitelství na polytechnice jako předstupeň architektonické výchovy a rovnocennou instituci ve stavitelském školení. Akademické studium mělo být podle profesního zaměření studentů rozděleno do tří oddělení. První oddělení mělo sloužit architektům a stavitelům, kteří už předtím absolvovali příslušné předměty na polytechnickém institutu. Jejich výuka měla trvat tři roky a zahrnovat umělecké stavitelské předměty (optika, perspektiva, kompozice budov ad.)³¹⁹ a architektonické kreslení. Druhé oddělení bylo zřízeno pro dekoratéry a malíře perspektivy, třetí pro umělecké řemeslníky. Žáci obou těchto oddělení měli za povinnost navštěvovat jak vybrané kurzy na Akademii, tak matematické předměty na polytechnice.³²⁰ Podle tohoto studijního plánu vyučoval Nobile až do svého penzionování v roce 1849.

Vzhledem k rostoucímu počtu studentů musela být ve dvacátých a třicátých letech vedle profesury architektury Pietra Nobileho a profesury teorie architektury Geoga Peina (1775 - 1834) zřízena ještě jedna profesura perspektivy a funkce korektora, kterou obsadili bývalí absolventi Paul Sprenger (1798 - 1854) a Karl Roesner (1804 – 1869).³²¹ V roce 1842 pak byla zřízena ještě čtvrtá profesura ornamentiky, která nakonec po složitých jednáních připadla Augustu Sicardovi von Siccardsburg (1813 - 1868), jeho korektorem byl jmenován Eduard van der Nüll (1812 – 1868).³²² Celkový počet studentů Akademie z let 1799 až 1850 činil 2 599 studentů, z toho 248 pocházelo českých zemí.³²³ Podíl zapsaných českých studentů neustále mírně rostl a v polovině století již tvořil 10% celkového počtu. K nejvýznamnějším jménům, kteří v té době studovali ve Vídni, patřil František Schmoranz nebo Vojtěch Ignác Ullmann.

Naproti tomu pražská Akademie, založená císařským dekretem 10. září 1799, po celé následující půl století nedosahovala takového věhlasu, jako ta vídeňská. Bylo to dáno jednak jejím provinčním charakterem, a jednak tím, že nebyla státní, ale soukromou institucí. U

---

319 Nobile sám označoval výuku v tomto oddělení jako „gramatiku, rétoriku a poezii stavitelského umění“. WAGNER (pozn. 43), s. 88.

320 Podrobněji viz SCHÖLLER (pozn. 309), s. 35 – 38.

321 K tomu více Ibidem, s. 51 – 54.

322 Dále viz Ibidem, s. 55 – 65.

323 Z toho 124 bylo narozeno v Čechách, 102 na Moravě a 22 v českém (rakouském) Slezsku. Sekyrka však uvádí pouze studenty malířské školy. SEKYRKA, Tomáš. Studenti z českých zemí na Akademii výtvarných umění ve Vídni v letech 1797 – 1850. In: VLNAS, Vít; SEKYRKA, Tomáš (ed.). *Ars Baculum Vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury: k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.* Praha: Národní galerie v Praze, 1996, s. 324.

jejího zrodu stála Společnost vlasteneckých přátel umění, která chtěla zajistit kvalitní umělecké vzdělání českým studentům z Čech, Moravy a rakouského Slezska, aby nemuseli odcházet do Vídně či Mnichova. Škola fungovala od roku 1800, ale vyučovalo se zde pouze malířské umění – malířství, kresba a grafika. Obdobně jako sochařství, nebyla architektura považována v této době za umělecký obor, hodný výuky.³²⁴ Prvním ředitelem byl německý rytec a malíř Josef Bergler (1758 – 1829), od roku 1836 to byl již Čech, malíř a grafik František Tkadlík (1787 – 1840).

Teprve po jmenování nového ředitele, rakouského malíře Christiana Rubena (1805 – 1875) v roce 1841, se v rámci reorganizace školy a rozšířeného výtvarného programu začalo na pražské Akademii s výukou architektury. Nová stolice architektury měla být koncipována podle vzoru mnichovské Akademie, a proto byl do jejího čela povolán věhlasný mnichovský architekt Johann Gutensohn (1792 - 1851).³²⁵ Ten vypracoval ideový návrh učební osnovy, který můžeme považovat za první teoretický program školení umělecké architektury v českých zemích a za protipól k výuce technického stavitelství na pražské polytechnice. Oproti jednoroční délce studia na polytechnice zde výuka architektury měla trvat tři roky. Pro vstup na obor nebylo vyžadováno předchozí technické vzdělání, nicméně se předpokládaly základní poznatky z matematiky, geometrie a stereometrie. Studium začínalo kopírováním předloh architektonických detailů ve všech historických stylech a pokračovalo složitějšími kompozicemi. Dále se měli studenti seznámit se znalostmi z perspektivy, dějin umění, druhů a užití stavebních materiálů a zařízením staveb podle účelu. Ve vyšším ročníku měl být důraz kladen na praktická cvičení ve formě vytváření vlastních projektů včetně možnosti účasti v menších projektech.³²⁶ Jak je patrné, škola měla poskytnout svým žákům patřičné architektonické vzdělání na úrovni vysoké školy tak, jako vídeňská nebo mnichovská Akademie.

Po Gutensohnově krátkém působení na pražské Akademii ho v letech 1842 až 1843 vystřídal Bernard Grueber (1807 - 1882), který měl dlouholeté pedagogické zkušenosti z polytechniky v Řezně a jeho hlavním úkolem se mělo stát pozvednutí úrovně výuky architektury v Čechách. Grueber, odchovanec mnichovské akademie, vycházel jak z klasické tradice uměleckých akademií, tak z potřeby praktického technického vzdělání po vzoru francouzské polytechniky.³²⁷ Ve své výuce se tudíž zaměřoval nejen na teoretický výklad

---

324 MATĚJČEK, Antonín. *Almanach Akademie výtvarných umění v Praze vydaný k 125. výročí založení ústavu*. Praha: AVU, 1926, s. 14.

325 PRAHL, PETRASOVÁ (pozn. 44), s. 75 – 76.

326 ANG, fond SVPÚ, sign. AA 1516-128, *Dopis Johanna Gottfrieda Gutesohna Společnosti vlasteneckých přátel k výuce architektury na pražské Akademii umění*, 10. 5. 1842. Cit. podle Ibidem, s. 86.

327 PFAMMATTER (pozn. 14), s. 73 – 76.

architektury, ale i na praktické stavitelské dovednosti, spočívající ve výkladu vlastností jednotlivých stavebních materiálů, zaměřování budov nebo vypracování rozpočtu nákladů na stavbu. Už na řezenské polytechnice však byly jeho přednášky primárně orientovány na vzdělávání architektů. Studenti v jeho kurzech začínali obkreslováním jednotlivých prvků a ornamentu podle antických a středověkých předloh, a postupně se propracovávali až ke složitějším architektonickým kompozicím a navrhování.³²⁸ Dále byli seznamováni se základy perspektivy, geometrie a historickým vývojem architektury včetně nejvýznamnějších památek.

Grueber vedle výuky věnoval velkou péči shromažďování architektonických modelů pro výuku, dílem nákupem v Mnichově a Frankfurtu nad Mohanem, dílem z vlastních sbírek.³²⁹ Sbíрка obsahovala knihy, obrazový materiál a odlitky architektonických článků a ornamentů ze všech tehdy užívaných architektonických stylů (antický, středověký, renesanční a maurský).³³⁰ I přesto, že byl zájem o studium architektury na Akademii značný a ateliérem prošli za dobu jeho dvacetileté existence na stovky posluchačů, většina z nich zůstala neznámá a jen část se výrazněji prosadila ve svém oboru.³³¹ Naprostá většina budoucích architektů studovala nejdříve pražské technické učiliště a poté odcházela na vídeňskou akademii, kde působili renomovaní profesoři a mohli se zde v mnohem větší míře profesně uplatnit než v provinční Praze.

Ve školním roce 1850-1851 dosáhl počet studentů svého maxima 125, ale od té doby postupně klesal.³³² V roce 1852 odešel na Akademii do Vídně dosavadní ředitel Christian Ruben a vlastenecká společnost začala opět upřednostňovat výuku malířství a sochařství.³³³ Další příčinou stagnace bylo vytvoření samostatné katedry architektury na pražské polytechnice v roce 1863 a také zhoršující se ekonomická situace vlastenecké společnosti,

---

328 LAŠTOVIČKOVÁ, Věra. *Architekt Bernhard Grueber (1806 – 1882)*. Praha, 2008. Diplomová práce. Filozofický fakulta Univerzity Karlovy. Ústav pro dějiny umění, s. 53.

329 V roce 1846 obsahoval tento soubor již 140 architektonických článků, ornamentů a dalších sádrových odlitků a byl dále rozšiřován o nákupy a dary i v padesátých a šedesátých letech. ANG, fond SVPU, sign. AA 1422-1-6, *Inventáře SVPU 1839 – 1869*.

330 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 328), s. 55 – 56.

331 Asi nejznámějším absolventem z padesátých let byl Anton Rosenberg (1833 – 1907), který absolvoval také vídeňskou techniku a po dokončení studií nastoupil jako elév na c. k. místodržitelství. V roce 1866 je uváděn jako c. k. stavitelský inspicient v Praze a patřil k zakládajícím členům Spolku architektů a inženýrů v Čechách (dále SAI). V roce 1893 byl jmenován c. k. vrchním inženýrem, v roce 1896 se stal vrchním stavebním radou a později přednostou odboru pro pozemní stavby v Čechách na c. k. místodržitelství. Byl autorem řady pražských školních budov a hlavním architektem, např. c. k. akademického gymnázia za Rudolfinem (dnes sídlo Pražské konzervatoře). Dále viz VLČEK (pozn. 21), s. 555.

332 Údaj o počtu 125 posluchačů ve školním roce 1850-1851 uvádí MATĚJČEK (pozn. 324), 26 – 27 (příslušná výroční zpráva se ve fondu SVPU nezachovala).

333 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 328), s. 57 – 60.

kteřá si již nemohla dovolit financovat Akademií v takovém rozsahu.³³⁴ Ani přijetí návrhu reformy veřejného stavitelství, vypracované referentem pro umělecké záležitosti při ministerstvu kultu a vyučování Františkem hrabětem Thunem, kdy bylo možné získat zakázku na větší stavbu i absolventům pražské Akademie, neodvrátilo další úbytek studentů.³³⁵ Vzhledem k tomu, že v roce 1863 došlo k celkovému snížení počtu studentů na 29³³⁶ a jelikož tento trend nadále pokračoval, nebyl už obor architektury ve školním roce 1867/68 otevřen.

Zatímco pražská Akademie si po celou dobu své existence zachovala samostatnost a nezávislost na státu (což však paradoxně přispělo k jejím finančním problémům a nakonec i zániku), vídeňská Akademie ztratila v roce 1850 nejvyšší autoritu v oblasti umění, a stala se uměleckou školou, podřízenou ministerstvu kultu a vyučování. Ministr hrabě Thun kritizoval především její uzavřenost, ustrnutí ve vývoji a odklon od praxe, což mělo za následek nedostatečnou konkurenceschopnost rakouského uměleckého průmyslu v evropském kontextu. Proto bylo přistoupeno k rozsáhlé reformě, která měla v rámci přeměny rakouského vzdělávacího systému modernizovat směrem k potřebám domácího průmyslu a obchodu.³³⁷ Reforma se nevyhnula ani architektonickému oddělení, kde hlavní iniciativu převzali po Nobileho odchodu profesori Roesner, van der Nüll a Siccardsburg, kteří v roce 1850 zasedli nejen v reformním výboru, ale dostali se i do nejužšího vedení Akademie.

Ve výuce architektury měl být kladen větší důraz na technickou stránku stavby, zvláště na přednosti jednotlivých stavebních materiálů a jejich konkrétní využití.³³⁸ Profesori měli dbát na svobodné a tvůrčí rozvíjení talentů, povinností se stalo předchozí polytechnické vzdělání uchazečů. Více času mělo být věnováno výuce stavitelských slohů a slohových forem s ohledem na současnou tvorbu a jejich využití. Vše mělo být ilustrováno na konkrétních příkladech z dobové praxe, od studentů se vyžadovalo v daleko větší míře zapojení do probíhajících stavebních podniků. Právě zprostředkování pracovních míst absolventům školy se mělo stát hlavním posláním Akademie. Absolventské práce byly vystavovány na každoročních veřejných výstavách, škola také ve spolupráci s ministerstvem veřejných staveb vypisovala konkurzy na veřejné stavby v monarchii.³³⁹ Aby byla teoretické

---

334 V šedesátých letech byl mezi studenty architektury např. Alois Zwěřina, stavitel v Praze a zakládající člen SAI v roce 1866. Je doložen jako projektant několika domů v Karlíně. VLČEK (pozn. 21), s. 732.

335 THUN, Franz von. *Vorschläge zur Reorganisierung des öffentlichen Baudienstes in Österreich*, Prag 1861.

336 ANG, fond SVPU, sign AA 1258, *Výroční zpráva SVPU za rok 1863-1864*.

337 Podrobněji k reformě vídeňské Akademie viz např. GOTTSMANN, Andreas. *Staatskunst oder Kulturstaat? Staatliche Kunstpolitik in Österreich 1848 – 1914*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2017, s. 21 – 24.

338 WAGNER (pozn. 43), s. 131.

339 Např. v roce 1850 se studenti architektury zapojili do procesu výstavby vídeňského centrálního nádraží, věží augustiniánského kostela nebo restaurování kašen na Hohen Markt. WAGNER (pozn. 43), s. 132.

přednášky a praktická cvičení co nejkompaktněji, rozdělili si jednotliví profesori kompetence.³⁴⁰ Zatímco van der Nüll probíral se studenty prvního ročníku základní architektonické prvky řeckého a římského tvarosloví s aplikací v perspektivním kreslení, pokračoval Roesner ve druhém ročníku s analýzou a uplatněním středověkých a renesančních forem v soudobém stavitelství. Ve třetím ročníku školil Siccardsburg posluchače v problematice vztahu umělecké formy ke stavebním materiálům a jejich vlivu na celkovou strukturu na konkrétních příkladech jednodušších veřejných i soukromých budov.

Od roku 1851 byla při škole zřízeno ještě přípravné oddělení, které mělo budoucí zájemce proškolit v základech kreslení, modelování, dějin a teorie umění.³⁴¹ Nový studijní řád architektury, který platil bezmála dvacet let, byl s konečnou platností poprvé realizován ve školním roce 1851/52. Přednášky byly rozděleny podle pěti studijních okruhů. První okruh, který přednášel profesor van der Nüll, zahrnoval strukturální analýzu stavebních slohů nejvýznamnějších uměleckých epoch antiky, středověku, renesance a tzv. byzantského neboli obloučkového stylu. Druhý okruh přednášek, které zaštiťoval profesor Siccardsburg, se týkal vlivu stavebních materiálů a jejich různé užití při konstrukci budov městského, zemědělského a průmyslového typu. Třetí okruh představoval nejdůležitější veřejné i privátní stavby současnosti včetně rozboru jejich návrhů a umělecké výzdoby a vyučoval jej profesor Friedrich Bürklein (1813 - 1872). Čtvrtý a pátý okruh pod vedením profesora Roesnera zahrnoval přednášky z perspektivy a ornamentiky.³⁴² V každém ze tří ročníků měl student předepsaný určitý počet přednášek a praktických cvičení, které musel navštěvovat a u profesorů a jejich „asistentů“ (*Lehrkanzelen*) z nich posléze dělat zkoušky. Závěrečné ročníkové zprávy a protokoly o zkouškách byly podávány ke kontrole na ministerstvo.

V roce 1852 byl na místo ředitele Akademie povolán dosavadní ředitel pražské Akademie Christian Ruben, který dále koncepčně rozvinul a systematizoval vysokoškolskou uměleckou úroveň architektonické výuky, aniž by se však odchýlil od potřeb architektonického průmyslu a praxe. Rubens přistupoval k architektuře jako k umělecké disciplíně, která se od ostatních lišila tím, že vycházela z vědeckých základů a vyžadovala technické znalosti a dovednosti. Proto zařadil do studijních osnov přednášky z aplikované tektoniky staveb na úkor zkrácení výuky perspektivy a ornamentiky.³⁴³ Studenti museli povinně absolvovat do té doby volitelné kreslení od ruky podle odlitků. V roce 1859 byl na uvolněnou profesuru architektury přijat Friedrich von Schmidt (1825 – 1891) jako odborník

340 Ibidem, s. 133.

341 Přípravná část studia s profesory nižší hodnosti se označovala jako *Vorbereitungsschule*, vlastní část studia, kde učili profesori vyšší hodnosti jako *Meisterschule*. Profesoři Ibidem, s. 140.

342 Ibidem, s. 179.

343 WAGNER (pozn. 43), s. 181 – 183.

na „styl lomeného oblouku“ (*Spitzbogenstil*) 13. až 16. století.³⁴⁴ Spolu se svými kolegy van der Nüllem a Siccardsburgem se mu podařilo na počátku šedesátých let přesvědčit ministerstvo o navýšení rozpočtu architektonické školy, takže profesori mohli se svými žáky podnikat každoroční exkurze po celé monarchii.³⁴⁵ Od roku 1865 až do své smrti vedl Schmidt architektonickou školu, a v letech 1872 až 1874, 1876 až 1878 a 1882 až 1884 byl zvolen za rektora Akademie.

---

344 Unterrichts-Anstalten. k. k. Akademie der bildenden Künste. In: WEISS, Karl (red.). *Alt- und Neu-Wien in seinen Bauwerken*. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage. Wien: Gerold, 1865, s. 12.

345 K tomu viz TOMAGOVÁ, Hana. *Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidta a Viktora Luntze po českých zemích a horních Uhrách v letech 1862-1896*. disertační práce (Ph.D.). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci - Filozofická fakulta, 2017.

Stavební správa a právo

Stavební správa a právo před rokem 1848: architekt a stavitel jako součást státního aparátu

Mimo čistě ekonomické faktory bylo stavebnictví usměrňováno státními zásahy stavebních orgánů a prostřednictvím kodifikovaného stavebního práva. Na přelomu 18. a 19. století byly postupně položeny základy organizace státní stavební služby, která měla umožnit přísnější dozor prověřování stavebních projektů a realizací na základě platného stavebního práva. Dvorským dekretem bylo v roce 1783 zřízeno generální dvorské stavební ředitelství (*Generalhofbaudirektion*), které se dělilo na tři části: dvorské či vrchní stavební ředitelství (*Hofbau- oder Oberbaudirektion*), generální stavební ředitelství (*Generalbaudirektion*) a společné vedení obou ředitelství ve spojeném generálním a dvorském stavebním ředitelství (*General- und Hofbaudirektion*).³⁴⁶ Dvorský stavební úřad měl navíc svůj poradní orgán – dvorskou stavební radu (*Hofbaurat*).³⁴⁷ V roce 1788 byla v jednotlivých zemích monarchie založena zemská stavební ředitelství.³⁴⁸ Centralizovaná síť stavebních úřadů se navzájem lišila svými pravomoci nad posuzováním staveb – jednak podle územní platnosti, a jednak podle předpokládaných nákladů stavby. Postupem doby se tato síť rozrostla natolik, že na konci předbřeznové doby se můžeme setkat v každém kraji se zvláštním krajským stavebním úřadem (*Kreisbauamt*), jemuž podléhali okresní stavební inženýři a stavební dozorcí.

Nejvyšší správní autoritou ve stavebních záležitostech v Čechách byl zemský gubernátor. České zemské gubernium bylo nejvyšší stavební instancí v zemi a podílelo se na výkonu stavební legislativy v zemi. Gubernium vyhlášovalo stavební předpisy vydávané panovníkem a jeho dvorskou stavební radou pro nižší instance - zemská stavební ředitelství. Zároveň také zpracovávalo žádosti a připomínky z jednotlivých krajů a stavebních institucí k těmto předpisům, které dále zasílalo do Vídně ke zpracování, čímž se významně podílelo na tvorbě stavebního práva. Nařízení byla distribuována skrze krajské úřady na magistráty měst nebo jednotlivé správy panství.³⁴⁹

Dekretem dvorské kanceláře z roku 1788 vznikla v českých zemích dvě zemská stavební ředitelství (*Provinzialbaudirektion*) se sídlem v Praze a v Brně, která byla představeným orgánem veškerých úřadů výkonné veřejné stavitelské služby a prostředníkem

---

346 BENEDIK (pozn. 46), s. 22.

347 NA, ZSŘ 1822 – 1863. *Inventární soupis 670* (strojopis), s. 2.

348 BENEDIK (pozn. 46), s. 24.

349 EBEL (pozn. 48), s. 101.

pro styk s ministerstvem obchodu.³⁵⁰ Zemské stavební ředitelství v Praze mělo ve svých začátcích tři odbory – oddělení komorních (dvorských) staveb, oddělení vodních staveb a silniční oddělení.³⁵¹ V letech 1812 až 1828 byl zemským stavebním ředitelem pozemních staveb architekt Jiří Fischer, mj. i profesor civilního stavitelství na pražské polytechnice, což přispívalo k možnosti uplatnění absolventů tohoto oboru na stavebních úřadech.³⁵² Hlavní úkol stavebního ředitelství se týkal zajišťování výstavby všech státních a stavovských pozemních a vodních staveb. Dále vydávalo dobrozdání k předkládaným plánům a rozpočtům nákladů staveb od krajských inženýrů a vlastní návrhy k zemským, stavovským a městským stavbám v Praze a okolí.

Inženýři zemského stavebního ředitelství (později spolu s krajskými inženýry) tak měli de facto projekční monopol na všechny významné stavební zakázky v zemi. Stavební inženýři bděli nejen nad samotným projektem a jeho prováděním, ale měli za úkol sledovat také otázky kvality materiálu a jeho výroby, práci stavebních řemeslníků, stavební rozpočet a vyúčtování. Inženýři ředitelství často zasahovali do již vytvořených plánů staveb tak, aby odpovídaly požadavkům účelnosti, úspornosti a architektonické uměřenosti. V oblasti stavebního práva vypracovávalo ředitelství podklady pro stavební předpisy, a sloužilo jako prostředník a poradní orgán zemského gubernia. Po vydání guberniálního nařízení z roku 1812 se do jejich pravomocí dostalo také přezkoušení a následné vydání stavebních osvědčení architektům a stavitelům, kteří absolvovali předepsané zkoušky ze stavitelství na polytechnice.

Od roku 1810 začala hrát velkou úlohu ve stavebních záležitostech nově zřízená instituce krajských inženýrů. Jejím zřízení předcházela jednání na půdě dvorské komory o způsobu financování, administrativní organizaci, podmínkám přijetí a počtu inženýrů.

Nakonec bylo dvorským dekretem schváleno pro české země 14 krajských inženýrů

---

350 Výnos ministerstva vnitra, financí obchodu, průmyslu a veřejné stavby z 9. února 1853. In: *Zemský věstník vládní pro Království České*. Oddíl I, částka VI. [online]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=4v9EAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. (cit. 3. 7. 2018).

351 Počet úředníků se neustále zvyšoval; jestliže mělo Zemské stavební ředitelství na začátku 19. století 18 úředníků (z toho 7 na oddělení pozemních staveb), v roce 1830 to už bylo 105 úředníků (z toho ale pouze 11 na oddělení pozemních staveb). Jména naprosté většiny těchto úředníků-stavitelů však zůstávají neznámá. PETRASOVÁ, Taťána. Anonymita stavebních úřadů. In: PETRASOVÁ, Taťána; LORENZOVÁ, Helena (Eds.). *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň, 23. – 26. února 2006. Praha : KLP, 2007, s. 187 - 191.

352 Nováčky z polytechniky nastupovali do úřadu zpravidla jako praktikanti a kancelisté a postupně se služebním postupem mohli vypracovat přes zednického mistra (později třetího inženýra), druhého a prvního inženýra, adjunkta příslušného oddělení, až na pozici ředitele celého úřadu. Při obsazování vyššího postu byl vypsán konkurz, ve kterém se uchazeči podrobovali poměrně složité teoretické i praktické zkoušce. Při ní se kladl důraz především na dosažený stupeň vzdělání a praxe, dále na rychlost a čistotu provedení zadaných projekčních prací a na morální profil žadatele. EBEL, Martin. Konkurz na Zemské stavební ředitelství aneb co musel stavitel umět. In: *Dějiny staveb 2006*. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2006. Plzeň : Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebně historický průzkum, 2007, s. 137 - 142.

při krajských úřadech. U konkurzu bylo uchazečům předloženo devět rozličných otázek z oblasti pozemního a vodního stavitelství, kreslení, matematiky, mechaniky a účetnictví k rozpočtům.³⁵³ Krajsští inženýři se stali de facto přímými vykonavateli stavebního práva ve vlastním stavitelském procesu. Jejich obsáhlá činnost zahrnovala hlášení guberniu o různých jevech a odezvě nařízení v příslušném kraji, vyměřování pozemků, vyřizování stavebních škod z přírodních katastrof, účast ve stavebních komisích, dohled nad všemi druhy staveb a především vypracovávání stavebních projektů a jejich rozpočtů včetně výkresů a příloh pro závěrečné zprávy u státních staveb.³⁵⁴ Inženýři tak prakticky od počátku disponovali „projekčním monopolem“ na státní a městské stavby v krajských městech.³⁵⁵

Ve dvacátých letech 19. století byla působnost krajských inženýrů dále rozšířena a zpřesněna. Inženýři byli sice zaměstnanci a členy krajských úřadů, odborně však podléhali zemskému stavebnímu ředitelství, od kterých přebrali část jejich agendy. V rakouské monarchii bylo postavení řadových úředních techniků špatné a méně významná místa krajských úředníků byla často obsazována řemeslníky bez absolvování stavitelského vzdělání, někdy i z nestavebních oborů.³⁵⁶ V Čechách byla situace o něco lepší a stavební ředitelé zde více dbali na dodržování podmínky absolvování polytechniky při obsazování míst ve státní stavební správě.³⁵⁷

K růstu významu krajských stavebních inženýrů napomohl i pražský stavební zákon z roku 1815 (a jeho následné městské regionální varianty),³⁵⁸ který nařizoval povinné předkládání stavebních plánů k posouzení stavební komisi, ve které musel být vždy přítomen i krajský inženýr. V praxi se zpočátku posuzovaly pouze významnější stavby a zvláště venkovská výstavba probíhala nadále bez úřední asistence. Kontrolu staveb prostřednictvím stavebního řízení v mimopražských oblastech upravoval *Všeobecný stavební řád pro Čechy*

---

353 Zkouška zahrnovala jak teoretické otázky ze stavitelského oboru, tak praktické úkoly včetně projektů veřejných budov. Podrobněji viz SEIDLEROVÁ (pozn. 18), s. 32 – 34.

354 EBEL (pozn. 48), s. 101 - 102.

355 EBEL, Martin. Reálný dopad stavebního práva na podobu města v druhé polovině 18. století a v 19. století. In: KLADIWA, Pavel; ZÁŘICKÝ, Aleš (Eds.). *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740 – 1918*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2009, s. 255.

356 To bylo zcela běžné i přes počáteční přání ředitele vídeňské polytechniky Prechtla, aby byly na každém krajském úřadě místo jednoho krajského inženýra zaměstnáni dva polytechnicky vzdělaní úředníci, z nichž jeden se měl jako krajský „architekt“ zabývat pozemním a vodním stavitelstvím, a druhý zbylými technicko-stavebními záležitostmi. WAGNER (pozn. 43), s. 77.

357 SEIDLEROVÁ (pozn. 18), s. 26 - 27. V krajích okolo Prahy bylo běžné, že funkci krajského inženýra vykonávali nižší úředníci ze stavebního ředitelství. Tak tomu bylo například u kresliče vodních staveb pražského vrchního stavebního ředitelství Wenzla Morawka, který zároveň provizorně zastával post krajského inženýra na Rakovnicku. Srov. EBEL, Martin. Projekce v rukou předběžnové státní byrokracie. Vývoj projektu pozdně klasicistní přestavby kostela v Liboci u Prahy od prvotního záměru k realizaci. In: *Dějiny staveb 2003*. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2003. Plzeň : Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebněhistorický průzkum, 2004, s. 23.

358 Srov. EBEL (pozn. 47), s. 18 – 23.

z roku 1833, který výslovně přikazoval vypracování plánů pro veřejné stavby (kostely, fary, školy, státní úřady) krajským inženýrem, u významnějších staveb vrchním stavebním ředitelstvím. U obecních staveb ve městech musely být předloženy protokoly s plány, rozpočty, ceníkem prací a materiálu předloženy příslušnému krajskému úřadu ke schválení.³⁵⁹ Inženýři rovněž podávali vyšším instancím zprávy o reakcích na zavádění tohoto stavebního řádu, které se týkaly například problému se zajišťováním kompetentních stavebních odborníků v odlehlejších oblastech či zbytečnému předkládání plánů krajskému úřadu u staveb vrchnosti zaměstnávající vlastní architekty a stavitele.³⁶⁰ Na základě těchto hlášení vznikla v roce 1845 aktualizovaná verze stavebního řádu. Jak je patrné při studiu obou řádů, v první polovině 19. století ještě nebyla práce stavitele či architekta považována za nezávislou profesi a byla úzce spjata se státní stavební správou. Oba řády pouze upravovaly předpisy, postupy a vymezení kompetencí jednotlivých aktérů v rámci vlastního stavebního procesu.

O fungování stavební správy a dobové stavební praxe v předbřeznové době si můžeme udělat obrázek z několika málo dochovaných písemných korespondencí o průběhu projektování a následné realizace stavby. Jedním z dochovaných případů je novostavba kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Liboci u Prahy z let 1836 až 1844, kterou zpracoval Martin Ebel.³⁶¹ Podle stavebního řádu měl projekt veřejné stavby primárně vyhotovit krajský inženýr Wenzl Morawek, ale jeho projekt nebyl vyhovující, a tak se plánu výstavby ujala výše postavená instance zemského stavebního ředitelství. Předimenzovaný a finančně náročný projekt zamítl zemský výbor a české gubernium přikázalo ředitelství plán přepracovat. Nový projekt byl odeslán dvorské stavební radě, která jej po vlastních úpravách doporučila k realizaci.

Jiným příkladem a dokladem hierarchické podřízenosti nižších úřadů vyšším je přestavba Staroměstské radnice v Praze z let 1836 až 1848, jejíž projektování a realizace spadala díky svému významu do kompetence zemského stavebního ředitelství.³⁶² Z podnětu zemského gubernia bylo roku 1826 rozhodnuto o rozšíření pražského trestního soudu a zřízení vězení v budově radnice. Praha měla díky existenci městského stavebního úřadu přednostní právo zadávat stavební zakázky na veřejné stavby svým městským architektům, a projektem

---

359 EBEL (pozn. 48), s. 46 - 47.

360 Ibidem, s. 45.

361 EBEL (pozn. 47), s. 23 – 30.

362 K dobovým okolnostem přestavby Staroměstské radnice dále viz TEIGE, Josef; HERAIN, Jan. *Staroměstský rynek v Praze*. Praha : Společnost přátel starožitností českých, 1908, s. 56 násl. K vlastní přestavbě a architektonickému slohu viz PETRASOVÁ, Taťána. Romantické přestavby pražské Staroměstské radnice (1836 – 1848) a jejich význam pro počátky pražské neogotiky. In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.). *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice*. Zámek Sychrov, 1997, s. 137 - 147.

na přestavbu byl pověřen obecní stavitel Jan Schöbl. Konkurenční návrh vypracoval zároveň stavitel z nadřízeného stavebního úřadu Josef Esch ze zemského stavebního ředitelství. Po protestech proti zřízení věznice vzhledem ke kulturnímu významu budovy se magistrát po neúspěšných jednáních obrátil na generální stavební ředitelství ve Vídni. Dvorní stavební rada vypracoval nový projekt, zdůrazňující spíše reprezentativní funkci radnice, a podle toho plánu došlo i přes domácí protesty ohledně vhodnosti použitého „německého“ neogotického stylu v letech 1839 až 1840 k realizaci přestavby.

V první polovině 19. století ještě formálně existoval v českých zemích neefektivní středověký a raně novověký cechovní systém, díky čemuž byly jednotlivé stavební živnosti stavitelů svázané sítí nejednotných předpisů z různých historických období. Úsilí rakouského osvětského státu zlomit autonomii cechů a zbavit cechy výrobního monopolu vedla ve druhé polovině 18. století k vydání série dvorských dekretů o úpravě cechovních pořádků pro jednotlivé cechy.³⁶³ Ve snaze o alespoň částečný dohled nad těmito institucemi byly cechovní živnosti rozděleny na komerční (počítající se širším, zejména zahraničním trhem) a na policejní (pracující pouze pro místní odbyt), přičemž stavební řemesla spadala pod policejní a podléhala doзору místní samosprávy. K dalšímu oslabení cechovní organizace přispěl rozmach průmyslové revoluce na počátku 19. století, který si vynutil potřebu větší hospodářské volnosti a svobody podnikání.

Stavební cechy (přesněji cechy zedníků, tesařů a kameníků) zajišťovaly pokrytí stavebních prací ve většině obcí českých zemích tím, že sdružovaly místní zednické a tesařské mistry a podílely se na jejich školení. Cechovní systém si nárokoval monopol na provozování stavebního řemesla, neboť jeho členové rozhodovali o udělení či neudělení řemeslnického oprávnění.³⁶⁴ Důležitým posláním těchto cechů byla řemeslná výuka dorostu, zvláště na venkově. Po složení poplatku vstupoval učedník ke stavebnímu mistrovi do učení, jehož doba nebyla pevně stanovena a pohybovala se v rozmezí tří až pěti let. Po absolvování této doby se z učedníka stával tovaryš, a po absolvování vandru a dalších podmínek si mohl zažádat o mistrovství.³⁶⁵ Původně mistrovská zkouška absolvovala praktickým zhotovením mistrovského kusu, ale v 19. století jej nahradilo vytvoření kresleného projektu na konkrétní téma i s rozpočtem. Zkouška se skládala před shromážděním mistrů, kteří posléze hlasovali o přijetí nového mistra do cechu. Vedle zednické (polírské) mistrovské zkoušky mohl uchazeč

363 Dále viz např. URFUS, Valentin. *K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideovým zdrojům*. In: PHS 6, 1960, s. 62 – 65; EBELOVÁ (pozn. 49), s. 53 – 56; JAKUBEC, JINDRA (pozn. 9), s. 255.

364 DANĚK (pozn. 2), s. 136.

365 K tomu dále viz EBELOVÁ (pozn. 49), s. 72 – 103.

vykonat ještě zkoušku z tesařského řemesla, čímž rozšířil svoji kvalifikaci na provádění kompletní stavby od základů po střechu a byl oprávněn užívat označení stavební mistr (*Baumeister*).³⁶⁶ Stavitelští mistři pak mohli ještě podniknout studijní cestu do zahraničí za účelem zvýšení odborné kvalifikace pro provádění rozsáhlejších staveb.

Vzhledem k existenci cechovního systému nadále panoval rozpor ohledně profesní přípravy stavebních řemeslníků. Zcela oprostěni od povinných zkoušek byli kameníci a pokrývači; pro dosažení větší prestiže v rámci své profese ale měli možnost docházet na polytechniku.³⁶⁷ Zedničtí tesaři a mistři směli podle nových guberniálních dekretů provádět stavební práce pouze pod dozorem oprávněného stavitele i přesto, že už jim předtím bylo uděleno mistrovské právo v rámci dosud platícího cechovního systému.³⁶⁸ Logicky tedy na počátku 19. století začalo docházet ve stavebních řízeních ke střetu stavebních projektů osob školených a neškolených, zvláště pokud řemeslníci, kteří prošli jen cechovním školením, začali být nuceni dodávat své projekty ke schválení vyškoleným stavitelům. To vyplývalo i z dobové politiky vedení polytechniky upřednostňovat městské stavitele ze středních vrstev na úkor venkovských stavitelů a drobných řemeslníků ze středních vrstev při přijímání ke studiu na této škole.

Polytechnika měla v souladu s přáním svých zakladatelů nabízet absolventům stavitelského oboru uplatnění především v nejrůznějších úřednických profesích na stavebních úřadech po celé monarchii.³⁶⁹ Naproti tomu příprava pro praktickou stavitelskou činnost byla i nadále ponechána v kompetenci cechovních sdružení, která měla i nadále vzdělávat pro výkon povolání stavitele z nižších vrstev a drobné řemeslníky. Tento trend je zvláště patrný na venkově, kde se navíc jako problematické a v praxi těžko proveditelné ukázalo nařízení o studiu a zkouškách na polytechnice u venkovských stavitelů.³⁷⁰ Podle guberniálního dekretu z roku 1819 už nemuseli stavitelé z venkova navštěvovat polytechniku, nadále však měli za povinnost podrobit se zkoušce na zemském stavebním ředitelství. Ke zkoušce, která měla být zaměřena mnohem více na praxi, než na teoretické poznatky, se venkovští stavitelé přihlašovali podáním žádosti prostřednictvím krajských úřadů guberniu, kde rovněž probíhala i příslušná zkouška.

---

366 Jak už bylo uvedeno v kapitole Architekt jako stavitel, vlivem státních guberniálních nařízeních se užívání titulu stavební mistr v 19. století odvíjelo ještě od vykonání stavitelské mistrovské zkoušky na odborné stavitelské škole (pozn. aut.).

367 EBEL (pozn. 48), s. 113.

368 Ibidem, s. 102.

369 JÍLEK, LOMIČ I. (pozn. 36), s. 270. Příklady první generace absolventů pražské polytechniky ve významných stavebních funkcích viz JELINEK (pozn. 148), s. 264 – 277.

370 EBEL (pozn. 48), s. 103.

Ve stavební praxi však hrál stavitelský a stavební cech nadále významnou úlohu (zvláště v menších městečkách a na vesnicích) a počítalo se s ním i ve stavebních řádech z let 1833 a 1845. Tím se odlišoval od většiny ostatních průmyslových odvětví, kde se začal výrazněji projevovat otevřený zápas mezi velkovýrobou a malovýrobou. Postupně však docházelo k omezování jeho praktické funkce na pouhého garanta kvality řemeslnické výroby a dohledu nad vzděláním maloměstských a venkovských stavitelů.³⁷¹ Zpřísnění odborné přípravy stavitelů umožnilo až zrušení cechovního systému v roce 1848 a vydání nových zákonů, především živnostenského řádu v roce 1859. Cechovní spolky začaly být postupně nahrazovány živnostenskými společenstvy.³⁷² Na činnost pražského *Cechu stavitelů, zedníků a kameníků* navazovalo *Společenstvo stavitelů, mistrů zednických a kamenických*, které sdružovalo oprávněné stavitele s licenci pro Prahu.

Dalším zajímavým a dosud málo probádaným fenoménem je způsob organizace stavitelské práce v soukromé sféře na vrchnostenských statcích. Na většině vrchnostenských úřadů existovala funkce, která nejrůznějšími způsoby označovala osobu, starající se o stavební záležitosti panství (vrchnostenský inženýr, stavební adjunkt, stavební ředitel, vrchní zednický mistr atd.). „Dostatek příkladů, rozsáhlá vzorníková literatura i snadnější přístup ke vzdělání, dovoľoval se střídavými úspěchy zaměstnávat tyto většinou technikami vyškolené byrokraty, kteří vytvářeli nejrůznější typy projektů a za pomoci místních zednických mistrů organizovali mnohavrstevnou vrchnostenskou stavební produkci.“³⁷³ Tito stavitelé tedy nemuseli mít polytechnické vzdělání, museli však mít dostatečnou praxi ve stavebně-řemeslných úkonech a vyznat se v běžné dobové produkci a v četných stavebních vzornících.

Aristokratičtí stavebníci běžně využívali také služeb úředníků zemského stavebního ředitelství a krajských inženýrů. Významnější rody, jako např. Schwarzenbergové či Thunové, zřídili na svém panství zvláštní stavební kancelář s byrokratickým aparátem, podobným tomu státnímu. Na nejvyšším stupni stál dvorní architekt, který měl výlučné postavení a monopol na tzv. voluptuární stavby (tj. zámky, městské paláce a další stavby určené výhradně pro potřeby šlechtické reprezentace), zatímco utilitární stavby spadaly do kompetence příslušného stavebního úřadu. Vrchnostenští stavební ředitelé dohlíželi na stavební práce, kontrolovali jednotlivé budovy a plnili nejrůznější byrokratické úkoly v podobě najímání zednických mistrů, nákupu materiálu a vedení účetnictví.³⁷⁴ Opět se zde

371 EBELOVÁ (pozn. 50), s. 6.

372 Ibidem, s. 31; EBELOVÁ (pozn. 49), s. 31.

373 KONEČNÝ, Michal. *"Vitruvius Moravicus" Palladiánské inspirace ve službách moravské světské aristokracie (1800-1850)*. Diplomová práce. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 2007, s. 53.

374 Ibidem, 49 – 54.

tedy jednalo o klasickou dichotomii „tvůrčího“ architekta a „výkonného“ stavitele. Během první poloviny 19. století můžeme sledovat postupný růst kompetencí stavební kanceláře na úkor dvorního architekta a zrušení rozlišování mezi voluptuárními a utilitárními stavbami. Zároveň se u kvalifikovaných stavebních úkonů začalo požadovat namísto školení v cechu absolvování pražské či vídeňské polytechniky.³⁷⁵

Po zrušení patrimoniální správy a vydání živnostenského řádu pak skupina vrchnostenských stavitelů, kteří působili na stavbě od jejího počátečního návrhu až po závěrečnou realizaci, postupně mizela na úkor stavitelů ve svobodném povolání.³⁷⁶ Šlechtici sice nadále zaměstnávali stavební správce, inženýry a stavitele, ale pro vypracování projektů na své reprezentační budovy (zámky, kostely, paláce ad.) začali ve větší míře oslovovat jednotlivé profesně vzdělané a renomované architekty.³⁷⁷ Kontakty se šlechtickou klientelou, ať starou, či nově nobilitovanou, nadále hrály významnou roli v profesní kariéře architektů a stavitelů.

Stavební správa a právo po roce 1848: architekt a stavitel jako součást obecní samosprávy

Zrušení patrimoniální správy v roce 1848 přineslo změnu úlohy a organizace státní stavební moci a částečný přesun pravomocí na orgány samosprávy. Podle výnosu ministerstva vnitra z roku 1849 bylo v Čechách zřízeno 7 krajů a 79 politických okresů.³⁷⁸ Okresy představovaly základní územně politické jednotky a v každém z nich bylo vytvořeno okresní hejtmanství. V roce 1855 nahradila tento správní systém síť smíšených 208 okresních úřadů a 13 krajských úřadů.³⁷⁹ Na každém okresním úřadu sídlili stavební inženýři, kteří převzali některé funkce krajských inženýrů v oblasti zajišťování péče o státní objekty a vykonáváním

---

375 IVANEGA, Jan. Stavební řemeslníci na schwarzenberských panstvích v Čechách 1660 – 1848. Příspěvek ke slovníku umělců. In: *Opuscula historiae artium : časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*. Brno : Masarykova univerzita. Roč, 64, č. 2, 2015 s. 207.

376 VYBÍRAL, Jiří. *Damasus Deworezky, předběžný portrét*. In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.). *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice*. Zámek Sychrov, 1997, s. 102. Výjimku tvořilo proslulé schwarzenberské dominium, kde se monopol vrchnostenské stavební kanceláře udržel až do jeho likvidace po roce 1945. Srov. VYBÍRAL (pozn. 33).

377 Ze známých případů možno v Čechách uvést např. projekty romantických přestaveb zámku Sychrov pro Rohany od Bernharda Gruebera z let 1847 - 1862, zámku Žleby pro Auerspergy od Františka Schmoranze st. z let 1849 - 1867 nebo zámku Bečov nad Teplou od Josefa Zítka z roku 1862. Vztah staré a nové šlechty k socio-profesionální skupině architektů a stavitelů ve druhé polovině 19. století by měl být podroben bližšímu zkoumání (pozn. aut.).

378 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 78, *Tištěný text vyhlášky o zavedení nového správního rozdělení Čech.*, č. j. 664 z 22. 10. 1849.

379 JANÁK, HLEDÍKOVÁ, DOBEŠ (pozn. 45), s. 297 – 307.

státního dozoru nad soukromými stavbami.³⁸⁰ Nejvyšší stavební instanci v Čechách - zemské gubernium - nahradilo v roce 1850 místodržitelství a úřad místodržitele s příslušným stavebním odborem. Co se týče nižší instance – Zemského stavebního ředitelství v Praze (*Landesbaudirektion in Prag*) – jeho činnost se po zřízení generálního stavebního ředitelství ve Vídni (*General Baudirection in Wien*)³⁸¹ omezila jednak na státní stavby, hrazené ministerstvem veřejných prací, a jednak na stavby, hrazené ze zemských prostředků a veřejných fondů. Po výrazném poklesu státních stavebních aktivit v padesátých letech³⁸² bylo Zemské stavební ředitelství připojeno v roce 1862 k technickému oddělení místodržitelství. V roce 1863 bylo definitivně zrušeno a jeho kompetence byly delegovány na místodržitelství úřad.³⁸³

Po roce 1848 dochází postupně ve stavebnictví k oslabení centrální stavební správy a omezení jejích pravomocí na odborný dohled nad veřejnými záležitostmi. Praktický výkon stavebního práva zajišťovala nově se formulující místní obecní samospráva, a to ve třech instancích - obecní úřady, okresní úřady a zemská správa.³⁸⁴ Výkonnými orgány obecní samosprávy ve věcech stavebních se staly příslušné stavební úřady, kde byli jmenováni stavební inženýři, pověřeni nejen péčí o státní objekty, ale i státním dozorem nad stavbami soukromými.³⁸⁵ Zformování instituce stavebních úřadů a stavebních inženýrů významně přispělo k profesionalizaci stavitelského povolání. K tomu napomohla i nová právní úprava požadavků pro přijímání odborníků do státních stavebních institucí na základě zkoušky podle výnosu ministerstva obchodu z roku 1850.³⁸⁶ Žadatel musel vykonat příslušnou písemnou a ústní zkoušku ze „tří stavebních oborů“ a praktické geometrie (tj. geodézie) a vypracovat zadaný projekt. Tato zkouška se svojí komplexností rovnala zhruba úrovni dosaženého vzdělání absolventa polytechniky.³⁸⁷

---

380 ZÁHORKA, Jindřich. *Hledání ideálního chrámu. Sakrální architektura období historismu na Kolínsku*. Praha - Kolín : Národní památkový ústav, Regionální muzeum v Kolíně, 2016, s. 19 – 20.

381 Vídeňské generální ředitelství existovalo v letech 1849 až 1852 v rámci ministerstva obchodu, živností a veřejných staveb (dále ministerstva obchodu) jako náhrada za zrušenou Dvorskou stavební radu (*Hofbaurat*) a přenesení její agendy. Dětilo se na tři sekce pozemních, vodních a silničních staveb a podléhala mu jednotlivá zemská stavební ředitelství a krajské stavební úřady. Ředitelství dohlíželo na činnost těchto orgánů a řešilo zásadnější otázky týkající se projektu, stavby, materiálu a právních otázek u veřejných staveb. Vyjadřovalo se také k personálním otázkám a sloužilo jako prostředník mezi nižšími stavebními orgány s vyšším orgánem - ministerstvem obchodu. Jeho působnost byla v roce 1852 přenesena na stavební odbor ministerstva obchodu a generální ředitelství tak zaniklo. NA GSR 1850 – 1852, *Inventární soupis* 42 (strojopis), s. 2 - 3.

382 NA ZSR, *Jednací protokoly zemského stavebního ředitelství 1845 – 1862*.

383 PETRASOVÁ (pozn. 351), s. 186 – 194.

384 MALÝ, Stanislav. *Právo 24: legislativa ve stavebnictví*. Vyd. 1. Praha: ČVUT, 2000, s. 49 - 52.

385 EBEL (pozn. 48), s. 65 - 71.

386 SEIDLEROVÁ (pozn. 18), s. 27 - 28.

387 *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Wien 1850, s. 704 – 707.

Pro počátek profesního uplatnění začínajících stavitelů, zvláště v období stavební stagnace v padesátých letech, měla velký význam spolupráce pražského polytechnického ústavu s orgány stavební správy při zajišťování pracovních pozic pro absolventy oboru pozemního stavitelství. Ve fondu technického učiliště se dochovaly četné přípisy zemského stavebního ředitelství, týkající se upozornění na volná místa stavebních praktikantů pro absolventy polytechniky s kariérními vyhlídkami na vstup do státní služby.³⁸⁸

Časté uplatnění absolventů oboru pozemního stavitelství pražského polytechnického učiliště ve státních stavebních institucích dokládá i *Přehled stavu stavebního personálu pro země Koruny České* z roku 1850.³⁸⁹ Porovnáme-li tento přehled s *Katalogy posluchačů* stavitelského oboru z let 1835 – 1850, můžeme jasně vidět, že obsazení nejvýznamnějších postů stavební správy země zaujímali právě absolventi stavitelství na polytechnice.³⁹⁰ Z tohoto dokumentu si také můžeme vytvořit obrázek o struktuře státní stavební správy v Čechách a o výši ročního platu jednotlivých zaměstnanců. V čele Zemského stavebního ředitelství v Praze, stál vrchní inspektor s platem 2000 zl., dále inspektor (plat 1800 zl.) a vrchní inženýr (plat 1400 zl.). Následovali tři inženýři 1. třídy s platem 1000 zl. A tři inženýři 2. třídy s platem 900 zl. Každý z inženýrů 1. a 2. třídy měl k ruce jednoho asistenta (plat 600 zl.). Zemské stavební ředitelství zaměstnávalo ještě šest osob účetního oddělení (účetní rada, revident a čtyři revizní asistenti) a dvě osoby mimo status instituce (inspektor budov ve správě ředitelství a jeho asistent 1. třídy).

Jednotlivé krajské stavební úřady byly přiřčeny pod nově zřízené krajské úřady v Čechách.³⁹¹ Stavební úřady mohly sídlit i mimo krajské město jako tomu bylo v případě krajských stavebních úřadů v Praze (pro střední Čechy), v Pardubicích, v Jičíně a v České Lípě.³⁹² Hierarchie těchto institucí byla následující: zástupce vrchního inspektora ze Zemského stavebního ředitelství (plat 1400 zl.), vrchní inženýr, inženýr 1. třídy (plat 1400 zl.), dva asistenti 2. třídy (plat 1000 zl.), dva stavební elévové (plat mezi 400 až 500 zl.). Následovali zaměstnanci pro jednotlivé stavební obvody: inženýr 2. třídy (plat 900 zl.), asistent 2. třídy (plat 600 zl.) a stavební elév (plat mezi 400 až 500 zl.). Krajský stavební úřad

388 Např. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 111, č. j. 480 z 13. 6. 1856.

389 NA ZSR, *Ausweis über die Besetzung des genehmigten Bau-Personalstatus für das Kronland Böhmen, 1850.*

390 Nejmarkantněji je to vidět na pozici stavebních elévů (*Bau-eleven*) Zemského stavebního ředitelství v Praze – základní odrazové pozici pro další kariérní postup ve státní správě. Všech 11 zde uvedených jmen jsem našel v *Katalogích posluchačů* z let 1843 – 1849. Velké množství absolventů se objevuje také v rámci stavebních oddělení jednotlivých krajských úřadů, tato problematika by si ovšem zasloužila podrobnější výzkum (pozn. aut.).

391 Berounský, Bydžovský, Budějovický, Boleslavský, Chrudimský, Čáslavský, Kouřimský, Klatovský, Královéradecský, Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnícký, Žatecký, Táborský krajský úřad. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1848*, I. Theil. Wien: k. k. Hof- und Staats-Aerarial Druckerer, 1848, s. 383 – 389.

392 NA ZSR, *Ausweis* (pozn. 389).

zahrnoval ještě účetní oddělení (revident, revizní asistent) a sekretariát (sekretář, kancelářský sluha). Zajímavou profesí je funkce 129 cestářů (plat mezi 300 až 500 zl.) a 14 poříčných (s platem mezi 250 až 300 zl.), jejichž počet mohl být podle potřeby jednotlivých stavebních úřadů dále navýšen.

Po zrušení ministerstva obchodu v roce 1859 a převedení jeho agendy pod ministerstvo vnitra došlo k reorganizaci státní stavební správy. Veškerá stavební služba byla podřízena politickým úřadům jako jedno z odvětví politické správy a podle tehdejší organizace rakouských vysokých technických škol byli vládou zmocnění přísežní technické rozdělení do tří tříd na civilní inženýry pro všechny stavební obory, architekty a zeměměřiče.³⁹³ V roce 1869 vstoupily v platnost pro státní stavební službu tzv. stavební okresy (v Čechách 28, na Moravě 8, ve Slezsku 3), z nichž každý měl v kompetenci stavební záležitosti několika politických okresů. V otázce nábory sil pro státní stavební službu byly nařízením ministra vnitra po dohodě s ministrem kultu a vyučování z roku 1879 sjednoceny tzv. administrativní zkoušky pro stavební službu. Nařízení počítalo pouze s absolventy stavitelského oboru, což se v praxi díky profesionalizaci stavitelského oboru ukázalo jako nereálné a stavební službu vykonávaly i další technické profese.

Proměna postavení architektů a stavitelů ve stavebních řádech a v živnostenském řádu: profesionalizace a vznik stavebních živností

K vysvětlení vzrůstu profesní prestiže českých architektů a stavitelů ve druhé polovině 19. století nám může dobře posloužit analýza třech nejstarších stavebních řádů pro Čechy z let 1833 (aktualizace z roku 1845), 1864 a 1886. Tyto dokumenty vypovídají nejen o postupné kodifikaci stavebního práva od obecných formulací k přesnému popisu vlastního stavebního procesu, ale zrcadlí se v nich také postupné posilování kompetencí architektů a stavitelů a diferenciaci jednotlivých profesí v rámci stavebních živností. Zatímco v prvním jednotném stavebním řádu z roku 1833 jsou vytyčeny úkoly a pravomoci aktérů stavebního procesu (stavebník, stavitel, zednický mistr, tesař) velmi obecně, v jeho aktualizované verzi z roku 1845 je již reflektován problém se zajišťováním kompetentních stavitelů při komisionálních jednáních a výše jejich odměny za jednotlivé stavební úkony. Při vyhotovování plánů, rozpočtů a protokolů stavební komisí a při vydávání stavebních povolení se nově přihlíželo k tomu, zda šlo o vrchnostenské stavby, které zaměstnávaly vlastní architekty a stavitele, nebo o

---

393 VRBA, Josef. Sedmdesát let ve vývoji inženýrské výchovy a uplatnění. In: STOCKÝ, Josef; ŽENATÝ, Emil (a kol.). *Sedmdesát let technické práce*. Sborník vydaný k jubilejnímu sjezdu československých inženýrů v Praze roku 1935. Praha: Spolek československých inženýrů, 1935, s. 9 – 12.

veřejné stavby (kostely, fary, státní úřady, později synagogy, věznice) nebo o soukromé stavby chudšího obyvatelstva.³⁹⁴ Stavební řády také začaly rozlišovat stavební právo ve větších městech³⁹⁵ a v městečkách či na venkově, kde podle předchozí praxe docházelo k přípustným úlevám z některých požadavků řízení a organizaci stavby.

Stavební řád z roku 1864 pouze navazoval na předchozí řády a dále zpřesňoval stavební úlevy v menších městech a na vesnici a upravoval dílčí kroky vlastního stavebního projektu.³⁹⁶ Mnohem podrobněji se zde popisovalo vyhotovení polohopisného plánu a jeho obsah, dále se vyjasňovaly pravomoci a funkce nově vzniklé obecní samosprávy, povinnosti stavebníka, složení posuzovací komise a řešily se stížnosti sousedů.³⁹⁷ Stavební řád pro velká česká města z roku 1886 (a obdobně i stavební řád pro český venkov z roku 1889) se již poprvé v českém stavebním právu zabýval ochranou „starožitností“ a podrobněji stavbou průmyslových a dalších živnostenských závodů.³⁹⁸ Zvláštnímu předpisu podléhaly stavby v blízkosti silnic a železniční stavby.³⁹⁹

Řád z roku 1886 rovněž odlišoval novostavby od přístaveb, podstatné opravy od nepatrných změn, a zpřesňoval požadavky k žádosti o vydání stavebního povolení⁴⁰⁰ a požadavky na stavební plán.⁴⁰¹ Při posuzování plánů zasedal v komisi vedle ředitele komise, zástupce obecního zastupitelstva a pracovníka městského stavebního úřadu či znalce příslušného živnostenského oboru (tedy stavitelského, zednického či tesařského mistra), a sousedů, také městský zdravotní rada či lékař ve veřejné službě. „Komise se zabývala

---

394 Jednalo se např. o přesnější vymezení kompetencí mezi krajským inženýrem, krajským komisařem (u obecných staveb, např. soukromých) a úředníky vrchního stavebního ředitelství (u významnějších staveb, např. státních) v oblasti schvalování a vyhotovování protokolů s plány, rozpočty, ceníkem prací a materiálem, dohledu při udělování stavebních povolení atd.. EBEL (pozn. 48), s. 44 – 57.

395 S výjimkou Prahy a Brna, kde existovaly vlastní speciální stavební řády (pozn. aut.).

396 K tomu dále EBEL (pozn. 48), s. 65 – 71.

397 *Nový stavební řád z dne 11. května 1864 pro království České, počítajíc v to král. hlavní město Prahu*. Praha: Jindřich Mercy, 1864 (dále SŘ 1864), s. 4 – 9, § 4 - 21.

398 Podrobněji viz EBEL (pozn. 48), s. 73 – 100.

399 „Ku komissi, kdež jednati se má o stavbu, která hraničí na silnice zemské nebo erární, musí k této komissi pozvání býti též zástupcové dotýčných silnic t. j. obecní, okresní nebo zemský výbor aneb místodržitelství. Při stavbě, která hraničí na železnou dráhu (...) musí nejprve jeden exemplár vyhotovených stavebních plánů zaslán býti gener. ředitelství rakouských drah, která vyšle svého zástupce ku komissi. I správa dráhy, na kterou stavba hraničí, má se ku stavební komissi pozvati“. *Stavební řád pro království České*. Zákon daný 8. ledna 1889 č. 5 zemsk. zák. Praha: Eduard Valečka, 1889, (dále SŘ 1889), § 35.

400 „Povolení ku stavbám uděluje v první instanci představenstvo obecní, v druhé instanci okresní výbor, v třetí instanci zemský výbor. Komise pro stavební řád uvažujíc, že dřívější postup nebyl ani ve prospěch stavebníků, aniž pak že tím správa stavební vůbec byla ulehčena, naopak že rychlejšímu vývinu v obojím směru jenom překážela a celou věc i zdražovala, uznala toho potřebu, by dosavadní instance II. (okresní výbor) byla vypuštěna“. Ibidem, § 27.

401 Stavební plán musel např. nově obsahovat podpisy stavebníka, zhotovitele plánu a provádějícího. Dosavadní praxe podepisovat plán pouze provádějící osobou tak již nebyla možná, zvláště pokud šlo o složitější novostavby: „Obec Mostecká vrátila roku 1888 tamnímu zednickému mistrovi Josefu Schönpflugovi plány na stavbu vily z toho důvodu, že nebyly podepsány stavitelským mistrem, a vyzvala jej, aby si je od stavitelského mistra dal podepsati. Z téhož důvodu zamítla Schönpflugovu žádost za odbývání stavební komise“. Ibidem, § 33.

veškerými souvislostmi stavby – stavebními, zdravotními, veřejnými, u objektů při veřejných komunikacích měla dbát i na estetická měřítká („krasochut“).⁴⁰² V řádu byly jasně definovány i povinnosti stavbyvedoucího s náležitým oprávněním⁴⁰³ pro vedení vlastní stavby: stavitel byl zodpovědný za bezpečnost pracujících osob,⁴⁰⁴ kvalitu stavebního materiálu, oznamování jakýchkoliv změn v plánu či bourání staré budovy stavebnímu úřadu, zabezpečení staveniště a vhodného uskladnění staviva, rozmístění svítlen, zajištění stavební jámy a stavebního záboru.⁴⁰⁵

K výraznému profesnímu posunu architektů a stavitelů došlo díky postupnému nahrazování cechovních stavitelských řádů stavitelskými živnostmi a živnostenskými společenstvy, které stály na počátku svobodného podnikání ve stavebním oboru. V roce 1853 bylo jako nejvyšší správní orgán ve věcech živností a obchodu v Čechách zřízeno zemské místodržitelství, které mělo ve své působnosti rovněž udělování stavitelských koncesí namísto dosavadního magistrátu.⁴⁰⁶ Definitivní zrušení cechovního zřízení a další právní vymezení pravomocí architektů a stavitelů přinesl živnostenský řád z roku 1859, který zrušil veškeré cechy a zavedl princip volného přístupu ke všem živnostem každému „občansky zachovalému a odborně způsobilému občanovi“,⁴⁰⁷ který zaplatí příslušnou daň. Organickým doplňkem

402 EBEL (pozn. 48), s. 79.

403 V případě oprávněných osob k vedení a provádění stavby se stavební řád odvolával na § 23 živnostenského řádu z roku 1859 (viz níže), který jasně definoval jednotlivé koncesované stavební živnosti (viz níže). Jak vyplývá z dobové praxe, poměrně časté byly, na základě nejasného výkladu jak stavebního, tak živnostenského řádu, spory o to, zda může konstrukčně složitější stavbu (např. výškovou budovu) vést zednický či tesařský mistr, nebo zda je zapotřebí „vyšší technické vzdělání“ stavitelského mistra. Zdá se, že jasno v tom neměl ani nejvyšší c. k. správní soud, který na základě stížností jednotlivých okresních stavebních úřadů pouze konstatoval, že „koncesovaný zednický mistr jest oprávněn při vysokých stavbách veškeré zednické práce samostatně řídit a provádět, to jest bez dohlídky stavitelského mistra, a že musí za stavbyvedoucího uznán býti“, ale že „stavbu obzvlášť obtížnou (tj. monumentální) má řídit stavitelský mistr“. SŘ 1889 (pozn. 399), § 50.

404 V případě, kdy komise shledala stavitelovu hrubou nevědomost, bylo mu s okamžitou platností zakázáno vedení stavby a podle závažnosti stanoven další trest. Pokud došlo na staveništi k nějaké nehodě, mohl být zodpovědný stavitel potrestán jedním až šesti měsíci vězení - v případě úmrtí cizí osoby vězením od šesti měsíců do jednoho roku. Dále se dbalo na předepsaná výstražná znamení na staveništi – v případě jejich absence mohla být stavbyvedoucímu uložena pouta od 10 do 50 zlatých, v případě poškození cizí osoby mu navíc hrozilo vězení od jednoho do tří měsíců. Pokud došlo k sesutí lešení, mohl být stavitel potrestán pokutou 25 až 200 zlatými. Pokud se tak stalo opakovaně, mohla mu být odebrána stavitelská koncese. V případě úmrtí cizí osoby vlivem sesutí lešení zaplatil stavitelský mistr 50 až 500 zlatých a musel se před znalci podrobit nové zkoušce stavitelské dovednosti (!). Ibidem, § 51.

405 EBEL (pozn. 48), s. 81.

406 EBELOVÁ (pozn. 50), s. 6.

407 V návaznosti na předchozí cechovní systém vznikala živnostenská společenstva třemi způsoby: 1. přeměnou dosavadních fungujících cechů (§106), 2. zřízením nového společenstva při dosavadní absenci cechu (§106 a 110), 3. spojením dosavadních příbuzných živnostenských korporací (§109). Živnostenská společenstva, která podléhala místním okresním hejtmanstvím, měla fungovat ve všech významnějších průmyslových centrech monarchie, tj. v okresních městech (§108). Hlavní poslání živnostenstev se odvíjelo od cechovního systému a zahrnovalo, mimo jiné, udržování pospolitosti mezi svými členy a řešení vzájemných konfliktů, péči o vzdělání, dohled nad dodržováním výrobních pravidel a postupů, péči o nemocné a zestárlé členy atd. (§106). *Řád živnostenský* (pozn. 124); *Též Císařský patent ze dne 20. 12.1859, jímž se vydává řád*

živnostenského řádu byl obchodní zákoník z roku 1862, kterým byla legalizována naprostá volná konkurence v obchodním podnikání. Místo zrušených cechů bylo řádem nařízeno zřizovat živnostenská společenstva, v nichž se měli sdružovat všichni živnostníci, tovaryši a pomocníci, kteří provozovali stejné či příbuzné živnosti v dané obci a v jejím blízkém i dalekém okolí.⁴⁰⁸

V živnostenských společenstvech neplatila absolutní svoboda, zvláště v těch živnostech, které byly ve veřejném zájmu prohlášeny za koncesní (tj. i stavitelská). Provozování těchto živností záviselo na úředním povolení a byly stanoveny podmínky udělení koncese, prověřující spolehlivost a zachovalost uchazeče, u některých profesí se vyžadovalo i předložení průkazu způsobilosti příslušným dokladem o vzdělání a vykonání zkoušky.⁴⁰⁹ Konkrétně u stavitelských živností musela podle zákona osoba, která chtěla získat stavitelskou licenci, tj. oprávnění k provádění pozemních staveb se sjednocením stavebních prací, prokázat minimálně tříletou praxi a složit příslušnou zkoušku, a to buď u zemských, nebo krajských stavebních institucí.⁴¹⁰ Zkouška mohla být ve zvláštních důvodech prominuta, např. po úspěšném absolvování vysoké školy (akademie) nebo dlouholeté praxi a renomé v oboru. Udělení stavitelské koncese nebylo omezeno územně, což přispělo k dalšímu rozvoji stavebních řemesel, zvláště ve velkých městech.

Přes prvotní mírný nárůst však nebyl rozvoj stavebních živností v šedesátých letech nijak překotný. Pouze u zedníků můžeme sledovat zvýšení jejich počtu.⁴¹¹ O nárůstu počtu stavitelů v Praze vlivem stavební konjunktury od šedesátých let vypovídá i *Zápisná kniha pražských stavitelů*. Jestliže v šedesátých letech činila frekvence zápisu zhruba dva noví stavitelé ročně, v sedmdesátých letech to již bylo kolem šesti a v osmdesátých letech kolem osmi stavitelů ročně. Vrcholem se stal rok 1887 s šestnácti zápisy, poté již vlivem relativní nasycenosti oboru dochází k poklesu na úroveň okolo pěti stavitelů ročně.⁴¹² Podle statistických údajů pražské obchodní a živnostenské komory z roku 1869 se na jejím území (přibližně střední Čechy) nacházelo 1 417 stavebních živností, z toho 1 085 průmyslových

---

živnostenský. Sb. 227/1859 ř.z. [online]. Dostupné z: <<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=50&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>> (cit. 31. 7. 2018).

408 V české praxi se ovšem zřizování živnostenských společenstev podle živnostenského řádu příliš neujalo. Drobní obchodníci a řemeslníci se po rozpuštění cechů fakticky osamostatnili, stali se „svobodnými“ a požádali o povolení provozovat živnost, ale společenstva mnohdy nezakládali, protože je prostě nepotřebovali a považovali je za nutné zlo, stejně jako předchozí cechy. Další překážkou pro nové živnostníky byla tříletá lhůta provozu živnosti před přijetím do společenstva a placení členského příspěvku i po dobu této lhůty. GRUBER (pozn. 51), s. 18.

409 *Řád živnostenský* (pozn. 124), §15.

410 *Ibidem*, §23; *Das neue Österreichische Gewerbe-Gesetz vom 20. Dezember 1859*. Leitmeritz, 1860, s. 10 - 11.

411 GRUBER (pozn. 51), s. 20.

412 EBELOVÁ (pozn. 50), s. 34 – 59.

(řemesla a továrny) a 332 obchodních. Počet stavebních živností výrazněji začal růst až vlivem obnovené stavební konjunktury po hospodářské krizi v roce 1873.⁴¹³ Stavební živnosti byly většinou malé, tvořené různým počtem kvalifikovaných a pomocných sil. Někdy byl jedinou kvalifikovanou silou živnosti její majitel, který zaměstnával volnou pracovní sílu v závislosti na okamžité poptávce trhu po stavění.

Jaké podmínky musel splnit žadatel a jak probíhal vlastní proces zisku stavitelské koncese v Praze? Základní podmínkou pro samostatné provozování živnosti bylo dosažení plnoletosti, trestní bezúhonnost a vlastnictví bytu v Praze. Žadatel o stavební licenci se musel podrobit výběrovému řízení na Místodržitelském stavebním ředitelství, kde posléze vykonal stavitelskou zkoušku. Zkouška se skládala z teoretických otázek a z výpočtu jednoduchých příkladů z okruhu elementárních vzorců kleneb a nosníků a jejich praktické aplikace. Na vypracování uloženého projektu, prakticky téměř vždy víceposchodového domu, byla stanovena několika týdenní lhůta. Za určitých podmínek mohla být žadateli tato zkouška částečně nebo zcela uznána.⁴¹⁴ Po absolvování či uznání zkoušky byl uchazeči vystaven výnos c. k. místodržitelství a během několika dní měl obdržet výměr od pražského magistrátu o udělení stavitelské koncese. Z příslušných spisů vyplývá, že neúspěchy byly velmi časté a zkušební taxy poměrně vysoké. To jistě souvisí i se zajímavým zjištěním, že většinu žadatelů netvořili absolventi stavebních oborů polytechniky, ale zedničí mistři (*Freimaurermeister*), v často vyšším věku.⁴¹⁵

Velké množství žadatelů přicházelo do Prahy nejčastěji z oblastí středních Čech v době stavební konjunktury ve druhé polovině šedesátých let, a po odeznění hospodářské krize po roce 1879. Velké procento tvořily žádosti od zedníků či stavitelů z okolních pražských obcí – Královských Vinohrad, Smíchova, Karlína, Žižkova, Vyšehradu, Holešovic-Bubnech – ještě před jejich připojením k Praze.⁴¹⁶ Směřování stavitelů ze samostatných pražských aglomerací do vnitřní Prahy s cílem zajistit si lepší pozici pro zisk stavebních zakázek po celopražském teritoriu dokazuje i *Zápisná kniha pražských stavitelů*.⁴¹⁷ Nejen z Čech, ale i z

---

413 V roce 1875 to bylo ve sledované oblasti 1 625 živností, v roce 1880 už 1 976. GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850 – 1900*, Praha 1900, s. 221 – 225.

414 V žádosti asistenta polytechnického ústavu Antonína Wiehla, pozdějšího známého architekta, se píše, že mu má být odpuštěna zkouška, „(...) poněvadž se vykázal, že odbyl s dobrým prospěchem studie technické, vyučil se zednictví, a že také v oboru živností stavebních prakticky zaměstnán byl (...)“. NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese v Praze A. Wiehlovi z 23. ledna 1873*.

415 *Ibidem*.

416 O stavitelskou licenci pro Prahu žádal i zednický mistr z Karlína Václav Nekvasil, pozdější proslulý pražský stavební podnikatel NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese v Praze V. Nekvasilovi z 16. dubna 1873*. K problematice formování Velké Prahy viz dále PEŠEK (pozn. 33), s. 135 – 195.

417 Tento trend ovšem můžeme sledovat i opačně, tzn. ryze pražští stavitelé pronikali na stavební trh předměstí. EBELOVÁ (pozn. 50), s. 34 – 59.

dalších koutů Evropy přicházeli do královského hlavní města stavitelé, aby zde rozjeli svoji živnost, jak dokládá např. žádost německého stavitele Georga Ecklera ze svobodného německého města Hamburku.⁴¹⁸ Nejvíce žádostí bylo podáváno a vyřizováno během zimních a jarních měsíců před započítím stavební sezóny.

Pokud se jednalo o již zavedeného stavitele, který už stavitelskou absolvoval a úspěšně provozoval živnost v jiném větším městě, mohla mu být pražská koncese „blahosklonně zapůjčena“ bez vykonání zkoušky.⁴¹⁹ Takový byl i případ mělnického stavitele Aloise Filčíka, který se podrobil stavitelské zkoušce na okresním úřadu v Táboře v roce 1868 a „(...) zkouškou tou dokázal, že má vědomosti vyšší, již k tomu potřebí (...), načež obdržel povolení k samostatnému provozování živnosti stavitelské v okrese Mělnickém, kdežto dle vysvědčení téhož (...) po celou dobu 7 let totiž od roku 1868 do roku 1874 co znalec technický účastnil se komisi k úplné spokojenosti tamního c. k. okresního hejtmanství a c. k. okresního soudu a že si vůbec po čas svého pobytu na Mělníku co stavitel řádně počínal“.⁴²⁰ Obdobně kladně byla vyřízena žádost o okamžité udělení živnostenské koncese staviteli Ferdinandovi Serlachovi, který již stavitelskou zkoušku „s dobrým prospěchem odbyl“⁴²¹ ve svém předchozím působišti v Brně.

V Národním archivu ve fondu Českého místodržitelství v Praze se nachází velké množství případů stížností na nedovolené vykonávání stavitelských činností od nekvalifikovaných zedníků. Tyto přestupky byly podle závažnosti sankcionovány finanční pokutou, která připadla společně pokladně Společenstva pražských stavitelů, mistrů zednických a kamenických nebo Ústavu chudých. Zednický mistr Jan Stejskal byl odsouzen k pokutě 10 zl. za neoprávněné vykonávání stavitelských prací, ale byl nakonec od ní místodržitelstvím osvobozen, neboť „(...) žadatel, jenž jest 63 roků stár, ženat a otcem jedné nezaopatřené dcery, žádného známého jmění nemá, a v dosti nepříznivých poměrech žije, an jen v době letní pracuje, (...) a zároveň také nedoslýchá, nemůže při větších stavbách co dělník pracovati a provádí proto menší práce a správký zednické na jméno jiných

---

418 Jak vyplývá z příslušného dokumentu, Eckler do své žádosti musel kromě vysvědčení o složené stavitelské zkoušce přiložit ještě svůj křestní list a doklad o mravní způsobilosti. NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese z 31. září 1871*.

419 „Magistrát předkládá [c. k. Zemském místodržitelství] ve vší účtě protokolární žádost Josefa Doubka, architekta a stavitele z Plzně, za udělení koncese k provozování živnosti stavitelské v Praze, dovoluje si vzhledem k tomu, že žadatel tutéž koncessi vys. vynesením veleslavného c. k. místodržitelství (...) již pro Plzeň obdržel, jakož i vzhledem k předloženému vysvědčení o zachovalosti, činiti návrh, aby žádanou koncessi (...) blahosklonně propůjčiti ráčilo“. NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese v Praze J. Doubkovi z 1. března 1876*.

420 NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese v Praze A. Filčíkovi z 31. května 1875*.

421 NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost o udělení stavitelské koncese v Praze F. Serlachovi z 20. dubna 1882*.

oprávněných živnostníků.“⁴²² Zednický mistr František Saller byl odsouzen k pokutě 5 zl. za opakované neoprávněné užívání názvu „stavitel“ pro svoji živnost. Saller podal proti tomuto magistrátnímu výměru stížnost na ministerstvo obchodu, které rozhodlo, vzhledem k žadatelově vysokému věku a praxi, o prominutí pokuty, vyzvalo jej však k odstranění „závadných nápisů stavitelských“⁴²³ ze dveří svého bytu.

Za zednické mistry se postavilo Společenstvo stavitelů, mistrů zednických a kamenických v Praze a opakovaně podávalo k místodržitelství žádosti, aby směli zedníci provádět plány na jednodušší stavby a vést jejich výstavbu bez asistence stavitele, což odporovalo výkladu živnostenského řádu (viz. pozn. 57). Pro udělení výjimky navrhovali přihlížet ke stáří zednického mistra a k jeho praktické zkušenosti.⁴²⁴ Dále požadovali pro tyto zedníky snazší podmínky pro dosažení stavitelské koncese v podobě prominutí státní zkoušky. Místodržitelství požadavek na samostatné vedení stavby s odvoláním na živnostenský řád zamítlo, ovšem potvrdilo možnost prominutí státní zkoušky osobám, „které prokázaly jiným způsobem jako náležitou praxi stavitelskou, že jsou k dotyčné živnosti způsobilí“.⁴²⁵

Vlivem těchto nejasností mezi právními formulacemi a vlastní praxí v sedmdesátých a osmdesátých letech byly stavební živnosti ještě dále specifikovány a rozděleny na živnosti mistrů stavitelských, zednických, kamenických a studnařských. Dosud nejednoznačné označení mistr stavební, které bylo zneužíváno zednickými mistry bez stavitelské zkoušky, se tak jasně právně vymezilo. Zákonem z roku 1893 se stanovil rozsah oprávnění provozování stavitelské živnosti, přičemž základní rozdíl mezi stavitelem a ostatními stavebními živnostmi spočíval v tom, že stavitelský mistr byl oprávněn v místě svého působení řídit na prováděných pozemních stavbách ostatní stavební živnosti, včetně svého vlastního pomocného personálu.⁴²⁶ Zároveň měl zednický mistr za povinnost užívat ke specializovaným pracím

---

422 NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Zpráva o odvolání Jana Stejskala z 21. prosince 1880.*

423 NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Vyjádření ministerstva obchodu k záležitosti pražského zednického mistra F. Sallera ze dne 12. února 1881.*

424 Dostatečná praxe znamenala vedení zednické živnosti déle jak pět let a provedení více „vynikajících“ staveb během tohoto období. NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906, *Žádost pražského magistrátu c. k. místodržitelství o požadavcích Společenstva stavitelů, mistrů zednických a kamenických v Praze z 26. srpna 1880.*

425 Ibidem.

426 *Řád živnostenský* (pozn. 124), s. 661. Přesná specifikace úkonů zněla: provádění prací ze dřeva, provozování pily, zaměstnávání tesařských živností a dohled nad jejich prací na stavbě, v případě vlastnictví tesařské koncese sám provádět stavby ze dřeva, stavba pekařských pecí (i zednické živnosti), provádění fasády budovy včetně konstrukčních prací a omítek, betonářství a zhotovení výrobků z umělého kamene, provádění omítky z umělého kamene (i zednické živnosti), provádění rabcových stěn a stropů (i zednické živnosti), tažené práce sádrové na římsách a schodištích, nátěry fasád, zemní výkopy, sgrafita, provádění domovních kanalizačních projektů (i zednické živnosti), kopání prohlubní a základů budovy, stavba silnic, meliorace, výroba cementového zboží pro vlastní potřebu, izolování zdiva asfaltovou hmotou, dláždění dvora přirozeným kamenem a dláždění chodníku jiným než přirozeným kamenem.

ostatních koncesovaných stavebních živnostníků a dalších řemeslných živností (truhláři, zámečníci, sklenáři, natěrači, klempíři ad.).⁴²⁷ Zedniční mistři bez stavitelského oprávnění mohli rovněž vést a provádět pozemní stavby a využívat další řemeslné živnosti, ovšem „(...) monumentální stavby, velká divadla, slavnostní dvorany, výstavní budovy, musejní stavby, kostely a jiné obzvlášť obtížné stavby, u nichž naskytují se konstrukce závažné po stránce statické smí prováděti toliko pod řízením mistra stavitelského“.⁴²⁸ Zedniční mistři nesměli řídit součinnost více stavebních živností – toto spadalo rovněž do kompetence stavitele.⁴²⁹

Stavební koncese mohla být podle zákona udělena pouze osobám mužského pohlaví, kteří kromě splnění obecných podmínek v podobě doložitelného průkazu o vzdělání a vykonání zkoušky museli prokázat šestiletou praxi u příslušné živnosti.⁴³⁰ Doklady k průkazu praktického zácvičku mohl vydávat architekt a koncesovaný stavitel, pod jehož vedením byl daný uchazeč o stavební živnost zaměstnán např. jako projektant či stavbyvedoucí. Vlastní zkouška u příslušného zemského úřadu se skládala ze tří částí. První část zahrnovala vypracování návrhu větší budovy na daném staveništi se všemi potřebnými půdorysy, řezy a fasádami, včetně znázornění nejdůležitějších konstrukcí (stropů, krovů, schodů, zdí ad.) a určení jejich rozměrů. Součástí návrhu bylo i vypracování rozpočtu práce včetně jednotlivých řemeslnických prací. Druhá část se týkala písemného zodpovězení otázek z matematiky, deskriptivní geometrie a nauky o vyměřování půdy, z mechaniky a stavební mechaniky, dále nauky o stavivu a jeho užití, a z nauky o stavebních konstrukcích. Tyto otázky odpovídaly rozsahu učiva vyšších průmyslových škol stavitelského oboru. Ve třetí části zodpovídal žadatel stavitelské koncese ústně otázky ze stavební praxe, ze stavebních předpisů a stavebního zdravotnictví.⁴³¹ Struktura zkoušky byla podobná i pro zájemce o udělení zednické koncese, lišila se pouze svým rozsahem. Uchazeč vypracovával jednodušší návrh menší budovy (např. hospodářské) a okruh otázek pokrýval učební osnovu nižších průmyslových škol stavitelského oboru (tzv. mistrovské školy).

---

427 *Řád živnostenský* (pozn. 124), s. 661 - 666.

428 *Ibidem*, s. 667. Příslušný zákon se dále podrobně zabýval také mírou kompetencí zednických mistrů a prostých zedníků (pozn. aut.)

429 Nutno uvést, že tato zákonná opatření se netýkala tzv. vyňatých území, která se řídila vlastními úpravami podmínek koncesovaných stavebních živností. V Čechách se to týkalo veškerého území velkých měst (královské hlavní město Praha, Plzeň, Liberec a Karlovy Vary) a lázeňských měst (Teplice, Šanov, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně). *Ibidem*, s. 663.

430 Za průkaz o vzdělání se považovalo závěrečné vysvědčení o tříleté docházce na odbornou školu s praktickým vyučováním ve školní dílně, pozn. aut.), nebo výučním listem s dostatečně dlouhým praktickým zácvičkem. U absolventů stavitelské nebo inženýrské školy, kteří vykonali státní zkoušky s dobrým prospěchem, se lhůta praktického zácvičku pro získání koncese upravovala na tři roky. Do praktické činnosti se započítávala i práce úředníků ve státní stavební správě a stavitelská činnost v armádě *Ibidem*, s. 676 - 681.

431 *Ibidem*, s. 690.

Pokud žadatel disponoval státní zkouškou ze stavitelství na vysoké technické škole,⁴³² mohlo být od vykonání zkoušky u příslušné komise z krajského úřadu zcela nebo částečně odpuštěno. Míra a rozsah odpuštění zkoušky se posuzovala podle výše dosaženého vzdělání a také podle stupně vykonané státní zkoušky – žadatelé s vysvědčením o vykonání první státní zkoušky mohli být zproštěni teoretické části zkoušky (tzn. druhé písemné části a třetí ústní části zkoušky), absolventi s druhou státní zkouškou mohli být zproštěni zcela.⁴³³ Zkoušející komise u příslušného zemského úřadu se skládala ze čtyř členů, a to z přednosta technického oddělení nebo jeho zástupce v pozici předsedy komise, a z druhého vyššího státního stavebního úředníka. Třetím členem komise měl být buď odborný profesor při vysoké škole technické, státní průmyslové školy, nebo úředně autorizovaný architekt či inženýr, nebo některý vyšší stavební úředník zemského výboru či zemského hlavního města. V komisi měl jako čtvrtý člen zasednout ještě nějaký stavitelský mistr z dané oblasti.⁴³⁴ Komise ostatních stavebních živností (zednické, kamenické, tesařské a studnařské) mohla být pouze tříčlenná bez přednosta technického oddělení, jehož funkci předsedy převzal vyšší státní stavební úředník.

O udělení či neudělení licence také rozhodovalo lokální živnostenské společenstvo na základě aktuálních potřeb v místě působení.⁴³⁵ V případě nedostatku živnostníků mohlo dojít ke spojení několika stavebních živností v jedné osobě. Zákon také zpřesňoval trestní ustanovení živnostenského řádu a to v případě krytí nedovoleného provozování osob třetích ze strany stavebních živnostníků, kdy mohla být vedle peněžité pokuty až do výše 1000 zl. (v

---

432 Mezi akreditované školy, poskytující dostatečné stavitelské vzdělání, počítal zákon vedle tuzemských vysokých škol technických (včetně nově vznikajících vyšších státních průmyslových škol se stavitelským odborem a konkrétních odborných, mistrovských škol a učilišť) také technické školy z ostatních zemí Rakouska-Uherska, konkrétně Technische Hochschule ve Vídni, král. uh. Josefovo polytechnikum v Budapešti, a mimoto i král. vysoké školy technické v Berlíně, v Hanoveru, v Cáchách, v Mnichově, ve Stuttgartu, král. saské polytechnikum v Drážďanech, velkovévodskou badenskou vys. školu technickou v Karlsruhe a vévodskou vysokou školu technickou v Brunšviku. *Řád živnostenský* (pozn. 124), s. 681 – 682.

433 V zákoně se doslova uvádí: „Žadatelé za koncesi stavitelského, zednického, kamenického a tesařského mistra, kteří odbyli veškerá studia podle učebního plánu z oboru inženýrského nebo pozemního stavitelství na některé vysoké škole technické a vykonaly první státní zkoušku nebo jednotlivé zkoušky ze všech jejich předmětů alespoň s dostatečným prospěchem a mohou se vykázati vysvědčením prospěchu o jednotlivých zkouškách ze stavební mechaniky a pozemního stavitelství (nauky o stavivu a stavebních konstrukcích, a pokud jsou absolvovanými studujícími inženýrské školy), kromě toho vysvědčením prospěchu z nižší geodaesie, rovněž žadatelé, kteří s uspokojivým výsledkem odbyli vyšší průmyslovou školu stavitelského odboru na některé státní průmyslové škole nebo na některém učilišti stejné hodnoty právem veřejnosti nadaném. Konečně žadatelé, kteří jako důstojníci ženijní odbyli vyšší běh, sprostění jsou theoretické části zkoušky. (...) Žadatelé, kteří na některé vysoké škole technické nabyli vysvědčení o druhé státní zkoušce z oboru inženýrského nebo pozemního stavitelství, a žadatelé, kteří na některé vysoké škole technické nabyli diplomu z oboru pozemního nebo inženýrského stavitelství jsou sprostění zkoušky v celém jejím rozsahu.“ *Ibidem*, s. 691 – 692.

434 *Ibidem*, s. 692.

435 V zákoně se doslova uvádí, že „udělení takovýchto koncesí dopuštěno jest toliko v mezích místní potřeby a budiž dříve pokaždé slyšána obchodní a živnostenská komora, která vyslechnouti má příslušné živnostenstvo.“ *Ibidem*, s. 675.

případe opakování až do výše 2000 zl.)⁴³⁶ odňata živnostníkům jejich stavitelská licence na dobu určitou nebo na vždy. Podle závěrečných ustanovení měl každý stavební živnostník za povinnost umístit své jméno a označení své živnosti nejen v sídle své živnosti, ale i na viditelném místě prováděné stavby - v opačném případě mu hrozil postih.⁴³⁷

S rozvojem stavebního podnikání musely být rovněž zpřísněny podmínky provozování stavebních živností. Novela živnostenského zákona z roku 1899 rozlišovala stavební podnikatele, kteří opakovaně zakupovali pozemky a prováděli zde stavby, aby je posléze prodali (nebo dále pronajímali za účelem stálého zisku). Druhou skupinu tvořili podnikatelé, kteří se specializovali pouze na provádění staveb na cizím pozemku.⁴³⁸ Novela dále zpříšňovala podmínky pro najímání řemeslnického a technického personálu stavební firmou. Častá dobová praxe neoprávněného zaměstnávání stavitele bez stavitelské koncese stavebním podnikatelem (tzv. krytí)⁴³⁹ měla být přiměřeně finančně pokutována. Za tímto účelem byly v rámci živnostenských úřadů zřízeny kontrolní orgány, které měly ve spolupráci s příslušným stavebním úřadem a obcí dohlížet nad jednotlivými stavebními podniky. Zákon definoval také stavby ve vlastní režii, při nichž si stavebník sám obstarával některé stavební záležitosti bez nutnosti koncese.⁴⁴⁰ Speciálnímu režimu podléhaly i železniční stavební podniky a stavební firmy, zaměstnávající více než dvacet pracovníků.

Spolek architektů a inženýrů v Čechách: socio-profesionální platforma pro architektky a stavitele

Na schůzce, svolané na 15. března 1865 do restaurace „U modré hvězdy“ v Praze byl bývalými absolventy pražské polytechniky ustanoven *Spolek architektů a inženýrů v Čechách pro techniky z obou národnostních kmenů*.⁴⁴¹ Po nutných politických a administrativních

---

436 Peníze měly propadnout ve prospěch společenské nemocenské pokladny nebo chudinského fondu obce, kde byl živnostník přihlášen. V případě nepříznivých finančních poměrů mohl být viník namísto peněžní pokuty potrestán vězením až do výše šesti měsíců. *Řád živnostenský* (pozn. 124), s. 686 – 687.

437 To se ovšem netýkalo jednodušších přístaveb a přestaveb venkovských obytných a hospodářských objektů. Označení jména a živnosti nemuseli uvádět ani úředně autorizovaní civilní inženýři, stavební inženýři, architekti a strojní inženýři. *Ibidem*, s. 687 – 688.

438 *Ibidem*, s. 704 – 706.

439 Za formy krytí se považovalo neoprávněné zaměstnávání stavitele bez stavitelské koncese, zaměstnávání dělníků bez sjednání pracovní smlouvy a neoprávněné provádění stavitelských prací ze strany stavebníka bez stavitelské koncese. *Ibidem*, s. 707 – 708.

440 *Ibidem*, s. 712 - 715.

441 V rakouské monarchii v té době působil pouze rakouský spolek inženýrů ve Vídni a šlo tak o první spolek, který měl v názvu profesi architektů. Jeho zakladatelé se inspirovali v německých zemích, kde existoval spolek architektů a inženýrů v Hannoveru a v Drážďanech a spolky architektů v Hamburku a v Berlíně. Rovněž největší část literatury o architektuře a pozemním stavitelství ve spolkové knihovně pocházela v prvních letech z daru spolku architektů a inženýrů v Hannoveru. K německým technickým spolkům viz PFAMMATTER (pozn. 14), s. 222 – 238.

povoleních rakouského císaře byly dne 31. října 1865 schváleny stanovy Spolku c. k. státním ministerstvem ve Vídni. Počátkem následujícího roku, 27. ledna 1866, byly stanovy potvrzeny pražským místodržitelstvím. Oficiálně se Spolek ustavil na první valné hromadě ve dnech 20. až 22. února 1866. Účelem spolku bylo „poskytovat architektům a inženýrům příležitost, aby se osobně poznávali; spojovatí vespolek jednotlivé síly duševní v oborech stavitelství a inženýrství; tyto pak vědy vzájemným povzbuzováním a poučováním výměnou praktických zkušeností, jakož i literárními zprávami technickými podporovati; a vůbec k tomu působiti, aby naše vlast všech technických výhod, jakých doba a pokrok poskytuje, dle možností účastna se stala“.⁴⁴² Neboť „i v oboru stavitelství a architektury – těchto nejkonservativnějších, těchto pravých aristokratů mezi cyklopy technickými mocně vystupuje snaha po reformách, zanechávajíc v mnohostranných pokrocích potěšných stop“.⁴⁴³ Spolek měl podobně jako již fungující spolky v Německu referovat jak o nejnovějších praktických poznacích oboru, tak přispívat k šíření osvěty u širší veřejnosti.

Za tímto účelem si vytknul spolek za cíl šířit veřejnou osvětu o „technickém umění a vědě“ pořádáním veřejných přednášek, založením časopisu, zřízením knihovny a archivu, sbírek technických látek a výrobků, a v neposlední řadě také každoročním konáním veřejné výstavy nejnovějších technických nákresů, návrhů a plánů. Členové spolku se podle míry aktivity pro spolek, účasti na schůzích a placení členských poplatků dělili na skutečné, mimořádné a čestné,⁴⁴⁴ a byli rozděleni podle oborů (podobně jako na polytechnice) do čtyř skupin na architektky a pozemní stavitele,⁴⁴⁵ na silniční, železniční a vodní stavitele, na mechaniky a strojníky a na ostatní techniky (chemiky, fyziky, horníky, hutníky atd.). Téměř polovina všech členů pocházela z Prahy.⁴⁴⁶

Záležitosti spolku řídila volená správní rada a ostatní praktické záležitosti spadaly do kompetence specializovaných výborů (vědecký, časopisecký a finanční), do nichž se každoročně volilo na valné hromadě.⁴⁴⁷ Správní rada, která se měla scházet alespoň jednou měsíčně, se skládala z předsedy, místopředsedy, pěti zástupců pro správní spolkové záležitosti

---

442 Návrh stanov spolku inženýrů a architektů v království Českém. In: *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 43, § 1.

443 *Ibidem*, s. 1.

444 Čestným členem spolku byl například Eugène Viollet-le-Duc (1814 – 1879), francouzský architekt, historik umění a předseda spolku *La société nationale des Architectes de France* v Paříži (pozn. aut.).

445 V prvním roce existence spolku do něho vstoupilo 175 členů, z toho bylo jen 41 architektů a stavitelů, naprostou většinu tvořili inženýrské profese (civilní inženýři, inženýři, inženýrští asistenti). V roce 1871 bylo z 321 členů pouze 71 architektů a stavitelů, v roce 1879 z 479 členů pouze 106 architektů a stavitelů. Architekti a stavitelé tedy tvořili něco málo přes čtvrtinu všech členů spolku.

446 V roce 1867 uvádělo ze 177 členů Prahu jako své bydliště 76 osob. V roce 1868 to již byla téměř polovina, 98 z 219. V letech 1870 - 1875 stoupal počet členů na úkor mimopražských a v roce 1876 dosáhl svého maxima 562 členů (z toho 269 pražských). Poté můžeme v důsledku hospodářské krize zaznamenat postupný úbytek členů až na 475 v roce 1880.

447 *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 43, § 3 - 10.

(tajemník se dvěma náměstkami, pokladník a účetní, správce spolku) a čtyř zástupců každého oboru. Při volbě předsedy mělo být v rámci proklamované rovnoprávnosti dbáno na to, aby se střídalo zastoupení všech oborů. Prvním předsedou spolku byl zvolen Josef Turba (1822 - 1892),⁴⁴⁸ který byl profesí jak architekt, tak civilní inženýr. V roce 1868 jej vystřídal architekt Alois Turek (1810 - 1893),⁴⁴⁹ kterým byl předsedou až do roku 1872. V každém kraji měli být z řad vlastních členů zřízení dopisovatelé, kteří sbírali aktuální informace z oboru, pomáhali se shromažďováním exponátů pro výstavu a distribucí spolkového časopisu v místě svého působení.

Hlavním cílem spolku měla být institucionalizace průmyslových odvětví nejen jako profesních, ale také jako vědních oborů. Mezi povinnosti členů patřilo informovat prostřednictvím spolku veřejnost o vlastních stavbách a konstrukcích zasláním zprávy a popřípadě nákresu. Následně bylo časopiseckým a vědeckým výborem rozhodnuto, zda se zpráva otiskne ve spolkovém časopise, nebo se pouze uloží ve spolkovém archivu. Každá nově vydaná spisovatelská práce člena spolku měla být zdarma poskytnuta spolkové knihovně a volně k dispozici ostatním členům.⁴⁵⁰ Pravidelně každoročně v únoru se scházela valná hromada za povinné účasti všech členů,⁴⁵¹ kde se řešily provozní záležitosti spolku, přijímání či vylučování členů, volba členů správní rady a redaktorů časopisu, schvalování rozpočtu a

---

448 Josef Turba absolvoval pražskou polytechniku a v roce 1860 obdržel stavitelskou licenci pro Prahu a v roce 1862 městské právo na Starém Městě pražském. Byl jedním z osmi zakládajících členů spolku a v letech 1865 až 1868 i jejím předsedou. V roce 1869 byl jmenován do komise pro dobudování obou polytechnických ústavů v Praze. Jako architekt působil také na Teplicku a specializoval se zde na železniční normálie, které byly realizovány v letech 1856 až 1856 na c. k. Ústecko-teplické dráze. K jeho nejvýznamnějším projektům patří budova nádraží v Teplicích, spolu s architektem Zítkem zasedl také v komisi architektonické soutěže na městské divadla v Teplicích. V Praze navrhl několik činžovních domů a pro pražského obchodníka Wilhelma Herrmanna Marbacha palác na Novém Městě, který později koupil továrník Čeněk Daněk. Byl pohřben na Olšanských hřbitovech. VLČEK (pozn. 21), s. 674; LEDVINKA, Václav; MRÁZ, Bohumír (a kol.). *Pražské paláce*. Praha: AKROPOLIS, 1995, s. 97 – 98.

449 Alois Turek pocházel z Nového Bydžova a po absolvování pražské polytechniky odešel do Vídně, kde v letech 1829 až 1832 studoval architekturu na Akademii výtvarných umění a vykonával praxi u architekta Brandta. Po návratu do Čech se usadil jako stavitel v Novém Bydžově, které mu v roce 1882 udělilo čestné občanství. Pracoval jako stavební ředitel u několika šlechtických rodů (u knížete Paara, u hraběte Althana, u hraběte Kolovrat-Libštejnského aj.), pro něž projektoval hospodářské stavby. Specializoval se na výstavbu továren – cukrovarů, přádelen a papíren – a přestavoval kostely a kaple v okolí Mladé Boleslavi i Prahy. Po roce 1848 se přestěhoval do Prahy, kde získal měšťanské právo na Starém Městě a stavitelskou licenci obdržel v roce 1862. K jeho nejvýznamnějším pražským zakázkám patří budova pojišťovací banky Slavie na Senovážném náměstí a První vzájemná česká pojišťovna ve Vladislavově ulici. Vedle své architektonické činnosti byl mecenášem českých kulturních podniků a založil čtyři stipendia pro umělce – malíře, sochaře, architekty a spisovatele – v celkové částce 1 600 K k rozdělení. Jím ustavená Nadace architekta Aloise Turka financovala odměny českým výtvarníkům a spisovatelům za jejich národu prospěšná díla. Zemřel jako bezdětný a byl pohřben na Olšanském hřbitově. Pro veřejné účely odkázal sumu 180.000 zlatých. 2.000 zlatých odkázal fondu českých žurnalistů „s přáním, aby páni žurnalisté se vždy především o stavu věci náležitě přesvědčili“, odkazující k jeho krivému obvinění z nedbalého vedení stavby, která se vlivem technologické chyby zřítla a zahynulo přitom několik dělníků. *Ottův slovník naučný*, heslo Turek, Alois. Sv. 25, str. 919; VLČEK (pozn. 21), s. 674 – 675.

450 *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 44 - 45, § 23.

451 V praxi se ale toto ale příliš nedodržovalo (pozn. aut.).

hlasování o jednotlivých návrzích. Mimo to se každý týden s výjimkou letní prázdnin konaly schůze,⁴⁵² kde se pořádaly především přednášky a odborné diskuze. Správní rada měla v kompetenci také svolání mimořádné valné hromady. Spolku byly propůjčeny místnosti v budově Společenstva stavitelů a kameníků v Praze.

Od počátku existence spolku byla systematicky budována knihovna, která vznikala na základě darů členů a také domácích i zahraničních institucí. Při bližším pohledu však obsahovala jen minimum knih o stavitelství a architektuře,⁴⁵³ naprostou většinu tvořily publikace o vodním, železničním a silničním stavitelství. Velkou část knihovny tvořily časopisy architektonických a inženýrských spolků z německých zemí, jejichž vydání byla redakcemi pravidelně zasílána v rámci vzájemné proklamované spolupráce. Knihovna byla volně přístupná členům spolku s možností domácí výpůjčky a prezenčně jako čítárna i „hostům členy uvedených a studujícím vysokých škol pražských“.⁴⁵⁴ Na pořádek a výdej knih dohlížel kustod, placený z rozpočtu Spolku.

Obecně prospěšný spolek měl přispívat k hospodářské prosperitě vlasti,⁴⁵⁵ a proto v něm od počátku panovala jazyková rovnoprávnost.⁴⁵⁶ Roční příspěvek, který činil 8 zl. pro členy správní rady a 6 zl. pro ostatní skutečné členy, byl využit k uhrazení běžných výloh spolku, k pořádání společných exkurzí⁴⁵⁷ a k vydržování spolkového časopisu.⁴⁵⁸ Ten začal být vydáván od roku 1866 a existoval ve dvou shodných jazykových mutacích české a německé redakce.⁴⁵⁹ Jednotlivé příspěvky tudíž mohly být jak v češtině, tak v němčině, a podle toho se překládaly do druhého jazyka.⁴⁶⁰ Členové spolku dostávali časopis automaticky podle národnosti po zaplacení členského poplatku.

452 Už od počátku však ani toto nebylo dodržováno. Schůze v první polovině roku 1866 proběhly 26. 2., 6. 3., 22. 3., 3. 4., 19. 4., 3. 5., 17. 5. a 1. 6. Zprávy SAI, I, 1866, s. 3.

453 V roce 1869 se v knihovně v oddělení architektury nacházely pouze 4 publikace (*J. Ovens: Grammatik a Ornamentik*, *J. Kaura: Entwürfe, Mittelalterliche Baudenkmale Niedersachsen, Beiträge zur Förderung der Kunst in den Gewerken*). V roce 1871 přibýly věhlasné zahraniční časopisy o stavitelství *Erbkamüv Allgemeine Bauzeitung* a *Försterüv Zeitschrift für Bauwesen*, V roce 1873 bylo ve výroční zprávě spolku uváděno v odboru architektury už 48 děl, včetně proslulých časopisů *Bauhütte*, *Architekten Skizzenbuch a Berliner Skizzenhefte*.

454 NTK, *Řád pro knihovnu spolku architektů a inženýrů v království českém*. 1881, s. 1.

455 K typologii spolků viz LENDEROVÁ, JIRÁNEK, MACKOVÁ (pozn. 20), s. 320 – 327.

456 „Z tohoto též stanoviska považoval spolek za svatou povinnost, oběma národům v Čechách bydlícím v každém ohledu vyhověti, aby takto všecky ve vlasti se nacházející živly technické bez výjimky k sobě upoutal, žádnému naddržovati, nikoho vylučovati nechtě“. Zprávy SAI, I, 1866, s. 2.

457 Např. v roce 1867 byla podniknuta exkurze do Kladenských hutí, v roce 1868 do přádelny a tkalcovny v Berouně, v roce 1869 do Ringhofferovy továrny na Smíchově, v roce 1871 na stavbu tunelu a nádraží císaře Františka Josefa v Praze, v roce 1872 navštívili členové spolku akciový pivovar na Smíchově a v roce 1874 novou budovu české polytechniky na Karlově náměstí, Hlávkovu Zemskou porodnici a Barvitiovu vilu továrníka Lanny v Bubenči.

458 Zprávy SAI, I, 1866, s. 43 – 44, § 12 – 18.

459 Za rok 1868 se vytisklo 1 200 německých a 800 českých verzí časopisu. Zprávy SAI, IV, 1869, s. 28.

460 Michaela Marek uvádí, že už na konci šedesátých let docházelo v souvislosti s rozdělením polytechniky a s ustanovením vlastního německého spolku k drobným redakčním úpravám jednotlivých jazykových verzí. MAREK (pozn. 71), s. 137.

Z architektů v prvních letech existence spolku nejvíce přednášel a publikoval Bernhard Grueber (1807 – 1882),⁴⁶¹ po jeho odchodu z Čech pak Josef Schulz (1840 - 1917),⁴⁶² který se stal v roce 1872 redaktorem spolkového časopisu. V roce 1878 jej v této roli vystřídal architekt Zdenko Schubert von Soldern (1844 - 1922).⁴⁶³ Ve druhé polovině sedmdesátých let byli v přednáškové činnosti z architektů neaktivnější Antonín Barvitijs (1823 - 1901)⁴⁶⁴ a Josef Mocker (1835 - 1899).⁴⁶⁵ Aby spolek ještě více demonstroval svoji snahu sloužit obecným zájmům bylo od roku 1873 v každém sešitu časopisu v rubrice „Působení spolku architektů a inženýrů u veřejnosti“ referováno o poskytnuté poradenské službě, např. o otázce technické a finanční stránky asfaltování pražských ulic nebo žádosti o vyhotovení nákresů a rozpočtů na kamenný most v Kolíně.

Časopis vycházel čtyřikrát ročně a byl určen především pro členy spolku, ale za mírný poplatek byl distribuován také na polytechnický ústav, reálky a další průmyslové školy. Prostor měl být dán všem čtyřem oborům, takže příspěvky byly rozděleny do sekcí architektura, stavební konstrukce, železniční stavitelství, mostní, silniční a vodní stavitelství, strojnictví, fyzika a chemie. V závěru byly představeny nejnovější publikace, životopisné a osobní zprávy významných osobností a spolkové zprávy včetně seznamu členů, zpráv ze schůzí a účetních výkazů. Stručné návěští informovalo o akcích spolků z okolních zemí. Spolkový časopis sice spolupracoval s prestižním časopisem *Deutsche allgemeine Bauzeitung* a jinými zahraničními periodiky, ale vycházely v něm pouze vybrané články z inženýrských a přírodovědeckých oborů, zatímco zprávy reflektující soudobou evropskou architekturu zde až na výjimky zcela chyběly.⁴⁶⁶ Ani o ostatních stavebních projektech z dalších korunních zemí monarchie mimo Čechy nebylo příliš referováno.

V březnu 1869 byl při projednávání rozpočtu na spolkový časopis na valné hromadě učiněn návrh, aby se napříště časopis vydával pouze v německém jazyce. Tohoto návrhu využila část německy hovořících členů spolku v čele s bývalým předsedou Turbou a po nezdařeném jednání opustili shromáždění.⁴⁶⁷ Tato skupina rozeslala oběžník o založení vlastního spolku a jako hlavní argument uváděla utlačování ze strany českých techniků. V

461 *Výstava plánů konkurenčních na stavbu národního divadla v Praze, O přirozených látkách stavebních, Přirozená staviva v Čechách, Kostel sv. Mikuláše v Lounech, Charakteristika stavebních tvarův* ad.

462 *Sakristie S. Lorenzo ve Florencii, Naše památky stavitelské, O ceně a vlivu barvy v architektuře, O divadlech, O sgraffitu, Nový operní dům v Paříži, O ventilacích veřejných budov, O antických vykopávkách v Pompejích a v Herculaneu, O polychromování sv. Vítského chrámu v Praze* ad.

463 *Villa v Liboci, Archa úmluvy pro novou synagogu v Pardubicích, Dům společenstva pražských stavitelů, kameníků a zedníků* ad.

464 *Český dům v Římě, O pomníku Jungamnnově, O založení „Campo Santo“ na Vyšehradě* ad.

465 *Chrám sv. Petra na Poříčí v Praze, Zvonice chrámu sv. Jindřicha v Praze* ad.

466 K výjimkám potvrzujícím pravidlo patří např. článek Josefa Schulze z roku 1873 o vídeňské státní opěře v kontextu evropské tvorby a teorie divadelní architektury (pozn. aut.)

467 *Zprávy SAI, IV, 1869, s. 27.*

následujícím období začali z utrakvistického spolku vystupovat technici německé národnosti, mezi nimi architekti Emanuel Ringhoffer, Gustav Sachers či Otto Ehlen. V květnu vznikl Německý spolek architektů a inženýrů v Čechách, aby se mohli „němečtí architekti, inženýři a technici Čech sdružovat k pěstování jejich krásné vědy, výměně svých zkušeností, a tím k podpoře svých zájmů“.⁴⁶⁸ Část architektů německé národnosti, jako např. Zdenko Schubert von Soldern nebo Achille Wolf, kteří svůj původ odvozovali od zemské a nikoliv národnostní příslušnosti, ve spolku zůstali.⁴⁶⁹ V roce 1869 byl do Spolku přijat architekt Josef Hlávka, který se později stal jeho mecenášem. Původní název Spolku byl po vydání královského reskriptu ze dne 12. září 1871 změněn na Spolek architektův a inženýrů v království Českém.

K vnější propagaci spolku patřily vedle vydávání vlastního časopisu výstavy technických návrhů, nákresů a plánů, které se konaly každoročně na začátku dubna. Už v prvním roce existence proběhla skromná výstava soutěžních projektů na Národní divadlo a zapůjčených technických modelů z vídeňské polytechniky ve Slavnostním sále na Žofině.⁴⁷⁰ Následující výstavy už byly rozděleny do sekcí podle jednotlivých technických oborů a pro vystavení exponátů byly osloveny také zahraniční spolky. Na výstavě v prostorách Staroměstské radnice v roce 1867 se v architektonické sekci vedle domácích umělců (Josef Zítek, Bernhard Grueber) prezentovaly projekty berlínského spolku architektů.⁴⁷¹ V roce 1868 byly na Žofině vystaveny v architektonické sekci finální Ullmanovy a Zítkovy plány na Národní divadlo, návrh poplužního dvoru a koníren Achilla Wolfa, studie z cest a nákres letohrádku Josefa Schulze, nákresy oltářů Antonína Barvitia a projekty školních budov, měšťanské besedy a rodinné hrobky Josefa Mockera. Výstava byla zdarma zpřístupněna také studentům polytechniky.⁴⁷² Na rozdíl od inženýrského a strojnického oboru nebyl však domácí obor pozemního stavitelství „příliš hojně zastoupen, což z většího dílu tomu přičítati dlužno, že nyní malá chuť k stavbám se jeví“.⁴⁷³ Největšího ohlasu se dostalo zapůjčeným návrhům parlamentních budov ve Vídni architektů Hansena, Schmidta, Essenweina, Ferstela, Ullmanna a Ybla.

V roce 1873, v době vrcholícího stavebního boomu, byl obor architektury a stavitelství na spolkové výstavě na Staroměstské radnici zastoupen mnoha významnými projekty,⁴⁷⁴ např.

468 *Technische Blätter*, č. 1, 1869, s. 69. cit. podle LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 90.

469 Dále viz *Ibidem*, s. 90 – 93.

470 *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 38.

471 *Zprávy SAI*, II, 1867, s. 6 - 7.

472 VELFLÍK II. (pozn. 39), s. 547.

473 *Zprávy SAI*, III, 1868, s. 12.

474 „Nad obyčej hojně bylo tentokrát oddělení pro stavbu pozemní obesláno a jest jen co litovati, že mnoho nejkrásnějších projektů v takém způsobu rozloženo býti nemohlo, jak to cena jejich vyžadovala“. *Zprávy*

Zítkovými nákresy a vzory budovaného Národního divadla, Mockerovými restauračními projekty nebo Wolfovými plány hospodářských budov. Pro stále rostoucí počet exponátů se výstava v roce 1876 konala v prostorách nové budovy české polytechniky na Karlově náměstí a oboru architektury a stavitelství byla vyčleněna samostatná místnost. Svá díla zde vystavili architekti Barvitiuus, Mocker, Schubert von Soldern, Wiehl a Zeyer. Hojně byly zastoupeny zvláště výrobky firem i jednotlivců ze stavebního průmyslu.⁴⁷⁵ Na výstavě v roce 1878 se vedle původních prací (Zítkova kolonáda v Karlových Varech, Barvitiův pomník Josefa Jungmanna) objevily i exponáty, vztahující se k ochraně stavebně historických památek, které měly veřejnost upozornit na jejich neutěšený stav – plány Prašné brány, projekt obnovy renesanční mříže studny na Malém náměstí na Starém Městě, fotografie „vynikajících staveb pražských“ ad.⁴⁷⁶

Na podnět Společenstva pražských stavitelů a kameníků se architektonický odbor zabýval možnostmi zavedením jednotné metrické soustavy ve stavitelství či návrhy na doplnění stavebního řádu z roku 1864. V roce 1867 vypracovali architekti a stavitelé návrh zákona o sestavení sazby na odměňování architektonických prací. Výše odměny architektovy práce se měla odvíjet od typu budovy a vypočítávat podle rozsahu práce a na základě celkových stavebních nákladů.⁴⁷⁷ Návrh zákona byl předložen ministerstvu vnitra, ale nebyl přijat.

Architekti a stavitelé sdružení ve spolku se rovněž snažili prosadit vytvoření jednotného konkurenčního řádu pro celé území Čech při vypisování veřejných soutěží na stavební projekty v oboru pozemního, vodního, železničního a silničního stavitelství. Inspirací jim byl německý konkurenční řád, schválený na sjezdu německých architektů a inženýrů v Hamburku v roce 1868. Devítičlenná komise, v níž zasedli mimo jiné architekti Barvitiuus, Mocker či Schulz, se spojila s německým polytechnickým spolkem a vypracovala vlastní podobu konkurenčního řádu, která se však v základních bodech shodovala s německým. U každé veřejné soutěže se požadovala odborná kompetence posuzovatelů projektů, jejich transparentnost a neúčast v soutěži, předem jasné stanovení a dodržení podmínky podoby projektu a lhůty pro přijímání projektů. Vyhlašovatel měl za povinnost uspořádat veřejnou

---

SAI, VIII, 1873, s. 11.

475 *Zprávy SAI*, XI, 1876, s. 40 - 41.

476 *Zprávy SAI*, XIII, 187, s. 151 - 152.

477 Budovy byly rozříděny do čtyř skupin, a sice na „jednoduché budovy bez umělecké okrasy“ (hospodářské, venkovské domy), na „budovy s méně bohatým okrášlením“ (městské a nákladnější venkovské domy, vesnické školy a kostely), na „budovy s bohatou okrasou“ (soukromé paláce, veřejné budovy, městské kostely) a na „budovy s vnějším i vnitřním uměleckým okrášlením“. Odměna se pak měla vypočítat na základě rozsahu vykonané práce architekta (vyhotovení plánů, rozpočtů, detailních výkresů, dohledem nad architektonickým provedením atd.). *Zprávy SAI*, II, 1867, s. 42 – 43.

výstavu ze soutěžních návrhů a veřejně vyhlásit výsledky řízení. Po ukončení soutěže musel vrátit projekt jeho zhotoviteli a včas vyplatit honoráře podle předem stanovených cen.⁴⁷⁸ Konkurenční řád pak spolky po vzájemných konzultacích s rakouským spolkem inženýrů předali společně k projednání ministerstvu obchodu.⁴⁷⁹ Konkurenční řád byl přijat a na pokyn zemského výboru rozeslán všem samosprávným úřadům v zemi (okresní zastupitelství, notářská komora ad.).

Od září 1872 začal v režii Spolku vycházet dvakrát měsíčně v obou zemských jazycích speciální odborný časopis *Technický Oznamovatel*. Tento časopis se měl stát „střediskem veškerých návštěv a inserátů v obor technických odvětví spadající a týkající se povšechných zájmů architektů, inženýrů i ostatních úzce s nimi spojených interestův“.⁴⁸⁰ Obsahoval stručný popis spolkových záležitostí, program přednášek pro každý měsíc a osobní zprávy o jednotlivých členech (především nekrology). Velkou část tvořily rozličné inseráty, vztahující se k technickému oboru. Inseráty se týkaly nejrůznějších konkurzů na vyhotovení plánů k projektům,⁴⁸¹ provádění nejrůznějších staveb, a dodání stavebního materiálu, dále pracovních míst⁴⁸² a prostor, vztahujících se k profesní činnosti techniků (byty, kanceláře, kreslírny, sklady ad.). Naopak architekti a stavitelé zde mohli nabízet své služby k provádění stavitelských prací a nakladatelé inzerovat nejnovější technickou literaturu. Časopis byl primárně určený pro členy spolku, kteří ho dostávali zdarma, dal se ale na rozdíl od spolkového časopisu pořádit i nečleny v rámci předplatného. V roce 1875 během vrcholící hospodářské krize vyšel časopis už pouze čtyřikrát a na konci roku bylo jeho vydávání zastaveno zcela.

Spolek reagoval na zpomalení a částečné zastavení stavební činnosti po vypuknutí hospodářské krize v roce 1873 tak, že se v rámci svých kompetencí snažil zprostředkovávat pracovní místa nezaměstnaným technikům nejen v Čechách, ale díky kontaktům s

---

478 Řád konkurenční čili zásady, jimiž se upravuje řízení při veřejných konkurencích k nabytí návrhů staveb, a pravidla v příčině účtování honoráře za práce architektonické, jak byly sjednány. Příloha *Zpráv SAI*, roč. X, seš. IV, 1875. Jako příklad dobové praxe v Čechách byl v časopise uveřejněn průběh architektonické soutěže na Hankův dům ve Dvoře Králové nad Labem, kdy byly v rámci předem stanovené lhůty doručeny tři práce, „čtvrtému pak k jeho žádosti povolena další 5denní lhůta k dokončení práce jeho. Zajisté každý snadno nahlédne, že konkurenti, kteří lhůtu dodrželi, nemálo tím skráceni jsou, an za oněch 5 dní bez velkého namáhání možnou novou skizzu zhotoviti, neb práci úplně předělati“. *Zprávy SAI*, VI, 1872, s. 64 – 65.

479 *Zprávy SAI*, X, 1875, s. 72 - 73.

480 *Technický oznamovatel*, č. 1, 1872, s. 1.

481 Jednalo se např. o konkurz k vypracování projektu na Hankův dům ve Dvoře Králové nad Labem v roce 1871, na stavbu burzy ve Frankfurtu nad Mohanem a stavbu školy v Jeně 1872, na soudní budovu v Drážďanech, na tržní budovu ve Vídni a na stavbu železného krovu Národního divadla v Praze v roce 1873 atd.

482 Šlo např. o konkurz na místo stavebního a hospodářského správce na královských Vinohradech v roce 1871, na pozici městského stavebního rady v pražském zastupitelstvu v roce 1872, na místo univerzitního architekta v Halle roce 1873 atd..

technickými spolky i v okolních státech. Spolek vyzýval „ctěné společnosti železnic, podnikatelství průmyslová a stavebná, korporace, obce soukromé inženýry a architektky atd., kteří potřebují techniků v praxi inženýrské i stavitelské, strojnické i lučebné, hornické aj., aby se obrátili laskavě v té příčině k spolku architektů a inženýrů v král. Českém, vytknouce podrobnější podmínky, načež spolek bez odkladu jim poručí přiměřených a jen dobrých sil“.⁴⁸³ Ve výroční zprávě za rok 1875 pak mohl spolek konstatovat, že „právě minulým rokem vyvázl spolek náš konečně ze všech svízelů jej tížících; spolek náš působil v mnohem větší míře na venek jak dříve, a při všem tom nemáme žádného deficitu, zbývá nám značný přebytek. (...) Zeměpanské úřady i veřejné korporace obrací se čím dál tím častěji k spolku našemu, váží si činnosti jeho a ucházejí se o dobré zdání jeho“.⁴⁸⁴ Můžeme konstatovat, že v době hospodářské krize se Spolek všemožnými prostředky snažil plnit roli zajišťování profesní podpory architektů a stavitelů.

Spolek se také značně angažoval v otázce ochrany a zachování starobylých stavitelských památek v Čechách.⁴⁸⁵ Z podnětu c. k. Ústřední komise pro zkoumání a zachování památek byl vydán 12. června 1868 Zemským výborem oběžník, který vyzýval instituce obecní samosprávy „k ochraně starožitností a památek všeho druhu“. Obcím byla uložena povinnost obrátit se před každým zásahem (opravou nebo bořením) do stavební památky na c. k. konzervátora pro danou lokalitu a řídit se jeho doporučeními. Poněvadž však toto usnesení nebylo centrálně nařízeno a nemohlo být úředně kontrolováno, obrátil se Zemský výbor s touto záležitostí na Spolek architektů a inženýrů.⁴⁸⁶ Jednotliví členové spolku měli pomáhat v místě svého působení konzervátorům a dopisujícím členům ústřední komise při dohledu nad nakládáním se stavebními a uměleckohistorickými památkami a radit obcím ve vhodném postupu.

Architekti a stavitelé také řešili stále aktuálnější otázku vypracování jednotného regulačního plánu Prahy a výsledkem se stal tzv. *Pamětní spis stran upravení a rozšíření královského hlavního města Prahy*, který předložila komise Spolku v čele s Josefem Schulzem městské radě v březnu 1873. V zásadě se jednalo o zárodek pozdějšího celkového urbanistického plánu pro Prahu a její předměstí s respektem k dosavadnímu vývoji městské struktury, který reagoval na postupnou likvidaci hradeb po zrušení pevnostního statutu města

---

483 Zprávy SAI, X, 1875, s. 73.

484 Zprávy SAI, X, 1875, s. 38.

485 HAASZ, Jan. Ochrana památek a starožitností u nás. I. Přehled kroků dosavadních. In: *Český lid*. Vol. 3, No. 2, 1894, s. 168.

486 Ibidem, s. 170.

z října 1866.⁴⁸⁷ Komise, složená z architektů a civilních úředníků, byla znepokojena nekontrolovatelným překotným růstem města, související s probíhající hospodářskou konjunkturou. Komise proto po vzoru vývoje ostatních evropských metropolí navrhovala konkrétní kroky pro další soustavný a udržitelný rozvoj Prahy a jejích předměstí. Urbanistický plán počítal se zřízením radiálních hlavních tříd, paprscitě se rozbíhajících ze Starého Města. Návrh zahrnoval regulaci ulic, zřízení kanalizační soustavy, oddělení obytné a výrobní části města, vhodné umístění veřejných budov, parků a hřbitovů a regulaci Vltavy.⁴⁸⁸ To vše bylo citlivě koncipováno v duchu moderních hygienických trendů i principů památkové ochrany, které měly přinést zlepšení zdravotních, ekonomických a estetických poměrů.⁴⁸⁹ Přestože plán byl městskou radou zamítnut, představoval spis jeden ze základních dokumentů v dějinách urbanismu a památkové péče v Čechách.

Po odmítnutí plánu se dál komise angažovala jako poradní orgán městské rady v dílčích otázkách „povšechného upravení Prahy“.⁴⁹⁰ V záležitosti předání pozemků na místě zbořených hradeb pražské obci zaslala deputaci na c. k. místodržitelství i k císaři. Architekti Josef Schulz, Vojtěch Ignác Ullmann, Antonín Wiehl a Jan Zeyer zdarma vypracovali projekt na „zřízení sadů městských“, který Spolek zaslal k posouzení městské radě.⁴⁹¹ Od roku 1874 se také spolek více zaměřil na problematiku zachování pražských historických stavebních památek, ať už ve formě pořádání osvětových přednášek,⁴⁹² nebo komentáři k aktuálním zásahům, např. k nevhodné úpravě kostela sv. Jindřicha,⁴⁹³ k likvidaci středověkých bran při boření hradeb nebo k opravě věže Novoměstské radnice. Na půdě Spolku probíhala v rámci stavby nového nábřeží diskuze o podobě regulace Starého Města pražského s ohledem na budování nového vodovodu. V souvislosti s tím se objevily se různé názory na podobu a rozsah asanace židovské čtvrti v Josefově.⁴⁹⁴ Od roku 1878 vycházela v časopise pravidelná

---

487 K tomuto tématu viz HRŮZA, Jiří. *Město Praha*. Praha: Odeon, 1989; LEDVINKA Václav; PEŠEK, Jiří. *Praha. Dějiny českých měst*, Praha: NLN, 2000; HRŮZA Jiří; ZAJÍC Josef. *Vývoj urbanismu II*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 2002.

488 *Zprávy SAI*, VIII, 1873, s. 23 - 25.

489 HORÁČEK, Martin. *Přesná renesance v české architektuře 19. století: Dobová diskuse o slohu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 114 – 115.

490 Podrobněji viz např. GIUSTINO (pozn. 106), s. 42 – 51.

491 *Zprávy SAI*, IX, 1874, s. 89.

492 Viz např. přednáška Josefa Schulze *Kterak by se měly opravovat naše věže a památky stavební vůbec*. Ibidem, s. 90

493 „Očekává-li naše památky týž osud jako chrám sv. Jindřicha, jehož krásy pokrývají se vrstvou omítky pečlivě uhlazené, poněvadž snad se neví, co jimi počítí, aneb vyrážejí-li se na věžích mostových způsobem barbarským díry ve zdi, aby mohlo pohodlněji upevniti se lešení, čímž zkazí se více, nežli během mnohých století zhubily vítr a dešť: pak museli bychom usilovně o to žádati, aby památky naše ponechány byly v stavu nynějším, i aby nechal se úplně všelikého opravování“. Ibidem, s. 93

494 „Pan stavitel Hartig navrhuje, aby spolek přistoupil k žádosti společenstva pražských stavitelů k městské radě strany regulování židovského města, a nařízení ku stržení chatrných domův, aby se takto dělníkům bez výživy jsoucím opatřila nějaká práce (...) Pp. Vrchní insp. Polívka a stav. Hartig hájili náhled, aby se z počátku počalo bezodkladně s regulováním židovského města, poněvadž se nábřeží již staví, kdežto pp.

rubrika se zprávami o architektonických památkách Čech, „aby takto obrazem a popisem zachovány byly památky, jež buď novověkému vandalismu neb jiným okolnostem za obět padnou“.⁴⁹⁵

Od roku 1875 už vznikaly v rámci Spolku četné architektonicko-inženýrské komise, které měly vypracovávat úsudky k rozličným aktuálním problémům spojených se stavitelským oborem. Ministerstvo kultu a vyučování jej oslovilo k vyjádření názoru na organizaci průmyslového školství v Rakousku, Zemský výbor se na něj obrátil v záležitosti návrhu zřízení instituce zemského stavebního rady a ohledně návrhu nového stavebního řádu pro Čechy.⁴⁹⁶ Ve druhé polovině sedmdesátých let se společně s Německým polytechnickým spolkem a Spolkem oprávněných techniků civilních, zabývali problematikou stavitelského oprávnění zednických mistrů a zlepšením hmotného zabezpečení techniků v době krize.⁴⁹⁷ Spolek průběžně navazoval styky s dalšími technickými spolky, např. francouzským spolkem architektů. Spolek se v roce 1876 nastěhoval do nově postaveného domu Společenstva pražských stavitelů, zedníků a kameníků čp. 915, kde jim byly vyhrazeny samostatné prostory.⁴⁹⁸ V roce 1877 Spolek sepsal a předložil pražské městské radě pamětní spis ohledně navrhovaného postupu o rozšíření města Prahy, včetně vyhotovených polohopisných plánů.⁴⁹⁹ Rozpor mezi úrovní stavu inteligence, kterého skupina architektů a stavitelů dosahovala díky poměrně složitému komplexnímu vzdělání, a skutečným sociálním postavením a společenským vlivem však nadále přetrvával a zlepšoval se teprve v průběhu osmdesátých a devadesátých let s dalším stavebním boomem a národním rozvojem.

---

arch. Wolf, arch. Schulz a stav. Nekvasil navrhovali, aby se požádala městská rada, by vypsala konkurz na vypracování regulačního plánu celého města“. *Zprávy SAI*, XI, 1876, s. 37 – 38.

495 *Zprávy SAI*, XIV, 1879, s. 76.

496 *Zprávy SAI*, XIV, 1879, s. 83 – 84.

497 Např. pražský stavební podnikatel Václav Nekvasil ve své přednášce *O prostředcích ku zvelebení práce technické* z 30. ledna 1879 navrhoval zřídit „velkou enketní komisi, sestávající se ze zástupců Spolku architektů a inženýrů v Čechách, Německého spolku polytechnického, pak společenstev a jednot, svými stanovami zasahujících do práce technické; enketní komise tato necht' radila by se o tom, jak dala by se cestou zákonitou vymoci lepší doba pro práci technickou“. Nekvasil na jedné straně oceňoval vysokou úroveň technického školství, na druhé straně ve srovnání s Německem kritizoval absenci techniků v zákonodárných sborech a v čele velkých podniků, což v době hospodářské způsobilo pokles důvěry, odliv kapitálu a krach celého podniku, následovaný stagnací většiny stavebních odvětví. Absence techniků v rozpočtových výborech zemských institucí a nákladná administrativní zátěž při vedení stavby měla podle Nekvasila zásadní vliv na pokles stavebních zakázek. *Zprávy SAI*, XIV, 1879, s. 126.

498 Víceúčelová budova byla navržena architektem Josefem Schulzem a zařadila se po svém dokončení v roce 1879 mezi vrcholné ukázky neorenesance na celém území tehdejší habsburské monarchie. Busty a tabulky se jmény na fasádě měly odkazovat na slavnou tradici stavitelství v Praze. Dále viz HORÁČEK (pozn. 489), s. 102 – 105.

499 *Zprávy SAI*, XII, 1877, s. 21 – 23.

Případové studie

Josef Hlávka a ideální model vzestupu architekta-podnikatele

Josef Hlávka (1831 – 1908) se narodil se jako druhorozený syn nepříliš majetného státního úředníka a přeštického purkmistra Antonína Hlávky⁵⁰⁰ a Anny Hlávkové, rozené Stachové (jenž pocházela z přeštické linie rodu Stachů z Hrádku).⁵⁰¹ Studoval nejprve na latinském gymnáziu v Klatovech, ale kvůli otcově pracovnímu přeložení dostudoval tuto školu v Kolíně.⁵⁰² Poté přešel v roce 1846 do Prahy na stavovskou reálku, kterou absolvoval roku 1847. Již v raném věku si otec všiml zájmu syna o architekturu a nechal jej proto po dokončení reálky zapsat na pražskou polytechniku. Vedle úspěšného studia se vlastenecky angažoval jako člen českého čtenářského spolku Slavia, ozbrojené Akademické legie během revoluce 1848 a po ní (prý obezřetně) ve výboru Akademického řečnického a čtenářského spolku.⁵⁰³

Posléze mu otec umožnil jít studovat na Akademii výtvarných umění (1851–1854) ve Vídni. Zde studoval v letech 1851 až 1854 pod vedením Augusta von Siccardsburga, Eduard van der Nüllu, Karla Rössnera a Friedricha Schmidta, a opět prokazoval mimořádné studijní výsledky a patřil k nejlepším posluchačům. Studium však bylo drahé a tak si mladý Josef přivydělával o prázdninách na stavbách jako zednický učeň, později stavbyvedoucí, u česko-vídeňského stavitele Františka Šebka. Takto poznal kromě teorie i praxi; seznámil se s vlastnostmi stavebních hmot a konstrukcí a se způsoby jejich zpracování, vyzkoušel si řízení a organizaci stavebních prací. Postupně se seznamoval s nejnovějšími proudy v architektuře, které se v té době šířily většinou z Paříže takovými velikány, jako byli. Díky ceně za nejlepší práci posluchače Akademie v roce 1854 byl osvobozen od vojenské služby. Téhož roku se rovněž zúčastnil veřejné soutěže na návrh budovy Národního divadla v Praze (odměna 100 zl.) a v roce 1855 získal od Šebka výuční list.⁵⁰⁴ V roce 1856 obdržel Hlávka státní dvouleté stipendium na poznávací cestu po Evropě, při níž studoval různé architektonické slohy, a které mu bylo ještě vzhledem ke kvalitě jeho skic a studií o rok prodlouženo. Přislíb

---

500 *Portae Vitae Josefa Hlávky – stoletý odkaz mecenáše* [online]. Dostupné z: <https://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Vystavy-HM/Portae-Vitae-Josefa-Hlavky-stolety-odkaz-mecenase.html> (cit. 13. 3. 2018).

501 STREIT, Vincenc. Josef Hlávka: význačná osobnost - průkopník architektury - propagátor literatury. In: *Bibliotheca Antiqua 2012 : sborník z 21. konference 7. - 8. listopadu 2012 Olomouc / Bibliotheca Antiqua 2012 (Conférence)*. Olomouc: Vědecká knihovna, 2012, s. 249 - 254.

502 LODR, Alois. *Josef Hlávka. Český stavitel, architekt a mecenáš*. Praha : Melantrich, 1988, s. 11.

503 POKORNÝ, Jiří. Stálci. Studentský spolek pro podporu české literatury. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 3, 1990, s. 87 – 93.

504 LODR (pozn. 502), s. 14.

zaměstnání ve státní službě byl však v roce 1859 zrušen a Hlávka tak byl nucen hledat si hmotné a finanční zabezpečení jinou cestou.

Začátky jeho profesní kariéry velmi usnadnil právě vlastenecky založený František Šebek, který Hlávku už při jeho studiích architektury na Akademii zaměstnával jako ředitele své zavedené stavební kanceláře na vídeňské Ringstrasse. Velkou zkušeností na cestě vzhůru mezi stavitelskou elitou se pro Hlávku stala spolupráce na projektech, které v letech 1855 až 1868 vytvořil jeho někdejší profesor architekt Heinrich Ferstel (rakouská burza, banka, Votivní chrám). Další neocenitelnou zkušeností bylo roční zastupování svého někdejšího profesora Nüllu při výuce architektury na Akademii od dubna 1860, během něhož získal 11. dubna téhož roku od Schebka mistrovské vysvědčení a mohl se 28. června ucházet o vlastní stavitelskou koncesi.⁵⁰⁵ Téhož roku mu navíc Schebek při svém odchodu do penze odkázal celou svou kompletně vybavenou stavební kancelář. Hlávka si brzy vydobyl pověst solidního a renomovaného stavitele i architekta. Hlávková stavební kancelář postavila v letech 1860 až 1869 142 staveb po celé monarchii.⁵⁰⁶ K tomu, aby celý tento výčet mohl být realizován, na to by nestačila jen jeho neuvěřitelná pracovitost a píle; bez dobře fungujícího zázemí by jen těžko uspěl. Základ kanceláře Hlávka značně zvelebil a rozšířil (zaměstnával mj. 19 architektů), takže posléze byl schopen mít neustále rozestavěno a vyprojektováno více než padesát staveb najednou, a to často staveb nijak podřadného významu.

Ve Vídni postavil například kostel Panny Marie misionářské kongregace lazaristů (architekt Friedrich Schmidt), palác arcivévody Viléma, kostel sv. Ottmara (architekt Friedrich Schmidt), několik obchodních a mnoho činžovních domů (5 vlastních).⁵⁰⁷ Na sklonku roku 1860 mu Ministerstvo kultury a vyučování zadalo vypracování projektu rezidence řecko-katolického biskupa v Černovicích⁵⁰⁸ (dnešní ústřední budova tamní university) v Bukovině (dnes Ukrajina) a v roce 1861 vyhrává soutěž na výstavbu Dvorní opery ve Vídni (architekti Opery byli jeho někdejší učitelé August von Siccardsburg a Eduard van der Nüll); stavět začal na podzim téhož roku. Vrací se i do Prahy, kde se v roce 1862 stal členem stavební komise pro vytvoření nového stavebního řádu a přijal zde zakázku projektu na novou Zemskou porodnici v Kateřinské ulici.⁵⁰⁹

---

505 LODR (pozn. 502), s. 15 – 16.

506 RIES, Pavel. *Josef Hlávka, největší český mecenáš*. Praha : TV Spektrum, 1991, s. 26.

507 Jedná se o domy ve III. vídeňském okrese: Lowengasse N. 22, 28, Hetzgasse 33, Bliithengasse 6, Kegelgasse 15. Dále viz JANKOVÁ, Yvonne. Hlávková činnost ve Vídni. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 3, 1990, s. 37 – 46.

508 K tomu blíže FREILICH, Viktor. Metropolitní rezidence v Černovicích. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 4, 1990, s. 47 - 68.

509 Podrobněji viz HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Hlávková Zemská porodnice v Praze jako první účelová stavba svého druhu. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 4, 1990, s. 11 - 18.

Vzhledem ke své neustávající architektonické/stavitelské činnosti a podnikatelskému talentu, díky kterému nahromadil během krátkého období značný finanční kapitál, začíná Hlávka stoupat také na sociálním žebříčku a roste jeho společenská prestiž, projevující se kumulací nejrůznějších veřejných funkcí. Dne 29. března 1862 je jmenován členem stavební komise ministerstva vnitra, roku 1864 památkovým konzervátorem, pak 13. dubna 1865 čestným měšťanem Vídně a v roce 1866 řádným členem Akademie výtvarných umění. Za realizaci Dvorní opery dostal osobně od císaře titul stavebního rady a za vlastní architektonický projekt bukovinské biskupské rezidence obdržel II. cenu na Světové výstavě v Paříži v roce 1867. V té době koupil od barona Emanuela Ringhoferra pro svoji ovdovělou matku velkostatek Lužany i se zámekem a dvory Skočice, Dlouhá Louka a Vlčí za 330 000 zl. Sám s manželkou a tchyní se tehdy nastěhoval do vlastního činžovního domu ve Vídni, III. Bezirk, Löwengasse 22, kde se každý pátek scházela salonní společnost.

V důsledku pracovního vypětí, kterému byl Hlávka vystaven, a namáhavého cestování mezi Vídní, Prahou a Černovicemi na podzim roku 1869 Hlávka zkolaboval a ochrnuly mu obě nohy. Ještě nějaký čas řídil z invalidního vozíku své stavební zakázky (především dokončení zemské porodnice), v roce 1872 byl však vlivem zhoršující se oční choroby pověřit dokončovacími pracemi své spolupracovníky, zlikvidovat stavební kancelář a 20. dubna 1873 vrátit stavitelskou koncesi. Stáhl se z veřejného života, soustředil se jen na léčení choroby v lázních v Mentonu a v Karlových Varech a přestěhoval se do Lužan, které mu matka r. 1875 postoupila zpět do vlastnictví. Kolem roku 1880 se jeho zdravotní stav natolik zlepšil, že mohl opět chodit. O dva roky později však zemřela na tuberkulózu Hlávková první žena Marie (narozena 1841), kterou si vzal v roce 1862.

Hlávka po svém vyléčení přesídlil do Prahy, kde se začal věnovat veřejný a politickým aktivitám. Stal se členem komise pro vypracování stavebního řádu města Prahy, členem poroty architektonické soutěže na budovu Národního muzea, členem Archeologické komise hl. m. Prahy a členem Ústřední komise pro ochranu a zachování uměleckých a historických památek v Rakousku. Angažoval se také při výstavbě Národního muzea a při dostavbě chrámu sv. Víta na Pražském hradě.⁵¹⁰ Zasloužil se o reorganizaci Akademie a povolání Václava Brožíka a Vojtěcha Hynaise z Paříže jako nových profesorů. Coby člen Národní (staročeské) strany složil 4. prosince 1883 slib poslance Říšské rady (celostátní zákonodárný sbor), kde reprezentoval městskou kurii, obvod Třeboň, Jindřichův Hradec. Do vídeňského parlamentu byl opětovně zvolen ve volbách do Říšské rady roku 1885, nyní za

---

510 Srov. NOVOTNÝ, Jan. Pražská léta Josefa Hlávky. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 3, 1990, s. 77 - 79.

velkostatkářskou kurii. Na Říšské radě se připojil k Českému klubu.⁵¹¹ Téhož roku se stal poslancem Českého zemského sněmu. Mandát obhájil rovněž ve volbách do Říšské rady roku 1891, ale tentokrát mandát nepřevzal, protože byl roku 1891 jmenován členem Panské sněmovny (jmenovaná horní komora Říšské rady).

Ve Vídni se seznámil s hudebně velmi nadanou zpěvačkou a přítelkyní rodiny Antonína Dvořáka Zdeňkou Havelkovou (1843 - 1902), která se v roce 1886 stala jeho druhou ženou. Poté se s ní vrátil do Lužan, kde v duchu italské neorenesance přestavěl celý zámek do současné podoby a střídavě žil v Praze a v Lužanech, kde s manželkou vedli venkovsko-zámecký salon pro novou českou elitu. V Lužanech se Hlávkoví podařilo vytvořit útulné prostředí pro všechny své hosty. Jejich počet se vzrůstajícím Hlávkovým věhlasem mecenáše neustále přibýval. Šlo o zvučná jména předních osobností kulturních, vědeckých i politických kruhů.⁵¹²

Mecenášský věhlas získal Hlávka svým dokonale promyšleným programem, zaměřeným především na kulturu a vzdělanost českého národa, který vždy odkazuje k památce manželky Marie. S vkladem 22 000 zl. založil České univerzitní nadání Josefa a Marie Hlávkových (1882, ještě s manželkou), v roce 1883 také České technické nadání s vkladem 25 000 zl. a anonymně s 20 000 zl. V roce 1884 nechal zřídit Jubilejní fond pro českou vědeckou literaturu při Královské české společnosti nauk. V Lužanech pak vznikl projekt založení České akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa I. Na jejím vzniku měla jeho finanční účast rozhodující podíl, přispěl totiž anonymně 200 000 zl.. Stal se prvním prezidentem akademie a funkci zastával až do své smrti. Inicioval taky stavbu nové budovy Akademie výtvarných umění a mnohé další. Jako poslanec českého zemského sněmu roku 1885 podal návrh na každoroční finanční podporu Akademie ve výši 14 000 zl. Zřídil také České jubilejní nadání císaře Františka Josefa pro výtvarné umění, ze kterého byla poskytována stipendia vynikajícím studentům pro pobyty v zahraničí.⁵¹³ Pro Akademii získal také nové prostory v budově Moderní galerie na Výstavišti.

Po smrti své druhé manželky Zdeňky v roce 1902 založil s vkladem 150 000 zl. Studentské koleje českých vysokých škol pražských a v roce 1904 Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, jemuž ve své závěti odkázal celé své jmění. V roce 1905 spolu s Albínem

---

511 Český klub bylo jednotné parlamentní zastoupení českých stran, do kterého se sdružili staročeši, mladočeši, česká konzervativní šlechta a moravští národní poslanci (pozn. aut.)

512 Lužanský zámek pravidelně navštěvoval Josef Bohuslav Foerster, Oskar Nedbal, Josef Suk, Julius Mařák, Mikoláš Aleš, Vojtěch Hynais, Josef Václav Myslbek, Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Josef Fanta, Ladislav Rieger ad. K tomuto tématu dále viz ŠMAHEL, František (ed.). *Hlávkovy Lužany*. Praha : Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, 2014.

513 Podrobněji viz BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda; SEKYRKA, Tomáš (eds.), *Odkaz Josefa Hlávky Národní galerii v Praze*. Praha : Národní galerie v Praze, 2008, s. 16 - 21.

Bráfem vypracoval stanovy a věnuje 200 000 zl. pro zřízení Národohospodářského ústavu při České Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.⁵¹⁴

Josef Hlávka se tak na konci svého života stal velkou postavou a mluvčím českého národa díky tomu, že se mu během jeho počáteční profesní kariéry architekta a stavitele podařilo shromáždit značný ekonomický kapitál, který v následujících letech investoval do mecenášských a politických aktivit, které mu dále zajistily vysoký společenský „symbolický“ (sociální a kulturní) kapitál.⁵¹⁵ Výše naznačený výčet jeho činnosti nemá být vyčerpávajícím souhrnem, ani podrobným životopisem, ale jedná se o zachycení specifických a klíčových životních zlomů podle kolektivní biografie elit. V dalších kapitolách by měly být podrobněji zkoumány kariérní dráhy vybraných Hlávkových spolužáků z pražské polytechniky a následně v závěru podrobeny srovnání.

Josef Korel, stavitel a měšťan jičínský

Josef Korel se narodil 3. dubna 1834⁵¹⁶ v Kosmonosích u Mladé Boleslavi v domě čp. 180 jako desáté dítě v rodině kosmonoských poddaných Josefa a Barbory Korelových a byl pokřtěn 7. dubna 1831 v tamějším farním kostele Povýšení sv. Kříže jako Josef (Jozef) Friedrich Korel.⁵¹⁷ Pokřtěn byl kosmonoským děkanem Josefem Karlem Bělohoubkem, jeho kmotrem se stal vojenský poručík ve službách kosmonoského hraběte Gottharda Mirbacha Friedrich Scherks, kmotrou pak Karoline Freyine z Herites, dcera Jana barona von Herites, majitele sousedního panství Nový Stránov. Otec Jan Korel (1778 - 1852)⁵¹⁸ - pocházel z rodiny domkáře, později kosmonoského sedláka, a byl zaměstnán jako kočí a posléze tajemník u hrabat Mirbachů. Matka Barbora Korelová (1786 – 1868)⁵¹⁹ pracovala v kosmonoském zámku jako klíčnice a Jana Korela si vzala 3. ledna 1809 a porodila mu celkem jedenáct dětí, z nichž dospělosti se dožilo šest. Jediným významnějším sourozencem Josefa byl jeho starší bratr Gotthard (1827 - 1848)⁵²⁰, jehož kmotrem byl sám hrabě Gotthard Mirbach, a který, podobně jako jeho bratr, po absolvování obecné školy odešel do Prahy na

---

514 K tomuto tématu dále viz POKORNÝ, Jiří, *Odkaz Josefa Hlávky. Historie České akademie věd a umění, Hlávkových studentských kolejí, Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, jakož i Národohospodářského ústavu*. Praha : Academia, 2005.

515 Srov. BOURDIEU (pozn. 40).

516 ArF Jičín, *Výkaz rodinných poměrů Karla Korela, syna stavitele jičínského Josefa Korela*. Jičín, Děkanský úřad, 27. 12. 1898.

517 Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha). Sbírká matrik – Kosmonosy, kn. 20, fol. 58.

518 SOA Praha. *Sbírká matrik – Kosmonosy*, kn. 21, fol. 33.

519 SOA Praha. *Sbírká matrik – Kosmonosy*, kn. 22, fol. 106.

520 SOA Praha. *Sbírká matrik – Kosmonosy*, kn. 20, fol. 95.

Český stavovský polytechnický institut, kde pod vedením profesora Christiana Dopplera absolvoval dva semestry přednášek z praktické geometrie.⁵²¹ Poté nastoupil na vojenskou dráhu a byl zabit při vojenském tažení do Uher v Bakoňském lese v létě 1848.

Od svých šesti let navštěvoval Josef Korel v Kosmonosích tříletou obecnou školu, poté od září 1841 čtyřtřídní chlapeckou hlavní školu v Mladé Boleslavi. Po čtyřech letech studia obdržel Josef Korel 8. srpna 1845 závěrečné vysvědčení,⁵²² které se uchovalo v jeho pozůstalosti, a které vypovídá o prospěchu a předmětech, vyučovaných na této škole. Mezi uvedenými předměty na první pohled zaujme *stavitelství*, ze kterého (stejně tak, jako z *náboženství s výkladem odpovídajících míst Písma a přírodopisu*⁵²³) dostal hodnocení velmi dobře. Nejčtenější měl známku dobře a to z předmětů: *krasopis, pravopis a psaní podle diktátu, písemné vyjadřování, počty, stereometrie, mechanika, kreslení, zeměpis, silozpyt a správná výslovnost*.⁵²⁴ Pouze z němčiny⁵²⁵ dostal hodnocení průměrně – *mittelmässig*. Z výčtu předmětů si tak lze udělat obrázek o tom, že se Josefovi už poměrně v raném věku dostalo základní vzdělání v přírodních a technických vědách.

Od lesníka k povolání stavitele

Po dokončení základní školy začal Josef pracovat, aby se osamostatnil a mohl si sám hradit další studium. Nejprve si vydělával na živobytí jako písař u vrchnostenského soudu v Kosmonosích a 1. ledna 1847 nastoupil do učení na myslivce k lesníkovi Antonu Krásovi do myslivny Holá v Holském Polesí, ležícím asi 8 kilometrů severozápadně od Kosmonos. Dne 14. prosince 1848 obdržel od lesníka vysvědčení o řádném vyučení, slušném chování, náležité pilnosti a snaživosti, a mohl tak být připuštěn k odborné zkoušce z lesnictví a myslivosti.⁵²⁶ Tuto zkoušku vykonal 28. prosince 1848 v Jabkenicích za přítomnosti císařsko-krajského examinatora lesnictví a lesmistra knížat Thurn-Taxisů Karla Schmidta s velmi dobrým prospěchem.⁵²⁷ Na základě této zkoušky mu byl 1. ledna 1849 udělen po dvou letech, namísto obvyklých tří, výuční list a byl slavnostně „přijat v počet myslivců“.⁵²⁸ Na výučním listě

---

521 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institut zu Prag im Schuljahre 1844/45*.

522 ArF Jičín, *Zeugniss der Hauptschule in Mladá Boleslav*, 8. 5. 1845.

523 Něm. *Die Baukunst, Die Religion mit Erklärung passender Schriftstellen, Die Naturgeschichte*.

524 Něm. *Das Schönschreiben, Das Recht- und Diktando.Schreiben, Die Schriftlichen Aufsätze, Das Rechnen, Die Stereometrie, Die Mechanik, Das Zeichnen, Die Erdebeschreibung, Die Naturlehre, Die richtige Aussprache*.

525 Něm. *Die deutsche Sprachlehre*.

526 ArF Jičín, *Zeugniss dem Josef Korel von Anton Krása*, 14. 12. 1848,

527 ArF Jičín, *Forst- und Jagdprüfbescheinigung von Josef Korel*, 28. 12. 1848.

528 ArF Jičín, *Forstordnung von Josef Korel*, 1. 1. 1849.

ozdobeném rámem s mysliveckými motivy se píše, že Josef Korel splnil veškeré podmínky a dokázal znalost oboru mysliveckého a je tudíž schopen vykonávat lesnické řemeslo.

Po vyučení nastoupil Josef na místo lesního adjunkta v Oseleckém polesí v Prácheňském kraji (dnes v západní polovině jižních Čech), ale již 28. září 1849 odešel na technická studia do Prahy, aby získal vyšší vzdělání a zajistil si další kariérní postup. To potvrzují i slova na vysvědčení, které dostal za své služby od krajského lesníka Antona Zlonitzského: „Poněvadž Josef Korel ve snaze zajistit si lepší postavení se chce věnovat technickým studiím, vystavuje se mu toto vysvědčení na jeho vlastní žádost a stvrzuje se podpisem a úřední pečeti“.⁵²⁹ Na pražském polytechnickém ústavu strávil celkem tři roky. Podle studijních katalogů školy navštěvoval v prvním ročníku 1849/50 nejprve obor lesnictví (*Forstwissenschaft*).⁵³⁰ V první roce byl student Korel zapsán také jako posluchač kurzu českého jazyka (*böhmischen Sprache*).⁵³¹ V jeho pozůstalosti se dochovalo frekventační vysvědčení⁵³² z 26. května 1850 od lesního rady a docenta Christofa Liebicha, vyučujícího soukromě. Liebich vybíral od svých studentů 5 zlatých za pololetí, ovšem byl známý tím, že pilným a chudým studentům je po skončení semestru vracel.⁵³³ Ve druhém roce studia úspěšně absolvoval přednášky profesora Josefa Johna z elementární matematiky a za výborné výsledky byl oceněn 7. srpna 1851 vysvědčením 1. třídy.⁵³⁴ Náplní studia akademického roku 1851/52 se pro Josefa Korela nestalo podle očekávání stavitelství, ale praktická geometrie a praktické vyměřování (*Praktische Geometrie und die praktischen Vermessungen*). Po vykonání zkoušky z geometrie a situační kresby (*Situations Zeichnung*) obdržel rovněž na závěrečném vysvědčení z 26. června 1854 od profesora Karla Kořistky hodnocení 1. třídy.⁵³⁵

V listopadu 1852 nastoupil Josef Korel, zřejmě vlivem nedostatku financí, opět do lesnické služby jako lesnický adjunkt na mladovožické panství v Prácheňském kraji. Zde strávil jeden rok a čtyři měsíce, jak vyplývá z propouštěcí listiny od lesmistra (*Forstmeister*) Frantze Witschla.⁵³⁶ Poté se vrátil do Prahy, aby tam mohl vykonat závěrečnou zkoušku na polytechnice, a svoji poslední lesnickou praxi nastoupil v revíru panství hrabat Berchtoldů Buchlov a Žeravice. Zde však vydržel pouhé dva měsíce, neboť se rozhodl získat vzhledem ke

529 „Da Josef Korel um sich besseres Fortkommen zu finden sich ein technisches Studium widmen will, so wird ihm dieses Zeugnis auf sein eigenen Verlangen ausgestellt und damit infolgende Unterschrift und Amtssiegel bestätigt“. ArF Jičín. *Zeugniss dem Josef Korel von Anton Zlonitzsky*, 28. 9. 1849.

530 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahre 1849/50*.

531 Ibidem.

532 ArF Jičín, *Frequenations-Zeugniss von Josef Korel*, 26. 5. 1850. Na rozdíl od řádného vysvědčení neobsahovalo klasifikaci, ale jednalo se o potvrzení návštěvy příslušných přednášek (pozn. aut.).

533 Srov. JÍLEK, LOMIČ I (pozn. 36), s. 32.

534 ArF Jičín, *Zeugniss der 1. Klasse von Josef Korel*, 7. 8. 1851.

535 ArF Jičín, *Abschluss-Zeugniss von Josef Korel*, 26. 6. 1854.

536 ArF Jičín, *Freigenbendes Dokument von Josef Korel*, 26. 2. 1854.

svému předchozímu studiu praxi i v dalším řemeslu – zednictví. Proto mu lesmistr Franz Hauptmann vystavil 1. listopadu 1854 doklad o vykonání služby⁵³⁷ a Josef se vrátil zpět do svých rodných Kosmonos, aby nastoupil do zednického učení a zúročil tak teoretické poznatky z technického učiliště.

V Kosmonosích si tři roky osvojoval zednickou a stavitelskou praxi u Franze Schimunka a po uplynutí této lhůty obdržel 1. listopadu 1857 výuční list (*Lehrbrief*). Stavitelský mistr ho ohodnotil jako „pracovitého a znalostmi se vyznamenávajícího mladého muže“.⁵³⁸ Dále nastoupil do kanceláře architekta Georga Fichtnera,⁵³⁹ kde pracoval jako zednický polír a kreslič plánů (*Mauerpolier*). Fichtner mu 13. února 1859 vystavil vysvědčení,⁵⁴⁰ aby si mohl zažádat o složení zkoušky na zemského zednického mistra (*Landmauermeister*). Připuštěn ke zkoušce byl na základě výnosu krajského úřadu v Mladé Boleslavi, kde se píše: „(...) povoluje se složení zkoušky (...), neboť žadatel vystudoval polytechnický ústav v Praze, řádně se vyučil zednickému řemeslu a své znalosti osvědčil zaměstnáním na stavbě železniční trati a u řádně oprávněného stavitele. (...)“.⁵⁴¹

Samotnou zkoušku vykonal Korel na stavebním úřadu v Mladé Boleslavi před komisí, jejímž předsedou byl inženýr Anton Pressler.⁵⁴² O dva týdny později, 28. března 1859, obdržel od krajského úřadu potvrzení o úspěšném provedení zkoušky a povolení k provozování stavitelské živnosti v celých Čechách s výjimkou královského hlavního města Prahy.⁵⁴³ Aby získal další zkušenosti v oblasti vedení stavby, odešel do Karlína, kde tamější obec právě stavěla kostel sv. Cyrila a Metoděje podle projektu architektů Karla Rössnera a Vojtěcha Ignáce Ullmanna pod vedením stavitele Jana Bělského.⁵⁴⁴ Na počátku roku 1860 se po zrušení cechů a vydání živnostenského řádu přestěhoval do Jičína s úmyslem založit si zde

---

537 ArF Jičín, *Freigenbendes Dokument von Josef Korel*, 1. 11. 1854.

538 „(...) fleissiger und sachkundiger junger Mann (...)“. ArF Jičín. *Lehrbrief von Josef Korel*, 1. 11. 1857.

539 Georg Fichtner byl vídeňský stavitel, který se po vystudování tamější Akademie přestěhoval do Mladé Boleslavi, kde působil jako architekt. V letech 1865 – 1868 zde postavil mimo jiné budovu nové radnice v novorománském stylu, v jejíž prostorách se vedle městského úřadu a zasedacího sálu pro zastupitelstvo nacházelo městské divadlo, spořitelna, a dívčí škola. Podle Fichtnerových plánů přestavěl roku 1878 stavitel J. Mráz v neorenesančním stylu zámek Skalsko u Mladé Boleslavi. BAREŠ, František, ed. et al. *Mladá Boleslav ve službách doby a pokroku*. V Ml. Boleslavi: Města král. Ml. Boleslavě, 1912; POCHE, Emanuel et al. *Umělecké památky Čech*. 1. vyd. Sv. 2, K-O. Praha: Academia, 1978, s. 398; POCHE, Emanuel et al. *Umělecké památky Čech*. 1. vyd. Sv. 3, P-Š. Praha: Academia, 1980, s. 321; STREJČEK, Ferdinand. *Jak se probouzela Mladá Boleslav*. V Mladé Boleslavi: Rud. Kudrna; VLČEK, Pavel. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha: Libri, s. 444; VLČEK (pozn. 21), s. 171.

540 ArF Jičín, *Zeugniss der Mauerpraxis*, 13. 2. 1859.

541 „(...) bestehen der Prüfung (...) da der Antragsteller sein Studium am Prager Polytechnischen Institut abschloss, eine ordnungsgemäße Ausbildung als Maurerhandwerker absolvierte und sein Wissen durch den Bau einer Eisenbahnlinie und durch einen ordnungsgemäß befugten Baumeister bewies (...)“. ArF Jičín, *Edikt des Bezirksamtes*. No. 1332, 20. 2. 1859.

542 ArF Jičín, *Zeugniss von Meisterprüfung*, 16. 3. 1859.

543 ArF Jičín, *Bestätigung des Bezirksamtes*, 28. 3. 1859.

544 Dále viz KLINEROVÁ, Adéla. Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně, Od prvotní myšlenky k architektonické realizaci. In : *Staletá Praha*, roč. 33, č. 1. Praha : Národní památkový ústav, 2017, s. 2 - 30.

stavitelskou živnost. Jičín byl v té době provinčním maloměstem s převažujícím českým obyvatelstvem, které se jen pozvolna rozvíjelo od posledního velkého požáru v roce 1840, po němž následovala pozdně empírová přestavba centra. Po zavedení obecní samosprávy v roce 1850 se zde pravidelně střídali v čele radnice starostové české národnosti.⁵⁴⁵ V Jičíně sídlil v bývalé jezuitské koleji upravené na kasárna 74. vojenský pluk polního maršálka hraběte Nobileho, v roce 1855 se výkupem nedaleké kartouzy ve Valdicích od Trauttmansdorffů stalo státní vězení, kam byli postupně převáženi vězni z nevyhovující věznice na Špilberku. Vedle toho zde od roku 1855 fungoval německý spolek Kasino se sídlem v hotelu U Města Hamburku⁵⁴⁶ a v roce 1856 zřídilo město v domě čp. 118 na Novém Městě první veřejnou nemocnici.⁵⁴⁷

V Jičín bydlel Josef Korel se svojí matkou Barborou nejprve v domě čp. 93 v Lipové ulici, jenž patřil novobydžovskému tiskaři, nakladateli a majiteli první jičínské tiskařské firmy Karlu Kastránkovi.⁵⁴⁸ To dokládá rovněž dopis z 18. dubna 1860 o povolení stavitelské živnosti od jičínského okresního soudu, doručený na tuto adresu.⁵⁴⁹ Dekretem od krajského soudu z 30. listopadu 1861 byl Korel ustanoven za odborníka ve stavebních záležitostech a 9. prosince k tomu složil přísahu.⁵⁵⁰ Jeho prvním stavebním počinem v Jičíně byl dům při silnici Kartouzské čp. 105 (později Lepařovy, dnešní Revoluční ulice)⁵⁵¹ na pozemku vedle svého bydliště, který odkoupil od majitele parcely Karla Kastránka. Jedná se o jednopatrovou budovu s novogotickými prvky z roku 1862 při lipové aleji, kde posléze bydlel se svojí rodinou až do roku 1873. Jako majitel domu si Josef zažádal u městského zastupitelstva o právo měšťanské. Toto měšťanské právo mu městská rada udělila 27. února 1863 a přijala ho do občanského svazku města Jičína.⁵⁵² Byl zařazen do třetí taxační třídy *pro cizé* a pro využívání práv z titulu měšťana musel ročně odvádět do obecní kasy 35 zl. 40 kr.⁵⁵³ Měšťanský slib složil Josef 1. března 1863 v kanceláři městského úřadu, za purkmistrovský úřad se podepsal starosta František Rutte.

---

545 Prvním starostou města se stal tiskař a vydavatel František Kastránek st. V roce 1861 jej po druhých obecních volbách vystřídal František Rutte. ÚLEHLA (pozn. 58), s. 145 – 146.

546 Dnes Hotel Paříž (pozn. aut.).

547 Tato budova byla ve 20. století zbořena, dnes je na jejím místě zatravněná plocha na rohu Ruské a Raisovy ulice (pozn. aut.).

548 MENCL (pozn. 56), s. 532.

549 ArF Jičín, *Betriebserlaubnis zum Baumeister Gewerbe*, 18. 4. 1860.

550 ArF Jičín, *Dekret des k. k. Kreisgerichts Jičín*, 30. 11. 1861.

551 HORÁKOVÁ (pozn. 57) s. 81.

552 ArF Jičín, *Dekret udělení práva měšťanského*, 27. 2. 1863.

553 Tato taxa se rozdělovala na příspěvek pro důchod ve výši 27 zl., příspěvek pro ústav chudý, školní a policejní v hodnotě 6 zl. 30 kr. a zbylá částka 2 zl. 10 kr. připadala na „zkrášlení města“. Ibidem.

V této době se také Josef oženil s Annou Horákovou, dcerou školního učitele Václava Horáka z Obrubců čp. 13. Ke sňatku došlo v kostele Nejsvětější Trojice na Všeborsku (dnes součást obce Obrubce) dne 2. února 1863, jak dokládá dochované svatební oznámení v Korelově pozůstalosti. Z četné korespondence mezi Josefem a jeho sestrami Kateřinou a Constanze se můžeme domnívat, že ho právě ony přesvědčily, aby se oženil a aby „udělal nějakou šťastnou“⁵⁵⁴. Korelova rodina musela Annu Horákovou dobře znát, neboť v jednom dopise doporučuje Kateřina Josefovi, aby si vzal právě ji a líčí Annu v těch nejlepších barvách: „(...) Co by přišlo na pořádek a na hospodářství, to se může dát všechna chvála (...) je tuze hodná, od malička v hospodářství držaná, jedním slovem má všechny ctnosti a ani trochu se jí žádná v Kosmonosích nevyrovná (...) Má blond vlasy a je tuze hezká.“⁵⁵⁵ Po svatbě se manželé přestěhovali do domu čp. 105, který Josef právě postavil.

Josef a Anna Korelovi zplodili deset dětí, z nichž pět zemřelo ještě v raném dětství. Nejstarší syn Josef (nar. 1864) šel v otcových šlépějích a vystudoval pozemní stavitelství na pražské polytechnice (v této době už c. k. *Vysoké škole technické v Praze*), se specializací na stavby železniční.⁵⁵⁶ Po určitou dobu působil v otcově stavební živnosti jako stavitelský příručí. Rovněž i nejmladší syn Karel (nar. 1878) odešel po dokončení jičínské reálky na technická studia do Prahy a jako inženýr pracoval nejprve u strojírenských firem ve Vídni, později zastával místo městského inženýra v Jičíně.⁵⁵⁷ Nejstarší dcera Marie (nar. 1866) zemřela v roce 1886, dcera Anna (nar. 1867) pracovala jako švadlena a vzala rukavičkáře Čenka Bělohoubka, pozdějšího majitele *Prvního závodu elektrotechnického v Jičíně*.⁵⁵⁸ Další dcera Alžběta zůstala bezdětná a byla literární učitelkou v Dolním Bouzově a v Jičíně. Prostřední syn Stanislav (nar. 1873) se živil jako štukatér a po vyučení odešel do Německa.⁵⁵⁹

Podnikatelské a další veřejné aktivity v Jičíně

Od počátku šedesátých let, zažil Jičín, obdobně jako většina měst v jazykově českém prostředí po pádu neoabsolutismu a uvolnění společenských poměrů období všeobecného ekonomického, kulturního a politického rozmachu. V roce 1861 byly založeny peněžní ústavy Obecní spořitelna a Obecní záložna, které měly velký vliv na vzrůst hospodářské prosperity

554 ArF Jičín, *Z nedatovaného dopisu Constanze Scherfové Josefu Korelovi*.

555 ArF Jičín, *Z nedatovaného dopisu Kateřiny Scherfové Josefu Korelovi*.

556 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahre 1884/85*.

557 FRANČEK, Jindřich. *Jičín*. Praha : Paseka, 2004, s. 136.

558 VOŠAHLÍKOVÁ (pozn. 54), s. 327.

559 ArF Jičín., *Výkaz rodinných poměrů Karla Korela, syna stavitele jičínského Josefa Korela*. Jičín, Děkaný úřad, 27. 12. 1898.

města. Obnoven byl také občanský a spolkový život, a tak mohly vzniknout první ryze české spolky. Jako protiváha německého Kasina byla založen Občanská beseda, rovněž v hotelu Hamburk.

Rovněž stavitel a příslušník měšťanské vrstvy Josef Korel se ihned po svém přistěhování zapojil do spolkové činnosti. 14. září 1863 se „stal údem“ nově vzniklé *Musejní společnosti kraje jičínského* a obdržel honosně provedený diplom, podepsaný předsedou, jičínským advokátem a politikem Dr. Karlem Ladislavem Klaudou a jednatelem společnosti J. Šimáčkem.⁵⁶⁰ Jednalo se o nejstarší spolek svého druhu v Čechách, jeho charakter ovšem poznamenala skutečnost, že vznikla jako politicky přijatelnější kamufláž pro krajinný hospodářský spolek.⁵⁶¹ Náplní činnosti tohoto spolku se proto, i přes aktivní činnost tamního středoškolského profesora, historika a archeologa Antonína Válkomila Malocha, staly odborné přednášky a výstavy především s regionální hospodářsko-průmyslovou tematikou, které se odehrávaly v Jičíně, Hořicích, Nové Pace a Lomnici nad Popelkou.⁵⁶² Z tohoto důvodu byla *Musejní společnost* v roce 1870 přeměněn v *Hospodářskou, lesní a průmyslovou jednotu*.⁵⁶³ Korel patřil rovněž k zakládajícím členům jičínské tělocvičné jednoty Sokol, založené roku 1862. Jeho podpis nalezneme vedle podpisů Josefa Pechánka, JUC. Josefa Krajíce a J. Šimáčka k stvrzovací listině zemskému místodržitelství o vytvoření sokolské župy v Jičíně.⁵⁶⁴

V roce 1865 byla v Jičíně zřízena obecní samospráva s omezenými rozhodovacími pravomoci a bylo jmenováno první okresní zastupitelstvo, volené zastupitely obcí jičínského kraje, které se staralo mj. o otázky školství a zdravotnictví, výstavbu a údržbu silnic a veřejných budov.⁵⁶⁵ Jedním z prvních počínů městské obce se stalo rozhodnutí o stavbě nové školní budovy, která by poskytla vhodné umístění všem jičínským školám, zvláště početně se rozvíjející nižší reálce. Plány vytvořil vídeňský inženýr Emanuel Toman, pro realizaci stavby byl vybrán právě Josef Korel. Položení základního kamene na Mariánském náměstí 11. září

---

560 ArF Jičín, *Diplom Musejní společnosti kraje jičínského*, 14. 9. 1863.

561 SKLENÁŘ, Karel. Význam „Včely Čáslavské“ v počátcích českého regionálního muzejnictví. NOVÁKOVÁ, Drahomíra. *Muzejní spolky včera a dnes. Sborník příspěvků ze semináře k 20. výročí obnovení Včely Čáslavské*. Čáslav : Muzejní a vlastivědný spolek, 2011, s. 10 – 11.

562 První výstava proběhla ve dnech 6. až 8. června 1864 v areálu hostince hotelu Hamburk a přilehlé zahrady, kde se mezi 217 exponáty nacházelo i 87 exponátů národopisce Vojty Náprstka. ŠPĚT, Jiří. Jičínská muzejní společnost z r. 1861. In: *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 10/80*. Praha : Orbis, 1972, s. 148 – 151.

563 Její nevelká sbírka, která nikdy nebyla regionálním muzeem v pravém slova smyslu, byla rozpuštěna. Dalším pokusem o zřízení stále jičínské vlastivědné expozice znamenala činnost *Musejního spolku* v letech 1883 až 1884, ale definitivně se muzeum podařilo založit až v devadesátých letech. K tomu viz FILIP, František. Ke čtyřicetiletí krajského muzea v Jičíně. In: *Ročenka Musejního spolku v Jičíně*. Jičín, 1933, s. 5 – 8.

564 SokA Jičín, fond Tělovýchovná jednota Sokol, *Stanovy Sokola*, 19. 4. 1864, list č. 4.

565 ÚLEHLA (pozn. 58), s. 146.

1865 byli přítomni všichni významní představitelé města, včetně starosty Františka Rutteho a Anna Marie kněžna z Trauttmansdorffu a její syn Karel, kteří věnovali na stavbu 10 000 zl.⁵⁶⁶ Celkové náklady činily 120 000 zl. Stavbu přerušila prusko-rakouská válka v červnu 1866, kdy od severu útočící Prusové zatlačovali rakouská a saská vojska směrem k městu. V rozestavěné školní budově se ukryli saští vojáci, aby odsun kryli ústup hlavní části rakouské armády po prohrané bitvě u Jičíně. Staveniště bylo značně poškozeno, a tak byla stavba slavnostně dokončena a vysvěcena až 13. října 1867. V budově obecních škol se nacházela hlavní škola dívčí, hlavní chlapecká a nižší reálka. Ve stejném roce se začalo na místním gymnáziu učit všem předmětům česky.

Třetím spolkem, kde se Josef Korel angažoval, byla *Řemeslnická beseda*. Ta byla založena 28. listopadu 1870 k podpoře zájmu řemeslnictva z podnětu jičínských měšťanů – řemeslníků: truhláře Václava Horáčka, stavitele Josefa Korela a krejčího Václava Kudrny. Na první schůzi spolku byly vypracovány stanovy a zvolen výbor ve složení: Jan Fährnich - předseda, Josef Korel – jednatel, stavitel Josef Pluhař – pokladník, klempíř Čeněk Krčmář – hospodář a pekař Václav Kvapil – knihovník.⁵⁶⁷ Pro potřeby spolku byly objednány knihy, sepsala se smlouva s hostinským Čepkem o pronájmu místností (velkého sálu a dvou pokojů) v čp. 6 na Velkém náměstí (dnešní Valdštejnovo), rozhodlo se o uveřejnění stanov v tisku a jejich zaslání ke schválení na zemské místodržitelství. Spolek měl mít také zábavně-společenskou funkci, jak dokládají zápisy z dalších jednání, kde se jako jeden z hlavních bodů schůzí projednávala záležitost kulečnicku a karetních her.⁵⁶⁸ Besední výbor projednával mj. vydávání legitimačních lístků, členské příspěvky (70 kr./rok), ochotnické divadlo, stavbu Průmyslové školy, a její financování, pronájem části zámecké zahrady za účelem zřízení kuželkovnicku a v neposlední řadě i osobní spory.⁵⁶⁹ Slavnostní otevření besedy a následný ples se uskutečnil 31. ledna 1871, vstupné pro nečleny činilo 150 kr. Korel působil v Besedě nejprve jako jednatel (do 4. května 1871), poté jako knihovník (do 11. září 1871) a nakonec jako místopředseda (27. prosince 1871 – 18. června 1872). Zároveň byl od 2. května 1871 spolu s Václavem Fejfarem a Václavem Kudrnou členem *komitétu pro průmyslovou školu*.⁵⁷⁰ Na valné hromadě dne 17. června 1872 byl Josef Korel, zastupující na tomto setkání

---

566 RÝDL, Karel. K roli jičínského gymnázia jako národně kulturní instituce. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání : sborník referátů z konference konané ve dnech 24. 25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, 2000, s. 193.

567 SokA Jičín, fond Řemeslnické besedy, inv. č. 9 – *Knihy členů Besedy Řemeslnické v Jičíně*, 1885.

568 Za tímto účelem byl zřízen zábavní odbor (komitét), který určil i ceny dostupných her: karty německé 3kr., špády 2 kr., tarok a whist 5 kr., kulečnick ve dne 8 kr./hod, večer 20 kr./hod. Ibidem.

569 SokA Jičín, fond Řemeslnické besedy, inv. č. 1 – *Jednací protokoll Řemeslnické besedy v Jičíně*.

570 Komitét byl úspěšný neboť *Řemeslnická škola pokračovací* pro učně začala fungovat už 5. 11. 1871 (pozn. aut.).

předsedu, výborem obviněn ze špatného vedení schůze. Korel poděkoval, na post místopředsedy resignoval a následně Řemeslnickou besedu opustil.⁵⁷¹

Díky členství v Řemeslnické besedě získal Korel zakázku na stavbu domu s pekárnou čp. 59 na Mariánském náměstí pro pekaře Václava Kvapila – knihovníka besedy. Součástí přízemního domu byli dvě místnosti, z nichž v jedné se nacházela pekařská dílna, v druhé byla umístěna rozměrná chlebová pec.⁵⁷² Pozdější drobnější stavební úpravy jsou signovány stavebním podnikatelem a tesařským mistrem Václavem Fejfarem, s nimž Josef Korel dlouhou dobu profesně spolupracoval. Společně postavili v Jičíně několik domů,⁵⁷³ nejznámějším realizovaným dílem je filiální (dříve farní) kostel Andělů Strážných v nedaleké obci Vidochov. Okolnosti vzniku této stavby popisuje pamětní listina, uložená v makovici kostelní věže: „Jeho císařské a královské Apoštolské Veličenstvo, náš nejmilostivější císař František Josef I. Nejvyšším rozhodnutím z 19. února 1875 laskavě vyhověl a pro stavbu a pro vnitřní zařízení částku 29 525 zl. 61 kr. Rakouské měny z náboženského fondu vyzvednout schválil. Za tento značný obnos, který Jeho Veličenstvo laskavě poskytlo, vděčíme pouze a jedině mocné podpoře našeho dřívějšího okresního komisaře Jana Schreiera a okresního hejtmána Freiburga, obou z Jičína. Podle císařského nařízení z 19. března 1876 byla ustanovena komise ve složení pana Jana Schreiera, okresního komisaře a Kajetána Tichého, krajského inženýra z Jičína, která vybrala stavební parcelu pro nový kostel a tuto parcelu od obecního radního Václava Vlčka, o rozloze 284 čtverečných sáhů = 1740 m² a v bezprostřední blízkosti jeho bydliště, s jeho souhlasem za 110 zl. A 20,5 kr. odkoupila. Staviteli byli podnikatel Václav Fejfar a stavitelský mistr Josef Korel z Jičína stavba byla zahájena na jaře roku 1877 položením základního kamene 25. dubna 1877 a na podzim roku 1878 byla zcela dokončena.“⁵⁷⁴ Původní dřevěná kaple z roku 1726 byla stržena a Korel s Fejfarem vypracovali nový projekt v novorománském stylu. Z dochované korespondence mezi Korelem a jeho manželkou Annou, byla stavba náročná a vlastní stavitelův výdělek velmi malý.⁵⁷⁵ Kostel byl ve skutečnosti dokončen až o rok později, tedy na podzim 1879, a byl slavnostně vysvěcen královéhradeckým biskupem Josefem Janem Haisem.

---

571 Zápis z valné hromady není sepsán, neboť na schůzi dalšího dne, tj. 18. 6. 1872, kde byl mj. Ohlášena Korelova rezignace, byla včerejší valná hromada prohlášena za zrušenou neplatnou. Soka Jičín, fond Řemeslnické besedy, inv. č. 1 – *Jednací protokoll Řemeslnické besedy v Jičíně*, 18. 6. 1872.

572 Stavební úřad Jičín (dále SÚ Jičín), složka k domu čp. 59.

573 Konkrétně se jedná o dům čp. 125 z let 1874 – 1876 (bydliště stavitelovy rodiny v letech 1875 - 1884) a dům čp. 126 v Revoluční ulici z let 1874. MENCL (pozn. 56), s. 365.

574 Římskokatolická farnost Nová Paka. *Pamětní spis z makovice kostela ve Vidochově*.

575 V dopise z 16. září 1877 posílá Korel prostřednictvím své manželky žádost podnikateli Fejfarovi o zaslání částky 280 zl. na vyplacení mzdy pro kameníky, nádeníky, zedníky, tesaře a písaře. V dopise z 10. listopadu t. r. píše své manželce, že: „ (...) musím ještě pár dnů zůstat na stavbě a doufám, že přijdu v půl tejdni domů. Posílám ti 5 zl., více nemám, musíš hospodařit (...)“. ArF Jičín.

K vzrůstu prestiže obou stavitelů i přísunu jejich společných pracovních zakázek jistě přispělo zvolení Václava Fejfaru jičínským starostou 11. března 1878.⁵⁷⁶ V roce 1880 zničil západní část jičínského Novoměstského náměstí požár, a v důsledku toho se zde rozjela horečná stavební činnost.⁵⁷⁷ Korel zde postavil nové kamenné domy čp. 7, 9, 10 a 16 (1880 až 1881), dům čp. 11 (1882). Vedle toho současně pracoval na stavbě obytných domů čp. 62, čp. 67 a čp. 68 v ulici Na Příkopech, čp. 60 v ulici Panské, čp. 40 v ulici Na Hrádku a dům čp. 69 v ulici Pod Koželuhu. Největší zakázkou podnikatelsko-stavitelem dvojice Fejfar – Korel se měla stát výstavba zeměbranceckých kasáren. Dražba prací na stavbu kasáren proběhla 27. dubna 1886 dvěma způsoby. Nejprve se dražily práce jednotlivě, přičemž pouze práce zednická, tesařská a kamenická byly pojaty dohromady. Poté následovala dražba zakázky jako celku. Jak uvádí dobový tisk, Fejfar s Korelem nabídli v tomto druhém kroku částku 80 500 zl., tedy cenu velmi příznivou, přesto vyhovělo město žádosti *Společenstva různých živností* a stavbu objednalo rozděleně, tedy podle prvního kroku dražby.⁵⁷⁸

Poslední velkou zakázkou stavitele Josefa Korela byla výstavba domu čp. 18 na Žižkově náměstí. Okolnosti a průběh výstavby dobře ilustrují dobovou stavitelskou praxi provinčního maloměsta. Původní objekt s hospodou „U Bílého beránka“ koupil trutnovský sládek Jan Tockstein ve veřejné dražbě roku 1886. Starý dům zbořil a požádal městský úřad o povolení stavby nového *hôtelu*.⁵⁷⁹ Stavbu měli provést Václav Fejfar, mistr tesařský a Jan Korel, mistr zednický. Účasti těchto dvou mužů na prestižním díle se snažil zabránit stavitel Antonín Holeček⁵⁸⁰ tvrzením, že oba pánové postrádají způsobilost ke stavbě „vysokých a obtížných staveb s umělými konstrukcemi“⁵⁸¹. Připomínky ke stavbě měl i majitel sousedního východního domu čp. 10 Josef Stengl, kterému se nelíbil zásah do dispozice jeho domu (zazdění oken v západní stěně a likvidace dřevěné kůlny - záchodu). Městský úřad proto požádal C. k. Okresní hejtmánství v Jičíně, aby v dané věci rozhodlo v souladu s platnými předpisy živnostenského řádu. Hejtmánství ale celou záležitost postoupilo *Spolku soukromých techniků pro vysoké stavby* v Praze a požádalo je o odborný posudek.⁵⁸² Spolek pečlivě celou

576 Fejfarova volba obecním zastupitelstvem byla znovu potvrzena v obecních volbách o rok později. Na svůj úřad rezignoval 28. 1. 1883, kdy byl stíhán zemským výborem pro překročení stavebního zákona. ÚLEHLA (pozn. 58), s. 148 – 149.

577 Shořelo pět dřevěných domů čp. 7 až 11. Tři roky nato vyhořely ještě i domy čp. 13 až 17, pro práci stavitele tedy v této oblasti nouze nebyla. Kromě Josefa Korela zde působili např. František Horák či Jan Mareš (pozn. aut.).

578 *Jičínský věstník: Časopis pro zájmy místní, národohospodářské a politické*. Jičín: Antonín Čapek, 1886, roč. 11, č. 17, s. 2; *Jičínský obzor: list věnovaný zájmům města Jičína a jejich okolí*. Jičín: František Návesník, 1886, roč. 7, č. 9, s. 1.

579 SÚ Jičín, složka k čp. 18, Valdické předměstí, *Žádost o povolení stavby ze dne 8. 6. 1886*.

580 K nejznámějším jičínským projektům Antonína Holečka patří stavba budovy sokolovny (dnes divadla F. Palackého) podle plánů architekta Jana Vejrycha z let 1893 – 94. Dále viz VLČEK (pozn. 21), s. 242.

581 SÚ Jičín, složka k čp. 18, Valdické předměstí, *Stížnost Antonína Holečka ze dne 30. 6. 1886*.

582 SÚ Jičín, složka k čp. 18, *Dopis městského úřadu ze dne 5. 7. 1886*.

záležitost zvažil a v konečném řešení dospěl ke kompromisu. Realizace měla být ponechána Korelovi a Fejfarovi, ovšem za bedlivého dozoru stavebního odboru městského úřadu. Stavebník Tockstein měl sousedovi Stenglovi na vlastní náklady vybudovat dvě nová okna v severní zdi a zřídit v jeho domě nové záchody.

Do této komplikované situace zasáhl majitel západního sousedního domu čp. 19 Josef Ryba, který si stěžoval, že novostavba nedodrжуje hranici jeho pozemku (zadní část domu nerespektuje původní uličku mezi kůlnou čp. 17 a bývalou maštálí čp. 19) a žádal zastavení stavby.⁵⁸³ Za pravdu mu dal i technický znalec městského úřadu Eduard Menčík, který navíc poukazoval na fakt, že se na stavbě zazdíávají traverzy, aniž by byly předloženy statické výpočty.⁵⁸⁴ Město tudíž nechalo 12. srpna 1886 celou stavbu zastavit až do řádného úředního prošetření a do vynesení verdiktu. Na počátku t. r. rozhodla rada o podložení vazeb (traverz) dřevěnými trámy a o doplnění statických výpočtů a dokumentace do celkového projektu, které následně provedl stavitel Josef Korel.⁵⁸⁵ Poté již stavba mohla být bez větších komplikací dokončena a kolaudace objektu proběhla 30. listopadu t. r. Celkové stavební náklady dosáhly částky 60 000 zl. a nový hotel Tockstein se stal významným kulturním centrem města.⁵⁸⁶

V devadesátých letech 19. století se Josef Korel v důsledku zápasu s rakovinou jazyka stáhl zcela do ústraní a zemřel 25. dubna 1896 v 8 hodin ráno ve Fortní ulici čp. 52.⁵⁸⁷ O dva dny později bylo o 16. hodině nebožtíkově tělo vykropeno a jeho ostatky byly uloženy do rodinného hrobu na novoměstském hřbitově. Zádušní mše, která se konala 28. dubna v 7 hodin ráno za velké účasti lidu, celebroidal jičínský děkan P. Jan Menčík.⁵⁸⁸ Manželka Anna přežila svého manžela o téměř čtvrtstoletí a zemřela sešlá věkem 11. prosince 1923 v domě čp. 322 na Husově třídě, u své dcery Anny, provdané Bělohoubkové.⁵⁸⁹ Byla uložena taktéž do rodinného hrobu k manželovi a svým dříve zemřelým dětem.

---

583 Ibidem, *Stížnost Josefa Ryby ze dne 24. 7. 1886.*

584 Ibidem, *Upozornění Eduarda Menčíka z listopadu 1886.*

585 Ibidem, *Stavební plány ke třem podlažím domu a fotografie středního traktu domu.*

586 V přední části byl zřízen hostinec (pozdější proslulá kavárna Amerika), kde se čepovalo trutnovské pivo, v zadním traktu budovy byl umístěn taneční sál. *Jičínský obzor*. List věnovaný zájmům města Jičína a okolí. Jičín: František Návesník, 1887, roč. 8, č. 35, s. 3.

587 Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále SOA Zámrsk), Sbírká matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Jičín, okr. Jičín. *Matrika zemřelých 1895 – 1905*. sign. 70-6252, s. 21.

588 ArF Jičín. *Parte Josefa Korela.*

589 SOA Zámrsk, Sbírká matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Jičín, okr. Jičín. *Matrika zemřelých 1905 – 1928*, sign. 70-7799, s. 509.

Josef Niklas, „zemský“ architekt a pedagog

Josef Niklas se narodil 11. března 1817 ve Volyni v tehdejší Prácheňském kraji v domě čp. 4 jako druhorozený syn z osmi dětí.⁵⁹⁰ Jeho otec František Niklas byl volyňským mydlářským mistrem a měšťanem, jeho matka Terezie, rozená Mertlová, pocházela také z Volyně a její otec Jan Merta, který se do Volyně přiznal z Chocně, se živil jako truhlářský mistr a byl ve městě osobou váženou a docela i movitou.⁵⁹¹ Kmotrem Josefa se stal volyňský soukeník a měšťan Jakub Wieser a jeho žena Marie. Josefův starší bratr, pozdější volyňský lékař Václav Niklas (1815 – 1888) se ve městě politicky angažoval již v národních gardách v roce 1848 a následně býval pravidelným členem městské rady. Jedna z mladších sester Josefa Niklase byla provdána za Jana Altera, ředitele volyňského proboštského velkostatku.

Základní vzdělání získal v Českém Krumlově studiem obecné školy chlapecké a vyššího gymnázia, v rámci něhož absolvoval i přípravu na technická studia. S podporou svého strýce pátera Franze Mertý⁵⁹² odešel v roce 1834 do Prahy studovat polytechnický institut.⁵⁹³ Po absolvování oboru pozemního stavitelství v roce 1836 se obrátil na stavbu, pro kterou měl od raného mládí zvláštní přednost, a nastoupil na praxi k významnému pražskému staviteli Johannu Heinrichu Frenzlovi, aby získal potřebné praktické školení. Čtyři roky pracoval ve všech odvětvích stavebnictví, poté s nezbytnými teoretickými a praktickými znalostmi složil v roce 1839 mistrovské zednické zkoušky na Státním stavebním úřadě v Praze.⁵⁹⁴ Přestože mu nyní získaná kompetence umožnila pracovat samostatně, vědecké směřování a promýšlení konstrukčních mechanismů ho přitahovalo více než přísně praktická činnost při vykonávání a vedení vlastní stavby, a tak v prvním období provedl několik prací, které souvisely hlavně s konstrukčními částmi budov.

Aby se mohl dále rozvíjet v tomto stále progresivnějším stavebním odvětví, odešel v roce 1840 do Vídně, kde pracoval pro rakouského architekta a dvorního stavitele Leopolda Mayera. Ten byl ve své době všeobecně známý nejen pro zavádění moderních trendů v rámci

---

590 Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), *Matrika narozených pro město Volyně z let 1814 až 1850*, kn. 22, fol. 25.

591 Za bližší informace k rodině Josefa Niklase děkuji panu Karlu Skalickému, řediteli muzea ve Volyni (pozn. aut.).

592 Niklasův strýc byl delší čas farářem ve Strašíně, na důležitém mariánském poutním místě v kraji, kam se běžně v jeho časech konávala poutní procesí i z Volyně k Panně Marii Strašinské (pozn. aut.).

593 Jeho studium na polytechnice bylo dvouleté; nejprve absolvoval v prvním běhu 1834/35 obor elementární matematiky a v druhém běhu 1835/36 obor pozemního stavitelství s výborným prospěchem. V dotazníku ohledně budoucího povolání uvedl *Baufach* (stavitelství). KA ČVUT, *Katalog den Studierenden am ständischen polytechnischen Institut im Prag im Jahr 1835/36*.

594 WURZBACH, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Band 20, Wien, 1869, s. 354.

svých staveb, ale i pro vyhledávání a zaměstnávání mladých stavitelských talentů. Mladého Niklase okamžitě pověřil výstavbou provozní budovy Dolnorakouské stavovské sněmovny v Herrengasse 13, která započala v roce 1841 a byla dokončena v roce 1845. V průběhu této práce bylo třeba vyřešit konstrukční problém, a sice jak nad stávajícími velkými zasedacími místnostmi vybudovat pevné stěny, aby se ve vyšších patrech získaly vhodné obytné prostory.⁵⁹⁵ Tato otázka nebyla jen předmětem odborné diskuse, ale byla klíčová také z hlediska celkových nákladů na stavbu. Niklasův zvolený konstrukční systém ve formě ochozové pavlače byl mezi různými návrhy přijat jako ten, který se vyznačoval jednoduchostí, a přitom výraznou pevností a přiměřenou cenou. Nakonec byl použit i v dalších částech objektu sněmovny, stal se nejdůležitější konstruktivní částí celé budovy a svému tvůrci vysloužil značnou prestiž.

Ve Vídni pracoval Niklas ještě na výstavbě Hlavního celního úřadu v dnešní Hinteren Zollamtstrasse 4. V roce 1845 se vydal na studijní cestu po Itálii, kde se chtěl vzdělávat poznáváním umělecké stránky architektury a stavitelských slohů a studoval velké díla různých stavebních období nejslavnějších stavitelů in situ. Později podnikl obdobnou cestu po Francii a Německu. Tyto cesty, z nichž se v pozůstalosti dochovalo velké množství nákresů a skic, se konaly s pomocí dostavníků a byly tudíž dlouhotrvající a dosti namáhavé.⁵⁹⁶ Zpět v Praze se usadil nejpozději v roce 1846, neboť 30. června t. r. obdržel pražský stavební magistrát na architektovu vlastní žádost osvědčení o jeho čtyřleté stavební praxi ve Vídni při výstavbě Dolnorakouské stavovské sněmovny, podepsané hrabětem Ferdinandem Colloredo-Mannsfeldem. V dokumentu se mimo jiné píše o jeho technickém i uměleckém nadání a schopnosti propojit teoretické a praktické znalosti při vedení stavby a řešení vnitřního prostoru. Zvláštní pozornost je zde věnována jeho uměleckému citu při výzdobě interiéru a jeho vynálezu originálního konstrukčního systému: „podlahový most z kovaného železa v úrovni druhého patra v hlavním společenském sálu sněmovny vynáší obvodové zdi ochozu zcela bez dalších podpěr“.⁵⁹⁷

Kariéra „zemského“ architekta

Po svém návratu do Prahy v roce 1846 se Niklas živil jako adjunkt architektonického rýsování a technický kreslič „zhotovováním výkresů průmyslových a mimo to vedením

---

595 WURZBACH (pozn. 594), s. 354.

596 NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef, *Kresby tužkou – školní práce; Akvarely – školní práce.*

597 NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef, *List za vyučenou.*

privátních staveb dle vlastního plánu“.⁵⁹⁸ Ve stejné době se oženil s Magdalénou (1829 – 1909) z vlivné pražské rodiny Havlů,⁵⁹⁹ s níž měl tři děti. V otcových šlépějích profese architekta pokračoval syn František Niklas, narozený 4. října 1856 v Praze. Po vystudování První české reálky v Praze v Ječné ulici se v roce 1875 přihlásil ke studiu pozemního stavitelství a architektury na pražské české vysoké škole technické. Svá studia započal ještě pod vedením svého „přísného otce“⁶⁰⁰ a po přerušení v roce 1878 z důvodu vojenské služby je dokončil u profesora Josefa Schulze až v roce 1882. Po vzoru svého otce během svých studií absolvoval několik cest za poznáním stavitelského umění po Itálii, Francii, Německu a Rakousko-Uhersku. Současně vykonával v letech 1878 až 1881 stavitelskou praxi u autorizovaného civilního inženýra Cyrila Kirpala a po absolvování techniky pracoval na stavbách domů pražských stavitelů Václava Sigmunda, Alfonse Wertmüllera a Františka Buldry, od kterého obdržel v roce 1884 výuční list zednického řemesla. V roce 1885 se podrobil stavitelské zkoušce u Technického odboru c. k. místodržitelství českého a po získu živnostenské koncese začal samostatně projektovat a stavět pražské činžovní domy, především na Praze 2.⁶⁰¹ Od roku 1893 byl členem Spolku architektů a inženýrů.⁶⁰² Zemřel dne 26. června 1911 a byl pohřben do rodinné hrobky na Olšanských hřbitovech.

Josef Niklas se na přelomu padesátých a šedesátých let významnou měrou zasloužil o úpravu prostranství okolo Koňské brány, kde po vzoru vídeňské Ringstrasse docházelo k rušení a postupné likvidaci pásu hradeb, které ztratily svůj strategický účel. Na některých místech byl na vnitřní straně hradeb nasypán svah, který záhy pokryla zeleň. V části hradeb tak vznikly sady, tehdejší obyvatelé je začali obsazovat svou živností a vyrostly zde i kavárny. Současně se také staly výletní destinací Pražanů, kteří se zde i mohli kochat výhledem na město z bývalých hradebních bašt. V roce 1857 vypracoval Niklas plány na Novoměstské divadlo, které stálo až do roku 1886 před Koňskou bránou na pozemku někdejší Bachheiblovy zahrady usedlosti Smetanka na místě dnešní Státní opery mezi ulicemi Vinohradská, Wilsonova a Legerova.⁶⁰³ Vzhledem k tomu, že Praha byla v té době pevnostním městem, muselo stavbu povolit i zemské velitelství (*K. K. Landes-General-Commando*). Zemské velitelství dalo 21. listopadu 1857 ke stavbě dřevěného divadla souhlas.

---

598 Josef Niklas. In: *Světozor*, 11, 27 října 1877, roč. 11, čís. 43, s. 514. Dostupné online z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/11.1877/43/p514.png> (cit. 29. 1. 2020).

599 Magdaléna Havlová byla sestrou pražského obchodníka Václava Havla a tetou pozdějšího známého stavebního podnikatele a inženýra Václava Havla, stavitele paláce Lucerna v Praze a dědečka prezidenta Václava Havla (pozn. aut.).

600 NTM AAS, fond 34, Niklas Josef, *Životopis Františka Niklase* (strojopis), 1964, s. 1.

601 Přibližný seznam uvádí jeho syn ing. František Niklas na základě svých vzpomínek z dětství. Ibidem, s. 2.

602 VLČEK (pozn. 21), s. 449.

603 JAVORIN (pozn. 69), s. 242.

Předlohou se pro Niklase stala Semperova opera v Drážďanech, kdy v oblé formě hmoty budovy nechal vyniknout amfiteatrálnímu závěru hlediště ve tvaru poloviční rotundy. Polokruhový sál hlediště, s dvěma pořadími lóží a galerií byl kryt nízkou kopulí a bohatou arkaturou polokruhových oken v tamburu a jednotlivá pořadí vyjádřena navenek dvěma typy vysokých oken, polokruhových a pravoúhlých. Zajímavý motiv činila též terasa, jež obíhala hlediště v úrovni prvního pořadí. Na spoji hlediště a pravoúhlého jeviště tvořily přechod nižší rizality se schodišti. Divadlo mělo celkem 1241 sedadel a to 375 v přízemí, na tribuně ve 32 lóžích 192, v I. pořadí ve 33 lóžích 198, v II. pořadí v 10 lóžích 60, v III. pořadí 219 a ve IV. pořadí 197.⁶⁰⁴ Vzhledem k tomu, že se od počátku počítalo s převahou publika z nižších vrstev byl zde za přízemními sedadli koncipován široký volný prostor k stání. Celkem se do divadla vešlo 3 000 diváků, při přeplnění až 4 000.

Po předložení plánů vinohradské obci se dne 20. listopadu 1857 konalo na místě staveniště komisionální řízení a stavba byla schválena. Se stavbou se započalo v červnu 1858 a do konce července byla hotova podezdívka a začala se budovat dřevěná konstrukce. Dne 18. listopadu sdělovaly Pražské nowiny: „Divadlo bude kryté a osvětleno plynem. Jevišťe bude opatřeno zařízením a stroji dle návodu a pod správou p. Mühldorfera zhotovených“.⁶⁰⁵ Hrubá stavba byla hotová do konce roku, na jaře pokračovaly práce na fasádě a v interiéru. Kolaudační řízení se konalo 24. března, načež bylo vydáno povolení k používání budovy. Z hlediska dispozice jevištního prostoru se Niklasovo Novoměstské divadlo přihlásilo k modernizačním tendencím evropské divadelní architektury, spočívající v postupné modifikaci tradičního lóžově-pořadového schématu.⁶⁰⁶ Ze stylového pohledu ztělesňovalo toto divadlo odklon od „německého“ neorománského stylu, který předtím architekt uplatnil na přestavbách zámků Jetřichovice a Skřivany, a příklon k neorenesanci, povyšované na legitimní styl české architektury oné doby.

Protože divadlo bylo kryté jen dřevěnou konstrukcí, která dostatečně neizolovala teplo, hrálo se v něm jen v létě a na počátku podzimu. Česká představení se hrávala většinou odpoledne od půl čtvrté, německá večer od sedmi hodin.⁶⁰⁷ V zimě se v něm pořádaly jen plesy, reduty, cirkusová představení a různé atrakce. K redutám se divadlo zvlášť upravovalo, rovněž k cirkusovým představením se musela zřídit v přízemí manéž a zvenčí se přistavovaly konírny. Jak vzpomíná Niklasův vnuk, architekt ing. František Niklas: „(...) v létě v něm ale bylo příjemně, neboť mělo hlediště u stropu v půlkruhu nepřetržitou řadu otevíracích oken,

---

604 TEUBER Oscar: *Geschichte des Prager Theaters'* III. Theil, (1817-1887), Prag 1888, s. 581.

605 *Pražské nowiny*, Praha: Synové Bohumila Haase, 18. 11. 1858, roč. 34, č. 273, s. 3.

606 HILMERA (pozn. 70), s. 30 – 31.

607 JAVORIN, Alfred. *Pražské arény: Lidová divadla pražská v minulém století*. Praha: Orbis, 1958, s. 53–65.

takže do budovy proudil čerstvý vzduch. Okenní sklo bylo natřeno modrou barvou, aby při odpoledních hrách diváky neoslepovalo. Modrá barva byla při pohledu na budovu charakteristická (...) O léta později objevila se nemilá vada jeho, kterou budovatelé jeho nemohli předvídati. Když je stavěli, byla to končina tichá, při někdejší Kutnohorské silnici, zvláště za večera mrtvá, bylo to prostě „za branou“. V létě však 1873-76 byla v nejbližším jeho sousedství vystavěna nová železnice císaře Františka Josefa, a poněvadž divadlo bylo ze dřeva, pronikalo do jeho prostor dunění vlaků a pískot lokomotiv“. ⁶⁰⁸ Další nevýhodou byl vedle zimy a hluku z nedaleké dráhy i restaurace přístup k divadlu, který vedl zahradou – v době dešťů plné bláta.

V letech 1868 až 1869 vypracoval Niklas plány na stavbu dvou divadelních arén - jednodušší Švandovy arény ve vinohradské Pštrosce a výstavní Arénu na hradbách pražských. Dřevěná nekrytá aréna byla situována na jedné z bašt nad Koňskou bránou zhruba v místech pozdější budovy Národního muzea. ⁶⁰⁹ Vybudovalo ji *Družstvo českého zemského divadla*, ⁶¹⁰ které chtělo vytvořit pro svůj soubor zázemí, kde by mohl hrát v době letní sezóny místo svého obvyklého působení v Novoměstském divadle, kde musel být placen vysoký nájem. *Družstvo* si podalo žádost k c. k. ministerstvu války ve Vídni jako majiteli prostoru. To vydalo povolení pod podmínkou, že v případě bourání hradeb bude muset být odstraněna i aréna. Následně 29. dubna 1869 souhlasila se stavbou i obec. Divadelní aréna tak mohla být postavena podle Niklasových plánů za celkovou sumu 40 750 zlatých. Vybudovali ji stavitelé Josef Čermák a tesařský mistr Čeněk Bubeníček. ⁶¹¹ Byla slavnostně otevřena 17. července 1869 představením hry *Mravenci* od Josefa Jiřího Kolára.

Jednalo se o dřevěnou budovu na zděné podezdívce se čtyřmi věžemi v každém rohu, na nichž plály červenobílé prapory, když se v divadle daný den hrálo. Až do svého zbourání tvořila výraznou dominantu tehdejšího Václavského náměstí. Stavba neměla kromě galerie střechu, vevnitř pravoúhlé dispozice se nacházelo hlediště na půdoryse podkovy. To disponovalo 218 sedadly v parteru, dalšími 120 v lóžích, 129 na tribuně a 127 na první galerii. Podlahu parteru tvořil písek. Vedle těchto 594 sedadel se sem vešlo dalších několik set stojících diváků. Celkem se do arény vešlo 1 200 diváků. Mezi jevištěm a hledištěm bylo zapuštěno orchestřiště, které od jeviště odděloval pás zeleně. Opona s motivem Hradčan s medailony českých spisovatelů v girlandách a dekorace byly dílem malíře J. Macourka. Hrací

---

608 NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef, *Životopis Josefa Niklase* (strojopis), 1964, s. 2.

609 Nacházela se v místech, kde je nyní blok domů mezi Vinohradskou třídou a ulicemi Mánesovou, Italskou a Letenskou (pozn. aut.).

610 Dále viz ŠORMOVÁ, Eva et al. *Česká divadla: encyklopedie divadelních souborů*. Praha: Divadelní ústav, 2000, s. 404–411.

611 NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef, *Životopis Josefa Niklase* (strojopis), 1964, s. 3.

prostor o rozměrech 19 na šířku a 30 metrů na délku byl částečně nekrytý do hloubky 5 kulis. Částečně jej chránilo vysoké provaziště s trojúhelníkovým štítem.⁶¹² Aréna se používala k představením přes den, takže zde nebylo žádné osvětlení. Jako jiná podobná divadla, i Aréna byla odkrytá, pouze jeviště a galerie byly zastřešeny.

Představitelé českého národního společenství přijali novou divadelní arénu s nadšením a opěvovali její zjev i jejího tvůrce. V Národních listech se 18. července 1869 o aréně psalo: „Stavba divadla je velkolepá, úprava naskrze vkusná. Na hlavní oponě vymalován je třetí most pražský s chrámem svatovítským a královským hradem v pozadí [tehdy nový řetězový most Františka Josefa I. Na místě dnešního Štefáníkova mostu, pozn. aut.], zdařilá to práce p. Macourka, od něhož pocházejí i ostatní dekorace, portály a zahrada. Kolem obrazu na oponě viděti na všech čtyřech stranách po jednom medailonku představující podobizny V. Klicpery, Fr. Škroupa, K. Glucka a J. K. Tyla. V budově samé činí zvláště mohutná a rozsáhlá galerie dojem imponantní“.⁶¹³ Jan Neruda popsal arénu velmi podrobně v Národních listech z 20. července 1869: „Ani z toho sobě sami pranic neděláme, že máme už tři české arény v Praze a u Prahy (...) Vyrostla v slohu odpovídajícím zcela jejímu určení: v aréně na hradbách má česká dramatická múza svou villegiaturu, aréna tak skutečně vypadá co letní sídlo někoho vznešeného. Zevnějších okras není ani málo, ani mnoho, právě tak v míře elegantní. Přístup k aréně je volný a příjemný, zevnější koridory prostranný a stinný zároveň jsou vydatnou ochranou proti dešťovým nehodám, restaurace položena přímo v budově. Vnitřek pak je překvapující. Pisatel viděl již hezky mnoho arén, od prosté Debureauovy na ostrově Boulognského lesíka, kde stromy stojí na jevišti i mezi obecnstvem, až k nejelegantnějším krytým „dramatickým salonům“, nemůže však váhat přiřknout aréně českého divadelního družstva místo přední. Místa pro obecnstvo kladou se a postupují, krouží a rozšiřují se tu v tak pěkných liniích, že celek činí příjemný dojem vzrůstu vlnovitého. K tomu je vše v stavbě i v barvě drženo v měkkém souladu. Výstupy jsou tak zařízeny, že i přeplněný dům může být takřka v minutě vyprázdněn. (...)“⁶¹⁴

Ještě v roce 1869 byla schválena přístavba kuchyně pro zahradní restauraci, která k divadlu přiléhala. Městské opevnění se začalo bourat v roce 1874, takže bylo nutné hledat pro divadlo náhradní umístění. Poslední představení zde se v něm konalo 3. října 1875. Následně bylo rozebráno a transportováno na Vinohrady, kde bylo opět smontováno jako *Národní aréna*, ale divadlu se zde nedařilo, a tak byla aréna roku 1879 definitivně zbořena.⁶¹⁵

---

612 HILMERA (pozn. 70), s. 31.

613 *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 18. 7. 1869, roč. 9, č. 196, s. 4.

614 *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 20. 7. 1869, roč. 9, č. 198, s. 4.

615 JAVORIN (pozn. 69), s. 193.

Ve stejné době jako Arénu Na Hradbách vytvořil Niklas projekt na německé divadlo v Plzni. Během šedesátých let docházelo v Plzni k vymezování obou národností vůči sobě a jedním z předmětů zápasu se stal spor o jazykový charakter her ve stávajícím městském divadle. V roce 1863 rozhodla městská rada, že by městské divadlo mělo sloužit rovnoměrně oběma národnostem; zpočátku však většinu repertoáru tvořily německé hry. V obecních volbách v roce 1868 získala česká strana na radnici většinu a v dubnu t. r. přednesl na plzeňské městské radě radní Kleissl návrh, aby dosavadní městské divadlo v Plzni bylo zadáno výhradně českým představením a pronajato souboru Pavla Švandy ze Semčic, který byl několik let dramaturgem pražského Prozatímního divadla, a který hostoval rovněž v pražské Aréně Na Hradbách. Poněvadž byl Kleisslův návrh schválen 17 českými hlasy proti 10 německým, ocitli se rázem německy mluvící měšťané bez divadelní budovy. Krátce poté začala bohatá minorita německých občanů formovat spolek *Deutscher Theaterverein* s cílem postavit a provozovat novou divadelní budovu, kde by se pořádaly také koncerty, přednášky a akademie.

V červnu t. r. se ustanovil patnáctičlenný výbor v čele s bývalým purkmistrem Janem Maschauerem, který oslovil architekta Niklase o vyhotovení plánů. Tyto plány měli k dispozici již 4. července a 13. července zažádali o povolení výstavby na pozemku v Goetheově ulici. Pro získání financí vypsalí akcie, byla uspořádána věcná loterie, ve které bylo vydáno 25 000 losů po 20 krejcarech. Spolek spolu s pěveckým spolkem Liedertafel pořádal koncerty, jejichž výnos byl věnován na divadlo. Stavba samotná začala 3. srpna 1868 a hrubá stavba byla hotova na počátku srpna o rok později. Vlastní stavbu vedl místní architekt německé národnosti Martin Stelzer (1815 – 1894), který ve stejné době vystoupil spolu s dalšími německými kolegy z utrakvistického Spolku architektů a stavitelů v Čechách, a který byl aktivním členem plzeňského Německého kasina.⁶¹⁶ Divadlo bylo otevřeno 21. října 1869 *Vilémem Tellem* od Gioacchina Rossiniho, která byla provedena Sonnleithnerovou divadelní společností.

Niklas navrhl objemný řadový dům v novorenesančním stylu položený na mělké, podlouhlé parcele podél tehdejší Goetheho ulice. Do ní bylo obrácené široké novorenesanční průčelí, členěné čtyřmi mělkými jednoosými risality a sedmnácti okenními osami. Dva z nich svírali středovou část převýšenou o jedno patro se štítem, která byla završená čtyřbokou kupolí na obdélníkovém půdorysu, v níž se nacházelo provaziště.⁶¹⁷ Ta tvořila pohledovou

---

616 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 151.

617 Laštovičková si všímá, že tato dominantní kupole se nápadně podobala kupoli pražského Národního divadla, která vycházela z prototypu vídeňské opery architektů van der Nüll a von Siccardsbuga, a kterou Niklas použil v soutěžním návrhu na projekt Národního divadla. LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 154.

dominantu této části Plzně, zvláště od jihu. První patro bylo vizuálně zesíleno jak atikou, tak vysokými okny mezi rizality, které byly tvarovány s půlkruhovými záklenky s profilovanou šambránou a klenákem. Delší hlavní fasáda do této ulice byla asymetricky rozšířena jednoosou částí s hlavním vchodem pod malým balkónem. Ten vedl do vestibulu s ochozy, šatnami a schodišti na balkóny. Orchestřiště oválného tvaru bylo zapuštěné pod úroveň podlahy. V proscénium byly zapuštěny po každé straně tři lóže. Hlediště mělo rozměry 10 na 2,5 metrů. Portálové zrcadlo byl 8 metrů široké a jeho výška mohla být nastavena v rozmezí 6 – 8 metrů. Jevišťe o rozměrech 16,3 na 13,2 metrů s pěti kulisovými ulicemi bylo vybaveno dvěma propadly a provazištěm s jevištní mašinérií podle projektu Georga Brandta, strojníka Stavovského divadla. Dekorace a interiér byly dílem malíře a scénografa Hugona Ullíka. Divadlo disponovalo hledištěm pro 1 200 osob, 17 lóží a prostorným foyer.

Členové německá komunity si tak velmi rychle našli náhradu za obsazené městské divadlo, která však mělo výrazně lepší kvalitu i vybavení. Vedle toho si zakoupili i vedlejší dům č. 342 (pozdější kulturní dům), který sloužil jako sídlo pro německé spolky a divadelní zázemí jako zkušebny, administrativní kanceláře a další místnosti.⁶¹⁸ V jeho přízemí byla provozována restaurace, ve které se i konaly koncerty a výstavy. Celkové náklady na obě stavby dosáhly částky 170 000 zlatých.⁶¹⁹ Divadlo mělo zvláště v době rostoucího nacionalismu v sedmdesátých a osmdesátých letech (a znovu okolo Mnichova a období Protektorátu) pro německou menšinu velký psychologický význam a tvořilo spolu se sousedním Kasinem osu německého spolkového a kulturního života a demonstraci síly německých elit v Plzni.⁶²⁰ Divadlo bylo spravováno akcionáři společnosti a financováno víceméně z veřejných sbírek. Společnost byla ještě poměrně dlouhou dobu silně zadlužena, což postupně vedlo, ruku v ruce se stále silnější sociální, kulturní i politickou převahou českého obyvatelstva v Plzni, k postupnému úpadku divadla.⁶²¹

K dalším Niklasovým aktivitám na poli divadelní architektury patří jeho návrh nových fasád při úpravách Stavovského divadla na Starém Městě pražském, které v letech 1858 až 1859 provedl stavitel Karel Brust ml. Při této úpravě došlo nejen ke zvýšení hlavního průčelí

---

618 Das deutsche THEATER zu Pilsen. In: *Hamburger Theater-Chronik*. Ztg. f. Literatur, Kunst, Ges., Tagesgeschichte. XXII. Hamburg 1869, s. 149 - 151.

619 JAVORIN (pozn. 69), s. 175.

620 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 154 - 155.

621 K dalším osudům divadla, které podleho v roce 1977 demolici, viz Festvorstellung zur 25jährigen Jubelfeier des deutschen Schauspielhauses in Pilsen [m. einem Rückblick auf dessen Geschichte]. In: *Neuer Theater-Almanach*. Theatergeschichtl. Jahr- u. Adressen-Buch. VII. Berlin 1896; BLÖCHL, Franz. Das deutsche Theater in Pilsen. In: *Unsere Heimat*. Heimatbll. f. d. Südostegerland. XI. Plan b. Marienbad 1939, H.2/3, S.20f. m. 1 Abb. HRDINOVÁ, Marie. *Německé divadlo v Plzni. Historie Německého divadla v Plzni v letech 1933 – 1937*. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, 2006.

divadla o půl patra, ale bylo navíc rozšířeno proscenium a jeviště, to vše s respektem k zachování původního rázu budovy.⁶²²

Josef Niklas patřil rovněž k hlavním aktérům „příběhu“ o výstavbě českého Národního divadla na Novém Městě pražském, díky čemuž se dostal ještě blíže do obecného povědomí jako „národní“ architekt. Projekt Národního divadla čtyřicátých až osmdesátých let se kryl s obdobím národní emancipace a stal se symbolickým, demonstrativním a diplomatickým objektem národní politiky vůči státní moci. Pro svoji mobilizační, integrační a identitotvornou funkci patřil tento projekt vedle Národního muzea a Matice české k hlavním pilířům kulturní identity českého národa.⁶²³ První podněty a plány na vybudování velkolepého národního divadla evropského formátu pocházejí už z poloviny čtyřicátých let, kdy skupina pražských vlastenců okolo Aloise Pravoslava Trojana, Františka Ladislava Riegera a Josefa Friče poslala zemským stavům žádost ke zřízení samostatné české scény.⁶²⁴ Divadlo nemělo sloužit jen k zábavě širokých sociálních vrstev, ale mělo své publikum navíc vzdělávat a rozvíjet v něm národní vědomí.

Během vášnivých debat o charakteru divadla a umístění jeho budovy⁶²⁵ byl v roce 1850 založen *Sbor pro zřízení českého Národního divadla v Praze*⁶²⁶ v čele s Františkem Palackým, který měl určit definitivní podobu a kapacitu divadla, odhadnout stavební náklady a stanovit podmínky architektonické soutěže. Ke zhotovení prvních plánů provizorní dřevostavby byl osloven stavitel Frenzel, u něhož Niklas vykonával svoji pražskou stavitelskou praxi, a konala se první veřejná „národní“ sbírka. V roce 1852 vznikla komise k vypracování stavebního programu složená převážně z architektů a stavitelů – Johanna Schöbla, Jana Novotného a Josefa Niklase⁶²⁷ – kteří dostali za úkol vyhotovit plány.⁶²⁸ Protože žádný z výše uvedených architektů neměl dosud žádné zkušenosti s výstavbou

---

622 HILMERA (pozn. 70), s. 29.

623 MAREK (pozn. 71), s. 79 – 80.

624 Srov. HROCH, Miroslav. *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia Number 24, Prague: Univerzita Karlova, 1968, 41 - 61.

625 Vedle počátečního návrhu o umístění divadla na nově budovanou osu pražského společenského života na vltavském nábřeží mezi plánovaným Franziskaniem, řetězovým mostem a bulvárem (dnešní park Národního probuzení na Smetanově nábřeží, pozn. Aut) se objevovaly návrhy postavit budovu na Josefském náměstí (dnešní náměstí Republiky), nebo na Karlově náměstí. ŠUBERT, František Antonín. *Národní divadlo v Praze. Dějiny jeho i stavba dokončená*, Praha: J. Otto, 1881, s. 74 - 79

626 Podrobněji viz Ibidem, s. 16 - 73; JAVORIN (pozn. 69), s. 203 – 207.

627 Schöbl měl jako vyšší úřední činitel ve státní správě zkušenosti s posuzováním větších stavebních projektů, Novotný už předtím vyhotovil plány na budovu divadla na Josefském náměstí a Niklas zaujal Sbor svým originálním konstrukčním řešením vídeňské dolnorakouské sněmovny (pozn. aut.).

628 MAREK (pozn. 71), s. 98 -

takovéhoto typu budovy,⁶²⁹ a protože se jednalo o prestižní celospolečenskou zakázku, došlo nakonec na návrh Palackého k vypsání veřejné soutěže na projekt.

První architektonickou soutěž posuzovala porota, v níž zasedal mj. Bernhard Grueber, Jan Bělský a Vojtěch Ignác Ullmann. Sešlo se celkem sedm projektů, ovšem ani jeden neobdržel první cenu. Za nejzdařilejší byl označen projekt vídeňského architekta Franze Fröhlicha (1823 – 1889), a dále projekty českých architektů Josefa Hlávky a Jana Novotného.⁶³⁰ Všechny plány byly pro veřejnost vystaveny v sále Staroměstské radnice. „Za několik měsíců po uzavření výstavy té vypracoval prof. Niklas k tomutěž účelu nový z dvou rozličných návrhů sestavený plán, jenž v tehdejších místnostech umělecké jednoty na nábřeží Františkovém k veřejnému nahlédnutí a posouzení vystaven byl. - Použiv zkušeností z předešlé konkurence nabytých dovedl Niklas mnohé obtíže tu odstraniti, ani by však úlohu dle přání dokonale byl rozluštil“.⁶³¹ V roce 1854 došlo k definitivnímu umístění stavební parcely na vltavské nábřeží, což mělo s konečnou platností určit konkrétní podobu projektu.

Ve druhé polovině padesátých let téměř ustala veškerá aktivita Sboru. Skupina „národních“ architektů přesunula svoji pozornost k architektonické soutěži na výstavbu paláce pro první českou finanční instituci z roku 1825, *Spořitelnu českou*. Spořitelna získala stavební parcelu na tehdejší Ferdinandově třídě na Starém městě pražském (dnešní budova Akademie věd na Národní třídě čp. 1009/I), čili na lukrativní adrese naproti parcele Národního divadla, a plánovala zde vystavět další národně reprezentativní stavbou. Na projektanta budovy byla r. 1858 vypsána architektonická soutěž. Na svou dobu byla neobvykle bohatě obeslaná a zúčastnila se jí většina nejlepších architektů.⁶³² Vedle architektů Hermana Bergmanna, Bernarda Gruebera, Vincence Kulhánka a Josefa Niklase, kteří budovu navrhovali v neogotickém slohu, se do ní zapojily i profesori vídeňské Akademie a stavitelé Ringstrasse Eduard van der Null a August Siccardsburg, a také jejich žák Ignác Vojtěch Ullmann, kteří spořitelnu pojali neorenesančně. V soutěži nakonec zvítězil Ullmann (1822–1897), v té době začínající šestatřicetiletý architekt, který měl za sebou studia na vídeňské Akademii a slibný nástup v podobě realizací staveb kostela sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně a zámků v Chyši a Jirnech.

V r. 1857 byly zahájeny demolice a srovnán terén. Vlastní výstavba proběhla do roku 1863. Budova spořitelny byla jednou z prvních staveb v našich zemích, na níž uplatnil Ullmann již stylově čisté a vyzrálé neorenesanční tvarosloví. Neorenesanční sloh byl chápán v

629 Svoji první realizaci Novoměstského divadla uskutečnil Niklas až o pět let později (pozn. aut.)

630 Konkrétně k jednotlivým projektům viz HILMERA (pozn. 70), s. 25 – 27.

631 *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 25.

632 HULÍKOVÁ, Veronika. *Česká spořitelna a.s.: (Městská spořitelna pražská) : Praha 1 - Staré Město, Rytířská 536/29*, Praha : Galerie ČS, 2018, s. 3.

duchu humanistických ideálů jako optimální sloh reprezentující měšťanskou třídu a výstavbu reprezentativních budov určených pro kulturu, obchod a peněžnictví.⁶³³ Souviselo to jistě i s dobovou atmosférou národní emancipace, kdy v čele správy města Praha stanul v roce 1861 starosta František Václav Pštross (1823 – 1863), čímž skončilo období německé nadvlády nad Prahou.⁶³⁴ Ignác Vojtěch Ullmann byl pro tento úkol plně kvalifikován jak svým studiem u Van der Nülla a Siccardsburga, tak i studijním pobytem v Itálii. V té době se navíc u široké veřejnosti velmi dobře zapsal jako architekt svým podílem na vybudování kostela sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně.

Teprve po uvolnění Bachova absolutismu rozhodl Zemský výbor v roce 1862 o výstavbě Prozatímního divadla a tuto zakázku svěřil architektu Ullmannovi. Současně Sbor jednal o vypracování nových plánů na Národní divadlo, kdy měli být osloveni všichni „vlastenečtí“ architekti, za něž byl označen i Josef Niklas.⁶³⁵ Celá akce však opět zkrachovala na nedostatku financí a poprvé také na nezájmu oslovených autorů.⁶³⁶ Myšlenka výstavby národního divadla se posléze stala politickým nástrojem nově se profilující mladočeské skupiny z rozpadající se doposavad jednotné Národní strany, zvláště poté, co se do tříčlenného předsednictva sboru dostali politici Julius Grégr, Karel Sladkovský a obchodník a člen městské rady Josef Huleš.

Do užšího výběru se v roce 1865 dostal Niklas s Ullmannem, ale hlavní pozornost se obrátila na Josefa Zítka, který se stal v té době profesorem architektury na pražské polytechnice. Jeho stylově jednoduchý návrh inspirovaný italskou architekturou 16. století nejlépe odpovídal výroku mladočeské politické reprezentace o tom, že nejde pouze o vlastní divadlo, nýbrž o vystavění monumentálního národního pomníku s „vyšším“ kulturním a výchovným posláním. Architekti van der Nüll a von Sicardsburg, pokud můžeme věřit svědectví mladočecha Karla Sladkovského, uznali jednoznačnou kulturně-uměleckou i praktickou převahu Zítkově návrhu, Ullmanna pochválili za jeho píli, „že však co do rozdělení vnitřního a co do architektury zevní nemůže se rovnati plánu Zítkovu, o plánu

---

633 K dobové diskuzi o vhodném národním slohu s odkazem na další literaturu nejnověji viz HORÁČEK (pozn. 489); VYBÍRAL (pozn. 6), s. 17 – 45.

634 Za Pštrossova působení byla čeština uzákoněna jako jednacím jazykem radnice, hlavní vyučovací jazyk pražských škol a dobrá znalost češtiny se stala podmínkou pro přijetí zaměstnanců radnice. Pražská radnice se tak stala hlavním neoficiálním reprezentantem českých národních snah. Roku 1862 zahájilo činnost Prozatímní divadlo, roku 1863 byla založena Vyšší dívčí škola a do městských škol se zavedla čeština. LEDVINKA, Václav. Purkmistři, starostové a primátoři sjednocené Prahy. In: *Listy hlavního města Prahy*. 2008-11, roč. 8, čís. 11, s. 7.

635 Vedle něho to byli architekti Antonín Barvitijs, Josef Hlávka, Vojtěch Ignác Ullmann, Karel Řivnáč, Hermann Bergmann a Jan Novotný. HILMERA (pozn. 70), s. 28.

636 K příčinám neúspěchu celé akce a k politickým okolnostem viz MAREK (pozn. 71), s. 109 – 121.

Niklasovu však projevili se dokonce, že je to cosi podřadného“.⁶³⁷ Rovněž anonymní kritika v Národních listech u Niklasova projektu kritizovala jak vnější podobu budovy (na rozdíl od svých kolegů Niklas ignoroval tvar parcely, když navrhoval vypouklá boční průčelí budovy), tak vnitřní rozložení rozvržení stavby (Niklasův půdorys shledala nepřehledným a zbytečně komplikovaným).⁶³⁸ A tak Niklasův plán, přestože byl jeho předběžný rozpočet nejnižší,⁶³⁹ nakonec obdržel třetí cenu a nebyl realizován.⁶⁴⁰

Vedle divadelní architektury se Niklas zabýval přestavbou zámků v neogotickém slohu, projektováním radnic, církevních objektů a činžovních domů. Své architektonické renomé a finanční příjem si Niklas zajišťoval prací pro bohaté zadavatele a instituce. Na objednávku významného právníka, hudební skladatel a rektora pražské univerzity rytíře Jana Nepomuka Kaňky (1772 - 1865)⁶⁴¹ navrhl v roce 1857 úpravu zámku v Jetřichovicích u Benešova. Zámek byl navržen ve historizujícím stylu (kombinace neorománských a neogotických prvků) s osmihrannou věží s cimbuřím a okolním anglickým parkem.⁶⁴² Současně s přestavbou zámku nechal Kaňka na místo staré dřevěné zámecké kaple Panny Marie Sedmibolestné vystavět kapli novou, zděnou, v novorománském slohu podle Niklasova projektu. V ní nechal pro sebe a své nejbližší zhotovit hrobku.⁶⁴³ Do roku 1859 navrhl

637 Dopis Karla Sladkovského Juliu Grégrovi ze 17. září 1866 – citováno podle DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Josef Zitek. Národní divadlo a jeho tvůrce*. Praha: Melantrich, 1983, s. 137.

638 Citováno podle Jindřicha Vybírala. Vybíral rovněž poznamenává, že Niklas ve svém návrhu setrval v rámci dobových stylových zvyklostí výstavby divadel barokní éry, a že vedle Zítkových plánů musel být jeho projekt vnímán jako „obyčejná“ schematická budova, která „by dost dobře mohla stát na kterémkoliv jiném místě a třeba i v jiném městě“. VYBÍRAL (pozn. 33), s. 121 – 122. O něco smířlivější se jeví komentář Bernharda Gruebera, který však byl generačním smýšlením o divadelní architektuře přeci jenom blíž k Niklasovi a navíc je pojil vzájemný vztah profesora architektury a asistenta z doby Grueberova působení na pražské polytechnice. Grueber se pochvalně vyjádřil o dispozičním půdorysu a technických parametrech plánu, ale nelíbila se mu vnější podoba fasád divadla: „Jak velice se nás i toto použití polohy, uspořádání celku a vnitřní rozdělení zajímá, tak málo možno nám se tu možno s fasádami spřátelití, an u nich klidu a jednotnosti pohřešujeme. Přibližující se poněkud lehkému slohu Harduin Mansardovému jsou fasády ty podrobnostmi tu přísně antickými, tam opět příliš moderními protkány (...) V přehledu povšechném jeví se návrh ten tak jednoduchým, jak nelíčeně podán jest; Niklas se držel všady jen toho, co dosažitelného se mu býti zdálo; úprava návrhu jeho jest slušná, a však zdaleka vši nádhery (...). *Zprávy SAI*, I, 1866, s. 26.

639 Rozpočet Zítkova plánu činil 472 tis. zl., Ullmannova 400 tis. zl. a Niklasova 300 tis. zl. DVOŘÁKOVÁ (pozn. 637), s. 138.

640 Jak již bylo popsáno výše, Niklas nakonec tento svůj projekt použil při výstavbě německého divadla v Plzni o dva roky později (pozn. aut.)

641 K jeho osobnosti podrobně viz *Jan Nepomuk Kaňka* [online]. Dostupné online z: <https://www.bcak.cz/publikace/jan-nepomuk-kanka/> (cit. 20. 2. 2020).

642 K historii zámku viz DZURNÝ, Daniel. *Zámek Jetřichovice* [online]. Středočeské zámky. Dostupné online z: <http://www.stredoceske-zamky.cz/zamekjetrichovice.html> (cit. 20. 2. 2020). K architektonickému vývoji zámku viz BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století 1780 – 1980*. Praha: SPN, 1984, s. 140 – 141; VLČEK, Pavel. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha: Libri, 2001, s. 282 – 283. Vlček uvádí, že: „Přestože ani vzhled této části (nové přístavby zámku, pozn. aut.) se nezachoval v intaktní podobě, prozrazují arkády v nejvyšším podlaží inspiraci spíš románskou než gotickou architekturou“.

643 Kaple byla vysvěcena 9. října 1859 českobudějovickým biskupem Janem Valeriánem Jirsíkem. Bohatá výzdoba kaple místních řemeslných mistrů byla poškozena vandalizmem, vnitřní inventář byl kvůli nebezpečí krádeže odstraněn. Vnější vstupní portál do kaple je bohatě zdobená kamenická práce. Na vnější straně portálu se nachází latinský chronogram se zašifrovaným datem položení základního kamene. *Jan*

přestavbu usedlosti Hadovka (čp. 10/XIX) v Dejvicích (dnes sídlo kanadského velvyslanectví v Evropské ulici) na zámeček v neogotickém stylu pro majitele továrny na zámečnické projekty výrobky v Praze Gabriela Františka Janouška.⁶⁴⁴ V roce 1860 vypracoval plán novogotické přestavby zámku v Dubu u Prachatic pro Moritze, rytíře von Hönigstein (zemřel 1865). Jedná se o jednopatrovou budovu na půdorysu protáhlého obdélníka, obklopený přírodně krajinářským parkem.⁶⁴⁵ Poslední zámečkovou přestavbu provedl Niklas v letech 1867 až 1868, a sice zámek ve Skřivanech pro továrníka Gustava Ledvinku z Adlerfelsu, který v blízkosti zámku založil rafinérii cukru a provozoval zde také pivovar.⁶⁴⁶ Jedná se o dvoupatrovou stavbu s hranolovou věží na východní straně ve stylu anglické tudorovské novogotiky.⁶⁴⁷ Přestavba byla mezi českými architekty pro své hodnotné umělecké provedení vysoce ceněna o čemž svědčí fakt, že byl Niklas na popud Bernharda Gruebera vyzván, aby zapůjčil stavební návrhy a pojednání o stavbě Spolku architektů a inženýrů v Čechách, která je vystavila na své výroční výstavě a otiskla ve spolkovém časopise.⁶⁴⁸

Josef Niklas navrhoval rovněž činžovní domy v Praze pro soukromé objednavatele i veřejné instituce. V roce 1854 projektoval přestavbu domu továrníka a vysokého činitele pražské živnostenské a obchodní komory Richarda, rytíře Dotzauera (1816 - 1887)⁶⁴⁹ v novogotickém stylu, v Hyberské ulici čp. 1009/II na Novém městě pražském.⁶⁵⁰ Pro sebe a svoji rodinu si postavil malý rodinný dvoupatrový dům na Královských Vinohradech,⁶⁵¹ kde

---

Nepomuk Kaňka: Sedlec-Prčice [online]. Dostupné online z: <https://www.sedlec-prceice.cz/jan-nepomuk-kanka/d-1555> (cit. 20. 2. 2020).

644 Při přestavbě byla zbourána část západního křídla a tak získala stavba nepravidelnou podobu. VACEK, František. *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy*. Svazek IV.. [s.l.]: [s.n.], 1923. Kapitola Dějiny Bubenče, Dejvic, Šárky a okolí, s. 342 – 347; FIALOVÁ, Ludmila. Charakteristiky pražských příměstských usedlostí a jejich vývoj. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*. Roč. 1973, čís. 1, s. 27; LAŠŤOVKOVÁ, Barbora: Pražské usedlosti. 1. vyd. Praha: Libri, 2001, s. 87 – 88; VLČEK, Pavel. *Umělecké památky Prahy, 5. díl - Velká Praha A/L*. Praha: Academia, 2012, s. 243 – 244.

645 SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*. Praha, s. 262 – 268; VLČEK (pozn. 642), s. 233. Vlček uvádí, že: „Protí ostatním novogotickým stavbám vykazuje architektura zámku v Dubu na Prachaticku větší osobitost a invenci“.

646 K rodu Ledvinků z Adlerfelsů viz HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty*. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Praha: Akropolis, 1999. K činnosti skřivanského cukrovaru viz STŘÍTESKÝ, Hynek. *Prameny a studie: cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*. Praha : Národní zemědělské muzeum Praha : Národní technické muzeum, 2011, č. 47.

647 Plány zámku jsou zachovány v architektonické pozůstalosti. NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef, *Zámek ve Skřivanech*. Niklas zachoval při přestavbě původní barokní hmotu zámku, ale rozšířil ji hlavně na nádvoří straně o další trakty, změnil šambrány oken, korunní římsy doplnil o zdobnělá cimbuří a nárožní věžičky. VLČEK (pozn. 642), s. 445. Hranolová věž zámku tyčící se na východní straně dvoupatrové budovy se spolu s cukrovými homolemi dostala i do znaku Skřivan (pozn. aut.).

648 *Zprávy SAI*, IV, 1869, s. 13. Josef Niklas se ovšem členem spolku nikdy nestal.

649 K jeho osobnosti dále viz MEINL, Stanislav. *"Otec Krušnohoří" Richard Dotzauer aneb Jedna velká kariéra*. (Regionální historie – Ozvěny historie). Kraslice: Vlastivědné nakladatelství Jos. R. Vilímka & R. Kotlíčka, 2016; ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006.

650 Tento dům, jehož přestavbu vel v roce 1855 až 1856 stavitel Josef Šima, byl v roce 1928 zdemolován a na jeho místě vznikla funkcionalistická novostavba. VLČEK (pozn. 21), s. 449.

651 Dnešní adresa domu je Praha 2, čp. 721/II, Palackého ulice 3 (pozn. aut.).

také zemřel. Podle situačních plánů, dochovaných v jeho pozůstalosti, můžeme konstatovat, že se podílel na úpravách a přestavbách mnohých činžovních domů na lukrativních adresách v centru Prahy.⁶⁵² V letech 1872 až 1874 navrhoval a stavěl domy pro římskokatolickou církev na pražském Vyšehradě v nynější Štulcově ulici. Jednalo se o Nové probošství (čp. 89/VI) a dva kanovnícké domy v ulici K rotundě (čp. 90 a 91/VI).⁶⁵³ Budova probošství je volně stojící dvoupatrovou stavbou v neogotickém stylu s půdorysem ve tvaru písmene H. Stavba je postavena částečně z cihel, částečně z kamenného zdiva a je bohatá na řadu zajímavých kamenických, řezbářských i kovářských detailů. Z čelního průčelí vystupuje arkýřová kaple sv. Klimenta.

V roce 1866 byl společně s dalšími osmi architekty vyzván k účasti na konkurzu ohledně výstavby nové techniky. Jeho projekt sice nebyl vybrán, ale na jeho základě přepracoval Ullmann svůj vlastní, již schválený návrh.⁶⁵⁴ V roce 1868 spolupracoval s Ullmannem na úpravách Španělské synagogy (čp. 141/V) v Dušní ulici v pražském Josefově.⁶⁵⁵ Synagoga v maurském slohu má centrální čtvercový půdorys s kopulí nad ústředním prostorem. Ze tří stran jsou vestavěny galerie na kovových konstrukcích otevřené do hlavní lodi. Štuková arabeska i stylizované orientální motivy se opakují na stěnách i v řezbářské výzdobě dveří, zábradlí i galerie.

Podle Niklasova návrhu vznikla rovněž řada uměleckořemeslných návrhů a drobnějších sakrálních architektonických děl. V jeho pozůstalosti se nachází návrh hrobky pro rodinu Bubeníčkovy, která se nachází na hřbitově v Unhošti u Kladna.⁶⁵⁶ Podle jeho nákresy byly v roce 1861 zhotoveny oltáře a kazatelna pro farní kostel sv. Václava v Hořepníku u Pelhřimova. Ve stejném roce vypracoval návrhy hlavního oltáře ve Špulířské kapli v proboštském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci. Podle jeho návrhu byly

---

652 Konkrétně se jednalo o dům U Černého lva v Masné ulici č.p. 686/20, obchodní dům Haas v ulici Na Příkopě č. p. 847/4, dům v Dlouhé ulici č.p. 728 (dnes neexistující), dům na rohu Vodičkovy a Jungmannovy ulice č.p. 732, dům na Václavském náměstí č.p. 1153, domy v Myslíkově ulici č.p. 207 a 208, dům na rohu Melantrichovy a Havelské ulice čp. 564, dům ve Vodičkově ulici č.p. 704 a dům v Železné ulici čp. 495. NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef.

653 Stavbu Nového probošství inicioval vyšehradský probošt Václav Štulc, který se za svého působení ve funkci probošta (1870 – 1889) výrazně zasloužil o oživení oblasti Vyšehradu. Z jeho popudu došlo k přestavbě kapitulního kostela sv. Petra a Pavla i ke zřízení národního pohřebiště. První návrh Nového probošství od architekta A. Baura církevní úřady neschválily, realizoval se až druhý Niklasův návrh. Stavba byla dokončena v roce 1874 a prošla třemi většími rekonstrukcemi (1938, 1940, 1993–4). BAŤKOVÁ, Růžena (a kol.). *Umělecké památky Prahy - Nové Město a Vyšehrad*. Praha: Academia, 1998, s. 761 – 762.

654 K okolnostem výstavby nové budovy polytechniky viz další podkapitola (pozn. aut.)

655 Ullmann byl autorem plánů novostavby, vnitřní provedení bylo svěřeno Niklasovi a stavbu „v maurském stylu“ realizoval Quido Bělský. VLČEK, Pavel (a kol.). *Umělecké památky Prahy – Staré Město a Josefov*. Praha: Academia, 1996, s. 554.

656 Podle současného popisu je ale zřejmé, že hrobka byla nakonec realizována v mnohem skrovnějším provedení. Národní památkový ústav, Památkový katalog, Unhošť, hřbitov. Dostupné online z: <https://pamatkovykatalog.cz/hrbitov-15195085> (cit. 27. 3. 2020).

údajně vyhotoveny oltáře v pravoslavném kostele v Moskvě, postranní oltáře kostela Nanebevzetí Panny Marie v Třeboradicích, kostelní svícny pro knížete černohorského v Cetyni a bronzové lustry v hlavním sále na Žofíně na Novém Městě pražském.

Jako výraz vděku věnoval svému rodnému městu Volyni projekt na jednu z jeho významných dominant, kapli Anděla strážce. To vše bezplatně volyňským měšťanům, kteří kapli na vlastní náklady vystavěli v roce 1858. Josef Niklas se zabýval také projektováním radnic. V roce 1869 byla podle jeho plánů postavena na místě starší radnice a kasáren nová mohutná radniční a soudní budova, jejíž hlavní průčelí je řešeno v neorománském slohu.⁶⁵⁷ V roce 1878 navrhl neogotickou úpravu radnice v Táboře.

Pedagogická a publikační činnost

V roce 1849 si Josefa Niklase vybral jako svého asistenta profesor Bernhard Grueber na pražské Akademii výtvarných umění.⁶⁵⁸ V roce 1850 se stal učitelem kreslení a základů pozemního stavitelství na první české c. k. reálce v Praze. Výuka mu zabrala jistě mnoho času, neboť kreslení od ruky patřilo v rámci učební osnovy k nejdůležitějším předmětům a bylo mu tudíž věnováno nejvíce času - deset hodin týdně.⁶⁵⁹ Ve školním roce 1856/57 suploval obor stavitelství na pražské polytechnice za nemocného profesora Wiessenfelda (viz kap. Stavební vzdělávání). Jak vyplývá z dokumentů školy, byl i po Wiessenfeldově návratu veden jako jeho zástupce a v roce 1860 se přihlásil k habilitaci z praktického stavebního umění na polytechnice.⁶⁶⁰ V jeho prospěch svědčil i fakt, že se jako jeden z mála kandidátů uvolil přednášet praktické stavitelství v češtině, o níž se v rámci připravované reformy studia v té době hojně diskutovalo.⁶⁶¹ Po Wiessenfeldově smrti si roku 1864 zažádal o profesuru na stoličce pozemního stavitelství na české větvi nově reformované oboujazyčné (utrakvistické)

---

657 Zadní i obě boční křídla byla přejata z původní stavby, byla jen minimálně upravena. Část z nich sloužila jako soudní věznice. Od roku 1949, kdy netolický okresní soud zanikl, slouží radnice výlučně jako sídlo městské správy. Pouze část zadního křídla (směrem ke kostelu) je využita komerčně. KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4 díl Ml – Pan, Praha: Libri, 2001, s. 321.

658 Časopis Světozor uvádí v nekrologu mylně asistenturu na pražské polytechnice, kam se ale Niklas dostal až ve druhé polovině padesátých let. O pedagogické činnosti Bernharda Gruebera v Praze viz LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 287), s. 45 – 57.

659 Druhý nejvýznamnější předmět Matematika a algebra se vyučoval pět hodin týdně. VELFLÍK I. (pozn. 38), s. 243.

660 KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 127, č. j. 268 z 15. 1. 1861.

661 Ve své žádosti doslova uvedl, že je mu „lhostejno podle okolností přednášky míti také v obou jazycích“. KA ČVUT, fond PÚ 23, kart. 127, č. j. 235 z 10. 1. 1861.

pražské technice, jeho žádosti bylo vyhověno a v této funkci setrval až do své smrti.⁶⁶² Ve stejné době se stal rovněž zkušebním komisařem pro civilní měřiče.⁶⁶³

V rámci reformy došlo k rozšíření výuky stavitelství na dva roky a rozdělení dosud jednotného pozemního stavitelství na stavitelství pozemní (budov) a stavitelství vodní a silniční s dvěma profesurami. Vznikly tak dva nezávislé studijní programy – stavitelství a architektura, v čele s prof. Josefem Niklasem, a stavební inženýrství, v čele s prof. Vilémem Bukovským (1831 - 1899). Kromě dvouhodinové přednášky z dějin architektury určené pro posluchače obou oborů stavitelství přednášel Niklas výhradně na oboru architektury a pozemního stavitelství, a to architekturu a rýsování, vždy ve čtvrtém, i v závěrečném, pátém ročníku ve velkém hodinovém rozsahu.⁶⁶⁴ Mimo to byl Niklas jako profesor členem zkušební komise, která na stavebním úřadu pražského magistrátu zkoušela žadatele o stavební licenci.

Spolu s profesory Ringhofferem a Zítkem zasedal v létě 1865 komisi, která posuzovala vhodnost staveniště nové budovy polytechniky Na Rejdišti, a která se zasloužila o jeho přesunutí na Karlovo náměstí na pozemek bývalých kasáren.⁶⁶⁵ Poté, co bylo schváleno staveniště a rozpočet stavby, vzniklo v roce 1866 čtyřčlenné komitě ve složení Kořistka, Ringhoffer, Niklas a Zítek, které se zabývalo konkrétní realizací projektu, který předložil Zemskému výboru.⁶⁶⁶ Zemský výbor pověřil osm architektů včetně Niklase k vypracování stavebních plánů.⁶⁶⁷ V řádném termínu do konce listopadu 1867 však dorazily jen Ringhofferovy a Ullmannovy plány. Činnost komitětu pozdržena jednáními o rozdělení ústavu, a tak teprve v polovině roku 1868 byl určen za architekta nové budovy Ullmann s doporučeními k předělání plánů.⁶⁶⁸ S ohledem na to, že se výstavba nové budovy neustále protahovala a prodražovala, ozývaly se v českém profesorském sboru dokonce hlasy, aby byla architektu Ullmannovi projekce budovy odejmuta a svěřena Josefu Niklasovi, který by vše provedl včas a za stanovenou odměnu, ostatně „jako již dříve mnohokrátě prokázal“.⁶⁶⁹ Zemský výbor však tento návrh zamítl a uložil Ullmannovi lhůtu k přepracování návrhu a

---

662 VELFLÍK II. (pozn. 39), s. 441.

663 WURZBACH (pozn. 594), s. 354.

664 Podle programů přednášek to bylo např. Vždy celé dopoledne od pondělí až do soboty, tj. 24 hodin. K tomu přistupovaly ještě dvě hodiny denně odpoledne, tj. dalších 10 hodin. KA ČVUT, fond PÚ 23, *Programy přednášek 1870/71*.

665 Jako důvody byly uváděny přílišná vzdálenost od bydliště posluchačů i profesorů v centru města, blízkost neregulované Vltavy, nedostatečná plocha pozemku pro budoucí rozšíření a potřeba monumentálních veřejných budov na Novém Městě pražském. Podrobněji JÍLEK, LOMIČ II. (pozn. 37), s. 480 – 489.

666 VELFLÍK II. (pozn. 39), s. 487.

667 Dále to byli architekti Antonín Barvitiuss, Heinrich von Ferstel, Josef Hlávka, Emanuel Ringhoffer, Vojtěch Ignác Ullmann, Josef Turba a Josef Zítek. Po námítkách části odborné veřejnosti byli z architektonické soutěže vyloučeni oba „vítězští“ architekti Ferstel a Hlávka. Ibidem, s. 509.

668 Komitě schválilo s drobnými výhradami až třetí Ullmannův návrh, vypracovaný už s ohledem na budoucí rozdělení polytechniky. Dále viz Ibidem, s. 540 – 542.

669 KA ČVUT, fond PÚ 23, *Zasedání profesorského sboru 1869/70*, č. j. 23 z 27. 6. 1870.

nejzazšího termínu zahájení stavby. Přesto se výstavba monumentální budovy techniky protáhla až do konce roku 1874.

Po rozdělení vysoké školy podle obou zemských národností v roce 1869 se stal po odchodu Josefa Zítka profesorem architektury na české části polytechniky, kde vyškolicil řadu příslušníků generace Národního divadla; v letech 1871-1873 byl jeho asistentem Antonín Wiehl. V archivu instituce je dochován záznam z projednání platu pro asistenta architektury Antonína Wiehla ve výši 700 zl. ročně motivovaný snahou udržet si na škole tohoto nadaného architekta.⁶⁷⁰ Ve školním roce 1873/74 rektorem polytechnického ústavu a v této funkci se účastnil protestu proti zestátnění pražských vysokých škol technických. I přes společně vypracované memorandum profesorského sboru české části polytechniky, adresované Zemskému výboru, došlo v roce 1875 k převzetí obou pražských škol technických pod ministerstvo školství.⁶⁷¹ Počátkem studijního roku 1877/1878 se Niklas roznemohl a záhy zemřel. V souladu s organickým statutem byla jeho manželce Magdaléně roz. Havlové vyměřena vdovská penze 600 zl. ročně.⁶⁷² Na jeho místo byl jako zastupující profesor povolán Josef Schulz.

Josef Niklas se také zasloužil o vytvoření jednotné učebnice pozemního stavitelství a architektury v českém jazyce, která doposud v českém prostředí chyběla. Ve spolupráci s Františkem Šandou v letech 1862 až 1863 nově uspořádal a vydal druhé vydání českého překladu slavného díla Johanna Philippa Jöndla (1782 – 1866) *Poučení o stavitelství pozemním* „dle potřeby času a pokroku vědy (...)“.⁶⁷³ V předmluvě autor uvádí, že se jedná o zcela přepracované a pod vlivem moderních trendů ve stavitelství prakticky nové dílo. Velmi silně zde zaznívá národně motivovaný podtext: „Právě jako Jöndl před 24 lety můžeme i my, a to tím spíše a určitěji, tvrditi, že naše krásná vlast' v nedávno minulých letech při neunavitelné horlivosti ve všelikém druhu průmyslu tak veliký pokrok učinila, že se v tomto ohledu i nevjzdělanější cizině vyrovnati může, ano ve mnohém ji i převyšuje. Ještě více nežli tehdáž vykonalo se v posledním čase mnoho znamenitého a chvály hodného i v stavitelství, a to nejen v naší slavné Praze, i na venkově vystavělo se mnoho, co nikoliv hany nezasluhuje“.⁶⁷⁴

Právě v „nevhledných“ pozemních venkovských stavbách viděl autor hlavní kámen úrazu dosavadní stavitelské praxe. Publikace si proto vytkla za cíl vyložit základní principy souměrnosti, poměrů, pravidelných tvarů a jednoduchých ozdob, vhodných především pro

670 KA ČVUT, fond PÚ 23, *Zasedání profesorského sboru 1870/71*, č. j. 17, bod 4 z 31. 10. 1870.

671 Dále viz JÍLEK, LOMIČ II. (pozn. 37), s. 22 – 28.

672 VELFLÍK II (pozn. 39), s. 496.

673 JÖNDL, Johann Phillipe. *Poučení o stavitelství pozemním*. Praha: I. L. Kober, 1863.

674 Ibidem, s. I – VI..

venkovské stavitele bez příslušného vzdělání. S ohledem na cílovou skupinu čtenářů tudíž kniha obsahovala mnohem více názorných ilustrací včetně německo-českého slovníku stavitelského názvosloví. Při sepisování využil Niklas svoji zkušenost s novými konstrukcemi železných krovů ze svých konkrétních projektů – Novoměstského divadla, zámku v Jetřichovicích a pražských činžovních domů. „A tak podáváme veřejnosti tuto svou hřivnu k obecnímu prospěchu našich stavitelů, techniků, realních učitelů a všech, jenž se stavitelstvím obírají, přejíce sobě, aby za krátký čas hojného ovoce vydávala a k tomu přispěla, aby stavitelství, toto mnohovážné a u nás od starodávna národní umění, opět oné výše a slávy v Čechách dosáhlo, z kteréž se těšíváno, když Čechové svým uměním vzděláním doma vážení i za hranicemi ctěni byli“.⁶⁷⁵ Nové vydání bylo rozděleno na teoretickou a praktickou část, a jeho přílohu tvořily základní výpočtové vzorečky a tabulky.

V roce 1865 publikoval Josef Niklas s Františkem Šandou také vlastní dílo - *Slohy stavitelské od nejstarších dob až na dobu nynější*,⁶⁷⁶ zaměřené převážně na „vysokou“ městskou architekturu. Šlo o první přehledovou publikaci architektonických slohů v češtině,⁶⁷⁷ která se zabýval konkrétními typickými prvky i ilustrovanými příklady jednotlivých slohů v českém i celoevropském kontextu. Kniha měla sloužit studentům polytechniky jako učebnice dějin architektury, na které se nedostávalo v rámci výuky pozemního stavitelství příliš prostoru. Po obecném úvodu o stavitelském slohu vůbec byl představen sloh řecký, římský, starokřesťanský a byzantský. Největší část byla věnována Niklasově oblíbenému románskému slohu, v němž autor nachází „domácí český ráz“, a slohu gotickému, s důrazem na „českou tradici vladislavské gotiky“.⁶⁷⁸ renesančním slohem se autor zabýval jen na pár stránkách. V publikaci byl ještě zmíněn sloh „muhamedánský“, o samostatném barokním slohu ještě nemohla být řeč.

V souvislosti s probíhajícími diskuzemi chápal rovněž Niklas odlišné slohové tvarosloví a formy v závislosti na charakteristickém uměleckém duchu každého národa (zejména v souvislosti s náboženstvím): „Sloh stavitelský jest pro nás proto věrným odleskem veškerého živobytí každého národa a zrcadlem, v němžto vidíme celý jeho duševní stav od prvních uměleckých počátků postoupně dále až k jeho nejvyšší slávě, ano až i k jeho úpadku“.⁶⁷⁹ Na rozdíl od svých následovníků a další generace architektů vnímal renesanční

675 JÖNDL (pozn. 673), s. VI.

676 NIKLAS, Josef; ŠANDA, František. *Slohy stavitelské od nejstarších dob až na dobu nynější*. Praha: I.L. Kober, 1865.

677 Doposud se mohli budoucí architekti a stavitelé učit na pražské polytechnice z třídílné publikace *Zur Geschichte und Entwicklung des Bauingenieurwesens in Böhmen* z roku 1844 Niklasova předchůdce profesora Karla Wiessenfelda (viz pozn. 171 - pozn. aut.).

678 Ibidem s. 58, 84.

679 Ibidem, s. 8.

sloh právě jako počátek období národního úpadku umění.⁶⁸⁰ Stavitelské umění období baroka („pozdí renesance“) označuje jako „parukový sloh“ s negativními konotacemi vzhledem k jeho nevkusnosti, výstřednosti, nepravidelnosti a k opovrhování antickými formami. Svoji současnost vnímá v pozitivním smyslu jako přechodné období od bezuměleckého slohu, vyvolaného jednak reakcí na předchozí zdobnost, a jednak novými typy budov (nádraží, továrny, burzy ad.), k novému syntetizujícímu národnímu slohu.⁶⁸¹

Josef Niklas zemřel 9. října 1877 na „ochrnutí plic“⁶⁸² a 12. října byl pohřben do hrobu na Olšanském hřbitově Hrob na Olšanech,⁶⁸³ kam byla po své smrti uložena v roce 1909 jeho žena Magdaléna a v roce 1911 také jeho syn František.⁶⁸⁴ Podle nekrologu ve Světozoru, Niklasovým úmrtím ztratil „národ náš zdatnou sílu, vlast upřímného syna a česká polytechnika výtečného učitele“.⁶⁸⁵ Architektův životopis a informace o pohřbu uveřejnily také Národní listy⁶⁸⁶. Přinesly rovněž reportáž o průběhu Niklasova pohřbu: „Pohřeb prof. Jos. Niklasa odbýval se včera ve dvě hodiny odpoledne z kostela Marie Sněžné na františkánském náměstí za vřelého účastenství přátel, ctitelů a žáků zesnulého. Cínová rakev postavena byla v lodi chrámové na skvostném katafalku, ozdobeném exotickými květinami a ozářeném četnými svícemi. Rakev krášlil skvostný vavřínový věnec, jehož červeno-bílé fábory nesly nápis: „Drahému učiteli vděčné žactvo“. Kol katafalku položeno bylo množství jiných věnců, které věnovali: sbor profesorů české polytechniky, rozličné spolky a ctitelé zesnulého. Po vykonaných církevních obřadech vložena byla rakev do tříspřežního otevřeného vozu, okolo něhož kráčeli členové akad. čten. spolku s rozžatými svícemi a nesouce na ramenou četné

680 „V Čechách, kde se sice mnoho stavělo, italskými ale umělci, jenž rozličného nadání a rozličných směrů byli, nemohlo o nějaké stavitelské škole ani řeči býti, a domácí jindy tak slavní umělci stali se v této době jen pouhými učedníky stavitelů vlaských.“ NIKLAS, ŠANDA (pozn. 676), s. 91.

681 „Až teprv začátkem našeho století počal se stavitelský sloh k lepšímu kloniti, upřímnějším totiž studováním jak klasického tak i románského a gotického slohu (...) S potěšením vyznáváme, že tato doba i náš Český národ v uměleckém zápasu shledává; nejen že se u nás mnohé staré kostely a zámky s dosti šťastným výsledkem obnovují a přestavují (domácími silami), jako např. svatovítský chrám v Praze a mnohé menší kostely a kaple na venkově, i pěkné nové stavby vznikají, jako: kostel Karlinský, Švarcenberský hrad, Hluboká, rohanský hrad Sichrov, zámek Jetřichovský, Bezděkovský, některé domy v Praze a letníky u Prahy.“ Ibidem, s. 93.

682 AMP, Sbírka matrik. Praha II – Nové Město. *Matrika zemřelých 1866 až 1900, Farnost Kostel P. Marie Sněžné*, fol. 112.

683 K architektům a stavitelům Niklasovy generace, pohřbených na Olšanech, patří dále např. Jan Bělský, Alois Turek, Václav Sigmund, Antonín Baum, Zdenko Schubert von Soldern a Antonín Barvitijs (pozn. aut.).

684 SÍS, Vladimír. *Olšanské hřbitovy*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1929, s. 103. Sís lokalizuje Niklasův hrob do II. Oddělení, sekce 11, č. 35 Olšanského hřbitova. Později byly podle některých zdrojů jeho ostatky přeneseny na hřbitov na vrchu Malšíčka v architektově rodné Volyni, kde předtím vybudoval rodinnou hrobku. STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená I*. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 218. Podle Karla Skalického, ředitele městského muzea ve Volyni, se však ostatky stále nacházejí na Olšanech a ve volyňské hrobce jsou pohřbeni pouze architektovy rodiče František a Františka (pozn. aut.).

685 *Světovzor* (pozn. 557).

686 *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 11. 10. 1877, roč. 17, č. 279, s. 3; *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 12. 10. 1877, roč. 17, č. 280, s. 2.

věnce. Průvod ubíral se ovocnou třídou a václavským náměstím na hřbitov volšanský. Za rakví kráčeli příbuzní zesnulého, rektor české polytechniky v čele profesorů, dále profesorové německé polytechniky, českých a německých realných a gymnasiálních škol v Praze, deputace československé akademie obchodní a vyšší dívčí školy v Praze, jiní profesori a učitelé, spolek českých architektů a inženýrů, deputace obecního zastupitelstva pražského a okolních obcí, deputace akad. čtenářského spolku, mnozí bývalí žáci zesnulého a posluchači české polytechniky v plném počtu“.⁶⁸⁷

Adolf Siegmund, teplický stavební podnikatel a politik

Adolf Siegmund se narodil 27. listopadu 1831 v Teplicích a byl pokřtěn o den později. Pocházel ze starousedlého kupeckého rodu Siegmundů, který ve městě pobýval již od počátku 18. století. Jeho otcem byl Adolf Siegmund, měšťanský obchodník a majitel hostince „Zum ägyptischen Josef“ („U Josefa egyptského“) v Landegasse čp. 151, který zdědil po svém otci Aloisovi a matce Elisabethe, z teplické měšťanské rodiny Rudelů. Jeho matkou byla Anna Künert (1807 – 1878), dcera teplického měšťana a majitele domu čp. 55 a jeho ženy Franzisky, rozené Lautel.⁶⁸⁸ Adolf a Anna se vzali v květnu 1827 a měli spolu osm dětí – Gustava,⁶⁸⁹ Marii,⁶⁹⁰ Adolfa, Justinu,⁶⁹¹ Aloise,⁶⁹² Karla,⁶⁹³ Heinricha⁶⁹⁴ a Luisu. Adolf se 16.

---

687 *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 13. 10. 1877, roč. 17, č. 281, s. 3.

688 SOKA Teplice, Farní úřad Teplice – děkanství, *Matrika narozených 1829 – 1841*, i. č. 7975, sign 162/4, s. 45. Jako kmotr je uveden příslušník další významné teplické rodiny Vincenz Uherr, s jehož adoptivní dcerou Marií se Adolf později oženil.

689 Gustav Siegmund, pokladník úvěrového ústavu v Praze. Zemřel v mladém věku, bez potomků. SOKA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 151, *osobní rodinná korespondence, 1894 – 1906*.

690 Marie Siegmund, provdaná za Antonína Nasera, poštovní úřednice. Její dcera Miezl zemřela mladá, její syn Louis pracoval jako železniční úředník a její druhý syn Gustav se stal profesorem přírodních věd na střední škole ve Vídeňském Novém Městě. Ibidem.

691 Justine Siegmund, provdaná Heinrich, poštovní úřednice. Měla dceru Annu. Ibidem.

692 Alois Siegmund, obchodník se sklem. Ženat s Marií, roz. Kestler, měli spolu dvojčata Luisu a Adolfa. Ibidem.

693 Karl Siegmund (zem. 1896), hospodářský správce v Bílině. Ženat s Julií, roz. Sandl, měli spolu děti Karla, Brauera, Olgu a Luisu. Ibidem.

694 Heinrich Otto Siegmund (1842 - 1901), stavitel v Teplicích. Ženat s Hedwigou, roz. Lederer, měli spolu tři dcery. V roce 1872 založil se svým bratrem Adolfem, architektem Josefem Staňkem a dalšími teplickými občany *Teplitzer Baugesellschaft*. Podílel se mimo jiné na výstavbě kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie v Dubí podle projektu profesora Akademie výtvarných umění v Benátkách Pietra Bigaglia, vystavěného po vzoru benátského kostela Santa Madonna dell'Orto. Tuto na svoji dobu v Čechách nevídanou a nejeverněji položenou stavbu benátské architektury z let 1896 až 1907 z červeného a bílého mramoru si objednali majitelé panství Clary-Aldrigenové jako svoji hrobku. Dále viz POCHE, Emanuel. *Umělecké památky Čech A/J, sv. I.* Praha: Academia, 1977, s. 332-333; DAVID, Petr; SOUKUP, Vladimír. *777 kostelů, klášterů a kaplí České republiky*. Praha: Soukup & David, 2002, s. 56; VILÍM, Karel. *Dubí, město lázní, skla a porcelánu*. Dubí: NIS Teplice, 2011, s. 37.

května 1863 oženil s Marií, roz. Schäck, pocházející z Melchiorshütte (zaniklá ves u Plzně, pozn. aut.), která byla jako dítě přijata do opatrovnictví teplického měšťanského obchodníka se sukrem a pozdějšího starosty města Karla Uherra⁶⁹⁵ a jeho ženy Marie. Měli spolu dvě děti - syna Karla Siegfrieda, který zemřel krátce po narození (1864), a dceru Marii (nar. 24. ledna 1866), která si vzala Leopolda Krauschnera (nar. 3. října 1856), stavebního a civilního inženýra v Litoměřicích. Rodina Siegmundových byla pravděpodobně spřízněná také s rodinou teplického architekta Gustava Adolfa Jirsche (1871 – 1909), jehož dcera Tereza (nar. 1900) se nachází na svatební fotografii této rodiny.⁶⁹⁶

Jako mladík se účastnil revolučních událostí 1848 a byl za to krátce vězněn.⁶⁹⁷ Ve školním roce 1848/49 je doložen jako posluchač pražské polytechniky oboru stavitelství u profesora Karla Wiessenfelda. Jak ze zkoušky z předmětu stavitelství, tak z předmětu architektonického kreslení obdržel hodnocení „erste Klasse mit Vorzug“, byl označen jako „sehr fleissig“ a v květnu obdržel frekventanční vysvědčení.⁶⁹⁸ Po absolvování vídeňské polytechniky získal titul inženýra.⁶⁹⁹ Začínal ve státních službách jako drážní a důlní inženýr a podílel se na stavbě úseku železniční trati Praha-Podmokly Severní státní dráhy. Působil jako inženýr u zemského stavebního úřadu v Budíně (dnes Budapešť), kde v roce 1854 složil státní zkoušku a získal titul inženýra.⁷⁰⁰ Následně byl pracovníkem městského stavebního úřadu ve Vídni a poté nastoupil do služeb státních drah. Po převzetí státních drah Státní železniční společností mu bylo svěřeno řízení výstavby výškových budov na novém úseku trati u Temešváru.⁷⁰¹ V roce 1858 byl společností vyslán na studijní cestu do podunajských knížectví (oblast dnešního Rumunska) a do Turecka, aby tam studoval architekturu železničních skladovacích hal obilí a jiných komodit.

---

695 Karl Uherr (1813 – 1882) patřil k nejvýznamnějším teplickým podnikatelům a stal se nájemcem několika lázeňských podniků. Patřil k zakladatelům městské spořitelny, od roku 1858 se jako člen několika správních rad začal věnovat komunální politice a od roku 1871 až do své smrti byl starostou Teplíc. KILIÁN (pozn. 59), s. 216 - 217.

696 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 154. 33 rodinných fotografií rodiny Siegmund. Podobné spojení bylo v Teplicích i mezi rodinou architektů Blaschkeových a architektem Emilem Handschem, který s vzal dceru Reinholda Blaschkeho st. (1853 - 1912) (pozn. aut.).

697 Podle svědectví architektovy dcery Marie byl Adolf Siegmund členem teplické měšťanské gardy, která 14. srpna 1848 pochodovala do Prahy na Letnou. SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, osobní rodinná korespondence, 1894 – 1906, fond č. 255, inv. č. 151.

698 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institut zu Prag im Schuljahre 1849/50*.

699 Archiv TU Wien, *Prüfungs-Catalog der technischen Abtheilung des k.k. polytechnischen Institutes pro 1851/52*.

700 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 151, 1894 – 1906. Dopis kolegy a přítele Emila Szumraka ze stavebního úřadu v Budapešti 22. ledna 1894.

701 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5.

Architektonická činnost

V roce 1862 se Adolf Siegmund vrátil do svých rodných Teplic, kde získal místo stavebního inženýra a se svým bratrem Heinrichem Ottou zde založil stavební firmu. Zatímco v první polovině 19. století se Teplice orientovaly na lázeňský cestovní ruch a díky svému kosmopolitnímu charakteru byly nazývány severočeskou „malou Paříží“. Na přelomu padesátých a šedesátých let je stále více poznamenávalo období hospodářské konjunktury, spojené s prudkým rozvojem průmyslu a příchodem nového obyvatelstva i kapitálu. Němci toto období dějin nazvali érou *Gründerzeit* – času zakladatelů. Na jedné straně ubývala lázeňská klientela z řad vyšších vrstev a byla nahrazována příslušníky středních tříd, na druhé straně probíhala rychlá výstavba, stoupal počet obyvatel a zvětšovala se jejich sociální stratifikace.⁷⁰² S rostoucí hospodářskou konjunkturou však souvisel také příchod českého obyvatelstva za prací a posílení české menšiny na Teplicku, což vedlo k radikalizaci konfliktu a ostrým střetům mezi oběma zemskými národy od počátku osmdesátých let.

Průmyslový boom si vyžádal vybudování trati Ústí nad Labem – Teplice, dokončené v roce 1858. V další fázi v letech 1858 až 1870 byla železnice, spojující Ústí nad Labem s Chomutovem, která zpřístupnila severočeské uhelné doly a rozšířila těžbu hnědého uhlí na Teplicku. V letech 1856 až 1858 byla v Teplicích postavena monumentální nádražní budova podle projektu architekta Josefa Turby (1822 - 1892), považovaná ve své době za nejkrásnější nádražní stavbu celé monarchie.⁷⁰³ Od ní se podél Bahnhofstrasse (dnešní Masarykova ulice) začalo s výstavbou činžovních domů směrem k historickému jádru města.

Proslulé Teplice se v této době staly jedním z nejaktivnějších měst na poli nových architektonických realizací. Díky kontaktům šlechtického rodu Clary-Aldrigenů i městské smetánky se mohli teplotičtí stavebníci obrátit na proslulé vídeňské, drážďanské a berlínské architekty. O tom svědčí např. výstavba evangelického chrámu apoštola Bartoloměje v neorománském slohu z roku 1861 až 1864 podle plánů předního pruského architekta a královského stavebního rady Friedricha Augusta Stülera (1800 – 1865), či kostela sv. Alžběty Durynské v Šanově z let 1864 až 1877 podle plánů vídeňského architekta Heinricha von Ferstela (1828 – 1883). Stavební boom si vyžádal regulaci zástavby a vznikly první polohové plány jednotlivých částí města.⁷⁰⁴ Zpočátku respektovaly polohové plány urbanistické pojetí,

⁷⁰² Zatímco v roce 1853 žilo v Teplicích a v Šanově dohromady 3 430 obyvatel, v roce 1870 to už bylo 11 618 osob. V roce 1889 dosáhl Šanov statusu města a v roce 1895 došlo ke spojení do jednoho správního celku Teplice-Šanov. KOUČOURKOVÁ, Květoslava; VILÍM, Karel. *Teplice. Zmizelé Čechy*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009, s. 30. Podrobně k sociální skladbě obyvatelstva viz KILIÁN (pozn. 59), s. 219 – 221.

⁷⁰³ KREJČÍŘÍK, Mojmír. *Česká nádraží: architektura a stavební vývoj*. III. díl, 1. část. Litoměřice: Vydavatelství dopravní literatury Ing. Luděk Čada, 2009, s. 18 – 22.

⁷⁰⁴ KOCOURKOVÁ, VILÍM (pozn. 60), s. 35 – 36.

od sedmdesátých let však výstavba vlivem stavební horečky nabírala na intenzitě a ztrácela na kvalitě.

Na okraji Teplic byly vytyčeny vilové čtvrti s jednotlivými vilami a zahradami v historizujících slozích. Podél nově vymezené ulice, spojující Šanov a hlavní nádraží (dnešní Vrchlického, pozn. aut.), vznikla v sedmdesátých letech vilová čtvrť první generace teplických „gründerů“, tj. generaci průmyslníků – zakladatelů.⁷⁰⁵ Adolf Siegmund se podílel na projektech k vilám čp. 735/4, 743/9, 744/11, 745/13. Jeho vila pro továrníka Arthura Strassera čp. 1240/23 a vila pro továrníka Otto Urbacha čp. 1241/21 byly později secesně přestavěny. V roce 1880 si v nedalekém Dubí postavil vlastní objekt „Villu Siegmund“, ve které žil až do své smrti.⁷⁰⁶

Tyto vily ve slohu přesné neorenesance byly projektovány a budovány *Teplickou stavební společností – Teplitzer Baugesellschaft*, kterou v roce 1872 založil Adolf Siegmund spolu s konsorciem teplických měšťanů (Niessl, Stöhr, Dittrich, Neswadba, Plöninger a Mikoletzky).⁷⁰⁷ Jednalo se o korporativní podnik typického produktu hospodářské konjunktury sedmdesátých let. Siegmund působil jako její ředitel, později jej vystřídal architekt a společník Josef Staněk (1828 – 1896). Ve firmě působil jako stavbyvedoucí i Adolfův bratr Heinrich Otto Siegmund. Společnost byla všestranným podnikem, který byl stavbu schopna navrhnout, postavit a dokonce částečně zásobovat vlastním stavebním materiálem.⁷⁰⁸ K jejím nejvýznamnějším projektům patřila výstavba Liebigových a podmokelských obytných domů – hornické kolonie u Duchcovského uhelného spolku z roku 1872 - a nové teplické radnice z roku 1886. Důsledky ekonomické krize po krachu vídeňské burzy však firmu tvrdě zasáhly a v roce 1878 přešla do likvidace.⁷⁰⁹ Později byla v devadesátých letech zásluhou Siegmunda a Staňka v malém rozsahu obnovena, postavila např. V roce 1894 Německé klasické gymnázium a definitivně zanikla v roce 1899.

Hlavním zdrojem příjmů však zůstávalo i nadále lázeňství, a proto bylo ze strany města i majitelů velkostatku Clary-Aldringenů⁷¹⁰ investováno do rozšíření lázeňské

---

705 HANZLÍK (pozn. 61), s. 31.

706 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 154, *Rodinné fotografie*. Vila se nachází na adrese Křižíkova 125/5 a v současnosti se zde provozují apartmánové ubytovací kapacity (pozn. aut.).

707 *Teplitz-Schöner Anzeiger*, 9. 3. 1872, roč. 12, č. 10, s. 1.

708 *Ibidem*, s. 21.

709 *Teplická stavební společnost*. [online]. Dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/organizace/karta/nazev/22-teplicka-stavebni-spolecnost> (cit. 4. 3. 2020).

710 Teplice byly do poloviny 19. století poddanské město se zvláštními pravomocí. V roce 1848 získalo samosprávu v čele se starostou a pětičlenným městským výborem, vzešlým ze svobodných městských voleb. Clary-Aldringenové si však nadále jakožto majitelé nejvýznamnějších lokálních hospodářských podniků i lukrativních lázeňských domů zachovávali vliv v rozhodujících otázkách komunální politiky. KOCOURKOVÁ, VILÍM (pozn. 60), s. 200 – 202.

infrastruktury a došlo k výstavbě několika nových objektů.⁷¹¹ První zakázkou Siegmundovy stavební firmy se stala v roce 1862 novorománská Jubilejní (dnes Kolostujova) kašna, vztyčená u příležitosti výročí 1 100 let od objevení teplických pramenů. Na památníku byla vypodobněna víla pramenů podle návrhu vídeňského sochaře Franze Melnitzského.⁷¹² V letech 1870 až 1872 vypracoval a realizoval Siegmund projekt přístavby neorenesanční palácové lázeňské budovy k Lázeňskému sálu, na místě původní proslulé kavárny Caffésalon z roku 1840. Nová stavba měla zachytit nevyužitou termální vodu proudící ven z města a rozšířit kapacitu lázeňského areálu. Při jejím slavnostním otevření 22. května 1872 architekt Siegmund ve své řeči připomněl motivy výstavby: „Ohlédneme-li se za dokončenou budovou nových lázní a její historií, uvědomíme si, jaká síla leží ve změněném myšlení lidí naší doby. Člověk si klade otázku, jak je možné, že od časů Kolostuje plyne velké množství vody nevyužito pryč; takové bohatství, které uniká podzemními kanály! Polapme je a využijme k zotavení trpícího člověčenstva!“⁷¹³ Budova se proslavila pod názvem Císařské lázně a byla pojmenována po císaři Vilémovi I., který se zde léčil v roce 1878 po nezdařeném atentátu.

Narůstající kulturní život v Teplicích si vyžádal potřebu výstavby nové divadelní budovy, o čemž rozhodlo městské zastupitelstvo na svém zasedání v květnu 1871. Byla vytvořena komise, která podnikla 16 exkurzí po nových divadelních budovách po celém Rakousku a Německu.⁷¹⁴ Adolf Siegmund, který byl členem a zároveň referentem této komise, doporučil, aby byla novostavba umístěna do areálu lázní s hlavním průčelím situovaným do lázeňského parku.⁷¹⁵ Přesto, že byl Siegmund považován za hlavního favorita vyzvané soutěže, svůj projekt do konce uzávěrky 30. prosince 1871 nedodal.⁷¹⁶ Přesto, že plány předložil komisi se zpožděním, byl k realizaci vybrán projekt drážďanského architekta Bernharda Schreiberena (1833 - 1894), který komise shledala jako kvalitnější.⁷¹⁷ Schreiberen vycházel z teorií divadelní architektury Gottfrieda Sempere a úroveň teplického divadla se srovnávala se současně budovaným *Albert-Theater* v Drážďanech.

---

711 Průměrná roční návštěvnost lázní se pohybovala kolem 6 000 návštěvníků a pobyty cizích hostů přinášely městu značné ekonomické výhody. Oproti jiným lázeňským městům měli Teplice výhodu, vedle poměrně rozsáhlé škály indikací chorob, že ve většině lázeňských domů bylo k dispozici i ubytování a léčba probíhala téměř nepřetržitě po celý rok. HOUFEK, Václav; VEVERKA, Přemysl; MAHDAL, Martin. *Historie a současnost podnikání na Ústecku a Teplicku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 84.

712 KILIÁN (pozn. 59), s. 197.

713 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 27. 5. 1871, roč. 11, č. 21, s. 3.

714 HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 30.

715 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 27. 5. 1871, roč. 11, č. 21, s. 1.

716 Ze tří oslovených architektů dodal včas svůj projekt pouze Bernhard Schreiberen. Siegmund se v této době zabýval aktuální problematikou rekonstrukce městského plynového osvětlení. HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 30; *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 27. 5. 1871, roč. 11, č. 52, s. 1.

717 Jako porotci v soutěži zasedali mimo jiné Josef Turba a Josef Zítek. *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 2. 3. 1872, roč. 12, č. 9, s. 1.

Rozvoj německého školství ve městě si vyžádal výstavbu budov nově vznikajících vzdělávacích institucí. V roce 1859 byla postavena školní budova, kde se nacházela měšťanská, obecná, řemeslnická a židovská škola. V roce 1874 vznikla v Teplicích keramická škola. Adolf Siegmund vypracoval v roce 1875 v rámci produkce Teplického stavebního spolčenstva projekt reálného gymnázia, který byl realizován v letech 1875 až 1876. Budova ve střídém neorenesančním slohu sloužila svému účelu do devadesátých let, kdy ji z důvodu kapacity nahradila nová reprezentativní budova klasického gymnázia opět podle Siegmundova projektu z let 1890 až 1894.⁷¹⁸ Díky svému situování na vyhlídkovém ostrohu zv. Mont de Ligne a díky své monumentální architektuře ve stylu racionální, až uniformní neorenesance s vysokou čtyřbokou nárožní věží a jehlancovou střechou se stala jednou z dominant panoramatu města.

Vrcholnou komunální zakázkou pro Adolfa Siegmunda v Teplicích se stala výstavba Nové radnice z roku 1865 a její přestavba z roku 1886 podle jeho návrhů. Radnice patřily už od dob středověké kolonizace k symbolům městské autonomie a samosprávy, což nabylo opět na významu po zrušení poddanství a patrimoniální správy a vydání ústavy a obecních zřízení v důsledku revoluce roku 1848.⁷¹⁹ Vzhledem k tomu, že se v dosavadních radničních budovách usídlily vedle městských úřadů nově vzniklé okresní hejtmanství nebo okresní či krajský soud, hledala města nová kapacitní řešení v podobě rozšíření či přístavby nebo výstavby nové budovy. V Teplicích zadali městští radní v roce 1865 Siegmundovi zakázku na projekt neorenesanční budovy městské správy a spořitelny v sousedství staré radnice, o níž se po roce 1850 dělili s kanceláři státních úřadů.⁷²⁰

V letech 1885 - 1886 došlo k její další monumentální přestavbě, kdy architekt Siegmund přistavěl k původní budově střední průčelí s mohutným rizalitem s velkými obloukovými okny a nové křídlo tak, že s ním starší stavba tvořila boční křídla.⁷²¹ Na vrcholu výrazného štítu radnice ve stylu přesné renesance, inspirované jak benátskou, tak německou proveniencí, umístil stavitel rytíře Rolanda se standardou, symbolem „němectví“.⁷²² Současně s touto přestavbou navrhl Siegmund o něco skromnější radnici pro Tachov, kde původní budova podlehla v roce 1885 požáru. Střídmá patrová stavba s kvádrovou rustikou, ostěním a masivními kvádry a s výrazným štítem nesoucím opět německého herolda Rolanda, vykazuje

718 Budova reálného gymnázia bylo posléze odprodána továrníkovi Martinu Grohmannovi, který dům rozšířil a upravil na obytnou vilu. Dnes zde sídlí regionální knihovna, v budově klasického gymnázia Okresní akademie. HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 29.

719 Dále viz URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 87 – 90.

720 WORLITZEK, Adalbert (ed.). *Teplitz-Schönau*. Berlin – Friedenau: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 32.

721 HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 29.

722 K tomuto tématu viz dále LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 239 – 249.

typické znaky německé renesance a působí dojmem solidnosti a pevnosti.⁷²³ Podle dobových zpráv se Siegmund ujal vypracování projektu s tím, že považuje za čest poskytnout plán stavby takového významu „německému městu“.⁷²⁴

Poslední vlastní architektonickou realizací Adolfa Siegmunda byl plán Okresní nemocnice Františka Josefa z roku 1896, který navrhl se svým bratrem Heinrichem v rámci obnoveného Teplického stavebního společenstva. Z na svoji dobu moderního areálu obklopeným parkem s hlavní budovou, hospodářským křídlem, izolačním špitálem, obytnou budovou a márnici se dodnes zachovala jen hlavní budova.⁷²⁵ Na přelomu 19. a 20. století se stal vyhledávaným odborníkem v porotě řady architektonických soutěží a to nejen v domácích Teplicích, ale i v sousedních německých městech.⁷²⁶ V roce 1895 zasedl v kolegiu, které posuzovalo plány na stavbu Uměleckoprůmyslového muzea v Liberci.⁷²⁷ Jako teplický městský rada zasedal v soutěžích, které vyhlašovala místní městská obec. To byl i případ soutěže na teplickou reálnou školu, kterou vypsal město na jaře 1902 pro architektky německé a rakouské národnosti. Siegmund zde byl jmenován hned na druhém místě za starostou a lékařským radou Karlem Müllerem.⁷²⁸ O něco prestižnější byla jeho účast v porotě soutěže na Lázeňský dům a koncertní sál, který vyhlásil teplický městský stavební úřad v létě 1905 pouze pro architektky německé národnosti.⁷²⁹ Kvůli objektivitě a zajištění vysoké odborné úrovně zde vedle místních elit zasedli vídeňští architekti a profesori Friedrich Ohmann a Karl Mayreder, či berlínský architekt a profesor Hermann Ende. Jako nezávislý odborník byl v roce 1906 přizván do poroty architektonické soutěže na městské divadlo v Ústí nad Labem, jejíž uměleckou kvalitu zaštiťovali berlínský architekt Otto March a vídeňský architekt Friedrich Schachner.⁷³⁰ Naposledy posuzoval Siegmund jako odborný poradce v roce 1907

---

723 Ibidem, s. 248 – 249.

724 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 14. 3. 1886, roč. 59, č. 73, s. 8.

725 HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 90 – 91.

726 Sérii architektonických soutěží, které probíhaly v letech 1902 až 1912 v Teplicích a dalších severočeských německých městech (Liberec, Ústí nad Labem, Duchcov, Most ad.), a které byly vyvolány hospodářskou konjunkturou přelomu století se podrobně věnuje Jan Hanzlík. Ve své studii rozděluje teplické soutěže podle personálního složení porot na „soutěže nejvyšší důležitosti“, v nichž zasedali přední vídeňští architekti a pedagogové, jako např. Friedrich Ohmann či Karl Mayreder, a na „soutěže s nižšími náklady“, kde porotu tvořili regionální architekti, jako např. Adolf Siegmund či Max Loos von Losinfeldt, které Hanzlík označuje jako „místní architektonicko-stavitelskou elitu“. HANZLÍK, Jan. Architektonické soutěže na přelomu 19. a 20. století v Teplicích a okolí: zadavatelé, účastníci, průběh a společenský kontext. In: *Monumentorum custos 2011 : časopis pro památky severozápadních Čech*. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem; Univerzita J. E. Purkyně, Filozofická fakulta, 2011, s. 11-34.

727 Dnes sídlo Severočeského muzea, patříci mezi největší muzea v České republice. Bylo posuzováno šest architektonických návrhů, včetně plánů proslulého Josefa Maria Olbricha či Friedricha Ohmanna, který nakonec soutěž vyhrál. Nejnověji ZEMAN, Jaroslav. *Liberec: urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011, s. 98.

728 HANZLÍK, ZAJONCOVÁ, HÁJKOVÁ, BLAŽEJOVÁ, BENEŠ (pozn. 61), s. 32 – 33.

729 Ibidem.

730 *Theater in Aussig a. E.*, in: *Architektur-Konkurrenzen*, 1908, Band III., Heft 6. [online]. Dostupné z: <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/55-theater-in-aussig-a-e;-in-architektur-konkurrenzen-1908->

projekty na Spolkový dům a tělocvičnu spolku Turnerů v soutěži, kterou financoval teplický turnerský spolek z vlastních prostředků.

Politická a další mimoprofesionální činnost

Už krátce po svém příchodu do Teplic v roce 1862 zasedl Adolf Siegmund do městské rady a postupně se stal předsedou několika neziskových sdružení, městským radním a později předsedou okresního zastupitelstva. Velkou prestiž v rámci komunální politiky si Siegmund získal v letech 1879 až 1880, když se jeho stavební společnosti podařilo přehradit nedaleký hnědouhelný důl „Döllinger-Grubenfelde“ u Duchcova a provést „mimořádně obtížnou, ale naštěstí úspěšnou izolaci průniku spodní vody do vřídelního zdroje, a tak zachránit pro své spoluobčany slavné tisícileté lázně Teplice a Šanov, aniž by musela být omezena těžba hnědého uhlí“.⁷³¹ Díky tomu mu bylo roku 1882 jednomyslně uděleno čestné občanství města.

Počátkem devadesátých let se stal zástupcem starosty a 19. září 1896 se stal starostou Teplic. Ve svém úvodním projevu si vytknul za cíl „obhajovat německví rodného města a vlasti podporou mnohostranného hospodářského programu“.⁷³² Ve funkci se snažil sladit zájmy cestovního turistického a lázeňského ruchu, obchodu i průmyslového rozvoje.⁷³³ Jako starosta „německého“ města se nebál hájit zájmy německého etnika, stranil se ale radikální nacionální agitace proti početně rostoucí české menšině. Rozjitřené nacionální vášně tlumil Siegmund i po vyhlášení Badeniho jazykových nařízení na jaře 1897, svými proklamacemi však zaujímal jasně odmítavé stanovisko. Na sjezdu Německé pokrokové strany v Teplicích 2. května 1897 k této problematice uvedl: Tato jazyková nařízení jsou jako zlý host, před nímž jsem nuceni uzamknout naše ze široka otevřené brány, i když jsme doposavad byli zvyklí poskytovat pohostinnost i cizímu člověku.“⁷³⁴

Z jeho iniciativy založili liberálové v Teplicích v říjnu 1895 pobočku *Svazu Němců severozápadních měst* a uspořádali kongres německých měst, který v návaznosti na punktace zdůrazňoval nutnost rozdělit Čechy na české a německé samosprávné území.⁷³⁵ V roli předsedy sjezdu německých měst konaného 21. září 1896 v Teplicích uvedl Siegmund ve své

band-iii-heft-6 (cit. 11. 3. 2020).

731 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5. Těmto událostem bezprostředně předcházela tragická událost na dole Döllinger z 10. února 1879, kdy došlo k zatopení šachty, utonutí 23 horníků a dočasná ztráta teplického pramene Pravřídlo. WOLF, Jiří. *Duchcov*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2013, s. 279.

732 *Ibidem*.

733 HYE, Hans Peter. Heslo Adolf Siegmund. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Bd. 12 (Lfg. 57, 2004), s. 245.

734 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 5. 5. 1897, roč. 37, č. 36, s. 2.

735 KILIÁN (pozn. 59), s. 227 – 228.

zahajovací řeči: „(...) Není to poprvé, kdy se scházíme v tomto prastarém lázeňském městě, abychom stvrdili naši politickou a národní sounáležitost, a abychom společně rokovali o způsobech a prostředcích, jak zachovat naše vydobyté národnostní postavení a naši liberální politiku v této zemi, nebo jak se chránit a bránit otevřené a zarputilé agresí. Vždy jsme se nacházeli v pasivní pozici nucené obrany. (...) S tím se nikdy nesmíme spokojit, Musíme být jednotní a silní vůči našim nepřátelům a uděláme všechno proto, abychom ochránili naše svatyně“.⁷³⁶ Po sněmovních jednáních na podzim 1896 byl dokonce zřízen finanční fond na obranu proti českým útokům na německou suverenitu. nebo když se podílel na protestech proti Badeniho jazykovým nařízením v roce 1897.

V létě 1899 probíhaly v Teplicích nepokoje spojené s protesty sociálních demokratů proti nařízení Thunovy vlády ze 17. července proti zvýšení cukerní, pивní a petrolejové daně, a také proti schválení zvláštního dodatku v ústavě, který císaři umožňoval vydávat zákony bez schválení parlamentu. Tepličtí horníci se začali organizovat proti těžařům a vypracovali a sestavili mzdové a sociální požadavky s cílem předat je revírnímu úřadu. Zatímco tyto akce probíhaly celkem pokojně, pořádala radikální nacionalistická mládež vlastní pochody, které zpravidla končily na Tržním náměstí svoláváním antisemitských a protivládních hesel.⁷³⁷ Poté, co jeden z výtržníků tovaryš Adalbert Müller zemřel po zatčení na následky špatného zacházení policistů, hrozily ve městě ještě větší nepokoje. Radní Schlepeck, zastupující v té době nepřítomného starostu Siegmunda, povolal do města vojenské a četnické posily z Terezína a okolí. Ti sice nezasáhli a po dvou dnech zase odjeli, incident ale vyvolal silnou nevoli veřejnosti a způsobil nejen Schlepeckovu, ale i Siegmundovu rezignaci, jenž se jej zastal.⁷³⁸ Novým starostou byl zvolen zdravotní rada Karl Müller a Siegmund zůstal v místní správě až do roku 1907, kdy se definitivně stáhl z politiky i z veřejného života.

Po roce 1875 se začal angažovat také v zemské politice. Ve volbách v roce 1878 byl zvolen na Český zemský sněm za městskou kurii německého volebního okresu „Teplice-Ústí nad Labem“, když jako nezávislý kandidát porazil oficiálního liberálního kandidáta Německé ústavní strany ústeckého továrníka Karla Wolfruma st. poměrem 657 ku 578 hlasů.⁷³⁹ Na poslanecký mandát rezignoval z důvodu pracovního vyčerpání roku 1880.⁷⁴⁰ Ve volbách v roce

---

736 *Teplitz-Schönaauer Anzeiger*, 23. 9. 1896, roč. 36, č. 77, s. 1.

737 KILIÁN (pozn. 59), s. 229 – 230.

738 *Teplitz-Schönaauer Anzeiger*, 23. 9. 1899, roč. 39, č. 77, s. 5 - 6.

739 *Národní listy*, 21. 9. 1878, roč. 18, č. 230, s. 3.

740 Místo něj byl Zemským výborem navržen a zvolen civilní inženýr v Ústí nad Labem *Stenografické zprávy sněmu Českého*, I. sezení druhého výročního zasedání sněmu Českého z roku 1878, 8. 6. 1880 [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1878skc/2/stenprot/001schuz/s001001.htm> (cit. 4. 3. 2020).

1883 znovu vyhrál a získal za svůj volební obvod opět poslanecký mandát na sněmu.⁷⁴¹ Poslanecké křeslo obhájil i ve volbách roku 1889⁷⁴² a v roce 1895. V obou případech je již uváděn jako kandidát německé liberální strany.⁷⁴³ V roce 1895 se uvádí jako druhý místopředseda a zároveň člen výkonného výboru a parlamentární komise německé liberální strany.⁷⁴⁴ Po jistou dobu působil jako místopředseda sněmovního klubu poslanců Německé pokrokové strany, která se jako otevřená liberální strana vymezovala vůči stavovsky orientované nacionalistické a antisemitské politice Německé lidové strany a Křesťansko-sociální strany.⁷⁴⁵ Když v roce 1899 zemřel poslanec Ludwig Schlesinger, převzal Siegmund dočasně také post předsedy poslaneckého klubu německých liberálů.⁷⁴⁶

Jako regionální kandidát se dostal i do sféry celostátní politiky. V roce 1885 byl zvolen do zákonodárského sboru Říšské rady za městskou kurii obvodu Ústí-Teplice-Chabařovice-Dubí⁷⁴⁷ Byl členem klubu Sjedenocené levice,⁷⁴⁸ do kterého se spojilo několik ústavověrných (liberálně a centralisticky orientovaných) politických proudů⁷⁴⁹ a po jeho rozpadu přešel do frakce Německý klub.⁷⁵⁰ Po opětovné integraci v roce 1888 je uveden v seznamu poslanců obnoveného klubu německých liberálů, nyní nazývaného Sjedenocená německá levice.⁷⁵¹ Mandát ve vídeňském parlamentu obhájil ještě v roce 1891 za týž obvod.⁷⁵² I tentokrát byl zvolen za klub Sjedenocené německé levice.⁷⁵³ (od roku 1897 transformované

---

741 Z 659 oprávněných voličských hlasů získal Siegmund 637, což jistě souvisí s rapidní vrůstem jeho popularity komunálního politika díky záchraně teplických léčivých pramenů. *Stenografické zprávy sněmu Českého*, II. sezení prvního výročního zasedání sněmu Českého z roku 1883, 6. 7. 1883. [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenprot/002schuz/s002001.htm> (cit. 4. 3. 2020).

742 Siegmund získal 1008 z 1074 odevzdaných hlasů (v Ústí nad Labem 483 z 531, v Teplicích dokonce 525 z 543). Protikandidát české strany Dr. Pařík obdržel pouhých 33 hlasů. *Deutsche Zeitung Bohemia*, 6. 7. 1889, roč. 63, čís. 184, s. 2.

743 *Almanach sněmu Království českého 1895–1901*. Praha: [s.n.], 1896, s. 98, 112. [online]. Dostupné z: <https://archive.org/stream/almanachsnmukri00navrgoog#page/n3/mode/1up> (cit. 4. 3. 2020).

744 *Ibidem*, s. 539.

745 K tomu více URBAN (pozn. 719), s. 457–458; MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel (a kol.). *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. 1. díl. Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 469 – 470.

746 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5.

747 *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918*, VIII. Legislaturperiode, X. Session: 22. 9. 1885 – 23. 1. 1891 s. 519. Dostupné online z: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm> (cit. 4. 3. 2020).

748 Dále viz URBAN (pozn. 719), s. 467; MALÍŘ, MAREK (pozn. 745), s. 469.

749 Klub Sjedenocené levice měl dohromady 129 členů a na Říšském sněmu tvořil většinu. *Našinec*, 14. 6. 1885, roč. 17, č. 69, s. 1 – 2.

750 Německý klub s 28 členy se profiloval nacionálně radikálnější stylem. Je zajímavé, že Siegmund nevstoupil do druhé frakce, která vznikla rozštěpením Sjedenocené levice, a to do početně silnějšího (84 členů) a ve své rétorice mnohem neutrálnějšího Německo-rakouského klubu. *Südsteirische Post*, 13. 4. 1887, roč. 7, č. 29, s. 3.

751 Sjedenocená německá levice se svými 110 poslanci opět získala na Říšském sněmu většinu. *Südsteirische Post*, 14. 2. 1891, roč. 11, č. 13, s. 2.

752 *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918*, VIII. Legislaturperiode, XI. Session: 9. 4. 1891 – 22. 1. 1897, s. 998. Dostupné online z: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm> (cit. 4. března 2020).

753 *Národní listy*, 25. 3. 1891, č. 83, s. 5. Ta byla v roce 1897 transformována do Německé pokrokové strany.

do Německé pokrokové strany). Na Říšské radě zasedal jako poslanec v živnostenském, daňovém a železničním výboru, výboru pro vojenské zásobování, výboru pro důlní těžbu a mnoha dalších.⁷⁵⁴

Adolf Siegmund byl od počátku neúnavným podporovatelem německého spolkového života. V roce 1865 patřil k zakládajícím členům Spolku architektů a inženýrů v Čechách.⁷⁵⁵ Po separaci německé části techniků z něj v na konci roku 1870 vystoupil a vstoupil do Německého spolku architektů a inženýrů v Čechách.⁷⁵⁶ Na sjezdu spolku v roce 1875 v diskuzi o architektuře jako ukazateli kulturních, národnostních a civilizačních hodnot řekl: „Žádné umění není natolik nepostradatelné a nepřimyká se tak těsně k potřebám života jako architektura, Jejím prostřednictvím se zhmotňují nejobecnější ideje národů, a tak musí nutně zaujmout mezi uměními první místo; také existuje sotva správnější měřítko pro vyšší nebo nižší stupeň kultury a vzdělanosti národa, než jsou produkty jeho stavební činnosti; nejnepatrnější pozůstatky před staletími ano tisíciletími vytvořeného památníku jsou pro současnost nejvýmluvnějšími svědky civilizace a její doby“.⁷⁵⁷ Svojí esejí o německé renesanci také přispěl do dobové diskuze o svébytném charakteru architektury každého národa.⁷⁵⁸ Poté, co publikoval brožuru o významu mechanizace a strojového vybavení v malých firmách,⁷⁵⁹ byl jmenován do poradního sboru ministerstva obchodu pro podporu živností.⁷⁶⁰ Byl také členem inženýrské komory a dlouhodobě zasedal v liberecké obchodní komoře.

Německý spolkový život podporoval Siegmund také v Teplicích a jejich bezprostředním okolí, o čemž svědčí velké množství diplomů, kterými byl jmenován čestným členem řady místních spolků. První vlna zakládání teplických spolků, převážně zájmového a vzdělávacího charakteru, proběhla po pádu Bachova neoabsolutismu letech 1861 až 1863, kdy vznikl pěvecký a hudební spolek (Liedertafel), tělocvičný spolek (Turnverein) a stenografický spolek (Stenographischverein).⁷⁶¹ Adolf Siegmund po svém návratu do Teplíc v roce 1862 vstoupil do právě založeného turnerského spolku, jehož byl celý život aktivním členem a na sklonku své kariéry se coby člen poroty architektonické soutěže dožil výstavby jeho vlastního spolkového domu a tělocvičny v roce 1907. V roce 1879 byl jmenován čestným členem

---

754 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5.

755 *Zprávy SAI*, I., 1866, s. 42.

756 *Zprávy SAI*, VI, 1871, s. 45.

757 *Technische Blätter*, 1875, s. 73, citováno podle HORÁČEK (pozn. 489), s. 207.

758 SIEGMUND, Adolf. *Deutsche Renaissance. Mahnruf eines Deutsch-Oessstereichers*. Berlin: Claesen & Co, 1889.

759 SIEGMUND, Adolf. *Kraft- und Arbeitsmaschinen für das Kleingewerbe*, 1889.

760 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5.

761 KOCOURKOVA, VILÍM (pozn. 60), s. 212.

pěveckého a hudebního spolku⁷⁶² a v roce 1886 čestným členem turnerského spolku v Jáchymově.⁷⁶³

Druhá vlna zakládání spolků proběhla po vydání spolčovacího zákona v roce 1869. Díky probíhající hospodářské konjunktuře vznikaly spolky zaměřené na povznesení a propagaci „národního“ průmyslu a zemědělství. Nejvýznamnější z nich byl v Teplicích Spolek pro průmysl, obchod a živnosti, pro který se po jeho založení v roce 1869 vžil název Živnostenský spolek.⁷⁶⁴ Siegmund obdržel od tohoto spolku diplom s poděkováním za zásluhy o realizaci živnostenské a průmyslové výstavy v Teplicích v roce 1879, jíž byl prezidentem.⁷⁶⁵ Pořádání hospodářských výstav ve městech s českou nebo německou menšinou patřilo v dobách národnostního soupeření k nenásilným prostředkům, jak demonstrovat zemědělské a průmyslové úspěchy jednoho či druhého etnika. Adolfu Siegmundovi se tak v roce 1885 dostalo uznání a pocty za členství v přípravném výboru živnostensko-průmyslové výstavy ve Zhořelci ve Slezsku (Gewerbe und Industrie Ausstellung in Görlitz).⁷⁶⁶ V roce 1887 obdržel diplom s čestným členstvím v teplickém kupeckém spolku Merkur (Der kaufmanischer Verein).⁷⁶⁷

Během osmdesátých let s rozvojem společenského života v Teplicích nadále přibývaly spolky nejrůznějšího charakteru.⁷⁶⁸ Nejpočetnějším spolkem se stal Lázeňský spolek (Cur-Verein) s více než 300 členy, za jehož čestného člena byl Siegmund jmenován v roce 1888.⁷⁶⁹ Vlivem zostrujícího se nacionalismu se také objevily spolky militantního zaměření. Už po prusko-rakouské válce v roce 1866 se stal Siegmund čestným členem teplického C. k. spolku vojenských vysloužilců (K. k. Militär-Veteranen-Verein).⁷⁷⁰ V roce 1895 mu Vojenský spolek Prince z Hohenlohe (Prinz zu Hohenlohe Schillings-fürst Krieger Verein) udělil čestné

---

762 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 141, *Pěvecký a hudební spolek (Gesang und Musikverein „Liedertafel“)* v Teplicích jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 18. října 1879.

763 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 143, *Tělocvičný spolek (Turnverein)* v Jáchymově jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 1. května 1886.

764 KOCOURKOVÁ, VILÍM (pozn. 60), s. 225.

765 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 139, *Teplický živnostenský spolek věnuje diplom Adolfu Siegmundovi za jeho činnost v roli prezidenta živnostenské a průmyslové výstavy v Teplicích, 1879.*

766 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 142, *Přípravný výbor živnostensko-průmyslové výstavy ve Zhořelci uděluje Adolfu Siegmundovi diplom jako vyjádření poděkování za spolupráci při výstavě, 1885.*

767 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 144, *Kupecký spolek Merkur v Teplicích jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 15. února 1887.*

768 V roce 1890 působilo v Teplicích 58 spolků. VILÍM (pozn.), s. 238.

769 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 136, *Lázeňský spolek v Teplicích jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 1888.*

770 Soka Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 138, *C. k. Spolek válečných veteránů Teplice jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 1866.*

členství a diplom za jeho politické aktivity.⁷⁷¹ Stejných poct se mu dostalo i od Spolku vojenských vysloužilců Konráda, prince z Hohenlohe v Proseticích⁷⁷² (Conrad Prinz zu Hohenlohe Schillings-fürst Militär-Veteranen-Verein in Praseditz)⁷⁷³ a od Spolku vojenských vysloužilců v Dubí (Der Militär-Veteranen-Verein in Eichwald).⁷⁷⁴ Siegmund byl rovněž čestným členem šanovského spolku pro podporu nemocných (Der Schönauer Kranken-Unterstützungs Verein)⁷⁷⁵ a bílinského spolku dobrovolných hasičů (Der Bielinzer freiwilligen Feuerwehr Verein).⁷⁷⁶

Vedle čestného občanství Teplíc z roku 1882 mu tuto poctu propůjčily také České Budějovice (Budweis) a v roce 1888 obec Cínovec (Zinnwald).⁷⁷⁷ V osobní pozůstalosti se dochovala četná blahopřání k životnímu jubileu, např. od libereckého živnostenského a obchodnického spolku k jeho 65. narozeninám v roce 1896, či od Inženýrské komory c. k. civilních techniků v Horním Rakousku a od městské rady Ústí nad Labem k jeho 75. narozeninám v roce 1906.⁷⁷⁸ V roce 1901 obdržel od teplického výboru Německé pokrokové strany poslanecké sněmovny (Die deutsche Fortschrittspartei des Abgeordnetenhauses Teplitz) blahopřání k 70. narozeninám v podobě slavnostního diplomu, ve kterém se uvádí, že oslavenec se už jako student „s mladistvým zápalem zapojil v bouřlivém roce 1848 do boje za německví a svobodu, a od té doby již více jak půl století podstupuje s neobyčejným zápalem a vlastní obětavostí boj za práva německého národa jako zemský i říšský poslanec“.⁷⁷⁹

Adolf Siegmund byl také milovníkem a mecenášem umění, o čemž svědčí diplom o udělení bronzové medaile za poskytnutí vlastní sbírky antických předmětů a porcelánu pro výstavní účely v rámci živnostenské a průmyslové výstavy v Teplících v roce 1879.⁷⁸⁰ V roce 1881 se stal korespondujícím členem Společnosti pro podporu německé vědy, umění a

---

771 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 146, *Vojenský spolek Prince z Hohenlohe Teplice jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 13. ledna 1895.*

772 Dříve samostatná obec, dnes součást Teplíc (pozn. aut.).

773 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 148, *Spolek válečných veteránů konrád, princ z Hohenlohe v Proseticích jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem.*

774 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 149, *Spolek válečných veteránů v Dubí jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem.*

775 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 147, *Spolek pro podporu nemocných v Šanově jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 10. října 1896.*

776 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 135, *Obec Cínovec jmenuje Adolfa Siegmunda čestným občanem, 1. srpna 1888.*

777 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, inv. č. 150, *Spolek dobrovolných hasičů v Bílině Adolfa Siegmunda čestným členem.*

778 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 151, *osobní rodinná korespondence, 1894 – 1906.*

779 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 137, *Německá pokroková strana v Teplících blahopřeje Adolfu Siegmundovi k jeho 70. narozeninám, 27. října 1901.*

780 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 140, *Porota výstavy živností a průmyslu uděluje Adolfu Siegmundovi bronzovou medaili, 10. září 1879.*

literatury v Čechách (Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft-Kunst und Literatur in Böhmen),⁷⁸¹ která proslula svou bohatou kulturní činností a četnými přednáškami. V pozůstalosti se rovněž zachoval rukopis jeho lyrickeopického díla *Bouře* z roku 1898, ve kterém autor vyjadřuje své vyznání lásky k lesu, ovlivněné dobovým symbolismem.⁷⁸² O tvůrčí invenci osobnosti a jeho širokém záběru svědčí rovněž sestavení vlastního automatického zařízení v podobě hodin pro rychlík z Podmokel do Vídně, které mělo ukazovat čas příjezdu do každé z jednotlivých stanic na trati.⁷⁸³ Tento „hodinový rozvrh“ si nechal Siegmund patentovat u c. k. ministerstva obchodu v červnu 1892.

Adolf Siegmund se stáhl z veřejného života v roce 1907, kdy rezignoval na všechny své politické funkce, ponechal si pouze titul civilní inženýr a dožíval ve své vile Siegmund v Dubí. Zemřel zde 8. září 1916 na „arteriosklerózu, způsobou sešlostí věkem“.⁷⁸⁴ Německé listy *Bohemia* napsaly, že zemřela „nejváženější a nejzaslouženější osobnost našeho veřejného života, který po celá desetiletí sloužil svým spoluobčanům (...) Adolf Siegmund, který oplýval bohatými znalostmi a zkušenostmi, vždy vynikal svým pevným a neotřesitelným přesvědčením, vycházející z víry ve svobodnou, německou myšlenku a neúnavnou pracovní činnost.“⁷⁸⁵ Jeho široký profesní záběr, který „upřímně a zcela zasvětil svému rodnému městu Teplice“ oceňoval i autor v nekrologu místních novin *Teplitzer-Schönau Anzeiger*.⁷⁸⁶ Opět je zde připomínána jeho studentská účast při událostech revolučního roku 1848 v souvislosti s jeho pozdějším „nadšením pro svobodné ideály“ a aktivitami v rámci německého liberálního hnutí. Teplický starosta Johann Husak obdržel 10. září telegram od vídeňského městského stavebního rady Grosse s vyjádření upřímné soustrasti.⁷⁸⁷ Městský rada věnoval namísto obvyklé částky pro věnec na rakev zesnulého „větší příspěvek na charitativní účely“.

Siegmundova pohřbu na teplickém městském hřbitově 10. září se zúčastnilo velké množství obyvatelstva a zástupci nejrůznějších spolků a organizací z Teplic a okolí, jichž byl Siegmund čestným členem. Vedle představitelů městské správy z Teplic, Ústí nad Labem či Liberce, byl osobně přítomen i Alfons kníže Clary-Aldrigen nebo zástupce německé sekce inženýrské komory v Čechách ing. Stange.⁷⁸⁸ Rakev, obklopená smutečními věnci a květinami

---

781 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 145, *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury jmenuje Adolfa Siegmunda čestným členem, 30. května 1891.*

782 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, inv. č. 153, *Bouře, 17. srpna 1898.*

783 SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255, inv. č. 152, *Staniční ukazatel vlaků, 1891 – 1892.*

784 SokA Teplice, Farní úřad Teplice – děkanství, *Matrika zemřelých 1913 – 1918*, i. č. 10304, sign 162/52, s. 253.

785 *Deutsche Zeitung Bohemia*, 10. 9. 1916, roč. 89, č. 250, s. 5.

786 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 9. 9. 1916, roč. 56, č. 145, s. 5.

787 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 10. 9. 1916, roč. 56, č. 146, s. 3.

788 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 11. 9. 1916, roč. 56, č. 146, s. 4 - 5.

a potažená černo-červeno-zlatými pruhy, byla vystavena ve smutečním sále hřbitova. Poté byla přenesena k rodinné hrobce Siegmundů a po projevu starosty Husaka slavnostně uložena. V novinách byla otištěna báseň *V lese* „od přítele zesnulého“.⁷⁸⁹ Pozůstalá rodina obdržela četné kondolence od ministra vnitra prince Konráda von Hohenlohe, předsedy dvorského nejvyššího úřadu ve Vídni Eduarda von Plenera, prezidia Obchodní a živnostenské komory v Liberci, výboru Německé pokrokové strany, stavebního inženýra a dvorního rady Emila Zimmlera, vládního rady dr. Stradala a mnoha dalších.⁷⁹⁰

Karl Schlimp, „státní“ architekt a stavební podnikatel

Karl Schlimp se narodil 14. ledna 1834 jako nejstarší syn v rodině sedláka Franze Schlimpa (zem. 1867) a jeho manželky Anny, roz. Tutschkové ve Veleticích čp. 14, dnes součásti obce Holedeč u Žatce.⁷⁹¹ V roce 1867 se oženil s Josefínou Steinovou (1842 – 1882), se kterou měl čtyři děti – Karla Mariu (1868), Marii (1870 – 1883), Rosu, provdanou Homannovou (nar. 1874), Claru, provdanou Hanselovou (1876 – 1965) a Elisabethu, provdanou Ladengastovou (1878 – 1950). V roce 1884 se jeho druhou ženou stala Marie Dopitová (1864 – 1933), se kterou měl čtyři děti – Marii Annu, provdanou Hahnovou (1885 – 1966), Ericha (1886 – 1963), pozdějšího inženýra, Margaretu, provdanou Kelin-Dopplerovou (1890 – 1961) a Hedwigu (1891 – 1931).

Po návštěvě reálné školy v Rakovníku byl přijat v roce 1850 na pražskou polytechniku, kde dva roky studoval obor vyšší matematiky a mechaniky.⁷⁹² Po obdržení frekventančního vysvědčení odešel na polytechniku do Vídně, neboť „pověst, kterou požíval tamější profesor stavitelství [prof. Stummer, pozn. aut.] a zvýšená stavební činnost rezidenčního města jej přiměla k tomu, aby dokončil studium oboru, kterému se rozhodl zasvětit svůj život, právě ve Vídni“.⁷⁹³ Ve školním roce 1852/53 zde studoval pozemní stavitelství, stavební ekonomii, stavební účetnictví, kreslení podle plánů, stejně jako vodní a

---

789 Ibidem, s. 6.

790 *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 13. 9. 1916, roč. 56, č. 147, s. 4 - 5.

791 V ostatních biografických zdrojích, se kterými jsem pracoval, je mylně uvedeno datum 13. ledna, u Pollerosse dokonce 10. ledna. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále SOA Litoměřice), Farní úřad Holedeček, Matrika narozených 1832 – 1862, i. č. 1998, sign 41/6, s. 7.

792 KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institut zu Prag im Schuljahre 1849/50*; KA ČVUT, *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institut zu Prag im Schuljahre 1850/51*.

793 Cit. podle POLLERROSS (pozn. 62), s. 65.

silniční stavitelství u profesora Josefa Stummera (1808 – 1891)⁷⁹⁴ a ve školním roce 1853/54 chemii u profesora Antona Schröttera von Kristelli (1802 – 1875) a mineralogii u profesora Franze Leydolta (1810 - 1859).⁷⁹⁵

Ve školním roce 1854/55 se zapsal na studium architektury a od školního roku 1854/55 studoval architekturu na vídeňské Akademii výtvarných umění u profesora Eduarda van der Nülla (1812 – 1868) a následující školní rok u profesora Augusta Sicarda von Sicardsburg (1813 – 1868). Sicardsburg navrhl osvobodit Schlimpa od zaplacení školného, neboť „si díky své pílí, talentu a počínání tuto úlevu prokazatelně zaslouží“.⁷⁹⁶ 14. března 1856 složil po dvouletém studiu závěrečnou zkoušku z architektury a obdržel vysvědčení s hodnocením „výborně“ (*ausgezeichnet*).⁷⁹⁷ Bezprostředně po absolvování akademie přijal Schlimp nabídku svého bývalého profesora Stummera na pozici asistenta pozemního stavitelství a stavebního účetnictví na polytechnickém institutu.⁷⁹⁸ Ve školním roce 1856/57 zde vedl přednáškový cyklus *Symbolika architektonických slohů* a „obzvláště užitečně se podílel na vyškolení posluchačů v dovednostech architektonického kreslení“.⁷⁹⁹ Během letních prázdnin v roce 1857 uskutečnil dvouměsíční studijní cestu po Itálii, kterou mu hradila polytechnika. Protože však místo výuky „hodlal zkusit štěstí na širokém poli stavitelství a inženýrství“,⁸⁰⁰ požádal v září 1857 o propuštění ze služeb asistenta na polytechnice.

K učitelskému povolání se však ještě rámci své profesní kariéry vrátil. V roce 1866 se ucházel o místo profesora pozemního stavitelství na polytechnice v Grazu, ale ze sedmi kandidátů skončil na druhém místě a nebyl přijat. Po krátké spolupráci se stavitelem Johannem Sturany (1831 – 1912)⁸⁰¹ nastoupil Schlimp na praxi k vídeňskému architektovi a

---

794 Archiv TU Wien, *Prüfungs Catalog der technischen Abtheilung des k. k. polytechnischen Institutes pro 1852/3*.

795 Archiv TU Wien, *Prüfungs Catalog der technischen Abtheilung des k. k. polytechnischen Institutes pro 1853/4*.

796 Archiv AbK Wien, *Schülerregister 1855/56*, Ifd. Nr. 73, Akt Nr. 377/1855.

797 Archiv AbK Wien, *Vormerkungs-Buch über ausgefertigte Zeugnisse von der Vorbereitungs-Architektur und Landschaftsmalerei für die Jahre von 1853 bis 1858*.

798 Archiv TU Wien, *Geschäftsprotokoll des polytechnischen Institutes pro 1856*, Nr. 237 a 574.

799 Archiv TU Wien, *Geschäftsprotokoll des polytechnischen Institutes pro 1857*, Nr. 1147.

800 Archiv TU Wien, *Ansuchen um Diensthebung, 1857*.

801 Johann Sturany byl synem zedníka, který pocházel z Čech a po emigraci se stal městským stavitelem ve Vídni. V roce 1858 získal na základě praktického výcviku stavitelskou koncesi. Ve stejné roce se oženil s dcerou bohatého továrníka Betty Spieringovou. Záhy se stal jedním z nejúspěšnějších stavitelů éry Ringstrasse v období historismu. Díky zděděným nemovitostem působil také jako stavební podnikatel. Angažoval se také v mnoha profesních spolcích a patřil k zakladatelům *Dolnorakouského spolku stavitelů*. Na vrcholu své kariéry kolem roku 1880 obdržel četná významná a získal titul dvorního stavitele. Díky tomu se mohl orientovat na projektování luxusních nájemních domů, jakým je i jeho městský palác na Schottenringu (Palais Sturany). V polovině osmdesátých let se stáhl z veřejného života a svoji zavedenou firmu předal svým synům, kteří však již tak úspěšní nebyli. ÖBL 1815-1950, Bd. 14 (Lfg. 63, 2012), s. 10f; Johann Sturany. In: *Architektenlexikon Wien 1770 – 1945*. Architekturzentrum Wien. Wien 2007 [online]. Dostupné z: <http://www.architektenlexikon.at/de/636.htm> (cit. 2. 4. 2020).

stavitelovi Eduardovi Kuschée (1811 – 1890),⁸⁰² kde působil jako vedoucí stavby obytných a továrních budov firmy Bösendorfer.⁸⁰³ V roce 1858 vstoupil do *Spolku rakouských inženýrů a architektů* (dále ÖIAV) a později se stal členem jeho užšího představenstva.

Projektant železničních normálií a nádražní architektury

V letech 1858 až 1858 nastoupil Schlimp do nově vzniklé rakouské *Jižní železniční společnosti (Südbahn-Eisenbahnhesselschaft)*. První dva roky byl zaměstnán jako asistent ve stavební kanceláři pro výstavbu Orientální dráhy v Uhersku a pod vedením šéfarchitekta Wilhelma von Flatticha (1826 - 1900)⁸⁰⁴ vyhotovoval propočty a detailní plány k železničním stavbám a samostatně „vypracoval projekty velkých nádražních budov v Ofenu, Stuhlweissenburgu a Kaniszy (dnes Buda-Nagykanizsa)“. Poté, co byl povýšen a stal se oprávněným civilním inženýrem, nastoupil v červnu 1860 na místo stavbyvedoucího jižní vídeňské dráhy (*Südbahnhoft Wien*) a byl pověřen provedením rekonstrukčních prací i novostaveb ve stanicích Hetzendorf, Atzgersdorf a Liesing. Do roku 1865 samostatně vyhotovil více jak 400 detailních plánů včetně odhadů nákladů a vyúčtování jednotlivých prací a osobně prováděl stavební dozor. Železniční společnost ocenila v roce 1862 jeho mimořádné pracovní nasazení „udělením diplomu a částky 500 guldenů“. V roce 1865 byl

---

802 Eduard Kuschée se narodil v Opavě v rodině jako třetí z deseti dětí kováře Floriana Kuschée. Po studiu krajské hlsvní školy v Opavě v letech 1819 až 1826 sbíral zkušenosti jako zedník a v roce 1829 vykonal mistrovskou zkoušku. Rozhodl se odejít o Vídně, kde zpočátku pracoval jako zednický tovaryš pro stavitele Ignaze Rama. V letech 1830 až 1836 studoval architekturu na Akademii u Petera von Nobileho a podařilo se mu získat několik studentských cen. Po absolvování studia pracoval jako stavbyvedoucí na nejrůznějších projektech a vypracovával stavební plány. Záhy si získal velmi dobrou pověst a kvůli svým schopnostem se stal vyhledávaným projektantem. Od roku 1842 pracoval na vlastní pěst a v roce 1846 obdržel vídeňskou stavitelskou licenci. Díky sňatku s Karoline Schwarzowou si mohl v roce 1855 dovolit podniknout velkou cestu po Evropě. V roce 1860 si založil vlastní stavební firmu, s níž postavil ve Vídni mnoho nájemních domů ve stylu raného historismu. V roce 1869 byl jmenován členem Spolku výtvarných umělců ve Vídni. Kvůli zhoršujícímu se zraku však musel svoji stavební firmu opustit a po oslepnutí se vrátil zpět do Slezska. Eduard Kuschée. In: *Architektenlexikon Wien 1770 – 1945*. Architekturzentrum Wien. Wien 2007 [online]. Dostupné z: <http://www.architektenlexikon.at/de/1157.htm> (cit. 2. 4. 2020).

803 V sídle firmy Bösendorfer na Türkenstrasse 9, Wien 9 se dnes nachází banka Kommunalkredit Austria AG (pozn. aut.).

804 Wilhelm von Flattich patřil k nejvýznamnějším drážním architektům Rakouska-Uherska. Pocházel ze Stuttgartu, kde v roce 1847 absolvoval tamější polytechnický ústav. V letech 1855 až 1857 pracoval u wittenberské drážní společnosti, v letech 1858 až 1878 působil jako hlavní stavební inženýr *Rakouské společnosti státní dráhy*. Podle jím navržených normálií realizovala společnost desítek stanic a drážních budov po celé monarchii (Innsbrucká dráha, Choceňsko-broumovská dráha, nádraží v Terstumu Grazu, Kufsteinu ad.). V letech 1869 až 1873 byl realizován jeho návrh budovy vídeňského jižního nádraží (Wien Südbahnhof) a projekt nádraží Praha-Bubny s přilehlými železničními dílnami. Kromě toho navrhoval také nádražní vily a hotely. Za jeho pracovní činnost mu byl v roce 1878 udělen rytířský titul. ÖBL 1815-1950, Bd. 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1957, s. 327; FRIED, Guido. *Der Architekt Wilhelm von Flattich (1826 – 1900)*. VWGÖ Verb. d. Wissenschaftl. Gesellschaften Österreichs, 1979; CZEIKE, Felix. *Historisches Lexikon Wien*, Band 2, De – Gy. Wien: Verlag Kremayr & Scheriau, 1993.

Schlimp povolán do ústřední kanceláře železniční společnosti, kde se mimo jiné podílel na nádražních projektech Brennerské dráhy (*Brennerbahn*) nebo na projektové studii na přestavbu a rozšíření nádraží v Terstu.

V polovině srpna 1868 byl Schlimp na žádost stavebního ředitele Konrada Wilhelma Hellwaga (1827 – 1882)⁸⁰⁵ přeložen jako hlavní inženýr a přednosta oddělení pozemních staveb *Rakouské severozápadní dráhy* (*Österreichisch Nordwestbahn*, dále *ÖNWB*), která krátce předtím obdržela koncesi k výstavbě a provozování trati mezi Vídní a Děčínem. *ÖNWB* byla dceřinou akciovou společností *Jihoseveroněmecké spojovací dráhy* (*k.k. priv. Süd-norddeutsche Verbindungsbahn*, dále *SNDVB*), vlastníci železniční trať mezi Pardubicemi a Libercem, a měla s ní propojit severočeské regiony s převažujícím německým obyvatelstvem s Vídní.⁸⁰⁶ Tzv. velká koncese opravňovala společnost k vybudování souboru hlavních tratí procházející z Vídně přes Stockerau, Zellernsdorf, Znojmo, Moravské Budějovice, Jihlavu, Německý (Havlíčkův) Brod, Kolín, Nymburk, Mladá Boleslav, Ústí nad Labem-Střekov až do Děčína.⁸⁰⁷ Na hlavní trať měly navazovat vedlejší tratě (např. Ostroměř – Jičín), celková délka sítě měla být 628 km a společnost byla na 9 let zproštěna povinnosti placení daní a byla jí poskytnuta státní záruka 5% čistého výnosu ze základního kapitálu.

Z důvodu časové a finanční úspory byly navrhovány tzv. železniční normálie – typizované architektonické předpisy a vzorové listy pro stavbu železničních budov. K nim se řadily nejen nádražní haly a výpravní budovy, ale i další doprovodné stavby – depa, výtopny, vodárny a strážní domky.⁸⁰⁸ Výstavba železniční sítě výrazně změnila nejen charakter české krajiny, ale i celé společnosti. Díky ní se proměnilo pojetí času a prostoru, došlo k nárůstu objemu dálkového šíření informací a nových poznatků, byl umožněn průmyslový rozvoj periferních oblastí. Železniční architektura se stala v poslední třetině 19. století reprezentativní bránou do velkého světa a stala se de facto symbolem rychle se měnícího životního stylu celé společnosti na cestě k industrializované kolektivní mobilitě a urbanizaci.⁸⁰⁹ Nádraží plnila „reprezentační“ funkci výpravní a přestupní haly pro cestující,

805 Konrad Wilhelm Hellwag vystudoval matematiku a přírodní vědy na univerzitě v Kielu a poté polytechniku v Mnichově. V šedesátých letech se osvědčil jako jeden ze tří hlavních inženýrů na stavbě alpské dráhy přes Brenner. V letech 1869 až 1875 byl na základě předchozích zkušeností vybrán jako stavební ředitel Rakouské severozápadní dráhy. Od roku 1875 působil jako hlavním inženýr na Gotthardské dráze v Alpách. *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines*, Wien, Heft 49/50, 1914, S. 737; SCHÜTZENHOFER, Viktor. Hellwag, Konrad Wilhelm. In: *Neue Deutsche Biographie*. Band 8, Duncker & Humblot, Berlin 1969, s. 488f.

806 Přestože SNDVB a ÖNWB vytvořily společnou ústřední správu ve Vídni včetně stavebního ředitelství, oficiálně sjednoceny byly obě společnosti až po zestátnění v roce 1909. Podrobněji viz SCHREIER (pozn. 66); KACETL (pozn. 67), s. 3 – 5.

807 SCHREIER (pozn. 66), s. 107 – 108.

808 KUČA (pozn. 64), s. 203.

809 Dále viz GRONEN, Claudia A. *Der erste Braunschweiger Hauptbahnhof von Carl Theodor Ottmer : Ein Hauptwerk früher europäischer Bahnhofsbaukunst*. Hannover: Schlütersche, 2002; OETZEL (pozn. 65)..

„hospodářskou“ funkci odbavovacího místa, zároveň byla domovem početného personálu a vozovým parkem – na to vše museli tvůrci této architektury reagovat. Projektant tak musel v rámci jednoho návrhu pracovat s dvěma typy „architektonického“ prostoru, které byly do této v architektonické teorii přísně odděleně, a sice s prostorem industriálním a veřejným.

Zároveň se nádražní architektura se stala se svojí kombinací tvaroslovných prvků a fasádních materiálů stala výrazem svébytného a neopakovatelného slohu a dokladem dobového úsilí o estetizaci všech typů staveb 19. století.⁸¹⁰ V kontextu regionální architektury sloužila často výpravní budova jako šířitel nových slohových principů romantismu a novorenesance na místo dosud rozšířeného klasicismu. V okolí nádraží vznikala nádražní třída nebo dokonce celá nová obytná čtvrť, které se pro své obytné stavby, hotely či průmyslové objekty většinou inspirovala architekturou hlavní nádražní budovy.

Funkce hlavního inspektora a přednosty opravňovala Schlimpa k projekci téměř všech pozemních staveb na této trati,⁸¹¹ dohromady více než 70 železničních stanic. Jednotlivé výpravní stanice byly podle velikosti rozděleny do čtyř tříd. Karl Schlimp navrhoval jak nádražní budovy 1. třídy (např. nádraží ve Znojmě, Jihlavě, Havlíčkově Brodu), tak skladištní budovy (např. na Severozápadním nádraží ve Vídni), vodárny, depa (např. Jedlová) a další průmyslové objekty (např. parní elektrárna na nádraží Ústí-Střekov).⁸¹² Typ výpravní stanice dále upřesňovaly podle její funkce tři kategorie – hlavní uzlová, křižovací, prostá průjezdní.⁸¹³ V dispozičním řešení byly výpravní stanice s ohledem na velikost a potřeby železničního personálu i cestujících dále rozděleny do podtříd, označených malými písmeny.⁸¹⁴ Hlavními kritérii nádražní architektury se staly maximální účelnost a estetické hledisko.

Jako základní normálii výpravních stanic navrhl Schlimp symetrický objekt se středními nebo postranními rizality, který se podle potřeby a v závislosti na daném lokálním kontextu dále varioval.⁸¹⁵ Ke zdobení fasád všech stanic se používal místní materiál na kamenné sokly, kamenné parapety, ostění oken a dveří, parapetních pásů a říms a řezbářsky zdobené bednění střešních štítů. V uličním průčelí výpravních budov 1. třídy se nacházel

---

810 KUČA (pozn. 64), s. 199 – 201.

811 THIEME, Ulrich; BECKER, Felix. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. 30. Band, Leipzig: E. A. Seemann, 1936, s. 112.

812 Österreichisches Staatsarchiv. Verkehrsarchiv. *Hochbaunormalien der Österreichischen Nord-Westbahn von Carl Schlimp, 111 Blätter, 1871, Nr. 37*.

813 KACETL (pozn. 67), s. 9.

814 Nejčastějším rozlišovacím kritériem byla existence či neexistence restaurace ve výpravní budově, která mohla být koncipována jednak jako součást čekárny, jednak jako zvláštní prostora. SCHLIMP, Carl: *Hochbauten der Österreichischen Nord-Westbahn, Vortrag am 15. 4. 1872* In: *ZÖIAV*, roč. 24, Bl.1–2, 1872, s. 2.

815 Zajímavé řešení provedl Schlimp u výpravní budovy 1. třídy ve Znojmě, kde na třípatrovou střední budovu navazují ještě dvě přízemní křídla, zakončená jednopatrovými rohovými pavilony. Fasády byly horizontálně členěny soklovými a pásovými římsami. KREJČÍŘÍK (pozn. 68), s. 33.

tříosý střední rizalit s oválnými klenutými dveřmi v přízemí a štítem s palmetovou akrotérií. V architektonické řešení používal Schlimp střídme prvky renesanční architektury, zahrnující kvádrování nebo pásovou rustiku, frontové, rovné či segmentové nadokenní římsy, konzolové vlysy korunních říms a jednoduché okenní šambrány.⁸¹⁶

Dalším charakteristickým znakem Schlimpových normálií, který převzal ze svého působení u Jižní železniční společnosti, bylo používání lokálního stavebního materiálu, odpovídající místním geologickým podmínkám. To se však ne vždy setkalo s pochopením, jak ostatně uvedl sám Schlimp ve své přednášce o architektonické práci u Severozápadní dráhy na půdě Spolku rakouských inženýrů a stavitelů: „architekt je neustále vystaven tlaku místních pracovníků, kteří jsou navyklí i to nejkrásnější haklíkové zdivo omítat, a musí velmi obtížně a za pomoci velkého úsilí a neústupnosti dozorčích orgánů prosazovat provádění režného zdiva, aby dosáhl kýženého výsledku“.⁸¹⁷ Užití režného zdiva za účelem zvýšení barevnosti fasád se stalo typickým prvkem českých výpravních budov, který přejali také další architekti.

Vrcholem jeho nádražní architektury se staly projekty Severozápadního nádraží ve Vídni a Severozápadního nádraží v Praze z první poloviny sedmdesátých let. Schlimpův projekt vídeňského nádraží byl společně s konkurenčním návrhem německého architekta Wilhelma Bäumera (1829 – 1895), profesora stavitelství a dějin architektury na polytechnice ve Stuttgartu, vystaven na výroční výstavě Spolku rakouských inženýrů a architektů v roce 1870. Přesto, že oba plány byly hodnoceny na shodné úrovni, pro finální realizaci nového nádraží byl upřednostněn Bäumerův projekt.⁸¹⁸ V roce 1871 získala ÖNWB novou koncesi pro tzv. Polabskou dráhu z Nymburka do Děčína s odbočkou Lysá nad Labem – Praha a pro trať z Chlumce nad Cidlinou přes Hradec Králové do pruského Mittenwalde (Mezilesí).⁸¹⁹ Na nově koncesovanou trať, provozovanou odděleně jako tzv. doplňovací síť, se nevztahovala státní záruka, ani daňové osvobození. Celková délka trati ÖNWB na území Čech a Moravy tak dosáhla více než 900 km.

---

816 POLLERROSS (pozn. 62), s. 70 – 71. Pollerross podotýká, že jasné členění symetrických fasád a úsporné užívání renesančních forem odkazuje na dílo Schlimpova učitele z polytechniky, prof. Stummera. Srov. GOLOB, Hedwig. Josef Mauritius Stummer von Traunfels. In: *Blätter für Technikgeschichte* 14. Wien: Springer Verlag, 1952, s. 64 – 80.

817 A tak se byly železniční budovy v úseku od Nového Bydžova do Lázní Bělouhradu zděny ze žlutého pískovce, od Nového Bydžova do Trutnova z červeného a bílého pískovce. Budovy mezi stanicemi Zellendorf a Znojmo byly provedeny v režném cihelném zdivu s kamennými sokly, římsami a nárožními. Pouze výjimečně se muselo režné kamenné zdivo napodobit v omítce. SCHLIMP (pozn. 772), s. 3 - 4.

818 Podle názoru Schlimpa se tak stalo jen proto, že byl Bäumer bývalým spolužákem hlavního stavebního podnikatele. POLLERROSS (pozn. 62), s. 71. Podrobněji viz BÄUMER, Wilhelm. Der Nordwest-Bahnhof. In: *Allgemeine Bauzeitung*, Jahrgang XXXVIII. Jahrgang, 1873, s. 8- 23.

819 KREJČÍŘÍK (pozn. 68), s. 5.

Kvůli absenci státní garance byla tato doplňovací síť rozčleněna na úseky a pronajata jednotlivým stavebním podnikatelům s příslušnou licenci. V květnu 1872 vstoupil Schlimp do služeb bankovní instituce *Generální stavební společnosti Polabské dráhy* se sídlem ve Vídni, která tuto novou železniční síť spravovala. Jako samostatnému podnikateli se mu podařilo získat stavební licenci na železniční svršek⁸²⁰ na trati Nymburk-Lysá nad Labem a Lysá nad Labem-Praha. Jako spolumajitel vídeňského truhlářské a zámečnické firmy, kterou založil se svým bratrem v roce 1868 ve Vídni (Wien-Brigittenau) navíc obdržel smlouvu na kompletní provedení bezpečnostních dveřních zámků a mobiliářového vybavení všech výpravních stanic Polabské dráhy.⁸²¹ V průsečíku Severozápadní a Polabské dráhy v Nymburku nechal Schlimp v letech 1873 až 1874 vybudovat podle urbanistického návrhu Camilla Sitteho (1843 - 1903) kolonii železničních úředníků a dělníků, považovanou za nejstarší příklad vilové výstavby v Čechách.⁸²² V celé kolonii se nacházelo 21 dělnických domů, 8 domů pro úředníky, restaurace, obchod, prádelna a skladiště. Architektonické řešení domů vycházelo z obvyklého repertoáru nádražní architektury; navenek jednoduché půdorysy patrových domů obměňovaly společný výchozí typ, rovněž fasády byly řešeny jednotně a velmi prostě za použití členících prvků (kordované římsy, segmentové oblouky nad obdélnými okenními a dveřními otvory, přesahy sedlových střech s trémovými podhledy a dřevěnými dekorativními detaily).⁸²³ Projekt vilové kolonie, která se později dále rozrůstala až do podoby moderně uspořádaného zahradního města, se dostalo velké pozornosti na Světové výstavě ve Vídni v roce 1873.⁸²⁴

Nejvýznamnější zakázkou se pro Schlimpa stala bezesporu výstavba Severozápadního nádraží v Praze (později Praha-Těšnov) v letech 1872 až 1875. O Schlimpově prestiži, kterou tenkrát jako nádražní architekt požíval u pražské veřejnosti svědčí i fakt, že byl v této době zvolen do výkonného výboru nově založeného *Stavebního společenstva pražských bankovních institucí*, který si vytkl za cíl financovat velké komunální projekty, včetně nových pražských nádraží. Roku 1873 byla vybudována odbočná trať z Lysé nad Labem na provizorní nádraží na Rohanském ostrově na Karlínském předměstí u Prahy. Po dokončení

---

820 Všechny pozemní budovy tratě. Ve spolupráci s firmou Dietrich prováděl i železniční spodek (koleje, tunely, mosty, nadjezdy, násypy ad.) těchto tratí (pozn. aut.).

821 ÖBL 1815-1950, Bd. 10 (Lfg. 48, 1992), s. 206f.

822 POCHE, Emanuel (a kol.). *Umělecké památky Čech*. Sv. 2 K-O. Praha: Academia, 1987-1982, s. 513.

823 HORÁČEK (pozn. 489), s. 132.

824 WISST, Johann. Das Arbeiterwohnhaus auf der Wiener Weltausstellung. In: *ZÖIAB*, XXVI, 1874, s. 194.

Další objekty přibýly v roce 1886 podle návrhu architekta Antonína Bauma (1830 – 1886) a v roce zde bydlo přes tisíc drážních zaměstnanců. Dále viz FOJTÍK Pavel; HRABĚTOVÁ, Jana; KRUMPHOLCOVÁ, Jana (et. al.) *Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku*. Žehušice: Městské knihy, 2001, s. 115–121.

likvidačních prací při bourání hradeb před někdejší Poříčskou bránou na Novém městě pražském byla tato trať prodloužena až na nové Severozápadní nádraží⁸²⁵ Národní listy napsaly, že: „úprava nádraží jest nad míru skvostna a obzvláště bohaté napodobení mramoru dle nákresu podnikatele staveb p. Šlimpa, které provedl akademický malíř z Vídně p. Petersen jest znamenité. Síně tyto jsou pravé unicum v Praze“.⁸²⁶ ÖNWB se tak podařilo propojit Prahu s Vídní a vybudovat v obou metropolích hlavová nádraží s výstavními budovami vysoké architektonické hodnoty. Zároveň se jednalo o poslední Schlimpovu zakázku na poli nádražní architektury, neboť krátce po otevření tohoto nádraží v květnu 1875 odešel od železniční společnosti do Vídně, aby se věnoval podnikání a výstavbě v oblasti nájemních a obchodních domů.

Střední trojkřídlá monumentální budova Severozápadního těšnovského nádraží o délce 116 m, která byla vstupem do odjezdové haly nádraží, byla honosně vyzdobena monumentálním triumfálním římským obloukem s dvěma postranními oblouky s korintským sloupovím.⁸²⁷ Nad těmito čtyřmi korintskými sloupy stály čtyři alegorické sochy znázorňující Obchod, Vědu, Průmysl a Hospodářství. Na samém vrcholu budovy pak bylo umístěno alegorické sousoší Austrie, po stranách Orba a Průmysl.⁸²⁸ Stěny, římsy a stropy interiéru měly štukové dekorace, které zdobily závěsné lustry. Pravé křídlo s bohatě zdobeným reprezentačním salonem a čekárnou bylo ukončeno čtyřpodlažní budovou, v níž byla přízemní restaurace. Levé křídlo sloužilo jako příjezdový trakt a sídlily tam kanceláře. Odjezdová hala s věšadlovou stropní konstrukcí byla vyzdobena portréty měst, jimiž procházela někdejší Rakouská severozápadní dráha. Interiér doplňovala v litině provedená sochařská výzdoba. Proto bylo nádraží Těšnov považováno za jednu z nejkrásnějších nádražních budov střední Evropy.⁸²⁹ Nádraží mělo tři koleje, doplněné blízkým manipulačním kolejištěm.

825 KACETL (pozn. 67), s. 49 – 50.

826 *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, 15. 10. 1875, roč. 15, č. 284, s. 2.

827 Schlimp zde jako první architekt na území Čech uplatnil jako dominantní motiv průčelí výpravní budovy vestibulový rizalit. KREJČIŘÍK (pozn. 68), s. 18.

828 Autorem všech soch byl významný vídeňský sochař Anton Schmidgruber. Ibidem, s. 164.

829 FISCHER, Hartwig. Hochbau, in: Hermann Strach (ed.). *Geschichte der Eisenbahnen der Österreich-Ungarischen Monarchie II. Geschichte der Eisenbahnen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie II*, Wien: Österreichischen Eisenbahnamtens-Verein, 1898, s. 381–422, zde s. 411. Nádraží sloužilo veřejnosti téměř sto let. V 70. letech však idea vedení dálnice středem velkoměsta dostala přednost před železniční tratí. Severozápadní nádraží budovy překáželo výstavbě Severojižní magistrály. Byly zpracovány studie na záchranu budovy jejím pootočením a následným využitím, např. pro městské muzeum, v praxi však nebyly uskutečněny. 1. července 1972 z nádraží odejel poslední osobní vlak, čímž byla stanice dopravně zrušena (spolu se stanicí Praha-Libeň dolní nádraží a přilehlým traťovým úsekem do Vysočan). Uzavřené nádraží poté postupně chátralo. Počátkem 70. let bylo z důvodů přeložky inženýrských sítí a zavedení tramvajové dopravy na Hlávkův most v souvislosti s výstavbou magistrály nejprve zbořeno severní křídlo budovy. I přes tento zásah bylo v roce 1978, téměř na konci své existence, nádraží Těšnov pro své výtvarné hodnoty zapsáno do I. kategorie Státního seznamu nemovitých kulturních památek. Marné však bylo usilování o záchranu a dostavbu budovy, o její využití pro muzeum či archiv. Nakonec bylo rozhodnuto o likvidaci objektu. Před definitivní demolicí byl objekt odstojen, byly odmontovány předměty umělecké a

Poslední zakázku na poli železniční architektury provedl Schlimp v roce 1881, kdy společně s inženýry Agularem a Eduardem Skazilem získal licenci na realizaci pozemních staveb na 75 km dlouhé trase maďarské železnice z Rakosu do Ujaszu. Celý podnik byl ovšem ztrátový a investice mu způsobila značný finanční deficit.

Architekt a stavební podnikatel

Vedle činnosti specializovaného drážního architekta pozemních staveb na železnici se Schlimp uplatnil jako architekt a stavitel veřejných a soukromých budov ve Vídni i v dalších městech monarchie. Jako architekt se vždy snažil přizpůsobit stavební styl a materiál dobovým trendům a místním podmínkám. Svoji první samostatnou realizaci obytného nájemního domu uskutečnil v roce 1865 na Sandwirtgasse 10, Wien VI, v duchu vídeňské neorenesance. Fasáda domu byla v přízemí zdobena rustikou, v patrech terakotovými reliéfy a zakončena konzolovou římskou s palmetovým vlysem.⁸³⁰ Po svém odchodu z ÖNVB pracoval Schlimp v sedmdesátých a osmdesátých letech na mnoha zakázkách pro vídeňskou klientelu z řad hospodářských elit. Podle moderní koncepce rozvíjel nový typ budovy, která spočívala v propojení obchodního a činžovního obytného domu a který byl navrhován pro obchodníky k provozování jejich profese a bydlení, popř. dalším ziskům z nájmu a stal se symbolem úspěchu a rozvoje Ringstrasse.⁸³¹ Příkladem takového typu domu byl projekt domu firmy Schlimp a Dieterich v Praze-Karlíně z roku 1875 nebo domu v Porzellangasse 2 - Servittengasse 1, Wien IX ze stejného roku se symetrickými fasádami, jednoosými postranními rizality a výraznými dekorativními sochařskými prvky.⁸³² Monumentalita budovy a užití tvarosloví italské renesance mělo odrážet prestiž a vysoký sociální statut zadavatele stavební zakázky, předního výrobce koňských povozů a luxusních kočárů v monarchii a Schlimpova dobrého známého podnikatele Jakoba Lohnera (1821 – 1892). Dalším příkladem

---

architektonické výzdoby a přeneseny do depozitářů Muzea hlavního města Prahy a Národního muzea. 16. března 1985 byla budova odstřelena. ŠTURSA, Jiří. Budova bývalého nádraží Praha-Těšnov, In: *Staletá Praha XIII*, 1983, s. 125–132; JANKOVÁ, Yvonne. 10 let od zbourání nejkrásnějšího nádraží, In: *Architekt XLI*, 1995, c. 8, s. 1 a 7; BAŤKOVÁ (pozn. 612), s. 380; KUČERA, Tomáš. Nádraží Praha-Těšnov, in: HLUŠIČKOVÁ, Hana (ed.), *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 2003, s. 238–241; POLÁK, Milan. *Praha a železnice*, Praha 2005, s. 190–194; BERAN Lukáš; Vladislava VALCHÁŘOVÁ (eds.), *Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha 2007, s. 41; MAHEL, Ivo. *Nádraží a železniční tratě. 4. díl. Zaniklé, proměněné a ohrožené stavby v severní části Prahy*, Praha 2017, s. 146–151.

830 Dům byl později zbořen a na jeho místě vznikla nová budova (pozn. aut.).

831 Srov. SCHEIDL, PROKOP, HERZNER (pozn. 29), s. 96 – 124.

832 EGGERT (pozn. 63), s. 269.

Schlimpova obchodního a obytného činžovního domu je částečně dochovaný dům na Wipplingerstrasse 15, Wien I z roku 1887.

V roce 1876 postavil Schlimp dva nájemní domy ve Wien-Wieden, jejichž fasáda se již nedochovala. Jednalo se o domy v Mostgasse 9 a 11 ve vlastnictví Johanna Trübenbachera.⁸³³ Kolem roku 1880 opustil svůj zavedený styl, inspirovaný italskou renesancí, ve prospěch více eklektického stylu, užívajícího v mnohem větší míře formy severoněmecké a nizozemské pozdní renesance, který se v té době uplatnil např. Friedrich Schmidt na projektu své vídeňské radnice. Tento stylový přechod se projevil při výstavbě pěti činžovních domů v Servietengasse 16 – 22 a Hahngasse 25 – 25a, Wien IX.⁸³⁴ Poté, co se Schlimp dva roky po smrti své první manželky podruhé oženil, postavil pro svoji rodinu reprezentativní dům (*Haus Schlimp*) na rohu Strohgasse 24 a Veitgasse 18, Wien III, „částečně v materiálovém provedení a prvky německé renesance“.⁸³⁵ Poslední Schlimpovou realizací v oblasti vídeňských nájemních domů se stal dům ve Wintergasse 11, Wien XX z roku 1887.

Karl Schlimp navrhoval rovněž veřejné budovy a jako člen ÖIAV účastnil se architektonických soutěží na komunální, zemské i mezinárodní zakázky spojené s problematikou hygieny, jako byly výstavby nemocnic, jatek či škol. V roce 1876 se Schlimp zúčastnil soutěže na projekt na Zemského ústavu pro choromyslné v Dobřanech u Plzně a obdržel třetí cenu (1 500 zl.). Ačkoliv v soutěži uspěl architekt Josef Benitschek (1841 - 1896)⁸³⁶ s druhou cenou (2 500 zl., první cena nebyla udělena, pozn. aut.) a byl vyzván k vypracování vlastních stavebních plánů pověřen architektonickým řízením stavby, stavitelské práce prováděla v letech 1876 až 1880 Schlimpova firma *Schlimp & Klotz*. Komplex symetrického zařízení pavilónového typu pro 600 pacientů, navržený s ohledem na všechny požadavky a vymoženosti doby a s ohledem ke zkušenostem nabytým při stavbách ústavů pro choromyslné v cizině, se skládal z centrální budovy, nemocničních pavilónů, užitkové zahrady, administrativní, hospodářské a obytné budovy.⁸³⁷ Jako stavební podnikatel navrhoval a realizoval areál káznice v Korneuburgu u Vídně. V roce 1878 vyprojektoval ve spolupráci s

---

833 EGGERT (pozn. 63), s. 285.

834 TISCHLER, Ludwig (ed.). *Wiener Neubaten. Serie A. Privatbauten*, III. Band, Wien: Lehmann & Wenzel, 1891. Ve Vídni však severská „německá“ neorenesance z pochopitelných důvodů takového rozšíření nedosáhla, a hlavním stylem pozdního historismu se stalo neobaroko. K typickým znakům severské neorenesance s odkazem na další literaturu viz LAŠTOVIČKOVÁ (pozn.), s. 221 – 228.

835 Ibidem, s. 3. Dekorace fasády domu byla po roce 1945 odstraněna (pozn. aut.).

836 Podrobněji k osobnosti architekta Josefa Benischka i jeho dobránskému projektu viz LAŠTOVIČKOVÁ (pozn.), s. 114 – 126.

837 O stavbě, která dosud slouží svému původnímu účelu uspořádal Schlimp na půdě Rakouského spolku inženýrů a architektů přednášku, která byla otištěna ve spolkovém časopise. SCHLIMP, Carl. Über den Bau der kön. böhm. Landesirrenanstalt zu Dobran bei Pilsen. In: *WÖIAV*, roč. 2, 1877, s. 127–131.

inženýry Agularem a Eduardem Skazilem v rámci budování vídeňské potrubní sítě vodojem Rosenhügelreservoir a v roce 1887 ještě další vodojem ve Wienerbergu.⁸³⁸ Spolek rakouských inženýrů a architektů jmenoval v roce 1880 Schlimpa do funkce referenta výboru, který měl vypracovat petici pro parlament na podporu žádosti daňových úlev pro novostavby.⁸³⁹

Svoji vysokou profesní reputaci osvědčil také při výstavbě školních zařízení. V roce 1879 navrhl architekt projekt na chlapeckou a dívčí obecnou školu ve Stumpergasse 56, Wien VI. V letech 1879 až 1881 stavěl budovu spolkového reálného gymnázia v Marchettigasse 3, Wien VI. Fasáda této čtyřpodlažní budova byla koncipována podobně jako Schlimpovy výpravní budovy – režné cihlové zdivo doplňuje jen v ploše přízemí, bočních rizalitů a portálu reliéfní výzdoba.⁸⁴⁰ Strohé fasády s jednoduchým členěním a střídou dekorací uplatnil rovněž při výstavbě německé obecné a měšťanské školy v Žatci v roce 1880. Pro Žatec navrhl v této době rovněž přestavbu a úpravu interiéru městského divadla, kterou si u něj objednal divadelní ředitel Karel Kulich, a která byla financovaná z veřejné sbírky a za finanční pomoci místního cukrovaru.⁸⁴¹ Schlimp se se svými návrhy účastnil domácích i mezinárodních soutěží na výstavbu centrální tržnice ve Vídni (1879), nemocnice pro Rudolfovu nadaci (*Rudolfstiftung*) ve Vídni⁸⁴² na vyhotovení plánů zemské pro sasko-altenburské vévodství v Německu nebo na projekt ústavu choromyslných v Budapešti, který byl oceněn třetí cenou a částkou 1 000 zl.

Jak již bylo uvedeno výše, provozoval Schlimp se svým bratrem v letech 1868 až 1880 truhlářskou a zámečnickou firmu, která se úspěšně rozrůstala a od roku 1869 měla svoji vlastní dílnu na adrese Treustrasse 74, Wien XX.⁸⁴³ Výrobky firmy *Schlimp Brüder* se uplatňovaly jak v rámci Schlimpovy projekce nádražní architektury, tak při jeho pozdější praxi stavitele nájemních domů. Stavební firma zaměstnávala stovky pracovníků, měla pobočky ve městech po celém Rakousko-Uhersku a její výrobky získaly řadu ocenění, např. na Světové výstavě v Paříži v roce 1878.

Významným zdrojem příjmů se pro Schlimpa stalo podnikání ve zpracování kaolinu a výrobě cihel. V roce 1876 získal jako společník ve firmě *Karl Hellwag und Comp.* továrnu na slínkové cihly v Šatově u Znojma, kterou v roce 1879 po odkoupení Hellwagova podílu přeměnil na *Erste Schattauer Kunstbasaltstein-, Chamotten- Steinzeugwaaren Fabrik Karl*

838 WEHDORN, Manfred. *Die Bautechnik der Wiener Ringstrasse: mit einem Katalog technischen Bauten und Anlagen in der Ringstrassenzone*. Wiesbaden: Steiner, 1979, s. 303 – 305.

839 *WÖLAV*, roč. 5, 1880, s. 5–8.

840 *WÖLAV*, roč. 6, 1881, s. 111.

841 Podrobněji viz HILMERA (pozn. 70), s. 134.

842 Dále viz SCHEIDL, PROKOP, HERZNER (pozn. 29), s. 168 – 172.

843 EISENBERG, Ludwig. *Das geistige Wien. Künstler- und Schriftsteller-Lexikon*. Wien: C. Daberkow, 1893, s. 313.

*Schlimp vormals C. Hellwag und Comp.*⁸⁴⁴ V roce 1898 předal společnost svému synovi Karlovi pod názvem *Erste Schattauer Thonwaarenfabriks-AG vormals C. Schlimp*. V roce 1884 založil v Únanově u Znojma továrnu na zpracování kaolinu. U příležitosti čtyřicátého výročí císaře Františka Josefa I. V roce 1888 se Schlimp rozhodl věnovat dvě stipendia pro studenty technických škol ze svých rodných Veletic a finanční obnos keramické škole ve Znojmě.

V devadesátých letech se již stárnoucí architekt téměř výhradně věnoval řízení své továrny v Šatově, která se specializovala na všechny druhy cihel a kachlů. Tovární areál se v roce 1892 skládal ze dvou domů s 24 pecemi na výrobu slínkových cihel, jednoho domu s pecemi na výrobu kameniny, jednoho domu s šesti pecemi na výrobu šamotových cihel, dvou kotelen, dvou domů pro dělníky, dvou domů pro úředníky a hospody.⁸⁴⁵ Za své podnikatelské aktivity obdržel Schlimp v roce 1893 titul obchodního rady. V roce 1894 publikoval už jako *úředně oprávněný civilní architekt a továrník s keramickým zbožím* knižní studii o splavnění vídeňských toků za použití slínkových cihel. Považoval totiž za „čest, představit ctěné obecní radě c. k. říšského a rezidenčního města Vídně svůj projekt, založený na aplikaci šatovských slínkových cihel“.⁸⁴⁶ Při kompletní regulaci vídeňských řek v letech 1894 až 1904 byla ovšem dána přednost modernějším betonovým deskám.⁸⁴⁷

Karlu Schlimpovi se během jeho plodného života dostalo mnoho ocenění a poct v podobě nejrůznějších řádů, medailí a čestných funkcí. V roce 1878 získal spolu se svým bratrem stříbrnou medaili na Světové výstavě v Paříži za výrobky firmy *Schlimp Bruder*. V roce 1884 obdržel portugalský Řád Krista, v roce 1888 Zlatý kříž s korunou za zásluhy v oblasti stavitelství a v roce 1890 Řád Františka Josefa.⁸⁴⁸ V roce 1893 byl jmenován obchodním radou, v roce 1898 se stal jako zakladatel šatovské firmy prezidentem *Erste Schattauer Thonwaarenfabriks-Actien-Gesellschaft*. Od roku 1858 byl členem *Rakouského spolku architektů a inženýrů*. Patřil rovněž k dlouholetým členům dolnorakouské *Inženýrské komory*, po léta zde zastával funkci správce pokladny a v roce 1898 byl zvolen jejím prezidentem a předsedou *Spolku úředně oprávněných civilních techniků* v Dolním Rakousku. Zemřel 5. ledna 1901 ve Vídni ve věku 67 let a byl pochován na Vídeňském centrálním hřbitově do rodinné hrobky, kterou nechal postavit podle svého návrhu už v roce 1882 pro

---

844 Ibidem.

845 Wiener Stadt und Landesarchiv, *Nachrufe*, 2.3.3.A51.3/1901.

846 SCHLIMP, Carl; NOBIS, Leopold. *Projekt für Einwölbung des Wienflusses mit Klinker-Steinen*. Wien, 1894. Cit. podle POLLEROS (pozn. 62), s. 78 – 79.

847 Viz POLLACK, Gudrun. *Verschmutz – Verbaut – Vergessen. Eine Umweltgeschichte des Wienflusses von 1780 bis 1910*. Social Ecology Working Paper 138. Klagenfurt – Wien - Graz: Alpen Adria Universität, 2013.

848 *Civiltechniker in Österreich*, 1. 2. 1901, roč. 23, č. 2, Wien: Ingenieur-Kammer, s. 9 - 10.

svoji první manželku Josefinu, a kde spolu s ním odpočívá i jeho druhá manželka Marie a dcery Marie, Hedwiga a Elisabetha.

Závěr: Architekti a stavitelé jako educated professions

Během první poloviny 19. století došlo k definitivnímu oddělení architektonické a inženýrské profese, který předznamenal již vývoj ve Francii na konci 18. století. „Umělecká“ stránka stavby ztratila ve střední Evropě kolem poloviny 19. století v dobovém diskurzu značně na významu na úkor masivního rozvoje nových stavebních technologií. Ilustrujícím dokladem tohoto fenoménu je ztráta výlučného postavení uměleckých akademií v dosavadním vzdělávání architektů a částečné nahrazení této funkce polytechnickými instituty s technicky zaměřeným studijním programem výchovy stavitelů a inženýrů. Na stavitelství a potažmo architekturu začalo být nahlíženo nejen jako na nejvyšší stupeň umění a na ukazatel kulturní vyspělosti země, ale s rozvojem stavebního průmyslu také jako na důležitý zdroj hospodářské prosperity státu. Stát si proto od počátku tzv. komplexní revoluce moderní doby uvědomoval nutnost profesního vzdělávání osob ve stavebním průmyslu a potřebu zavést jednotný systém školství.

Kamenem úrazu se stal spor mezi Akademiemi a polytechnikami v otázce vymezení kompetencí ve stavebním vzdělávání. Mezi organizátory reformy totiž neexistovala shoda ohledně jasného určení rozdílu mezi stavitelstvím a architekturou, vyplývající z úzké vazby mezi „národním“ průmyslem a vyšším uměním. Všeobecné civilní stavitelství nemohlo být z praktických důvodů vyučováno pouze na polytechnice, ale museli s ním být seznámeni také studenti vyššího stavitelského umění na Akademii. Na počátku existence obou typů institucí došlo ve Vídni v prvních třech dekadách 19. století ke střetu dvou tendencí, kdy se na jedné straně představitelé Akademie Metternich a Nobile snažili sloučit stavitelství a architekturu pod jednu instituci, a na straně druhé chtěl mít ředitel polytechniky Prechtl monopol na výuku technického stavitelství, tzn. pozemního, vodního a silničního. Ve svém úsilí nakonec Prechtl uspěl a na polytechnice vznikl stavitelský obor s vlastním studijním programem, nezávislým na Akademii.

Následující vývoj a prudký rozmach stavebního oboru mu dal za pravdu. Už záhy bylo díky zvýšenému zájmu potřeba rozšířit učební osnovy pozemního stavitelství, které provedl stavební inženýr a architekt „nové generace“ Josef Stummer von Traunfels. Úroveň výuky stavitelství a architektury na vídeňské polytechnice ve čtyřicátých letech rapidně vzrostla a přiblížila se západoevropským standardům komplexního technického vzdělání. K definitivnímu vymezení kompetencí mezi oběma institucemi a ukončení sporů o charakter

výuky došlo po reformách rakouského školského systému v letech 1848 - 1850, kdy byla Akademie oficiálně povýšena na úroveň vysoké umělecké školy a polytechnika na vysokou technickou školu se specializací na technické pozemní, vodní a silniční stavitelství.⁸⁴⁹ Prakticky byl však tento proces završen až v šedesátých letech po vydáním organických statut a studijních řádů jednotlivých institucí.

Také pražská polytechnika dosáhla ve sledovaném období přechodu od polytechnického učiliště k vyšší odborné specializaci tak, jak ji ve svých syntézách o formování moderního technického vzdělávacího systému ve středoevropském prostoru pojímají Wurzer nebo Cohen.⁸⁵⁰ I přes absenci státní subvence, která se projevovala ve skromnějším vybavení i v menších kapacitních silách, převyšovalo dokonce pražské učiliště po určitou dobu svoji úrovní a kvalitou výuky pozemního stavitelství vídeňský ústav. Zásahu na tom měli především ředitel František Gerstner a architekt Jiří Fischer, který si jako odchovanec mnichovské Akademie uvědomoval důležitost propojení umělecké architektury s technickým stavitelstvím pro domácí průmysl. Společně vypracovali poměrně obsáhlou učební osnovu pozemního stavitelství, kterému byly vyhrazeny dva semestry třetího ročníku. Vzhledem k zanedbatelnému vlivu architektonické školy pražské Akademie lze u pražské polytechniky nalézt ve studijním programu v daleko větší míře náznaky pronikání umělecké stránky výchovy budoucích stavitelů než u polytechniky vídeňské. Po příchodu Karla Wiessenfelda, který se vlivem prudkého rozmachu železniční dopravy snažil rozvíjet stavební obor spíše směrem k novým odvětvím technického inženýrství, se polytechnika neubráníla stagnaci a odchodu části studentů do Vídně.

Stavební řád pro Čechy z roku 1833, který poprvé plošně kodifikoval centrální dohled státu nad stavebnictvím, výslovně uváděl, že veřejné stavby smějí provádět pouze absolventi státních ústavů, tedy absolventi polytechnik nebo vídeňské Akademie.⁸⁵¹ Stavební povolení bylo vydáno až na základě projektu, podepsaného oprávněným stavitelem, krajským inženýrem či úředníkem Vrchního stavebního ředitelství. V Čechách Metternichovy éry vznikl systém „stavební byrokracie“, kdy o významných zakázkách rozhodovali stavební úředníci, a nikoliv kompetentní architekti.⁸⁵² Z této příčiny tak byl pokus z roku 1841 vybudovat na pražské Akademii architektonickou školu srovnatelnou s vídeňskou předem odsouzen k nezdaru. Pražská Akademie se navíc jako soukromá instituce, zřizovaná Společností vlasteneckých přátel umění, potýkala od počátku s nedostatkem financí. I přesto,

849 Srov. SVATOŠ, Martin. Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století. In: *Z českého ráje a Podkrkonoší*. Supplementum, 5, 2000, s. 42 – 48.

850 Srov. WURZER (pozn. 41), s. 487 – 493; COHEN (pozn. 35).

851 EBEL (pozn. 48), s. 46 – 47.

852 MAREK (pozn. 71), s. 124.

že byla její učební náplň díky autoritě bavorského architekta Bernharda Gruebera na nesrovnatelně vyšší úrovni než na pražské polytechnice, orientující se téměř výhradně na „praktické stavební umění“, neměli její absolventi bez dalšího studia prakticky žádnou šanci na uplatnění. Její zánik urychlila reorganizace a vydání Organického statutu pražské polytechniky, který de facto povyšoval toto učiliště na úroveň vysoké školy a zřizoval učební obor pozemního stavitelství pod vedením renomovaných architektů, jakými byli Josef Niklas, Josef Zítek nebo Emanuel Ringhoffer.

Ovšem až do poloviny šedesátých let nebylo pro většinu stavitelů z Čech, kteří se chtěli uplatnit ve státní službě, nebo začít podnikat v domácím prostředí, příliš atraktivní ani vzdělání na státní vídeňské Akademii. Pro získání stavební licence nebylo akademické vzdělání nutné, a tak do Vídně odcházeli jen skuteční zájemci o studium architektonického umění, kteří si chtěli vydobýt další renomé účastí a případnou finanční odměnou ve školní soutěži, využít možnosti získání stipendia na studijní cesty po Evropě nebo se dostat do ateliéru slavného profesora či získat praxi u stavební firmy, působící na Ringstrasse. Část z nich odcházela rovněž za studiem na Akademii v Mnichově, která však nebyla pro budoucí architekty české národnosti natolik atraktivní jako v případě malířů a sochařů, navíc s ohledem na větší provázanost českého národního hnutí s kulturním prostředím Vídně.⁸⁵³ Kromě několika známých jmen (Josef Kranner, Vojtěch Ignác Ullmann) se jednalo převážně o architekty německé národnosti, kteří se narodili a později také působili v severních a západních Čechách (Gustav Sachers, Gustav Wiedermann).⁸⁵⁴ Této skupině mnichovských studentů architektury by měla být ještě v budoucnu věnována patřičná pozornost.

Na vídeňské Akademii fungovala prestižní škola architektury s moderním studijním programem, kombinujícím technickou i uměleckou stránku výuky, systematicky budovaným už od svého založení Pietrem Nobilem v roce 1819 a během dílčích reforem čtyřicátých a padesátých let. I přes tyto inovace vzdělávacího systému klesl počet studentů architektonické školy v padesátých letech na třetinu až čtvrtinu původního stavu z předchozích dekád.⁸⁵⁵ Příčinou mohl být jednak výše nastíněný monopol polytechnicky vzdělaných státních stavebních úředníků v oblasti městského plánování a výstavby, institucionalizovaný stavebními řády, a jednak všeobecný útlum veřejných i soukromých zakázek v důsledku rostoucí inflace, chudoby a jednostranné investice kapitálu do průmyslové výroby. Navíc vzhledem ke komplexitě architektonického vzdělání vstupovali architekti v této době do aktivního profesního života nejdříve kolem 26. roku života poté, co absolvovali povinné

853 PRAHL, PETRASOVÁ (pozn. 44), s. 257.

854 LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 105 – 112.

855 WAGNER (pozn. 43), s. 181.

šestileté studium reálné školy nebo osmileté studium gymnázia, tříleté studium polytechniky a tříleté studium Akademie. Naproti tomu univerzitní studenti práva, filozofie či medicíny se vydávali na profesní dráhu už kolem 22. nebo 23. roku s titulem doktora.⁸⁵⁶ Tímto prestižním titulem se absolventi architektury nemohli pyšnit a pokud neměli štěstí nebo neprokázali mimořádný talent ještě během studia na Akademii, kde se mohli s trochou štěstí a péle dostat do ateliéru svého profesora,⁸⁵⁷ museli se spokojit s místem kreslíře v projekční kanceláři a svádět každodenní boj se stavební byrokracií nebo v tvrdé konkurenci stavebních zakázek se svými uměleckými kolegy.

A tak i přesto, že vídeňská Akademie vypracovala sofistikovaný učební plán, orientovaný na praktické potřeby soudobého uměleckého průmyslu, chyběla v důsledku výkladu stavebního práva a fungování stavební správy motivace pro získání titulu architekta. Architektonická škola na Akademii se vůči polytechnice snažila demonstrovat svoji nadřazenost v oblasti stavitelského vzdělávání alespoň důsledným střežením monopolu na udělování titulu architekta, který jí byl přisouzen na základě dvorských nařízení. I přes odlišnou délku a charakter studia však ještě v padesátých letech označení architekt neznamenal v dobové praxi o nic víc než označení stavitel, a pro získání dobře placeného místa na stavebním úřadu a stavitelskou praxi bohatě stačil doklad o absolvování polytechniky. Proto se Akademie po svém vyhlášení za vysokou uměleckou školu v roce 1850 všemožnými prostředky snažila zajistit svým posluchačům přednostní právo v konkurzních řízeních u stavebních úřadů a práci na příslušných státních zakázkách, aby se tak co nejdříve po absolutoriu mohli na pracovním trhu prokázat vlastními úspěšnými realizacemi.

Změna nastala až s celkovou reformou rakouského školství a potažmo celého stavebního oboru šedesátých let. Reálné školy, které od počátku nahrazovaly nejrůznější formy přípravného technického vzdělávání na polytechnice, se po reformě na počátku šedesátých let staly plnohodnotnými středními technickými školami a převzaly tak dosavadní funkci polytechnických učilišť. Tato reorganizace umožnila polytechnikám provést vlastní reformu, spočívající v užší specializaci výukových programů jednotlivých oborů - fakult. Ustanovení dvou samostatných oborů pozemního stavitelství (civilní stavitelství) a vodního a silničního stavitelství (inženýrství) bylo pro architekty a stavitele v jejich profesní autonomizaci klíčové, neboť je vydělovalo z dosud jednotného technického stavu už na úrovni vzdělávání. Proces monopolizace státu v oblasti vzdělávání architektů a stavitelů byl

---

856 Srov. např. SVOBODNÝ Petr. Lékaři v českých zemích 1848 - 1939. In: SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan. *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996, s. 126 - 146, zde s. 128.

857 Srov. TOMAGOVÁ (pozn. 345).

završen v roce 1875, kdy došlo k převzetí české i německé techniky pod ministerstvo školství. Organická statuta pražské polytechniky z roku 1863 oficiálně zrovnoprávněovala polytechnický ústav s univerzitou a po epizodě jazykového vyrovnání odstartovala proces jeho další proměny ve vysokoškolskou instituci terciálního vzdělávání pro technické vědy, završený v roce 1878 přijetím nového názvu České vysoké učení technické. Rovněž na vídeňské Akademii mělo být dosaženo zrovnoprávnění závěrečných rigorózních zkoušek tak, aby diplomy z této instituce měly stejnou pravomoc jako doktorské diplomy z univerzity. Tento pozvolný proces přeměny architektury v plnohodnotný vysokoškolský umělecký obor, který by nebyl dost dobře proveditelný bez přítomnosti takových odborných kapacit z praxe, jakými byli profesori Karl Roesner, Eduard van der Nüll, August Siccard von Siccarsburg nebo Franz Schmidt, se však stal záležitostí následujících dvou dekad a byl završen až v osmdesátých letech.

Velký posun prodělala ve sledovaném období také oblast stavební správy a práva. Starý cechovní systém až do poloviny 19. století nejednoznačně vymezoval kompetence a pole působnosti jednotlivých aktérů ve stavebnictví. Soustava mistrů, tovaryšů a učedníků byla založena čistě na praktickém zácviku, bez nutnosti povinného odborného školení. Mezi lety 1810 až 1820 se v podobě výše popsaných guberniálních nařízení objevila snaha státu o sjednocení předpisů v oblasti stavebního práva a jasnější vymezení kompetencí jednotlivých osob. Po roce 1848 byl vytvořen třístupňový systém stavební administrativy, zahrnující zemskou správu, okresní úřady a obecní úřady. Ovšem teprve uvolněním cechovních regulí, možností svobodného podnikání po vydání živnostenského řádu v roce 1859 a hospodářskou stavební konjunkturou šedesátých let se vytvořily podmínky pro vydělení socioprofesionální skupiny architektů z technického stavu a pro jejich další profesní a společenský rozvoj.

Vlivem zformování obecní samosprávy ale zároveň došlo k oslabení centrální stavební správy a omezení jejích pravomocí na odborný dohled nad veřejnými záležitostmi. Po vyhlášení obecní samosprávy byl v roce 1860 nařízením státního ministerstva založen stav civilních techniků pro vyřizování obecních technických záležitostí, v němž se vedle inženýrů a zeměměřičů poprvé samostatně objevili také architekti. Civilní technici a další osoby s odbornými znalostmi potřebnými k vedení výstavby se od roku 1866 profesně sdružovali v Inženýrské komoře pro Království české. Oddělení obecní samosprávy od státní správy a ustanovení nových institucí stavební administrativy, jejichž kompetence blíže specifikoval Stavební řád pro Čechy z roku 1864 (stavební policie, civilní architekt ad.), výrazně rozšířilo profesní možnosti a uplatnění architektů a stavitelů ve veřejné i soukromé sféře.

V důsledku stavebního boomu a rozvoje nových technologií docházelo také k zpřesňování legislativních opatření vlastního stavebního procesu. Zatímco stavební řád z roku 1833 vymezoval práva a povinnosti aktérů stavebního procesu jen okrajově, stavební řád pro Čechy z roku 1864 již přesně popisoval náležitosti jednotlivých kroků výstavby a určoval složení stavebních komisí u jednotlivých typů staveb. Stavební řády z osmdesátých a devadesátých let 19. století pak položily základ modernímu českému stavebnímu právu, jehož základní principy platí prakticky dodnes. Průlomovým dokumentem byl rovněž živnostenský řád z roku 1859, který stanovil podmínky pro získání stavitelských koncesí a zakládání stavebních firem, což přineslo architektům a stavitelům možnost zakládat živnosti, sdružovat se v živnostenských společenstvech a začít ve větší míře podnikat a shromažďovat ekonomický kapitál.

Vedle územní samosprávy vznikla po vydání spolkového zákona v roce 1860 i samospráva profesní a zájmová. V roce 1866 byl založen Spolek architektů a inženýrů v Čechách, který si jako svůj hlavní cíl stanovil spojit a pozvednout technický stav a šířit osvětu o jeho činnosti na veřejnosti. Spolek se od počátku snažil ovlivňovat právní legislativu své profese podáváním návrhů k zemským a státním institucím, např. v otázce jednotné sazby za jednotlivé stavební úkony či v otázce vytvoření jednotného konkurenčního řádu veřejných soutěží. Spolek v období hospodářské konjunktury a zvýšené stavební činnosti v první polovině sedmdesátých let vydával inzertní list *Technický obzor*, kde nabízel veřejnosti služby nejrůznější služby svých členů. Časopis tak přispíval k rozšiřování povědomí o profesní činnosti architektů a stavitelů mezi širší veřejností. Svým členům naopak zprostředkoval pracovní místa na stavebních úřadech, lukrativní komunální a zemské zakázky, a účast v domácích i mezinárodních architektonických soutěžích, což bylo z praktického hlediska komunikace, spolupráce a posilování skupinového vědomí architektů a stavitelů velmi důležité.

Svoji náplní se spolek inspiroval především u německých technických spolků, které profesně sdružovaly rovněž architekty a stavitele, pořádaly výstavy jejich prací, vydávaly vlastní časopis a pěstovaly spolupráci s ostatními spolky. Také český spolek pravidelně vydával časopis *Zprávy Spolku inženýrů a stavitelů*, ve kterém své členy informoval o schůzích a jednáních a publikoval jejich původní práce. I přes spolupráci se zahraničními periodiky však spolkový časopis dlouhou dobu zůstával spíše provinčním médiem úzké skupiny prominentních „zemských“ (nejčastěji pražských) architektů a původní proklamovaná výměna moderních poznatků a trendů v architektuře byla velmi omezená. Významnější byly každoročně pořádané výstavy, na kterých se kromě domácích prací

pravidelně objevovaly exponáty spolků architektů z Berlína, architektů a inženýrů z Vídně, Hamburku, Hannoveru, Kasselu a Mnichova. Jak vyplývá z výročních zpráv, výstavy byly určeny spíše svým odborně vzdělaným členům než širší veřejnosti. Spolek tak svojí činností v počátečním období napomáhal v první řadě k posílení „vnitřního“ společensko-profesního vědomí skupiny architektů a stavitelů, zařazené ještě spolu s inženýry a dalšími techniky do jednoho technického stavu .

Až ve druhé polovině sedmdesátých let můžeme sledovat zvýšenou „vnější“ aktivitu spolku, směřující do oblasti komunální politiky a ovlivňování veřejného prostoru v otázkách stavební činnosti, ať už se jednalo o ustanovení četných architektonicko-inženýrských komisí, návrhy a poradenství pro zeměpanské úřady a veřejné korporace, spolupráci na novém stavebním řádu pro Čechy a Prahu nebo vytvoření a rozpracování regulačního plánu Prahy s ohledem na potřeby moderního urbanistického rozvoje metropole. Tento regulační plán však mohl být plošně prosazen až po vyřešení slučovacími sporů jednotlivých městských částí a po vytvoření Velké Prahy v roce 1920 mezi světovými válkami.⁸⁵⁸ Jednou z hlavních náplní činnosti spolku se stala ochrana stavebně historických památek. V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století sice již existovaly jednoduché právní záruky ochrany architektonického dědictví, ale dosud chyběly instituce pro dohled nad jejich dodržováním a vymáháním. Z toho všeho vyplývá, že i v době, kdy došlo vlivem hospodářské krize k utlumení stavitelských aktivit, spolek dál plnil svoji funkci plnohodnotné profesní organizace a opory pro své členy.

Jak těchto nových podmínek a možností využili samotní stavitelé a architekti Hlávkovy generace z vybraného vzorku? Josef Korel jako syn panských služebníků pocházel z nižších vrstev. Karl Schlimp se narodil v rodině sedláka, a patřil mezi nižší střední vrstvy. Josef Niklas a Adolf Siegmund pocházeli z měšťanských a obchodnických rodin, byli tedy příslušníky vyšší střední vrstvy (městského patriciátu). Přestože tedy tyto osobnosti pocházeli z odlišných sociálních prostředí, měly na začátku svých kariér díky absolvování jednotného studijního oboru pozemního stavitelství na pražské polytechnice víceméně stejné startovací podmínky. Do aktivního profesního života navíc vstupovali na počátku všeobecného stavebního rozmachu s pestrou škálou možností podnikatelských a dalších společenských aktivit. Klíčovým momentem pro jejich budoucí profesní a společenský rozvoj se tedy staly jejich další bezprostřední kroky po studiu. Zatímco se Josef Korel po studiu polytechniky vrátil za výkonem povolání do oblasti, odkud pocházel, odešel Josef Niklas na praxi k zavedené stavební firmě do Vídně a po nabytí zkušeností se vrátil do Prahy, aby se tam mohl ucházet o městské a zemské stavební zakázky. Adolf Siegmund se rozhodl rozšířit své obzory

---

858 Srov. PEŠEK (pozn. 33), s. 135 – 203.

studiem inženýrského oboru na vídeňské polytechnice a poté, co vystřídal několik míst na stavebních úřadech a u státních drah, se vrátil do rodných Teplíc jako zavedený stavební inženýr. Karl Schlimp získal podobně jako Siegmund komplexní technické vzdělání na vídeňské polytechnice, ale navíc vystudoval ještě architektonickou školu na vídeňské Akademii s vynikajícím prospěchem a pedagogickou zkušeností. Tato pověst mu už na začátku profesní dráhy zajistila dobře placené místo stavebního inženýra a architekta ve státní sféře a později i u prestižních stavebních společností po celé monarchii.

Korel se původně vyučil lesníkem, ale díky získanému polytechnickému vzdělání a zednické praxi se mohl později rozhodnout věnovat výnosnějšímu povolání stavitele. Po vykonání zkoušky na Zemské stavebním ředitelství v Praze, získání stavební licence pro Čechy a praxi u železničních staveb a při výstavbě karlínského kostela se rozhodl usadit v roce 1860 jako stavitel v Jičíně, který se po uvolnění společenských poměrů začal dynamicky rozvíjet v kulturně i hospodářsky prosperující město českého většinového obyvatelstva. Díky získání stavební živnosti a měšťanského práva v Jičíně mohl Korel dále rozvíjet kariéru stavitele a postupovat na společenském žebříčku. Jako odborný poradce obecní samosprávy ve stavebních záležitostech ovlivňoval nejen stavební dění ve městě, ale zajišťoval si rovněž lukrativní veřejné zakázky, např. projekty na novou školní budovu nebo na kasárny. Veřejné i soukromé zakázky získával také skrze síť kontaktů s místní honorací jako aktivní člen jičínských spolků, zvláště Řemeslnické jednoty. Jeho sociální a profesní vzestup se tak odehrál lokálně v rámci geografického prostoru Jičínska.

Josefa Korela můžeme tudíž považovat za obdobný případ českého „Bildungs(klein)bürgera“ (tedy moderně vzdělaného měšťana a podnikatele s určitým stupněm občanské angažovanosti) v provinčním městě Jičíně tak, jak jej doložil Jiří Kořalka na příkladě jiného provinčního a jazykově českého města Tábora.⁸⁵⁹ Jedná se o typ nové lokální politicko-ekonomické elity, proměňující svůj neelitářský sociální statut skrze vysokoškolsky zprostředkovanou profesionalizaci, a dále spojením tradiční měšťanské výsady s moderním podnikáním, vycházející z tradičních rodinných a příbuzenských svazků i z budování nových společenskoprofesionálních sítí.⁸⁶⁰

Obdobně jako Korel také Josef Niklas sbíral po absolvování pražské polytechniky zkušenosti jako zedník a pomocný stavitel v Praze. Rozhodl se ale odejít do Vídně a měl štěstí, že se dostal do stavební kanceláře architekta Leopolda Mayera, který ho na základě

---

859 Srov. KOŘALKA, Jiří. Řemeslnicko-obchodnická elita v čele samosprávy města Tábora v letech 1848-1939. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006 s. 284 - 292.

860 PEŠEK, Jiří. *Bildungsbürgertum* (pozn. 33), s. 149 - 154.

jeho předchozích výsledků pověřil řešením složitých konstrukčních problémů při výstavbě budovy sněmovny. S pověstí vynikajícího konstrukčního praktika neměl po svém návratu do Prahy problém uchytit se jako kreslič stavebních návrhů a adjunkt na polytechnice. Jako odborníkovi na moderní konstrukční systémy mu byly svěřeny zakázky na několik divadelních arén, z nichž nejprestižnější byl bezesporu projekt Prozatímního divadla z roku 1857, považovaný v té době (obdobně jako výstavba kostela sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně) za ryze národní podnik. Tím se Niklas dostal do povědomí českých vlasteneckých kruhů, což mu do budoucna zajistilo stavební zakázky z okruhu osob a institucí podporující národní hnutí, jako např. přestavby a úpravy zámků a vil pro továrníky a nově nobilitovanou šlechtu. Niklasovi se tak podařilo proniknout do úzkého okruhu prominentních „zemských“ architektů (např. vedle Vojtěcha Ignáce Ullmanna, Jana Novotného, Jana Bělského, zpočátku i Bernharda Gruebera), kteří se v rámci předem připravených architektonických soutěží přednostně dostávali k prominentním „zemským“ stavebním zakázkám, jako byla výstavba budovy české spořitelny, polytechniky nebo divadla.⁸⁶¹ V šedesátých letech však ještě nebyly tyto zakázky podmíněny etnicí, o čemž svědčí Ullmanovy i Niklasovy práce ve městech s německou obecní samosprávou. Jak se ukazuje, tito architekti spojovali často své síly ze strategických důvodů pro snadnější zajištění zakázek, např. v rámci Katolické jednoty v soutěži na výstavbu karlínského kostela nebo při realizaci Španělské synagogy pro židovskou obec. Tato problematika by si však do budoucna zasloužila ještě podrobnější zpracování.

Jako „zemský“ architekt a specialista na složitější konstrukce se Niklas stal členem architektonické komise Sboru národního divadla a byl osloven, aby vyhotovil stavební projekt. Divadelní architektura byla v dobovém kontextu vnímána jako jedna z hlavních vizuálních opor sociálního a kulturního života etnika v dané lokalitě, ať už na regionální (městská divadla) nebo zemské (národní divadla) úrovni.⁸⁶² Výstavba divadla se stala národní manifestací a samotná budova pak sloužila jako architektonický pomník stavitele; o to větší význam mělo určení autora prvního kulturního svatostánku národa, kterému logicky předcházela dlouhá veřejná diskuze.⁸⁶³ Výsadu stát se prvním „národním“ architektem namísto Niklase nejprve obdržel Ullmann, nejen kvůli své prestiži a akademickému vzdělání, ale především proto, že svým „moderním“ novorenesančním stylem více vyhovoval národní

---

861 Na příkladu dobové diskuze ohledně zemského versus národního charakteru Muzea království českého srov. VOSTŘELOVÁ, Věra. Český Pentagon: Soutěžní projekt budovy Muzea Království českého od Achilla Wolfa. In: GALETA, Jan; ŠOLC, Martin. *Architektura mezi myšlenkou a skutečností*. Brno: Metodické centrum moderní architektury. Národní památkový ústav, 2018, s. 201 – 204.

862 Srov. KOVAČEVIČ, Igor (a kol.). *Beyond Everydayness. Theatre Architecture in Central Europe*. Bratislava: Divadelní ústav, 2010, s. 19, 38 – 39.

863 Srov. MAREK (pozn. 71), s. 121.

měšťanské reprezentaci, aby ho nakonec vystřídal mladší a všestranně talentovaný Josef Zítek.

Přesto, že z architektonického souboje o výstavbu Národního divadla, která se stala součástí českého „národního“ příběhu, tedy vyšel Niklas jako poražený, jeho renomé vzrostlo a zakázky od významných mecenášů se jen hrnuly. Význam Niklasovy osobnosti pro celkový vzestup českých architektů a stavitelů však tkví také v jeho pedagogické a publikační činnosti, kterou významně přispěl k etablování stavebního oboru jako plnohodnotné profese. Svými dvěma česky psanými publikacemi o základních principech stavitelství a dějinách architektury se zasloužil institucionalizaci těchto oborů jako samostatných vědních disciplín v českém prostředí. Jako profesor pozemního stavitelství a pozdější rektor české části pražské polytechniky dále předával své zkušenosti a vychoval novou generaci architektů a stavitelů. Niklasova pedagogická činnost, obnášející vedle přednášek také účast ve zkušebních komisích stavebních úřadů při udělování stavitelských licencí, tedy zabírala podstatnou část jeho profesního působení, což může vysvětlovat jeho vědeckou absenci i útlum vlastní architektonické činnosti v poslední fázi jeho života.

Případ Josefa Niklase a jeho zakázky na výstavbu divadelních budov pro českou i německou klientelu dokládají dlouho trvající národní nevyhraněnost obou společností a snahu o pokojné soužití, kdy výjimkou nebylo ani angažování architekta z antagonistického tábora pro politicky exponovanou úlohu v duchu převládajícího bohemismu.⁸⁶⁴ Ke změně došlo až během osmdesátých let 19. století, kdy s vydáním Stremayerových jazykových nařízení a pod silicím vlivem nově vzniklé Německé říše dochází k další jazykové radikalizaci německé společnosti v Čechách.

Tento posun lze vysledovat na průběhu profesní kariéry architekta německé národnosti Adolfa Siegmunda, která vrcholila právě v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Po stavební praxi na vídeňském stavebním úřadě a u státních drah se Siegmund vrátil, podobně jako Korel, do slibně se rozvíjejících rodných Teplic, kde se díky rodinným svazkům a kontaktům s představiteli města uchytil jako stavební inženýr a podnikatel. Prostřednictvím jeho stavebních zakázek můžeme sledovat rostoucí roli a obecný vliv městského inženýra na komunální záležitosti v procesu formování nového obrazu moderního města období „gründerské doby“.⁸⁶⁵ Projekt Jubilejní kašny a okresní nemocnice, přestavba Císařských lázní a radnice, výstavba nových školních budov, a především záchrana teplických pramenů, mu mezi místním obyvatelstvem zajistila obrovský profesní respekt a vysoký společenský

864 Srov. LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7). 201 – 202.

865 Srov. ZIMMLER, Emil; HAVELKOVÁ, Michaela; HOZÁK, Jan. *Emil Zimmler: Moje inženýrské paměti*. 1. díl. Praha: Národní technické muzeum: Scriptorium: Město Nymburk, 2013.

kredit. Politická kariéra na komunální, celozemské i říšské úrovni a četná ocenění v podobě medailí a čestných spolkových členství se pak už ve světle tohoto profesního i společenského vzestupu zdají jako logické vyústění jeho kariéry.

V tomto ohledu tedy může být Siegmundova osobnost vnímána jako ještě silnější příklad „Bildungsbürgertumu“ v německém jazykovém prostředí. Na rozdíl od Korela, který po celý zbytek kariéry setrval v jednom provinčním městě, se Siegmund díky politickému působení dostal do širšího povědomí německé reprezentace a mohl proto pro německé národní hnutí představovat totéž, co Niklas v českém prostředí. Jeho osobnost se v období zostřujícího nacionalismu stala na přelom století jakýmsi symbolem starých pořádků a velkoněmeckých tendencí teplických Němců v době, kdy se německá většina musela stále urputněji bránit přílivu českého obyvatelstva a čelit strachu z nejisté budoucnosti. Vedle fenoménu výstavby radnic v německých městech jako symbolu síly a reprezentace německé obce⁸⁶⁶ se u Siegmundova případu setkáváme s fenoménem organizace komunálních architektonických soutěží, které se podle důležitosti dělily na vyšší a nižší a podle míry otevřenosti na veřejné a vyzvané. Tato problematika by si v budoucnu rovněž zasloužila podrobnější zkoumání na příkladech dalších měst v Čechách.

Stejně jako Siegmund, patřil i Karl Schlimp k osobnostem, které těžili z rychlého ekonomického rozvoje šedesátých a počátku sedmdesátých let. Příběh syna sedláka, který se díky své pili a schopnostem vypracoval až na c. k. obchodního radu v rezidenčním městě monarchie se téměř identicky podobá příběhu o hvězdné kariéře c. k. stavebního rady Josefa Hlávky, pocházejícího rovněž z chudších poměrů. Ke shodným znakům v kariérách obou mužů patří: nejvyšší možná míra dosaženého vzdělání včetně zisku školních cen a stipendií na zahraniční studijní cesty, stavitelská praxe u zavedených stavebních firem na vídeňské Ringstrasse, sloužící jako odrazový můstek k vyšší profesní prestiži, vybudování vlastní úspěšné firmy a široký záběr podnikatelských aktivit, účast v mezinárodních architektonických soutěžích nebo členství v mnoha zájmových odborných institucích, živnostenských společenstvech, obchodních a živnostenských komorách a profesních svazech. K dosažení Hlávkovy úrovně už ve Schlimpově životopisu chybí pouze politická činnost a zapojení do procesu národního hnutí skrze mecenát. Domnívám se, že právě mecenášské a politické aktivity tak na rozdíl od jeho stejně úspěšných vrstevníků zajistily Hlávkově „národní nesmrtelnost“ a poskytly mu možnost neupadnout v zapomnění.

Jako architekt se Schlimp zařadil do početné skupiny těch, o nichž se sotva zmiňují kunsthistorická díla, ale kteří významně přispěli k architektonickému vzhledu Vídně v období

---

866 Srov. LAŠTOVIČKOVÁ (pozn. 7), s. 204 – 263.

historismu.⁸⁶⁷ Vzhledem ke své rozmanitosti je Karl Schlimp podobně jako Hlávka vnímán jako ztělesnění nového spojení architekta a podnikatele a skutečným odrazem raných dob „gründerské doby“: byl architektem, inženýrem, stavitelem, stavitelem a továrním podnikatelem. Přestože už po absolutoriu získal místo asistenta na vídeňském polytechnickém institutu, upřednostnil nakonec nejistou dráhu stavebního podnikatele. Profesní i společenský věhlas mu zajistila práce u stavebních společností železničních drah, budujících železniční síť po celé monarchii. Tzv. železniční normálie – typizované nádražní haly a výpravní budovy, ale i další doprovodné stavby, jako depa, výtopny, vodárny a strážní domky - vznikaly z nutnosti vybavit odpovídajícími budovami celou rychle vznikající železniční síť Rakouska-Uherska během krátkého období.⁸⁶⁸ Karlu Schlimpovi se podařilo jako šéfa architektovi Rakouské severozápadní dráhy v letech 1869 až 1873 dovést tyto železniční normálie k dokonalosti. Svědčí o tom i fakt, že byly oceněny nejen na mezinárodních výstavách ve Vídni a v Petrohradu, ale že je mnohé železniční společnosti používaly až do počátku 20. století.

Nádražní architektura patřila vedle divadelní architektury ke specifickým fenoménům architektonické tvorby, kde se propojovaly dvě typické stránky architektury 19. století - umělecká a industriální. Vlivem rostoucí společenské a industriální mobility města docházelo k charakteristickému prolínání dosud oddělené veřejné (volnočasové) a technické (výrobní, pracovní) sféry života jeho obyvatel a zhmotněním tohoto procesu se stala právě obecní výpravní budova. Zároveň plnilo nádraží symbolickou funkci širší občanské iniciativy a sloužilo jako zdroj při hledání nové identity města v éře industrializace; výpravní budovy se stávaly podobně jako divadla vizuálními oporami těchto snah.⁸⁶⁹ Jak ukazuje výzkum budování železničních stanic německých měst v 19. století (Dortmund, Altona, Karlsruhe, Frankfurt, Stuttgart ad.), můžeme na pozadí konfliktů mezi městskou obcí a správou státních železničních společností o umístění a podobě výpravní budovy nebo budování komunikace z centra města na nádraží sledovat širší spor o vymezení kompetencí mezi městem a státem. Bylo by zajímavé pokusit se v budoucnu tento jev sledovat také na příkladu českých měst.

Výše uvedené případy architektů rovněž dobře ilustrují dobovou praxi zvyšování sociálního statutu a budování sítě profesních svazků skrze sňatkovou politiku, rodinné vazby a nepotismus. Josef Korel se v Jičíně oženil s dcerou místního učitele Annu Horákovou, vyženil městský dům, jehož vlastnictví bylo podmínkou pro získání titulu měšťana. Josef Niklas se přičlenil do prosperující pražské obchodnické rodiny Havlů, jejichž styky mu pomohly dále se etablovat v pražském prostředí české vlastenecké společnosti. Niklasův syn František

---

867 Srov. SCHEIDL, PROKOP, HERZER (pozn. 29).

868 KUČA (pozn. 64), s. 203.

869 Srov. OETZEL (pozn. 65), s. 3 – 6, 12.

pokračoval v otcových šlépějích a po studiu pražské techniky a studijní cestě po Evropě se uchýlil v Praze jako stavitel nájemných činžovních domů. Kariéře městského stavebního inženýra, stavebního podnikatele i politika Adolfa Siegmunda jistě napomohl jeho sňatek s dcerou významného teplického obchodníka a starosty Karla Uherra. Se svým bratrem Heinrichem Ottou založil stavební firmu, která se později proměnila v korporativní stavební společnost, která svým přednostním přístupem ke komunálním zakázkám významně ovlivňovala stavební dění v Teplicích a jejich okolí. Rovněž Karl Schlimp se díky dvěma sňatkům s příslušnicemi vyšší vídeňské střední vrstvy dostal blíže do okruhu potenciálních objednavatelů stavebních zakázek a přes sňatkovou politiku svých dětí navázal kontakt s architektonickou rodinou Kaiserů nebo s podnikatelskou rodinou Merckens. Velkou roli v jejich profesních kariérách hrálo také členství v profesních i zájmových spolcích, o něco méně pak otázka náboženské vyznání (viz Niklas a zakázka na Španělskou synagogu).⁸⁷⁰ Jako ukazatel míry dosaženého sociálního statutu ve všech případech dobře slouží také průběh pohřební ceremonie a místo uložení dané osobnosti. Pohřeb Josefa Korela v Jičíně a Adolfa Siegmunda v Teplicích dokládá jejich pozici regionální elity a velký symbolický význam pro lokální společenství českého nebo německého charakteru. Pohřební průvod s ostatky Josefa Niklase na Olšanský hřbitov se stal jednou z mnoha příležitostí manifestace úspěšného rozvoje českého národního hnutí té doby a oblíbených oslav odkazu „synů národa“. Honosná hrobka Karla Schlimpa a jeho rodiny na vídeňském centrálním hřbitově v sekci vídeňské městské elity druhé poloviny 19. století dobře odráží jejich společenské postavení.

Po sestavení osobnostních biogramů vybraných architektů a stavitelů a po porovnání jejich profesních drah můžeme podle geografického okruhu jejich působení zhruba načrtnout tři odlišné typy kariér:

1. „regionální“ *stavitelé a architekti*, působící v konkrétní oblasti, většinou ve městě, ať už s převažujícím českým nebo německým obyvatelstvem, a jeho bezprostředním okolím. V pozdějším období zde dosahovali tito architekti významného ekonomického, politického a kulturního postavení a stávali se elitami v lokálním kontextu (jako městští inženýři a stavitelé), mimo tento prostor však už nemuseli být reflektováni. Z Hlávkových spolužáků se

---

870 Vzhledem k tomu, že všechny osobnosti ze vzorku byli katolíci, bude nutné v budoucnu provést analýzu aktérů stavebních zakázek v prostředí dalších náboženských konfesi. Dosud provedené výzkumy naznačují, že náboženská otázka hrála v prostředí menšinových církví daleko větší roli než u katolíků. Srov. NEŠPOR, Zdeněk R. *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Nešpor, Praha : Kalich, 2009, s. 32 - 54; ALTOVÁ, Blanka. Kostely českých evangelických sborů z hlediska teorie kolektivní paměti. In: *Variety české religiozity v "dlouhém" 19. století (1780-1918)*. Ústí nad Labem : Albis International, 2010 s. 311 - 332.

konkrétně jedná např. o Josefa Korela v Jičíně, Josefa Míču (1826 - 1907) v Novém Bydžově, Gustava Sacherse (1831 - 1874) v Liberci nebo Friedricha Zicklera (1829 - 1899) v Mariánských Lázních.

2. „*zemští*“ *stavitelé a architekti*, působící v celém prostoru Království českého, kteří byli v rámci formující se širší národní společnosti považováni za elity, ať už v českém nebo německém prostředí. Tyto architektky můžeme z hlediska jejich národnosti i národnosti objednavatelů stavebních zakázek dále vymezit na české a německé. Tito architekti často dosáhli významného ekonomického, politického a kulturního postavení v celonárodním kontextu a přispěli k formování tzv. národního stylu,⁸⁷¹ díky čemuž se dostali do obecnějšího historického vědomí. Z Hlávkovy generace šlo např. o Josefa Niklase, Vojtěcha Ignáce Ullmanna či Antonína Bauma (1830 - 1886) v českém prostředí, nebo o Adolfa Siegmunda, Achilla Wolfa (1832/4 - 1891) či Josefa Benischka (1841 – 1896) v německém prostředí.

3. „*státní*“ *architekti*, kteří dosáhli ekonomického, politického a kulturního postavení elity na úrovni celé monarchie. Kariéra těchto architektů se velmi často odvíjela od jejich nástavbového studia Akademie ve Vídni, kde se po jeho ukončení uchytili buď u nějaké věhlasné stavební firmy, nebo se zde dostali jako vysocí úředníci do státní stavební správy. Tito architekti byli často výkonnými stavebními velkopodnikateli s vlastním ateliérem a pracovali na stavebních zakázkách po celé monarchii pro váženou klientelu z řad soukromých osob i veřejnoprávních institucí. Jejich nadnárodní působení a finančních zisk jim umožňovalo zapojit do širokého spektra mecenášských aktivit a v různých směrech ovlivňovat veřejné mínění. Během své profesní kariéry dosahovali významných postů a titulů, např. c. k. stavební rada, baron ad. Z Hlávkových spolužáků z pražské polytechniky to byl například Karl Schlimp, Josef Zítek (1832 – 1909), Ernst Krombholz (1834 - 1893) či Moritz Hinträger (1831 – 1909).

Jak ukázala tato práce, nedosahovali ještě architekti a stavitelé na konci sledovaného období v sedmdesátých letech 19. století plného profesního osamostatnění a celospolečenské prestiže, a to ani v rámci tehdy stále jednotného technického stavu. Ostatně dokládají to i slova advokáta Františka Lirsche na půdě Spolku architektů a inženýrů z jeho přednášky O postavení techniků v Rakousku z 29. listopadu 1877: „Nelze upříti, že stav techniků (...) nezaujímá v Rakousku postavení jemu příslušné a náležející. Svědčí o tom m. j. okolnost, že

---

871 VYBÍRAL (pozn. 6), s. 17 – 45.

stav tento nevystupuje ani v sociálním ani v státním životě značně v popředí (...) Ačkoliv technická věda vzrostla k důležitosti překvapující, nikoli však stejnou měrou technický stav (...) Ještě Vás čekají, nehledíc ani k řídicím postavení Vám příslušným, četná místa při veřejné správě; ještě rozhodují vrchní úřady z laiků se skládající o spůsobilosti, přijmutí a zaměstnání tak zvaných státních techniků, kteří právě při vynikajícím vzdělání technickém se octnou v nebezpečí, býti postaveni za spoluodborníky více byrokraticky naloženými; ještě velmi pořádku jsou Vám, pánové, přidělena místa v zastupitelstvech nižšího a vyššího stupně, tedy všude tam, kde technice vzrostlé na veličinu první třídy, mluví ano před jinými rozhodovati jest o důležitostech velikého dosahu a finančního zájmu závažného“.⁸⁷² Lirsch dále apeluje na „společenského ducha“ architektury a kulturní vědomí vlastní výlučnosti stavitelského povolání. Nabádá při tom k dosažení stejného autoritního postavení a autonomie, jaké se už v této době těšila jeho vlastní advokátské profese.⁸⁷³

I přesto ale můžeme klíčové momenty a znaky tohoto modernizačního procesu, jakými jsou vysoce specializované a dlouhodobé vzdělání, přísné zkoušky a prověřování znalostí, jasný model kariéry, monopolizaci trhu pro poskytování vysoce kvalifikovaných služeb či profesní samosprávu,⁸⁷⁴ odhalit už v tomto sledovaném období díky systémovým zásahům „shora“ a reformám v oblasti stavebního školství, právu a správě. Architekti a stavitelé si minimálně od konce padesátých let 19. století začali díky formujícímu se skupinovému vědomí uvědomovat vlastní profesní význam a svoji pozici v proměňující se stavovské hierarchii. Zároveň se už tehdy ve stavebním oboru objevily osobnosti, které těchto možností dokázali plně využít k zajištění vyššího sociálního statutu, a můžeme je tak považovat za příslušníky tzv. nových elit.

Pro definitivní zobecnění těchto tvrzení i výše naznačené typologie profesních kariér však bude ještě zapotřebí sestavit další osobnostní biogramy zkoumané i následné generace architektů a stavitelů a porovnat je s těmito závěry a profesními drahami. Navazující výzkum by tak měl přinést další poznatky o završení tohoto procesu profesionalizace v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Domnívám se však, že na jednu z hlavních otázek této práce, zda všeobecně známý příběh o závratné kariéře Josefa Hlávky zapadá nebo se vymyká modelu kariéry jeho současníků, a zda lze v jejich profesních drahách vyzorovat obdobné známky společenského vzestupu, můžeme odpovědět již nyní. I když se zdá Hlávková

---

872 Zprávy SAI, XIII, 1878, s. 34 – 37, zde s. 34.

873 Srov. BALÍK, Stanislav; PEŠEK, Jiří. Čeští advokáti 1860- 1914 (pražská situace ve středoevropském srovnání). In: SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan. *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996, s. 61 – 81, zde s. 63.

874 Srov. HAVRÁNEK (pozn. 45), s. 11.

osobnost v českém prostředí naprosto ojedinělá a výjimečná, přesto můžeme mezi jeho vrstevníky nalézt stavitele a architekty, jejichž profesní kariéra a společenská prestiž zaznamenala v různých sociálních prostředích podobný vzestup, byť v omezenější míře a na daleko skromnější úrovni. Zdá se, že ve většině měst v Čechách té doby, která se urbanisticky vyvíjela, lze nalézt a sledovat určitou vrstvu stavitelů a architektů, jakési „malé Hlávky“ kteří ovlivňovali nejen stavební vývoj, ale díky nahromadění ekonomického i symbolického kapitálu významně spoluurčovali veřejné dění.

Epilog

Při pátrání v Knihovně Archivu ČVUT jsem narazil na zapomenutý a poněkud kuriózní dokument – *Památník pražských techniků 1847 – 1851*,⁸⁷⁵ vydaný u příležitosti „abiturientského sjezdu kolegů studijních po čtyřiceti letech“⁸⁷⁶ z pražského polytechnického ústavu ze školních let 1847 až 1851, který se konal ve dnech 23. až 25. října 1891 v Grandhotelu Praha pod patronací stavebního rady Josefa Hlávky.

Na počátku tohoto podniku stál nápad tří členů rakouského spolku inženýrů a architektů ve Vídni, pánů Moritze Hinträgera, Jana Podhájského z Kaschaubergu a Ferdinanda Summereckera, na neformálním setkání spolužáků pražské techniky ve Vídni, kteří dosud působili v rozličných profesích stavebního průmyslu. Ferdinand Summerecker, císařský rada a centrální železniční inspektor ve výslužbě, si vzal na starost rešerši katalogů posluchačů pražské techniky a uveřejnění anonce v hlavních vídeňských novinách. Poté, co se o tomto chystaném podniku dozvěděl Josef Hlávka, chopil se sám této myšlenky a navrhl, aby došlo k setkání všech dosud žijících spolužáků nejen ze stavebních oborů, ale také ze všech průmyslových odvětví, působících po celé monarchii. Dne 27. dubna 1891 se ve Vídni sešel jednací komitét, který rozhodl o uspořádání velkolepého sjezdu v Praze a o uveřejnění zprávy v českých novinách v obou zemských jazycích. Za tímto účelem byl zřízen oficiální ústřední komitét, do jehož čela byl zvolen Josef Hlávka, který měl na starost organizační přípravu a zajištění celé akce.

Samotný sjezd byl za relativně hojně účasti⁸⁷⁷ zahájen 23. října v pražském Grandhotelu slavnostním přivítáním z úst předsedy Josefa Hlávky v obou zemských jazycích a slavnostní hostinou. Následující den se konal společný výlet, který byl zaměřen na nejvýznamnější současné stavby v Praze. Účastníci se nejprve zastavili u budovy bývalého učiliště v dnešní Husově ulici,⁸⁷⁸ poté se odebrali okolo budovy Národního divadla na Hradčany a na Pražský hrad, kde si prohlédli právě dostavovanou katedrálu sv. Víta za

---

875 KA ČVUT, *Gedensbuch der Prager Techniker – Památník pražských techniků 1847 – 1851*, Praha, 1891.

876 Ibidem.

877 Samotného sjezdu se podle vlastní statistiky zúčastnilo 104 techniků. Dalších 230 osob zaslalo finanční příspěvek na koupi pamětní knihy, kterou sepsal Ferdinand Summerecker. Ten uvádí, že celkem je v seznamu uvedeno 2574 jmen (z toho bylo v době vydání knihy 716 osob na živu a 596 osob po smrti, o ostatních osobách se nepodařilo dohledat potřebné informace, pozn. aut.). Tento počet zhruba odpovídá i dobovým statistikám o stavu studentů na polytechnice; léta 1847 až 1851 byla v dějinách pražského polytechnického učiliště obdobím, kdy počet studentů poprvé překročil hranici 1000 posluchačů v jednom školním roce (viz kapitola Stavitelské vzdělávání). Srov. JELINEK (pozn. 148).

878 Tam sídlila polytechnika od svého založení v roce 1806 až do roku 1874, kdy se přemístila do nově postavené budovy na Karlově náměstí.

asistence hlavního architekta Josefa Mockera. Výlet pokračoval návštěvou Letné, odkud odvezla elektrická dráha společnost až do Stromovky a na Výstaviště, kde před nedávnem právě skončila Velká zemská jubilejní výstava. Elektrickou soupravu řídil sám její stavitel František Křížík, který technikům ochotně předvedl i úpravu a mechanismus své fontány na Výstavišti. Celodenní výlet byl zakončen prohlídkou prostor budovy nového muzea na dnešním Václavském náměstí, za přítomnosti jejího autora architekta Josefa Schulze.

Po celodenním výletu následovala opět slavnostní hostina v Grandhotelu, zahájená vřelými přípitky a projevy účastníků. Předseda Josef Hlávka nejprve přečetl holdovací telegram od císaře Františka Josefa I. a promluvil o jeho podpoře vědeckých a technických aktivit v monarchii. Profesor František Ržiha rytíř z Ržihů, tehdejší vyučující na katedře pozemního stavitelství pražské polytechniky, upozornil ve svém projevu na velké vědecké pokroky, především v oblasti železniční dopravy, a na přátelství mezi bývalými spolužáky a učiteli. Joseph Webr rytíř z Pravomilů, dvorní rada a zemský školní inspektor, vzpomenu na události v roce 1848 a na důležitost sjezdu pro podporu oboustranných snah při překonání národnostních rozdílů v zemi. Zdůraznil také význam vědeckých vynálezů v praktickém životě a vyslovil myšlenku, že technici již v současnosti „nehrají jen druhé housle“,⁸⁷⁹ jako tomu bylo dříve. Jedním z řečníků byl i námi sledovaný Karl Schlimp, architekt a majitel továrny na šamotové cihly, který zvláště vyzdvihl význam železnice v posledních čtyřiceti letech a poukázal na nelehké počátky českých kapitálových společností v průmyslovém odvětví. Následovaly projevy dalších přítomných (v obou zemských jazycích), ve kterých se děkovalo za pozvání bývalých členů učitelského sboru, ústřednímu výboru za zorganizování celého podniku, nepřítomným kolegům atd. Z námi sledovaných architektů a stavitelů byli vedle Hlávky a Schlimpa přítomni Josef Korel a Adolf Siegmund.

Na závěr programu byly nahlas přečteny telegramy nepřítomných kolegů, kteří se z důvodu zahraničního pobytu či pro nemoc nemohli zúčastnit. Před započítím samotné hostiny navrhl ještě Josef Hlávka nadšenému shromáždění uspořádání nového sjezdu znovu za pět let a tlumočil čestné pozvání k využití speciálního vlaku a lokomotivy „Gerstner“ (pojmenované podle zakladatele a prvního ředitele pražského polytechnického ústavu), který zapůjčila česká západní dráha k návštěvě hradu Karlštejna na příští den. Tento výlet byl za opět hojné účasti podniknut v neděli 25. října pod Hlávkovým vedením, který podrobně referoval o stavebních dějinách Karlštejna a o jeho probíhající restauraci. Část výletníků se pak ještě večer znovu sešla v Grandhotelu, aby si ještě naposledy popovídali a popřáli si mnoho zdraví a tvůrčí práce do dalších let.

---

⁸⁷⁹ *Gedensbuch* (pozn. 1), s. 14.

Kdo vlastně byli tito „kolegové“ a spolužáci, účastníci se akce, která dosud neměla v českém prostředí obdoby, a která kromě své vzpomínkové funkce měla za úkol manifestovat úspěch českého podnikání? Díky tomu, že druhá část pamětní knihy obsahuje jmenný seznam nejen přímých účastníků sjezdu, ale i všech bývalých spolužáků, vytvořený na základě *Katalogu posluchačů Polytechnického ústavu v Praze z let 1847 až 1851*,⁸⁸⁰ včetně uvedení data a místa narození, studijních let, současného bydliště a životního povolání, si můžeme vytvořit relativně dobrou představu o uplatnění absolventů technického učiliště a o složení české hospodářské elity na konci 19. století.

Účastníky můžeme v zásadě rozdělit do pěti skupin.⁸⁸¹ První skupina zahrnuje státní úředníky a správce panství, starající se o správní a daňové záležitosti země (civilní a vrchní geometři, inspektoři pro výběr daní, královští účetní, knížecí a hraběcí účetní, evidenční a lesní úředníci ad.). Druhou skupinu tvoří příslušníci armády a vojenské správy (poručíci, nadporučíci, majoři, stavební a zásobovací úředníci ad.). Do třetí, velmi početné skupiny můžeme zařadit státní zaměstnance v dynamicky se rozvíjející železniční správě (úředníci, inženýři, stavební inspicienti, inspektoři státních drah ad.). Ve čtvrté skupině nalezneme soukromé živnostníky i tovární podnikatele (majitelé cukrovaru, pivovaru, továren na výrobu porcelánu, zpracování tabáku, bavlněných a lněných látek, strojní továrníky, zaměstnance ve sklářském a báňském průmyslu ad.). Pátá, neméně početná skupina je pak spjata se stavebním průmyslem, a to jak s úředníky (stavební radové, ředitelé, dozorčí), tak se staviteli (architekti, stavební podnikatelé ad.).

Jak lze z tohoto přehledu vidět, nejvíce techniků i nadále působilo v úřednických funkcích ve státní sféře či v armádě. Vedle nich však najdeme v seznamu také velké množství osobností ze soukromé sféry a z dynamicky se rozvíjejících průmyslových odvětví. Zdá se, že na počátku devadesátých let byla etablovaná skupina architektů a stavitelů díky novému rozmachu stavebního průmyslu a stavitelské konjunktúře opět na vzestupu. Do aktivního profesního života pomalu vstupovala další generace, která na základě získaného vzdělání a zkušeností přinášela do svého oboru nové podněty. V návaznosti na úvodní citát by měla tato práce otevřít možnosti dalšího bádání a diskuze na tomto poli výzkumu.

---

880 *Katalog über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institut zu Prag im Schuljahre 1847/1848, 1848/1849, 1849/1850, 1850/1851*. Knihovna archivu ČVUT, Praha.

881 Zpracováno na základě vlastní autorovy statistiky (podle klasifikace profesí převedla do tabulky programu Microsoft Excel , 5. 8. 2019) .

Bibliografie

Prameny

Dobové práce

FIALKA, Jindřich. Pozemní stavitelství. In : *Ottův slovník naučný*. Dvacátý díl. Praha : J. Otto, 1903.

FISCHEL, Hartwig. Hochbau, in: Hermann Strach (ed.). *Geschichte der Eisenbahnen der Österreich-Ungarischen Monarchie II. Geschichte der Eisenbahnen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie II*, Wien: Österreichischen Eisenbahnbeamten-Verein, 1898.

Gedensbuch der Prager Techniker – Památník pražských techniků 1847 – 1851, Praha, 1891.

GERSTNER, Franz. *Geschichte der Errichtung und Lehrplan der technischen Lehranstalt in Prag*. Prag, 1806.

GERSTNER, Franz. *Vorschlag zu Erweiterung des von den böhmischen Herren Ständen im Jahre zu Prag errichteten polytechnischen Instituts*. Prag: Gottlieb Haase, 1820.

JELINEK, Carl. *Das ständisch-polytechnische Institut*, Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1856.

JÖNDL, Johann Phillipe. *Poučení o stavitelství pozemním*. Praha: I. L. Kober, 1863.

KOŘISTKA, Karel. *Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in Frankreich, Belgien und England*. Gotha, 1863.

NIKLAS, Josef; ŠANDA, František. *Slohy stavitelské od nejstarších dob až na dobu nynější*. Praha: I.L. Kober, 1865.

SIEGMUND, Adolf. *Deutsche Renaissance. Mahnruf eines Deutch-Oesstereichers*. Berlin: Claesen & Co, 1889.

SIEGMUND, Adolf. *Kraft- und Arbeitsmaschinen für das Kleingewerbe*, 1889.

SCHLIMP, Carl: Hochbauten der Österreichischen Nord-Westbahn, Vortrag am 15. 4. 1872
In: *ZÖIAV*, roč. 24, Bl.1–2, 1872.

SCHLIMP, Carl. Über den Bau der kön. böhm. Landesirrenanstalt zu Dobran bei Pilsen. In: *WÖIAV*, roč. 2, 1877.

SCHLIMP, Carl; NOBIS, Leopold. *Projekt für Einwölbung des Wienflusses mit Klinker-Steinen*. Wien, 1894.

ŠUBERT, František Antonín. *Národní divadlo v Praze. Dějiny jeho i stavba dokončená*, Praha: J. Otto, 1881.

TEUBER Oscar: *Geschichte des Prager Theaters'* III. Theil, (1817-1887), Prag 1888.

THUN, Franz von. *Vorschläge zur Reorganisierung des öffentlichen Baudienstes in Österreich*, Prag 1861.

TISCHLER, Ludwig (ed.). *Wiener Neubaten. Serie A. Privatbauten*, III. Band, Wien: Lehmann & Wenzel, 1891.

WISST, Johann. Das Arbeiterwohnhaus auf der Wiener Weltausstellung. In: *ZÖIAV*, XXVI, 1874.

Archivní fondy

ANG, fond SVPU, sign. AA 1422-1-6, *Inventáře SVPU 1839 – 1869*.

ANG, fond SVPU, sign AA 1258, *Výroční zpráva SVPU za rok 1863-1864*.

ArF Jičín, Pozůstalost Josefa Korela.

Archiv AbK Wien, *Schülerregister 1855/56*, Ifd. Nr. 73, Akt Nr. 377/1855.

Archiv AbK Wien, *Vormerkungs-Buch über ausgefertigte Zeugnisse von der Vorbereitungs-Architektur und Landschaftsmalerei für die Jahre von 1853 bis 1858*.

Archiv AbK Wien, *Akademische Preise, 1787 – 1945*.

Archiv TU Wien, *Prüfungs-Catalog der technischen Abtheilung des k.k. polytechnischen Institutes pro 1851/52, 1852/53, 1853/54*.

Archiv TU Wien, *Geschäftsprotokoll des polytechnischen Institutes pro 1856, Nr. 237 a 574*.

Archiv TU Wien, *Geschäftsprotokoll des polytechnischen Institutes pro 1857, Nr. 1147*.

Archiv TU Wien, *Ansuchen um Diensthebung, 1857*.

Archiv TU Wien, *Organisations-Statut, 1865*.

KA ČVUT, fond PÚ 23/3, kart. 03, 81.

KA ČVUT, *Katalogen über die Studierenden am ständischen polytechnischen Institute zu Prag im Schuljahren 1833 – 1864*.

KA ČVUT, *Programy přednášek 1870/71. Zasedání profesorského sboru 1869/70, 1870/71*.

NA, ZSŘ, fond ČSZS, i. č. 43.

NA, ZSŘ 1822 – 1863. *Inventární soupis 670 (strojopis)*.

NA ZSŘ., *Jednací protokoly zemského stavebního ředitelství 1845 – 1862*.

NA ZSŘ, *Ausweis über die Besetzung des genehmigten Bau-Personalstatus für das Kronland Böhmen, 1850.*

NA GSŘ1850 - 1852. *Inventární soupis 42 (strojopis).*

NA, ČM 1856 – 1883, sg. 37/365, kart. 1906.

NTM AAS, Technické české učiliště v Praze, fond č. 121, *Práce žáků*; NTM AAS, Ullmann Ignác Vojtěch, fond č. 55, *Zápisníky a skicáře*; NTM AAS, Barvitijs Antonín Viktor, fond č. 3, *Osobní korespondence a poznámky*; NTM AAS, Zitek Josef, fond č. 65, *Školní práce.*

NTM, AAS, fond 34, Niklas Josef.

NTK, *Řád pro knihovnu spolku architektů a inženýrů v království českém.*

Österreichisches Staatsarchiv. Verkehrsarchiv. *Hochbaunormalien der Österreichischen Nord-Westbahn von Carl Schlimp, 111 Blätter, 1871, Nr. 37.*

Matriky

AMP, Sbíрка matrik. Praha II – Nové Město. *Matrika zemřelých 1866 až 1900, Farnost Kostel P. Marie Sněžné.*

SOA Litoměřice, Farní úřad Holedeček, *Matrika narozených 1832 – 1862, i. č. 1998, sign 41/6.*

SOA Praha. *Sbíрка matrik – Kosmonosy, kn. 20 – 22.*

SOA Třeboň, *Matrika narozených pro město Volyně z let 1814 - 1850.*

SOA Zámorsk, Sbíрка matrik Východočeského kraje. Farní úřad římskokatolické církve Jičín, okr. Jičín. *Matrika zemřelých 1895 – 1905.*

SokA Jičín, fond Řemeslnické besedy.

SokA Jičín, fond Tělovýchovná jednota Sokol.

SokA Teplice, Farní úřad Teplice – děkanství, *Matrika narozených 1829 – 1841, i. č. 7975, sign 162/4.*

SokA Teplice, Siegmund Adolf - písemná pozůstalost Teplice, fond č. 255.

SÚ Jičín, složky k domům.

Wiener Stadt und Landesarchiv, *Nachrufe, 2.3.3.A51.3/1901.*

Das neue Österreichische Gewerbe-Gesetz vom 20. Dezember 1859. Leitmeritz, 1860.

Římskokatolická farnost Nová Paka. *Pamětní spis z makovice kostela ve Vidochově.*

Řády a vyhlášky

Die Bau-Ordnung für das Königreich Böhmen von 11. Mai 1864 samt dem Abänderungsgesetze von 14. Dezember 1881. 4. ed.. Prag, 1884.

Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1848, I. Theil. Wien: k. Hof- und Staats-Aerarial Druckeren, 1848.

Nový stavební řád z dne 11. května 1864 pro království České, počítajíc v to král. hlavní město Prahu. Praha: Jindřich Mercy, 1864.

Organizační statut polytechnického ústavu Království českého, 1863.

Personal-Stand der technischen böhmischen ständischen Lehranstalt und der mit ihr vereinten Realschule zu Prag und Ordnung der öffentlichen und ordentlichen Vorlesungen und des Realschul-Unterrichtes dasselbst im Schuljahre 1845, Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1844.

Personal Stand der technischen böhmischen ständischen Lehranstalt und Ordnung der öffentlichen und ordentlichen Vorlesungen, Prag 1845.

Personal-Stand des ständischen Polytechnischen Institus zu Prag und Ordnung der öffentlichen, ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen daselbst im Schuljahre 1851/52. Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1852.

Personal-Stand des königlich-böhmischen Polytechnischen Landes-Institutes in Prag und Ordnung der öffentlichen, ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen am demselben im Studienjahre 1861/62. Prag : Gottlieb Haase Söhne, 1861.

Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich. Wien 1850.

Řád živnostenský ze dne 20. prosince č. 227 ř. z. doplněný živnostenskými novelami, k němu se vztahujícími zákony , normaliami a rozhodnutími úřadů , nálezy nejv. správního soudu a posudky obchodní a živnostenské komory Pražské. Sv. X, Díl I., Praha: Československý kompas, 1924.

Stavební řád pro království České. Zákon daný 8. ledna 1889 č. 5 zems. zák. Praha: Eduard Valečka, 1889.

Periodika

Civiltechniker in Österreich, 1901.

Deutsche Zeitung Bohemia, 1886, 1889, 1916.

Jičínský obzor: list věnovaný zájmům města Jičína a jejich okolí. 1886.

Jičínský věstník: Časopis pro zájmy místní, národohospodářské a politické. 1886.

Národní listy, 1869, 1875, 1877, 1878, 1891.

Pražské nowiny, 1858.

Světozor, 1877.

Technický oznamovatel, 1872 - 1875.

Technische Blätter, 1869, 1875.

Teplitz-Schönauer Anzeiger, 1871, 1872, 1879, 1896, 1897, 1898, 1899, 1916.

WÖIAV, 1876, 1877, 1880, 1881.

Zprávy SAI, I - XIV, 1866 – 1879.

Sekundární literatura

BAŤKOVÁ, Růžena (a kol.). *Umělecké památky Prahy - Nové Město a Vyšehrad*. Praha: Academia, 1998.

BAUER, Zdeněk. *Stroje na stavbách. Stavby, stavitelé a jejich stroje v Českých zemích a na Slovensku 1849 – 1948*. Praha : Gradis Bohemia s.r.o., 2011.

BENEDIK, Christian. *Organisierung und Regulierung der k. k. Generalbaudirektion und deren Landstellen*. In: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich*. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts. 11. Band, Wien, 1996.

BENEŠOVÁ, Marie; ŠTURSA, Jiří. *Pozemní stavitelství*. In: *Studie o technice v českých zemích*. Sv. 3, Praha : NTM, 1985.

BOHÁČOVÁ, Eva; PÁRALOVÁ, Edita, ŠMERHA, Vít. *Přípravné studium, anebo přijímací zkoušky?* In : *Pražská technika*. Ročník VI, číslo 2. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2013.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998.

BÖHM, Joseph, Johann. *Die deutsche technische Hochschule in Prag und ihre Vorstufen. Zweieinviertel Jahrhunderte akademische deutsche Ingenieurausbildung (1718 – 1945)*. München: Sudetendeutsche Akademie der Wissenschaften und Künste, 1991.

BUKOVSKÝ, Jan (a kol.). *Dějiny stavitelství*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2001.

COHEN, Gary B. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848 – 1918*. West Lafayette : Purdue University Press, 1996.

ČECHUROVÁ, Jana. RANDÁK, Jan (a kol.). *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha : NLN - Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014.

DANĚK, Radoslav. Stavitel. In: MYŠKA, Milan; ZÁŘICKÝ, Aleš (edds.). *Člověk v Ostravě v XIX. Století*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007.

DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Josef Zitek. Národní divadlo a jeho tvůrce*. Praha: Melantrich, 1983.

EBELOVÁ, Ivana. Zápisná kniha pražských stavitelů 1639 – 1903. Edice. In : *Fontes historiae atrium IV*. 1996.

EBELOVÁ, Ivana. *Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka*. Praha : Scriptorium, 2001.

EBEL, Martin. Projekce v rukou předbřeznové státní byrokracie. Vývoj projektu pozdně klasicistní přestavby kostela v Liboci u Prahy od prvotního záměru k realizaci. In: *Dějiny staveb 2003*. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2003. Plzeň : Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebněhistorický průzkum, 2004.

EBEL, Martin. *Nástin dějin českého stavebního práva*. Praha : ABF, nakl. Arch, 2005.

EBEL, Martin. *Dějiny českého stavebního práva*, Praha: ABF – Arch, 2007.

EBEL, Martin. Konkurz na Zemské stavební ředitelství aneb co musel stavitel umět. In: *Dějiny staveb 2006*. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2006. Plzeň : Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebně historický průzkum, 2007.

EBEL, Martin. Reálný dopad stavebního práva na podobu města v druhé polovině 18. století a v 19. století. In: KLADIWA, Pavel; ZÁŘICKÝ, Aleš (Eds.). *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740 – 1918*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2009.

EBERT, Carola; FROSCHAUER, Anna, Maria; SALGE, Christiane (Hg.). *Vom Baumeister zum Master. Formen der Architekturlehre vom 19. bis ins 21. Jahrhundert*. Forum Architekturwissenschaft, Band 3. Berlin: Universitätsverlag der TU Berlin, 2019.

EGGERT, Klaus. Der Wohnbau der Wiener Ringstraße im Historismus 1855-1896. In: WAGNER-RIEGER, Renate (ed.). *Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche*. Band VII. Wiesbaden: Franz Steiner, 1976.

FIALOVÁ, Ludmila a kol. *Dějiny obyvatelstva Českých zemí*. Praha : Mladá fronta, 1996.

FRANCEK, Jindřich. *Jičín*. Praha : Paseka, 2004.

FRANĚK, Otakar. *Dějiny české vysoké školy technické v Brně. 1. díl – do roku 1945*. Brno : VUT v Brně, 1969.

GERŠLOVÁ, Jana. *Dějiny moderního podnikání*. Praha : Professional Publishing, 2012.

GOTTSMANN, Andreas. *Staatskunst oder Kulturstaat? Staatliche Kunstpolitik in Österreich 1848 – 1914*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2017.

GRUBER, Josef. *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850 – 1900*, Praha 1900.

GRUBER, Josef. *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a cílech reformy živnostenské*. Praha : Obchodní a živnostenská komora, 1904.

HANZLÍK, Jan. Architektonické soutěže na přelomu 19. a 20. století v Teplicích a okolí: zadavatelé, účastníci, průběh a společenský kontext. In: *Monumentorum custos 2011 : časopis pro památky severozápadních Čech*. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem; Univerzita J. E. Purkyně, Filozofická fakulta, 2011.

HANZLÍK, Jan; ZAJONCOVÁ, Jana; HÁJKOVÁ, Lenka; BLAŽEJOVÁ, Markéta; BENEŠ, Jutta Maria. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000*. 1. vydání. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016.

HAVRÁNEK, Jan. Gymnázia, reálky a výchova elit. In: HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Acta polytechnica. Práce ČVUT v Praze. Řada 6. Všeobecná č. 4*, 1990.

HAVRÁNEK, Jan (red.). *Dějiny Karlovy Univerzity 1802 – 1918. Sv. III*. Praha : Karolinum, 1997.

HILMERA, Jiří. *Česká divadelní architektura = Czech theatre architecture*. 1. vyd. Praha: Divadelní ústav, 1999.

HLAVAČKA, Milan. *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Sv. I., II. Řada A - Monographia. Praha : HÚ AV ČR, 2014.

HLEDÍKOVÁ, Z.deňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

HORÁČEK, Martin. *Přesná renesance v české architektuře 19. století: Dobová diskuse o slohu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.

HORÁKOVÁ, Hana. *Ulicemi Jičína*. Jičín : Okresní muzeum a galerie Jičín, 1993.

HORSKÁ, Pavla. Kategorie „samostatný“ v rakouské statistice povolání (Příklad českých zemí). In: *ČČH*, 1982, roč. 30 [80], č. 4, 1982.

HORSKÁ, Pavla. Několik poznámek k vývoji socio-profesionálního kódu rakouské statistiky povolání. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Sv. 9. Praha : Ústav českých a světových dějin, ČSAV, 1984.

HORSKÁ Pavla. Poznámky k úloze stavebnictví v sociálním a ekonomickém vývoji českých zemí na základě biografie Josefa Hlávky. In: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*. Řada 6, Všeobecná č. 4, 1990.

HORSKÁ, Pavla. České podnikatelství v rakouské statistice povolání. In: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*. Praha : KLP, 2007.

HOUFEK, Václav; VEVERKA, Přemysl; MAHDAL, Martin. *Historie a současnost podnikání na Ústecku a Teplicku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2004.

HULÍKOVÁ, Veronika. *Česká spořitelna a.s.: (Městská spořitelna pražská) : Praha 1 - Staré Město, Rytířská 536/29*, Praha : Galerie ČS, 2018.

IVANEGA, Jan. Stavební řemeslníci na schwarzenberských panstvích v Čechách 1660 – 1848. Příspěvek ke slovníku umělců. In: *Opuscula historiae artium : časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity*. Brno : Masarykova univerzita. Roč, 64, č. 2, 2015.

JAKUBEC, Ivan. JINDRA, Zdeněk (a kol.). *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

JAVORIN, Alfred. *Divadla a divadelní sály v českých krajích 1.díl, Divadla*. 1. vyd. Praha: Umění lidu, 1949.

JAVORIN, Alfred. *Pražské arény: Lidová divadla pražská v minulém století*. Praha: Orbis, 1958.

JÍLEK, František; LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. 1. díl. Svazek 1. Praha: České vysoké učení technické, 1973.

JÍLEK, František; LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. 1. díl. Svazek 2. Praha: České vysoké učení technické, 1973.

KACETL Jiří. *140 let Severozápadní dráhy : Minulost a budoucnost nejkratšího dopravního spojení Vídně a Berlína = 140 Jahre der Nordwestbahn : Vergangenheit und Zukunft der kürzesten Verkehrsverbindung Wien – Berlin*. Znojmo: Jihomoravské muzeum ve Znojme, 2013.

KASTNER, Richard H. *Die technische Hochschule in Wien. Ihre Gründung, Entwicklung und ihr bauliches Werden*. Wien: Technische Hochschule, 1965.

KILIÁN, Jan (a kol.). *Teplice*. Dějiny českých měst. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

KOUCOURKOVÁ, Květoslava; VILÍM, Karel. *Teplice. Zmizelé Čechy*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009.

KONEČNÝ, Michal. *"Vitruvius Moravicus" Palladiánské inspirace ve službách moravské světské aristokracie (1800-1850)*. Diplomová práce. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 2007.

KOŘALKA, Jiří. Řemeslnicko-obchodnická elita v čele samosprávy města Tábora v letech 1848-1939. In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

KOVAČEVIČ, Igor (a kol.). *Beyond Everydayness. Theatre Architecture in Central Europe*. Bratislava: Divadelní ústav, 2010.

KREJČIŘÍK, Mojmir. *Česká nádraží: architektura a stavební vývoj*. III. díl, 1. část. Litoměřice: Vydavatelství dopravní literatury Ing. Luděk Čada, 2009.

KREJČIŘÍK, Mojmir. *Česká nádraží: architektura a stavební vývoj*. IV. díl, 2. část. Litoměřice: Vydavatelství dopravní literatury Ing. Luděk Čada, 2015.

KUČA, Karel. Nedocenená a ohrožená nádražní architektura. In: *Sborník Společnosti přátel starožitnosti*. Praha, Sv. 4, 1996.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4 díl Ml – Pan, Praha: Libri, 2001.

LAŠTOVIČKOVÁ, Věra. *Cizí dům?: architektura českých Němců 1848-1891 = Ein fremdes Haus? : die Architektur der Deutschböhmen 1848-1891*. Praha : UMPRUM, 2015.

LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha : Karolinum, 2017.

LODR, Alois. *Josef Hlávka. Český stavitel, architekt a mecenáš*. Praha : Melantrich, 1988.

LOMIČ, Václav. Stav výuky architektury a stavitelství na Pražské polytechnice v době Hlávkových studií. In: LOMIČ, Václav. *Acta polytechnica. Práce ČVUT v Praze. Řada 6, Všeobecná č. 4*, 1990.

LONG, Christopher. East Central Europe: National Identity and International Perspective. In : *Journal of the Society of Architectural Historians*. Vol. 61, No. 4, 2002

MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. Poznámky k vývoji sociální skupiny průmyslových podnikatelů a vlastníků v českých zemích v 19. století. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Opava : Slezský ústav SZM v Opavě, 1991.

MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 - 1914*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum, 2010.

MALÝ, Stanislav. *Právo 24: legislativa ve stavebnictví*. Vyd. 1. Praha: ČVUT, 2000.

MAREK, Michaela. *Kunst und Identitätspolitik: Architektur und Bildkünste im Prozess der Tschechischen Nationsbildung*. Köln: Böhlau Verlag, 2004.

MATĚJČEK, Antonín. *Almanach Akademie výtvarných umění v Praze vydaný k 125. výročí založení ústavu*. Praha: AVU, 1926.

- MENCL, Jaroslav. *Historická topografie města Jičína. Část II.* Jičín : Musejní spolek v Jičíně, 1949.
- MILDSCHUH, Vilibald. Meitzinse und Bodenwerte in Prag in den Jahren 1869 – 1902. In: *Wiener Staatswissenschaftliche Studien*, 9, Hf. I, 1910.
- MYŠKA, Martin. *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v Českých zemích*, Tilia, Šenov u Ostravy 1997.
- MYŠKA, Martin. *Rozbřesk podnikatelů*. Moravský Beroun: Moravská expedice, 2000.
- MYŠKA, MILAN (a kol). *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. Století*. Sv. 1, 2. Ostrava : Ostravská univerzita, 2003, 2008.
- MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia sekundárního sektoru*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2010.
- PELC, Martin. *Umění putovat, Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská, 2009.
- PETRASOVÁ, Taťána. Romantické přestavby pražské Staroměstské radnice (1836 – 1848) a jejich význam pro počátky pražské neogotiky. In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.). *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice*. Zámek Sychrov, 1997.
- PETRASOVÁ, Taťána. Anonymita stavebních úřadů. In: PETRASOVÁ, Taťána; LORENZOVA, Helena (Eds.). *Opomíjená a neoblíbená v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň, 23. – 26. února 2006. Praha : KLP, 2007.
- PFAMMATTER, Ulrich. *The Making of the Modern Architect*, Basel - Boston - Berlin : Birkhauser-Publishers for Architecture, 2000.
- POCHE, Emanuel (a kol.). *Umělecké památky Čech*. Sv. 2 K-O. Praha: Academia, 1987-1982.
- POLLAK, Ernst. *Die Nikolander Realschule in Prag: 1833 – 1933*. Prag : Pollak, 1933.
- PRAHL, Roman; PETRASOVÁ, Taťána (a kol.). *Mnichov-Praha. Výtvarné umění mezi tradicí a modernou*. Praha : Academia, 2012.
- PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha : Academia, 1973.
- RIES, Pavel. *Josef Hlávka, největší český mecenáš*. Praha : TV Spektrum, 1991.
- SEIDLEROVÁ, Irena; DOHNÁLEK Jiří. *Dějiny betonového stavitelství*. Praha : ČBZ, ČKAIT, 1999.
- SEKYRKOVÁ, Milada. Studenti českých zemí na vídeňské polytechnice v letech 1850 – 1875 In: *Dějiny věd a techniky*. 1999, roč. 32, č. 3. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 1999.

SEKYRKA, Tomáš. Studenti z českých zemí na Akademii výtvarných umění ve Vídni v letech 1797 – 1850. In: VLNAS, Vít; SEKYRKA, Tomáš (ed.). *Ars Baculum Vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury: k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.* Praha: Národní galerie v Praze, 1996.

SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula; HERZNER, Wolfgang. *Wilhelm Stiassny (1842 – 1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle.* Wien: Böhlau Verlag, 2019.

SCHÖLLER, Katarina. *Die Architekturausbildung an der Akademie der bildenden Künste zu Wien unter Peter Nobile (1818 - 1848).* Hrsg.: Universität Wien. Diplomarbeit, Wien, 2006.

SCHREIER, Pavel. *Příběhy z dějin našich drah.* Praha: Mladá Fronta, 2009.

SÍS, Vladimír. *Olšanské hřbitovy.* Praha: Pražská akciová tiskárna, 1929.

SKLENÁŘ, Karel. Význam „Včely Čáslavské“ v počátcích českého regionálního muzejnictví. NOVÁKOVÁ, Drahomíra. *Muzejní spolky včera a dnes. Sborník příspěvků ze semináře k 20. výročí obnovení Včely Čáslavské.* Čáslav : Muzejní a vlastivědný spolek, 2011.

STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená I.* Praha: Československý spisovatel, 1986.

STREIT, Vincenc. Josef Hlávka: význačná osobnost - průkopník architektury - propagátor literatury. In: *Bibliotheca Antiqua 2012 : sborník z 21. konference 7. - 8. listopadu 2012 Olomouc / Bibliotheca Antiqua 2012 (Conference).* Olomouc: Vědecká knihovna, 2012.

SVOBODNÝ, Petr; HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Profesionalizace akademického povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století.* Praha: Ústav dějin - Archiv University Karlovy - Archiv Akademie věd ČR, 1996.

ŠIMŮNEK, Robert. *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500-1750.* Praha: NLN – Historický ústav AV ČR, 2018.

ŠPĚT, Jiří. Jičínská musejní společnost z r. 1861. In: *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 10/80.* Praha : Orbis, 1972.

TOMAGOVÁ, Hana. *Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidta a Viktora Luntze po českých zemích a horních Uhrách v letech 1862-1896.* disertační práce (Ph.D.). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci - Filozofická fakulta, 2017.

URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století.* Praha : NLN, 2003.

ÚLEHLA, Vladimír. *Jičín na konci 19. století.* Jičín : 2005.

VELFLÍK, Vojtěch, Albert. *Dějiny technického učení v Praze. Díl 1.* Praha: Česká vysoká škola technická, 1906.

VELFLÍK, Vojtěch, Albert. *Dějiny technického učení v Praze. Díl 2.* Praha: Česká vysoká škola technická, 1906.

VOSTŘELOVÁ, Věra. Český Pentagon: Soutěžní projekt budovy Muzea Království českého od Achilla Wolfa. In: GALETA, Jan a Martin ŠOLC. *Architektura mezi myšlenkou a skutečností.* Brno: Metodické centrum moderní architektury. Národní památkový ústav, 2018.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu. In: *Metodologické problémy moderní biografistiky.* HÚ AV ČR, Praha 2010.

VRBA, Josef. Sedmdesát let ve vývoji inženýrské výchovy a uplatnění. In: STOCKÝ, Josef; ŽENATÝ, Emil (a kol.). *Sedmdesát let technické práce.* Sborník vydaný k jubilejnímu sjezdu československých inženýrů v Praze roku 1935. Praha: Spolek československých inženýrů, 1935.

VYBÍRAL, Jiří. *Damasus Deworezky, předběžný portrét.* In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.). *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice.* Zámek Sychrov, 1997.

VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. 19 esejů o 19. století.* Praha : Argo/VŠUP, 2002.

VYBÍRAL, Jindřich. Národ, identita a styl. Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století. In: HNÍDKOVÁ, Vendula. *Národní styl, kultura a politika.* Praha 2013.

VLČEK, Pavel (a kol.). *Umělecké památky Prahy – Staré Město a Josefov.* Praha: Academia, 1996.

VLČEK, Pavel. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků.* Praha: Libri, 2001.

VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách.* Praha: Academia, 2004.

WAGNER, Walter. *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien,* Wien: Brüder Rosenbaum, 1967.

WEHDORN, Manfred. *Die Bautechnik der Wiener Ringstrasse: mit einem Katalog technischen Bauten und Anlagen in der Ringstrassenzone.* Wiesbaden: Steiner, 1979.

WEINKOPF, Anton. *Beschreibung der k.k. Akademie der bildenden Künste.* Wien, 1983.

WOLF, Jiří. *Duchcov.* Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2013.

WORLITZEK, Adalbert (ed.). *Teplitz-Schönau.* Berlin – Friedenau: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930.

WURZBACH, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich.* Band 20, Wien, 1869.

ZÁHORKA, Jindřich. *Hledání ideálního chrámu. Sakrální architektura období historismu na Kolínsku*. Praha - Kolín : Národní památkový ústav, Regionální muzeum v Kolíně, 2016.

ZIMMLER, Emil; HAVELKOVÁ, Michaela; HOZÁK, Jan. *Emil Zimmler: Moje inženýrské paměti*. 1. díl. Praha: Národní technické muzeum: Scriptorium: Město Nymburk, 2013.

Články v časopisech

FRODL, Walter. Zur Entwicklung der Bauschule der technischen Hochschule in Wien. In: *Der Aufbau. Fachschrift für Planen, Bauen und Wohnen*, roč. 20., Č. 10, Wien : Stadtbauamt Wien, 1965.

HAASZ, Jan. Ochrana památek a starožitností u nás. I. Přehled kroků dosavadních. In: *Český lid*. Vol. 3, No. 2, 1894.

KORBEL, Tomáš. Výuka architektů a stavitelů na pražské polytechnice v první polovině 19. století. In: *Hospodářské dějiny = Economic history*. 2018, roč. 31, č. 1, 2018.

LEDVINKA, Václav. Purkmistři, starostové a primátoři sjednocené Prahy. In: *Listy hlavního města Prahy*. 2008-11, roč. 8, čís. 11, s. 7.

PEŠEK, Jiří. Bürgertum a Bildungsbürgertum v habsburské monarchii v zrcadle knih a studií posledních let, In: *PSH*, 1993, roč. 26.

PEŠEK, Jiří. Německá diskuse let 1985-1992 o tématu: Bürgertum - Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století, In: *ČČH*, 1994, roč. 92.

POLLEROS, Friedrich Bernhard. Notizen zur Biographie des Architekten und Bauunternehmers Carl Schlimp (1834–1901). In: *Blätter für Technikgeschichte*. Bd. 39/40, 1977/78.

PURŠ, Jaroslav. Komplexní revoluce moderní doby. *ČCH*, 1971, č. 19.

WURZER, Rudolf. 150 Jahre technische Hochschule Wien – 100 Jahre Bauschule. In: *Der Aufbau. Fachschrift für Planen, Bauen und Wohnen*, Roč. 20., Č. 10, Wien : Stadtbauamt Wien, 1965.

Biografické slovníky

EISENBERG, Ludwig. *Das geistige Wien. Künstler- und Schriftsteller-Lexikon*. Wien: C. Daberkow, 1893.

HYE, Hans Peter. Heslo Adolf Siegmund. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Bd. 12 (Lfg. 57, 2004).

ÖBL 1815-1950, Bd. 10 (Lfg. 48, 1992), s. 206f.

THIEME, Ulrich; BECKER, Felix. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. 30. Band, Leipzig: E. A. Seemann, 1936.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.) a kol. *Biografický slovník českých zemí*. Sešit 3, Bas-Bend. Praha : Libri, 2005.

Internetové zdroje

Almanach sněmu Království českého 1895–1901. Praha: [s.n.], 1896, s. 98, 112. [online]. Dostupné z: <https://archive.org/stream/almanachsnmukrl00navrgoog#page/n3/mode/1up> (cit. 4. 3. 2020).

Císařský patent ze dne 20. 12.1859, jímž se vydává řád živnostenský. Sb. 227/1859 ř.z. [online]. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=50&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> (cit. 31. 7. 2018).

Český statistický úřad. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 – 2012* [online]. Dostupné z: [http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrct/\\$File/c-4001-13.xls](http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrct/$File/c-4001-13.xls) (cit. 13. 2. 2018).

Jan Nepomuk Kaňka: Sedlec-Prčice [online]. Dostupné online z: <https://www.sedlec-prcice.cz/jan-nepomuk-kanka/d-1555> (cit. 20. 2. 2020).

Národní památkový ústav, Památkový katalog, Unhošť, hřbitov. Dostupné online z: <https://pamatkovykatalog.cz/hrbitov-15195085> (cit. 27. 3. 2020).

OETZEL, Günther. Stadt und Bahnhof im 19. Jahrhundert. In: *Das pulsierende Herz der Stadt: Stadtraum und industrielle Mobilität. Die Karlsruher Bahnhofsfrage*. Karlsruhe: KIT Scientific Publish, 2005. Dostupné online z: <https://books.openedition.org/ksp/3868> (cit. 6. 4. 2020).

Portae Vitae Josefa Hlávky – stoletý odkaz mecenáše [online]. Dostupné z: <https://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Vystavy-HM/Portae-Vitae-Josefa-Hlavky-stolety-odkaz-mecenase.html> (cit. 13. 3. 2018).

Stenografické zprávy sněmu Českého, I. sezení druhého výročního zasedání sněmu Českého z roku 1878, 8. 6. 1880 [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1878skc/2/stenprot/001schuz/s001001.htm> (cit. 4. 3. 2020).

Stenografické zprávy sněmu Českého, II. sezení prvního výročního zasedání sněmu Českého z roku 1883, 6. 7. 1883. [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/1/stenprot/002schuz/s002001.htm> (cit. 4. 3. 2020).

Teplická stavební společnost. [online]. Dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/organizace/karta/nazev/22-teplicka-stavebni-spolecnost> (cit. 4. 3. 2020).

Theater in Aussig a. E., in: *Architektur-Konkurrenzen*, 1908, Band III., Heft 6. [online]. Dostupné z: <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/55-theater-in-aussig-a-e;-in-architektur-konkurrenzen-1908-band-iii-heft-6> (cit. 11. 3. 2020).

Výnos ministerstva vnitra, financí obchodu, průmyslu a veřejné stavby z 9. února 1853. In: *Zemský věstník vládní pro Království České*. Oddíl I, částka VI. [online]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=4v9EAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (cit. 3. 7. 2018).